

FURGAUT II 1779

DYKCYONARZ STAROŻYTNOŚCI

DLA
SZKOŁ NARODOWYCH.

Cena bez oprawy Złt. 3.

Dr. Krzysztof Wieczorkiewicz
Profesor Uniwersytetu Warszawskiego

w Warszawie. 1779.

w Drukarni J. K. Mei y Rzeczypospolitey uprzywileiowanej
GRÖLLOWSKIEY.

z Biblioteki Józefa I. Jakubowicza.

BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA
Im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku

FUW0115083

DZIEŁO.

*Dykcjonarz starożytności dla Szkół Narodowych przez Jmć
Xiędza Grzegorza Piramowicza Sekretarza Kommissyi Edu-
kacyney, ze zlecenia od Kommissyi Naszey ułożone, przez
Towarzystwo do kłiąg Elementarnych roztrząśnione, Szkołom
Narodowym do użycia podług przepisów Naszych podaiemy.
w Warszawie dnia 2. Października Roku 1778.*

JGNACY *Xiąże* MASSALSKI *Biskup Wileński Prezydnuący.*

MICHAŁ *Xiąże* PONIATOWSKI *Biskup Płocki.*

AUGUST *Xiąże* SULKOWSKI *Woiewoda Kaliski.*

JOACHIM CHREPTOWICZ *Podkanclerzy W. X. Lit.*

MICHAŁ MNISZECH *Sekretarz W. W. X. Lit.*

HYACINT MAŁACHOWSKI *Referendarz Koronny.*

JGNACY POTOCKI *Pisarz W. W. X. Lit.*

ADAM *Xiąże* CZARTORYSKI *Generał Ziem Podolskich.*

ANDRZEY MOKRONOWSKI *Generał Insp. Woysk Koron.*

STANISŁAW *Xiąże* PONIATOWSKI *Gen. Lieut. W. K.*

FRANCISZEK BIELINSKI *Starosta Czerwski.*

ANDRZEY ZAMOYSKI *Kawaler Orderu Orła Białego.*

St-123

K-209/81

PRZESTROGA.

*Dykcjonarz ten przeto Dykcjonarzem
Starożytności nazwany jest, iż po-
rządkiem alfabetycznym zawiera
w sobie wiadomości obyczajów starożytnych, miano-
wicie Greków i Rzymian, bądź w nabożeństwie,
bądź w rządzie, bądź nakoniec w domowym ich
życiu. Po części zebrany jest z różnych, którzy
w tey rzeczy pisali, Autorow; po naywiększey zaś
części przełożony z Francuzkiego dzieła Pana Fur-*

A

gault.

gault. Służy on do zrozumienia dawney historyi, i tych Pisarzów których czytaniem młódz nabiera ięzyka i stylu. A ku temu użyciu służąc, znosi potrzebę długich i często powtarzanych przypisów i wykładów na Autory Klassyczne.

Ten któryby chciał powziąć ciągłą wiadomość o iedney rzeczy, naprzykład: o rządzie, woysku, pieniądzach, miarach, wagach, &c. u starożytnych, ma dla wygody swoiey reiestr samych celnieyszych materyi, pod któremi położone są Artykuły, w dykcyonarzu tym do nichże stosujące się.

Drugi reiestr zamyka słowa, których potrzebne jest wyłożenie, a które osobnych artykułów nie mając, pod innemi się znaydują. Takowe artykuły w tym reiestrze są wytknięte.

Ktoby sobie życzył obszernieysze w tych rzeczach zabrać uwiadomienia, y poznać te źródła z których to krótkie zebranie wyięte iest, znaydzie trzeci reiestr ksiąg wybrańszych w nauce starożytności.

TABLI.

TABLICA MATERYI.

NABOŻENSTWO. SWIĘTA. ZABOBONY.

Deus. Sacrificium. Hostia. Hecatombe pod Hecatomben. Adoratio. Supplicatio. Lectisternia. Pompa. Ambarvalia. Amburbialis hostia. Expiatio. Armilustrium. Jejunium. Juramentum. Devovere. Naufragium.

Adonia. Agonalia. Agraulia. Agrionia. Amphidromia. Angeronalia. Anthesteria. Apaturia. Aphrodisia. Appollonia. Bacchanalia. Boedromia. Brauronia. Brumalia. Callisteia. Carpotina. Cerealia. Chalceia. Compitalia. Confualia. Diamastigona. Eleusia. Februalia. Feralia. Feriae. Fugalia. Hilaria. Hibritica. Hydrophoria. Laphria. Laurentinalia. Lemuria. Liberaria. Lupercalia. Majuma. Matronalia. Meditrinalia. Megalesia. Oschophoria. Paganalia. Palilia. Panegyris. Parentalia. Portumnalia. Quinquatria. Regifugium. Robigalia. Saturnalia. Taurobolia. Terminalia. Teoxenia. Tesmophoria. Vinalia.

Achores. Ancile. Amuleta. Apotheosis. Clavus Annalis. Ver sacrum. Manes. Oraculum. Praefugium. Praefugia. Pannicus terror.

KAPŁANY. WIESZCZKOWIE. SŁUDZY KOSCIELNI.

Pontifex. Rex Sacrorum albo Rex Sacrificulus. Sacerdos. Arvales. Flamen. Galli Cybeles. Salii. Vestales.

Augures. Aruspex. Auspices. Pythia. Druidae. Magi. Sibillini Libri.

A 2

Popa.

Tablica Materji.

Popa. Agones. Neocori. Epulones. Æditui. Agones. Bacchæ.

Bacchantes. Camilli. Canephori.

MIĘXSZA POSWIĘCONE Y SPRZĘTY.

Templum. Sedes. Pantheon. Adytus. Asylum. Altare. Ara. Bustum. Lampas. Acerra. Aspergillum.

OBRZĄDKI. ZWYCZAJE DOMOWE.

Pater. Famina. Liberi. Expositio. Sponsalia. Repudiatio. Matrimonium. Camillus. Divortium. Nomen. Funus. Luctus. Bustum. Urna. Denicales Feriæ. Hospitalitas. Urbanitas.

R Z A D.

URZĘDNIICY NIŻSI Y WYŻSI.

Lex. Rex. Interregnum. Interrex. Curia. Tribus. Centuria. Comitia.

Cives. Classis. Nobiles. Patritii. Plebeji. Equites. Equester Ordo. Princeps Juventutis. Provincia. Colonia. Municipium. Socii. Peregrini. Pauperes. Manumissus. Barbari.

Senator. Senatus. Senatus Consultum. Princeps Senatus. Amphictiones. Prythanes. Archontes. Ephores. Consul. Pro-Consul. Dictator. Censor. Censura. Census. Ædiles. Quæstor. Quæstura. Pro-Quæstor. Prætor. Pro-Prætor. Præfectura. Præfectus Urbis. Annona. Præfectus annonæ. Decemviri. Tribunus Plebis. Tribunus Militum. Tribunus Ærarii. Triumviri. Quæitores. Quatuorviri. Quindcemviri. Quinquennales. Legati. Curiones. Candidati. Scribæ. Viatores. Actuarii. Accensi. Apparitores. Lictores. Aquarii. Parasitus.

Epulo.

Tablica Materji.

Epulones. Curulis. Angusti Clavi. Annulus. Astynomi. Agoronomi. Enautæ. Eliaestes. Logistæ. Prodicos. Hemerodromi. Abdicatio.

P R A W A.

Lex. Juris. Consulti. Lex Agraria. Jus Latium. Civis. Peregrinitas. Peregrinus. Municipium.

Gens. Patronus. Cliens. Pater. Expositio. Adoptio. Famina. Sponsalia. Repudiatio. Matrimonium. Divortium. Manumissus. Bona. Mancipi res. Prædia. Prædiantus. Vades. Juramentum. Testamentum. Usura. Sycophanta.

S A D Y.

Judicium. Tribunal. Areopagus. Actio. Ampliatio. Comperendinatio. Prætor. Centumviri. Triumviri Capitales. Quæitores. Advocatus. Rabula. Recuperatores. Apparitores. Plagiarius. Sycophanta.

NAGRODY. CZEŚĆ PUBLICZNA. PODARUNKI.

Premia. Triumphantes. Triumphus. Arcus. Trophæum. Corona. Spolia. Funus. Acclamatio. Apotheosis. Congiarium.

K A R Y. MĘK.

Supplicium. Carcer. Exilium. Pœnæ Militares. Ostracismus.

WOYSKO. ZOENIERZE.

Copix. Militum delectus. Castra. Quintana. Tribunal Castrense. Castra Nautica. Classis. Stipendia.

Legio. Equites Equitatus. Pedes Pedites. Caterva. Cohors. Manipulus. Centuria. Decuria. Ablecti. Antepilani. Hufati. Prætoriani milites. Veterani. Beneficiarius.

A3

Impe-

Tablica Materji.

Imperator. Legati. Præfectus Castrorum. Præfectus
Prætorii. Præfectus Alarum. Tribunus Militum. Tribu-
nus Legionis. Tribunus Celerum. Centurio. Decurio.
Amphictyones. Hipparchus. Taxiarcha.
Signum. Aquila. Tesserae militares. Vigiliæ. Spolia.

WOJOWANIE.

NARZĘDZIA WOJENNE.

Bellum. Tumultus. Acies. Aggeres. Navis.
Aries. Ballista. Corvus. Ericius. Hellepolis. Mu-
sculus. Pluteus. Scorpio. Testudo. Turris. Elephas.
Arma. Currus. Arcus. Clipeus. Lorica. Pelta. Ha-
sta. Framea. Funda. Sarrissa. Lancea. Pilum.

SKARB. DOCHODY POSPOLITE.

Ærarium. Reditus.
Quæstores. Publicanus.

HANDEL.

Mercatores. Navigandi Ars. Piscatus. Librarius.
Argentarius. Usura.

MIARY, Y WAGI.

Acetabulum. Centuria. Choenix. Medimnum.
Modius.
Digitus. Palmus. Palmipes. Pes. Cubitus. Ulna.
Orgya. Passus.
Jugerum. Sextula. Stadium.
Cadus. Chœs. Cochlear albo Ligula. Culeus. Ko-
tyla. Metreta albo Metretes. Mystrium. Quadrans. Quin-
cunx. Sextans. Sextarius. Triens. Urna.
As. Bes. Bessis. Libella. Libra.

Tablica Materji.

PIENIĄDZE. KRUSZCE.

Æs. Moneta. Aurum Aureus. Argentum Argenteus
As. Assiduus. Denarius. Drachma. Libella. Mina. Obo-
lus. Quadrans. Quincunx. Sestertius. Sextans. Sextula
Stater. Talentum. Bigati Nummi. Ratitus.
Usura. Argentarius.
Æs Corinthium.

PRZYMIERZA. UMOWY.

Fœdus. Socii. Caduccator. Auctio. Accessio.

WYCHOWANIE Y ĆWICZENIE DZIECI.

Liberi. Nutrix. Gymnasiarcha. Gymnasium. Pater.
Faminae. pod Ludi.

NAUKI. KUNSZTY.

Academia. Schola. Lyceum. Museum.
Philosophia. Philosophi. Peripatetici. Stoici. Py-
thagorici. Pyrrhonici. Druidæ. Magi.
Scribendi Ars. Librarius. Litteræ. Scythale.
Abacus. Numerus.
Grammatica.
Rhetor.
Poësis. Comœdia. Tragœdia. Chorus.
Musica. Chorus. Odeum. Buccina. Cymbalum.
Lyra. Sistrum. Tuba. Tibia. Trigonum.
Historia.
Medicus.
Pictura.
Sculptura.
Saltatio.
Navigandi Ars. Pharos. Remiges.
Mola.

Tablica Materji.

C Z A S.

Annus. Mensis. Fasti. Dies.
Clepsydra. Horologium. Vigiliæ.
Clavus Annalis. Alliensis Dies.
Januarius. Martius. Aprilis. Majus. Julius. Augustus. Quintilis. Sextilis. December.
Olympias. Hecatombeon. Boedromion. Mema-sterion. Pyanepsion. Posidion. Gamelion. Elaphebolion. Munychion. Targelion. Scyrtrophorion.

M I A S T O.

PUBLICZNE MIEYSKA. PORTY.

Urbs. Aqua. Balneum. Therma. Thermopolium. Basilica. Capitolium. Cloaca. Carcer. Ludus. Lyceum. Xystus. Museum. Campus Martius. Forum. Prytaneum. Amphitheatrum. Theatrum. Circus.
Pireum. Pharos.

D R O G I.

Columna miliaris. Currus. Via.

DOM. SPRZĘTY DOMOWE.

Domus. Andron. Apotheca. Balneum. Abacus. Lectus. Pluteus. Lampas. Horologium. Clepsydra. Speculum. Vasa. Horti.

ZYWNOŚĆ. JEDZENIE. NAOY.

Annona. Classis Africana. Classis Alexandrina. Cœna. Lectus. Pittacium. Allogia. Parasiti.

ODZIENIE. STROY.

Caput. Barba.
Pileus. Apex. Mitra. Albogalerus. Corona.

Vestis.

Tablica Materji.

Vestis. Indusium. Bracca. Tunica. Toga. Prætexta. Trabea. Angusti Clavi. Paludamentum. Pallum. Chlamys. Chlaena. Læna. Lacerna. Pænula. Sagum. Palla. Stola. Palliolum.
Calecamenta.
Cæstus. Annulus. Armillæ. Bulla. Acus. Byffus.

IGRZYSKA. WIDOKI.

Ludi.
Amphitheatrum. Circus. Theatrum.
Acciaci ludi. Appollinares ludi. Equiria. Megalenses ludi. Naumachia. Scenici ludi. Sæculares ludi. Præstigia. Gladiatores. Athletæ. Petaurista. Chorus. Elephas. Accendones.
Olympia. Nemea. Isthmici ludi. Pythici ludi. Platenfes ludi. Anaclinopalìa.

NAPISY Y PAMIĄTKI.

Pod każdą literą kładą się tłumaczenia liter lub syllab przez skrócenie używanych w napisach.
Abaton. Afcia. Colossus Solis albo Colossus Rhodius. Obeliscus. PIRAMIS. Statuæ. Tropæum.

CWICZENIA Y GRY.

Exercitatio. Ludi *Igrzyska*. Gymnasium. Gymnastarcha. Therma. Hippodromus. Xystus.
Cursus. Currus. Pugilatus. Saltatio. Piscatus. Cæsus. Palaria.
Ludi *Gry*. Discus. Pila.

REIESTR

Słów należących do opisu Starożytności zawartych pod innemi Artykułami.

A.

Accenses pod Legio.
Aëtus pod Jugerum.
Adrogatio pod Adoptio.
Adytum pod Templum.
Aere dirutus miles pod Æs.
Agonothetæ pod Athletæ.
Alea pod Ludi.
Ambitus pod Judicium.
Anallestes pod Convivium.
Andabates pod Gladiatores.
Antecœna pod Convivium.
Antesignani pod Acies.
Antistropa pod Chorus.
Ara pod Altare.
Archigallus pod Sacerdos.
Arena Arenarii pod Amphitheatrum. Circus.
Armamentarium pod Arma.
Arpaſtum pod Pila.
As pod Ludi.
Atramentum pod Scribendi Ars.
Auctoritas Senatûs pod Senatus.
Auguraculum pod Augures.
Aquilitia pod Supplicatio.

B.

Basilicus pod Ludi.
Baxeia pod Calceamenta.
Bes pod Libra.
Bestiarii pod Amphitheatrum.

Bigæ pod Currus. Cursus.
Bigatus pod Denarius.
Bustuarii pod Funus.
Bustum pod Funus.

C.

Cadus cervinus. Cadus Amphoreus pod Metreta.
Cæsares pod Imperatores.
Cæſtus pod Pugilatus.
Cajus Caja pod Matrimonium.
Calcepodium pod Calceamenta.
Calendæ pod Mensis.
Caliga pod Calceamenta.
Canis pod Ludi.
Capite cenſi pod Censu.
Caput porcinum pod Acies.
Carceres pod Circus.
Carpentum pod Currus.
Caſtella pod Aqua.
Caſtellarii pod Aqua.
Cavea pod Amphitheatrum.
Ceramicus pod Schola.
Cerographi pod Annulus.
Cinctus Gabinus pod Devovere.
Ciſium pod Currus.
Clarigatio pod Bellum.
Clavus anguſtus. Clavus latus pod Equites. Equeſter ordo.
Compagus pod Calceamenta.
Comperendinatio pod Ampolatio.

Concu-

REGESTR.

Concubium pod Dies.
Cœmptio pod Matrimonium.
Conſarreatio pod Matrimonium.
Conviva Convivium pod Cœna.
Corruca pod Currus.
Corycus pod Pila.
Corypheus pod Acclamation.
Crepida pod Calceamenta.
Cuneus pod Amphitheatrum.

Acies.

Curatores pod Arma.
Curis pod Haſta.
Cuſtodia pod Carcer.

D.

Decunæ pod Reditu.
Decunx pod Libra.
Designatores pod Funus. Candidatus.
Designatores locarii pod Amphitheatrum.
Deſultores pod Cursu.
Dextans pod Libra.
Dextrale pod Armilla.
Dextrocherium pod Armilla.
Diffareatio pod Matrimonium.
Duodena ſcripta pod Ludi.
Duumviri ſacris faciendis pod Quindecimviri.

E.

Epistates pod Comitia.
Epodos pod Chorus.
Eponymos pod Archontes.
Ergaſtula pod Carcer.
Exodium pod Scenici ludi.

F.

Familia pod Gens.
Feciales pod Bellum.

Fercula pod Leſtiſternium.
Flaminalis pod Flamen Dialis.
Follis pod Pila.
Funambuli pod Saltatio.
Funditores pod Funda.
Fuſtuarium pod Pœnæ Militares

G.

Galli pod Sacerdos.
Gymnaſta pod Gymnaſiarcha.
Gymnopodia pod Saltatio.
Gynætonomi pod Fæminæ.

H.

Haſtarii pod Centurio.
Haſtæ ſubjicere pod Bona. Prædia.
Hecæſteria pod Hecatombeon.
Helandoici pod Athletæ.
Hiſtriones pod Scenici ludi.
Homo novus pod Nobiles.
Hordearius pod Athletæ.

I.

Idus pod Mensis.
Immolatio pod Sacrificium.
Inauguratio pod Templum.
Jus imaginum pod Nobiles.

L.

Lampadophoria pod Lampas.
Laniſtæ pod Gladiator.
Laquearii pod Gladiator.
Latrones Latrunculi pod Ludi.
Lautia pod Legati. Legatio.
Leſtica pod Currus.

Legio

REGESTR.

Legio pod Copia.

Libatio pod Sacrificium.
 Libertinus pod Manumissus.
 Libertus pod Manumissus.
 Libitinarii pod Funus.
 Lictores pod Consul.
 Ligula pod Cochlear.
 Linea sacra pod Ludi.
 Litatio pod Sacrificium.
 Litura pod Sacrificium.
 Lituus pod Aruspex.
 Luci pod Templum.
 Ludi literarii pod Schola.
 Ludi Magistri pod Ludus.
 Luperci pod Lupercalia.
 Lustrum pod Cenfor.

M.

Magister Equitum pod Equites.
 Mancipes pod Publicanus.
 Mater gdie Pater.
 Meta pod Currus.
 Minerval pod Quinquatria.
 Mirmillones pod Gladiator.
 Modimperator pod Cœna.
 Mulleus pod Calceamenta.
 Mulsum pod Cœna.
 Musculus pod Aggeres.

N.

Nænia pod Funus.
 Nexi pod Debitor.
 Nexus pod Mancipi res.
 Nomenclatores pod Cadidati;
 Nomothetes pod Lex.
 Nonæ pod Mensis.
 Novendialia pod Funus.
 Nundinæ pod Forum.
 Nuptiæ pod Matrimonium.

O.

Ocrea pod Calceamenta.
 Orchestra pod Theatrum.
 Orgia pod Bacche Bacchantes.
 Ovatio pod Triumphus.

P.

Pancratiastes Pancratium pod
 Athleta.
 Pharmacites pod Annulus.
 Palmipes pod Cubitus.
 Papyrus pod Scribendi Ars.
 Par impar pod Ludi.
 Parma pod Clypeus.
 Pater Patratus pod Bellum.
 Patres Conscripti pod Senatus.
 Peculatus pod Judicium.
 Pecunia pod Æs.
 Penetræ pod Deus. Templum.
 Pentathle pod Nomen.
 Pero pod Calceamenta.
 Pethasus pod Caput.
 Phalanx pod Acies.
 Phœcasium pod Calceamenta.
 Pilentum pod Currus.
 Pileus pod Caput.
 Plaustra pod Currus.
 Plectrum pod Lira.
 Podium pod Amphirheatrum.
 Polymarches pod Archontes.
 Pollinctores pod Funus.
 Portorium pod Reditus.
 Præciæ pod Flamen Dialis.
 Præcinctiões pod Amphitheatrum.
 Præficiæ pod Funus.
 Prærogativæ pod Comitia.
 Prætorium pod Castra.
 Prætextata verba pod Prætexta.

Primi-

REGESTR.

Primipilus pod Centuria.
 Proletarii pod Censur.
 Pronum pod Ludi.
 Pronuba pod Matrimonium.

Q.

Quadrans pod Libra.
 Quadrigatus pod Denarius.
 Quadrigæ pod Currus.
 Quadrantal pod Amphora.
 Quartarius pod Quadrans.
 Quæstiones perpetuæ pod Quæ-
 sitores.
 Quintilis pod Julius.

R.

Redditio pod Sacrificium.
 Redemptores pod Publicanus.
 Refugium pod Fugalia.
 Repetundæ pod Judicium.
 Repotiæ pod Matrimonium.
 Retiarii pod Gladiator.
 Rheda pod Currus.
 Rorarii pod Legio.
 Rostra pod Forum.
 Rudis Rudiones pod Gladiator.

S.

Sacrarium pod Domus. Deus.
 Sacramentum pod Militum De-
 lectus.
 Sandaliū pod Calceamenta.
 Salix Virgines pod Salii.
 Salisubfules pod Salii.
 Samnites pod Gladiator.
 Satyra pod Comœdia.
 Scena pod Theatrum.
 Scenobates pod Saltatio.

Sceptici pod Pyrrhonic.
 Scriptura pod Reditus.
 Scutum pod Clypeus.
 Secutores pod Gladiator.
 Senio pod Ludi.
 Semis pod Libra.
 Sextilis pod Augustus.
 Silicernium pod Funus.
 Solea pod Calceamenta.
 Sphæristica Sphæristeria pod
 Pila.
 Spina pod Circus.
 Spolia Opima pod Spolia.
 Sponda pod Pluteus.
 Sportula pod Cliens.
 Stativa pod Castra.
 Strophæ pod Chorus.
 Suovetaurile pod Cenfor.
 Supinum pod Ludi.
 Supum pod Ludi.

T.

Tabulæ novæ pod Debitor.
 Tali pod Ludi.
 Talismanii pod Annulus.
 Tessera luforia pod Ludi.
 Testudo ile instrumant muzy-
 czny pod Lyræ.
 Thalamites pod Navis.
 Thelassius pod Matrimonium.
 Thenfa pod Currus. Lectister-
 nium.
 Thesmathetes pod Archontes.
 Thetes pod Lex.
 Thraces pod Gladiator.
 Thramites pod Navis.
 Triens pod Libra.
 Tripas pod Oraculum.
 Tripudium Solistinum pod Au-
 gures.

Triuncis

REGESTR.

Triuncis pod Quadrans.
Tubulustrium pod Tuba.
Turmæ pod Caterva.
Tutulus pod Caput.

Victimarii pod Sacrificium.
Vindicta pod Manumissio.
Vinea pod Pluteus.
Voluationes pod Anaclinopalia

V.

Vasa conclamare, colligere pod
Vasa.
Vectigal pod Reditus.
Velites pod Hasta. Legio.
Venus pod Ludi.
Vicesima manumissorum pod
Liberti.
Victima pod Hostia.

X.

Xistarcha pod Gymnasiarcha.
Xystophori pod

Z.

Zeguites pod Equites. Equester
Ordo.

AUTOROWIE ZNACZNIEYSI

Z których obfzernieysza starożytności wiadomość
zabierać się może.

Naprzód ogólnie, pisarze dawni
Greccy, Łacińscy, a mianowicie
Dzieiopisfowie.

Dictionaire des Antiquités Ro-
maines &c. Ouvrage traduit & a-
brégé du grand Dictionaire de Sa-
muel Pitiscus, & enrichi de Re-
marques curieuses & intéressantes.

Recueil d'antiquités Égyptiennes,
Etrusques, Grecques Romaines &
Gauloises par Mr. le Comte Caylus.

Explication abrégée des coutu-
mes & cérémonies observées chez
les Romains, pour faciliter l'intel-
ligence des anciens Auteurs. Ou-
vrage écrit en latin par M. Nieu-
port, & traduit par M. l'Abbé D. Fr.

Moeurs & coutumes des Ro-
mains par M. Bridaut, Maître de
Pension.

Des mœurs & des usages des
Romains par M. le Febure de
Monfons, & revu par M. l'Abbé
Granet.

Achæologia Græca, sive Veterum
Græcorum, præcipue vero Atheni-
ensium, ritus civiles, religiosi, mi-
litares & domestici, fusius explica-
ti per Joannem Polterum.

Antiquitatum Romanarum cor-
pus absolutissimum, auctore J. Ro-
fino, cum notis J. Dempsteri.

Laur. Pignorii Mensa Isiaca, qua
sacrorum apud Egyptios ratio & si-
mulacra subjectis tabulis aeneis si-
mul exhibentur & explicantur.

Athan. Kircheri Sphinx Mysta-
goga.

Ejusdem Oedipus Egyptiacus.
Antiqui novique Latini Orthogra-
phica, a Claudio Dausquio.

Nic. Graëii de Republica Lace-
dæmoniorum.

Antonii Van-Dale Dissertationes
novem, Antiquitatibus, quin & mar-
moribus, cum Romanis, tum potis-
simum Græcis illustrandis intervi-
entes.

Ejusdem de Oraculis veterum
Ethnicorum &c.

Abrahami Gothlæi Daçtyliothe-
ca, seu annulorum sigillatum, quo-
rum apud Priscos, tam Græcos
quam Romanos, usus, &c. cum
expl. J. Gronori.

Leo Allatius de Templis Græco-
rum.

Jo. Meursii Græcia Ludibunda,
sive de Ludis Græcorum liber &c.
Athleta è monumentis Græciæ.

Le Théâtre des Grecs, par le P.
Brumoy.

J. C. Bulingeri de Theatro ludis-
que scenicis.

Thesaurus Antiquitatum Roma-
narum congestus a Jo. Georg. Græ-
vio &c. cum figuris.

Samuelis Pinsei Lexicon Anti-
quitarum Romanarum, in qua ritus
& antiquitates cum Græcis & Ro-
manis communes, sacræ & profanæ,
publicæ & privaræ, civiles & mili-
taires exponuntur.

Cellarii Antiquitates Romanæ.

L'Antiquité expliquée & repré-
sentée en figures, en latin & en
françois, par Dom. Bernard de
Montfaucon.

Alexan. Donati Roma vetus &
recens.

Historia & ritus Reipublicæ &
Imperii Romanorum, auct. G. N.
Nieuport.

Antiquités sacrées & profanes
des Romains, expliquées en latin &
en françois par M. A. V. M. La Haye.

Onuphrii

Onuphrii Panvini, Reipublicæ Romanæ Comment. libri 5. &c.

Histoire des grands chemins de l'Empire Romains, par N. Bergier.

Le grand Cabinet Romain, ou Recueil d'Antiquités Romaines, avec les explications de M. A. de la Chaussée.

Museum Kircherianum &c. a P. Philippo Bonanni Soc. Jesu.

Ft. Modii, Brugenſis, Pandectæ Triumphales, ſive pomparum & feſtorum, ac ſolemnium Apparatum, conviviorum, ſpectaculorum &c.

De urbis, ac Romani olim Imperii ſplendore &c. auſt. J. B. Caſalio.

Annales Magiſtratum & Provinciarum S. P. Q. R. ab urbe condita &c. auſt. Steph. Vinando Pighio.

Juſti Lipſi, de militia Romana, libri 5 &c.

Cl. Salmaſii de re militari Romanorum &c.

De militia Romanæ monumētis, auſt. Nebel.

Barn. Brifonii, de formulis & ſolemnibus populi Romani verbis libri octo &c.

Differtation ſur les Triremes ou Vaiſſeaux de guerre des Anciens par le P. de Languedoc, Jéſuite.

Jo. Kirchmanius de funeribus Romanorum.

Funérailles & manières d'enſevelir des Romains, des Grecs &c. par Guichard.

Notæ veterum Romanorum à Bibliotaphis eruta a Jano Grutero.

Jo. Mabillon de re diplomatica.

Oſt. Ferrarii de Veſtiaria, libri 7. cum iconibus &c.

P. de Maridat, Traſtatus de Pileo caterisque capitis tegminibus &c.

Jo. B. Belli Cavaris Salyi S. J. de partibus Templi auguralis &c.

Ritrato di Roma anticha &c.

Columbarium libertorum & ſervorum Livie Auguſtæ ab Ant. Cori.

Antiquitates Herculaneſes, auſtore Walchio.

Carolus Sigonius de antiquo jure Romanorum & Italia.

Histoire de la Jurisprudence Romaine.

Inſcriptiones antiquæ totius orbis Romani in corpus reductæ, olim auſpiciis J. Staligeri & Marii Velferi, induſtria Jani Grærii, cum notis M. Gudii edente Grævio.

Cyriaci inſcriptiones antiquæ.

J. B. Ferrerii Muſæ lapidariæ antiquorum.

Introduction à la connoiſſance des Medailles par Mr. Ch. Patin.

Hub. Goltzii Græcia, ſive hiftoriæ urbium & populorum Græciæ, ex antiquis numismatibus reſtituta libri quatuor.

De Ponderibus & menſuris veterum auſt. Eiſenſchmidio.

Præſciani & aliorum, de nummis, ponderibus, menſuris &c.

Brifonius & Hoſmanus de veteritu nuptiarum & jure connubiorum.

J. G. Sluckii antiquitates conviviales.

Phil. Munckerus de intercalatione variarum gentium.

Jo. Schefferi de militia navali veterum &c.

Car. Paſchalii Coronæ ſeu traſtatus de earum origine & uſu &c.

De coronis & tonſuris Pagano- rum.

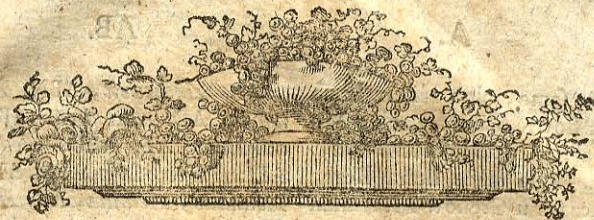
J. Lipſii Paſtorceticon, ſive de Machinis, tormentis, telis, libri 5.

Antiquæ muſicæ Auſtores ſeptem, græc. lat. cum notis M. Meibomii.

Fr. B. Ferrarii de veterum acclamationibus & plauiſis libri 7.

Mythographi latini, C. Julius Hyginus; Fab. Planciades Fulgentius; Laſtantius Placidus; Albricius Philoſophus, edente Thoma Munckero.

Elizæ Schedii de Diis Germanis.

DYKCYONARZ STAROŻYTNOŚCI

SOBLIWIE GRECKICH I RZYMSKICH DO ZROZUMIENIA
AUTORÓW DAWNYCH I HISTORYI STAROŻYTNEY
SŁUŻĄCY.

A.

A LITERA w ſtarym piſywno dzieje, *Aes* pieniądze, moneta, *Aerarium*, *Aeldes*, *Aedilis*, *Aedilitas*. Taż litera podwoiona aa. ſzczęśliwie, *Augusti* dwóch Auguſtów, albo dwóch Ceſarzów, *Augustales*, oſoby domu Ceſarskiego; *Apud Agrum*, *Aurum* & *Argentum*. Taż litera potroiona aaa. bierze ſię za tres Regeſtr Księga do wpisywania, *Augusti*, także za *Aurum Argentum*, *Aes*.

A. famo

(*) Ponieważ jedna litera w napiſach mieć może wielorakie ſnaczenie, tedy okoliczności ſamey pamiątki lub napiſu domyſłem w tłumaczeniu kierować powinny. Naprzykład uważać należy czy ieſt nagrobek, znak zwycięſzki, czy pieniądz zwyczajny, czyli medal w ſzczegulney przygodzie bity &c.

B

DYKCYO.

z Biblioteki Józefa I. Jakubowicza.

A. samo, albo z literą I. po tym słowie Miles ale, albo Miles al, kładzie się za *Miles ale*.

a. Była także litera liczbę znacząca u Greków i Rzymian u pierwszych A: znaczyło jedność; u drugich pięćset: jeżeli nad nią położona była kreśka mała, A: znaczyło pięć tysięcy.

A, mając po sobie a Greckie duże wyrażało Talent (była to waga i moneta starożytna) małe a Greckie mając po sobie o trochę wyniesione, znaczyło *Choenix*, miarę na rzeczy suche, obacz *Choenix*.

Kiedy u Rzymian w sprawie jakiej ważnej Sędziowie dawali zdania, każdy z nich miał trzy tabliczki, na jednej z nich było A, na drugiej C, na trzeciej NL. Jeżeli Sędzia oskarżonego miał za niewinnego, dawał tabliczkę z literą A, która znaczyła *Abolvo*, uwalnianie obwinionego; dla tego ta litera była nazwana *Salutaris*, to jest: litera ocalenia. Gdy Sędzia oskarżonego winnym poczytywał, dawał tabliczkę z literą C, co znaczyło *Condemno* potępiam, winnym ogłaszałam. Na koniec kiedy sądził być potrzebne przedłożenie sprawy, dla lepszego uwiadomienia, w ten czas tabliczkę dawał z temi dwiema literami NL, znaczącemi, *non liquet*, sprawa nie jest jasna.

AB. *Abdicavit*, ABN. *Abnepos*, AD. *Ante diem*. ADQ. *adquirit*. AE. AED. *Aedilis* AEL. *Aelius*, *Aelia*, AEM. AIM. *Aemilius*, *Aemilia*, AK. *Ante Kalendas*, A. G. *Animo Grato* AG. *Aulus Gellius*, Ag. *Ager*, albo *Agrippa*, AVB. *aviro bono*, Ab UC. *Ab Urbe condita*, ADN. *Adnepos*, ANN. *Anno*, A.O. *Amico optimo*, albo *alii omnes*, AM. albo AMS. *Amiciis*, ANN. Sen. *Annaeus Seneca*, AP. *Apia*, *Apius*. AP. *Apud* A. P. M. *Amico posuit monumentum*, AQ. *Aquilifer*, AR. P. *Aram posuit*, ARR. *Arrius* AUR. *Aurelia*, *Aurelius*.

ABACUS. Była tablica, którą zawieszono na ścianie, żeby na niej Arytmetyczne i Geometryczne znaki kreślono, zawsze była heblowana i polerowana: kiedy do Geometrii służyć miała, a czasem do Arytmetyki; posypywano tę tablicę proszkiem drobnym i lekkim, który łatwo przylegał, czynił sposobność znaczenia na niej wszelakich figur, palcem albo pręcikiem.

Zwyczajniey, gdy trzeba było rachować, tablica ta podzielona była na wiele linii w poprzek idących równie odległych, które wydrążone były w drzewie; w siwano w niepewną liczbę guzików odwoch głowkach, jedną główką trzymały się w linii wydrążoney, tak,

tak, iż ie łatwo posuwać i cofać iak kto chciał można było. Jedna z tych linii zamykała iedności liczb, inna dziesiątki, inna dwudziestki, inna sta &c. Według innych, na tey tablicy wyciągnięte były strony wieździane, na których nawleczone guziki z sionowey kości, albo drewniane, różnym ułożeniem i posuwaniem służyły do czynienia rachunku.

ABATON. To jest nieprzystępny. Znaki zwycięskie i inne pamiątki stawiane, za rzeczy święte u starożytnych poczytywane były: tykać się ich niegodziło. Artemizyus zwyciężywszy i podbiwszy Rodyczyków, kazał na ich wyspie wystawić dwie osoby, z których iedna była rozgami drugą wyobrażającą miasto Rodow. Rodyczykowie w dalszym czasie odzyskawszy wolność, a nie śmiejąc zepścić tego znaku, otoczyli go budynkiem, który go zastaniał; ten budynek nazwano ABATON słowem Greckim przeto, iż owe miejsce nieprzystępnym czynił.

ABDICATIO. Zrzeczenie, złożenie. Dwa rodzaje u starożytnych były *abdykacyi* czyli zrzeczenia; ieden przez który urzędnik iaki składał urząd, i to zrzeczenie było dobrowolne kiedy z własney chęci odstępował spraw publicznych; albo przymuszone, chociaż i

w ten czas miano że za dobrowolne, kiedy lud nie kontent przywodził urzędnika do odstąpienia urzędu swego. Drugi rodzaj zrzeczenia był, przez który oyciec wyrzekał się syna nie dobrego: ale w takowey *abdykacyi*, która naybarzciey we zwyczaju w Atenach była, oyciec nie mógł używać tego prawa swoim własnym imieniem, i samą swoją władzą. Trzeba było na to aktu uroczystego i prawnego, uczynionego przed urzędem, który rozeznawał przyczyny zrzeczenia się Oycowskiego, a po wydanym od niego wyroku, woźny ogłaszał, iż ten w Atenach obywatel nie uznaje tego a tego za syna swego. Jeżeli który oyciec po *abdykacyi* chciał znowu do siebie powrócić syna, było mu to wolne, ale odtąd już więcej nie mógł się go wyrzekać. Takowa *abdykacya* albo wyrzekanie się nie było przyjęte przez prawa Rzymskie, które pozwalały tylko *ablegacyi*, czyli wysyłania na doczesne wygnanie syna.

ABLECTI. Byli to żołnierze składający połowę Roty (*Cohors*) naywybranych ludzi, w piątej części piechoty Rzymskiej.

ACADEMIA. Było to miejsce nakaztał ogrodu położone przy bramie Ateńskiej, nale-

żące do człowieka nazwanego *Academos*, albo *Ekademos*, który barzo przywiązany do dobra pospolitego, poświęcił ow plac na groby bohaterów w boju za Ojczyznę umarłych. Potym ten ogród ozdobiony był fontannami chłodnikami, i rozmaitego rodzaju drzewami; niczego nie założano na okraszenie jego. Tak ozdobiony dostał się Platonowi, który tam zgromadzał uczniów i przyjaciół swoich, to jest najuczeńszych ludzi z Aten, i nie dając szkole swoiey imienia własnego, nazwał ich przez szlachetną skromność Akademikami: to imię odtąd zaczęło być pospolicie osobom składającym towarzystwa uczonych.

Rachują się trzy przedniejsze Akademie u Greków. Pierwsza dawna, która była Platona; druga która zaczęła się od Archesylasa; trzecia wprowadzona od Karneadesa.

Do tych trzech Akademii niektorzy Autorowie przyłączają czwartą od Philona, rodem z Laryssy, i piątą założoną od Antiocha ucznia jego.

Cicero dał imię Akademii pięknemu domowi wiejskiemu, który miał między jeziorami Awernu i Puteolami. I tam to on napisał większą część książek Filozoficznych, a mię-

dzy innemi *Quaestiones Academicas*.

ACCENDONES. Tak nazywano tych, którzy pod czas igrzysk i widowisk publicznych pobudzali wysiekaczów (*Gladiatores*) do potyczki.

ACCENSI. Byli to studzy urzędowi, którzy chodzili przy Urzędnikach Rzymskich. Powinność tej służby, którą dawano zwyczajnie wyzwoleńcom, była, na sąd przyprowadzać pozwanych, milczenie nakazywać tym, którzy na schadzkiach publicznych niepotrzebnie gadali.

ACCETABULUM. Miara Rzymska, która zamykała szesnastą część korca naszego, to jest garney dwa.

ACCLAMATIO. Okrzyk. Nie był to krzyk nie składny i pomieszany, ale pewne złożone słowa żywego i wybitnego znaczenia, przez które wyrażano zezwolenie, życzenie, pochwalenie, albo radość. *Acclamatio* albo okrzyk wziął początek swoy od widowisk, potym przefzedł do Senatu i do innych posiedzeń publicznych, do dworu Cesarzów Rzymskich, do Trybunałów niższych &c. Okrzyku nie czyniono porywczo, ani podług przywidzenia się każdego. Był zawsze iako w chorach muzycznych Koryfeus, to jest taki, który nie tylko słowa okrzyku po-

podawał, ale nawet i ton jego przepisywał. Lud powtarzał z pilnością słowa, iako w piosenkach powtarzać się niektóre części zwykły, które dla tonu pełnego harmonii, nazywano pieśnią, albo pieniem, (*Cantica*;) Takie formuły wołania jeszcze niektóre znajdujemy u starożytnych, iako na przykład te: *Dii te nobis servent*. Niechay cię Bogowie dla nas zachowują. *Vestra salus nostra salus*. Wasze zachowanie, naszym zachowaniem jest. *Bene & preclare!* dobrze! pięknie! wysmienicie! Czasem słowa okrzyków w wiersz złożone były. Tertulian zachował nam ieden tego przykład. Okrzyk tak się zaczynał,

De nostri annis, addat Tibi Jupiter Annos &c.

Niech ci Jowisz z naszych lat przyda wieku &c.

W ostatnich czasach liczono okrzyki, i w księgi publiczne wpisywano wiele razy one powtorzone były. *Acclamatum est decies, vicies, octies* ter &c.

ACERRA. Był to mały ołtarz, który stawiano przy jakim grobie: na tym ołtarzu krewni albo przyjaciele zmarłego, mieli sobie za powinność palić codziennie kadzidła. *Acer-ra* znaczy też pudełko do kadzidła.

ACIES. Plac bitwy. Szyk. Gdy czas potyczki nadszedł, wodzowie szykowali wojsko swoje. Spofoby szykowania u Greków i u Rzymian odmienne były: i nawet u iednego ludu rozmaicie szykowano wojsko podług okoliczności czasu, miejsca, samego narodu nieprzyjacielskiego. Zwyczajnie atoli piechotę stawiali w szrodku, a po skrzydłach iazdę.

Często piechota ciężko uzbrojona stawiała na czele *Phalangis* czyli poiku Greckiego; piechota zaś lekka i iazda były z tyłu. Niekiedy piechota lekko uzbrojona z iazdą przed trzymała: niekiedy zaś piechota lekka i ciężka pomieszane szeregiem stały.

Czasem Grecy szykowali iazdę w rotę kwadratową, ale częściej w kwadrat podługowaty, mniemając, że rota więcej mająca czoła, niż głębokości mocniejszą była. Macedończykowie szykowali w klin, to jest przed szczytu był wąższy, a coraz potym szerzej szeregi stały, ten kształt szysku zowie się *cuneus* albo *caput parcinum*. Barzo tego przestrzegali, aby na czele szysku byli żołnierze nawałeczniejszy bądź z piechoty, bądź z iazdy.

U Macedończyków ten z dwóch ich Królów, który he-

strąży trzystu wybranych ludzi, stawał w samym środku wojska, żeby łatwiej mógł wydawać rozkazy na skrzydła. W tyle byli lekarze, wieszczowie i surmacze. Wódz Atenski brał miejsce we środku z poczem wybranych żołnierzy do boku swego.

Rzymianie w różne kształty, których wzory od samych nieprzyjaciół zabierali, wojska swoje szykowali. Mieli zwyczaj stawiać piechotę swoją w trzy szyki. W pierwszym byli ci, których nazywano *antesignani*; że stali przed chorągwami i znakami (*signa*) i ku obronie onych służyli. *Principes*, byli w drugim; a *Triarii*, w trzecim. Taki ogólnie był zwyczaj szykowania. Opisanie jego w szczególności widzieć można w powieści Polibiusa o potyczce pod miastem Zama przez Scypiona stoczoney. Połki czyli Legie Rzymskie trzymały zawsze sam pośrodek wojska; prawą rękę miała najstarsza Legia. Poślikowe i sprzymierzone wojska na skrzydłach były.

Jazda Rzymska na rory podzielona tak stawała w szyku, iż zastawiała skrzydło prawe; jazda zaś sprzymierzonych lewe. Lekkie chorągwie i procowników stawiano między przedziałami każdego szyku,

albo na czele wojsk, albo wyżej skrzydeł. Ci czynili wycieczki i podjazdy, z których na swoje miejsce albo w tył powracali. Czasem tych lekkich żołnierzy mieścili między szeregi i jazdy, z którą wszystkimi obrotami przez lekkość i szypkość swoją się łączyli.

Znak potyczki dawano wywieśnięciem nad namiotem hełmańskim szaty żołnierskiej purpurowey. Ale przed zaczęciem sprawy, wodzowie mówili do żołnierzy zachęcając ich do męstwa; potem trąby ogłaszały czas ruszenia. Lacedaemonczykowie mało irzadko mówili. Lecz Krol ich w przytomności wojska czynił ofiarę Muzom, po której żołnierze skupiali się do namiotu jego na słuchanie wierszy Tyrre'a, dla nabrania serca na bitwę i śmierć dla oyczyzny. Dopiero wojsko ruszało przeciw nieprzyjacielowi, idąc w takt z przygrzaniem swym i innych instrumentow.

Często Grecy i Rzymianie uderzając na nieprzyjaciela wydawali wielki krzyk, który wraz z odgłosem trąb zagłuszał ich na niebezpieczeństwo, i dodawał serca. Bywało, że szli wolnym krokiem, i zimną krwią; bywało, że żwawym krokiem rozpędzali się na nieprzyjaciela.

Zoł-

Żołnierz lekki zwyczajnie zaczynał sprawę rzucając groty strąły, kamienie na pomieszczenia nieprzyjaciela: potem cofali się w miejsca próżne pomiędzy szykami, z kąda po nad głowy żołnierzy postrzalały swoje miotali. Ciężko uzbrojeni wyrzuciwszy nieco grotów, do sprawy przychodzili. Długo Rzymianie potykać się zwykli byli kupami, z jedney tylko chorągwi (*manipulus*, dwieście ludzi) złożonemi. Marius odmienił ten kształt, potrzy chorągwie kupiąc w jedno.

Dawni mało miewali jazdy, ale barzo dobrze iey używać umieli. Jeźdźni często w potyczce z siadali z koni i pieszo się bili, konie przyuczone były nie rużać się z miejsca swego. Niekiedy brali na tył konia, za sobą piechych lekko zbroynych, którzy z ofobliwszą szypkością zskakiwali z koni, i znowu na nie wskakiwali podług potrzeby. Często puściwszy cugle, wpadali na nieprzyjacielskie szyki, mięszając je i waląc.

Kiedy przyszli do tego, iż połamali szyki i do ucieczki przymusili nieprzyjaciela, nie unosili się żwawością nieuważną: za rozkazem na odwrot zaraz się cofali, i co jeszcze opierać się mogło do szczętu znosili. Rzymianie i Grecy tego byli rozumienia, że się najwięcej

potyczek przegrywa przez nierostropne i zbyt zaciekle uganianie się za nieprzyjacielem. Łacinnicy zwali wojsko uszykowane, *acies instructa*: przednią straż, *acies prima*: tykają straż, *acies postrema*, *novissima*: *acies secunda*, sam środek wojska.

ACTIACI Ludzi. Igrzyska Akcyackie ustanowione od Augusta po zbiciu Antoniusza pod Akcyum, poświęcone Apollinowi.

ACTIO. W prawnictwie Rzymskim dawano to imię pospolicie wszelakim postępkom prawniczym, ale szczególnież znaczone żądanie strony powodowej. Strona ta wykladała swoje domaganie się, to jest oświadczała iakiey akcyi używać, i dla iakiey sprawy drugą stronę ścigać zamyslała. Albowiem bywało często, że wiele akcyi schodziło się w jedney sprawie. Naprzykład, w sprawie kradzieży mógł kto mieć akcyę o odzyskanie swego, albo o umowę skrytą z złodziejem, albo też o skazanie winowaycy na karę płacenia w dwoynafob, kiedy złodziey na uczynku złapany nie był, albo płacenia w czwornafob, ięśli złodziey na kradzieży schwypany został &c.

ACTUARII. Był to gatunek niższych Urzędników mających

cych zlecenie rozdawać żołnierzom żywność w wojsku.

ACUS. Igła, szpilka. Dawniej tym jednym imieniem nazwali te obydwie rzeczy. Igły lub szpilki Cypryjskie były najbarzciej szacowane. Bywały z różnych kruszców podobną rozmaitego używania. Pannie Rzymskie miewały je ze złota, na przypinanie wienków, wstążek, a osobliwie do ułożenia kształtnego włosów. Nazywano też ogólnie, *Acus*, wszystkie małe narzędzia ostro się kończące, nawet sprzączki, z przyczyny ich trzpienia; ale to słowo nazywczaynie brało się za igły podobne do naszych, i co do kształtu, i co do używania.

ADONIA. Uroczystości żałobne, które Egipcyanie, Syryczykowie, Babilończykowie i Grecy odprawiali, z wielką okazałością smutku, na pamiątkę śmierci Adonisa. Wzywano na tych świętach Wenery Bogini pod imieniem Salambo.

Gbaac w Dykcyonarzyku historyi baieczney *Adonis*.

ADOPTIO. Przysposobienie syna. Był to Akt, który podobny praw uczyniony, służył ku pociesze bezdzietnym. Był zarówno używany, i odprawował się prawie iednakowym sposobem u Greków i Rzymian. Do ważności tego aktu i w Rzymie i w Grecyi potrzeba

było, aby był przyięty i stwierdzony powagą zwierżchności publiczney; a naśladowanie natury w tym iak naydokładniej powinno było być zachowane, aby ten, który kogo za syna przysposabiał, był w tym stanie przyrodzenia, iżby prawdziwym oycem zostać mógł. Trzeba było w przysposabiającym lat mieć naymniey 20. i aby od przysposobionego starszym był osiemnaśc laty. Niegodziło się białymgłowom, niewolnikom, ani szalonym takowego przysposobienia czynić: człowiek tylko wolny i z pod rodzicielskiej władzy wypuszczony, nabywał wszelkich praw prawdziwego syna; ale zaraz od przysposobienia swego już nie miał spólnego z dziećmi własnego swego oycy. Kiedy obywatel który dawszy sobie przysposobionego syna, miał potym dzieci z prawego małżeństwa, przysposobienie zawsze w swojej mocy zostawało, i przysposobiony miał iednę prawa co i dzieci spłodzone. Niektorzy mniemają, iż w Atenach nie wolno było obywatelowi mającemu syna przysposobionego, żenić się bez rozkazu, albo zezwolenia Urzędu. W Lacedemonii rząd krajowy miał osobliwą baczność na takowe przysposobienia dzieci: trzeba było do potwierdzenia takowego aktu, przytomności

ści

ści Krola. Używano także tego sposobu do przyięcia za prawe dzieci, te które z nieprawego łoża spłodzone były.

W Rzymie można było przysposabiać synów przez testament, ale do ważności iego potrzeba było potwierdzenia Pretora albo Cesarza. W czasach Rzeczypospolitey, ten akt czyniony był niekiedy w zgromadzeniu ludu, ale częściej przed Pretorem. Pewne słowa, na ten akt wyznaczone były, które zwano *Adrogatio*, a pierwej potrzeba było pilnego roztrząsania i potwierdzenia prawem opisanego odurzędu. Patrycjusz albo pochodzący z rodu Szlacheckiego, mógł być przysposobiony za syna od Plebeiusza, to jest człowieka pospolitego; ale Plebeiusz nie mógł być przysposobiony od Patrycyusza. Ten który był za syna przyięty, brał imię, przedimie i przezwisko tego, który go przysposabiał, zachowując tylko imię familii, a te kładł na końcu poimnych. Niektorzy utrzymują, że Cesarze rozciągnęli prawa przysposobienia i do kobiet.

ADORATIO. Kłanianie się bogom, modlenie się do bogów. Kiedy dawniej chcieli czynić modlitwy do swoich bóstw, okrywali sobie głowę zasłoną na twarz spadającą. Obfiedzi w koło w prawą rękę

połagi bożków i ostarze ich, padali na twarz, albo na kolana, i w tej postawie zaginając drugi palec nie wielki, i trzymając inne podniesione palce, rękę do ust przykładali, całując ją. Proźby swoje na tabliczkach wyrażali, które potym otrzymawszy proźb swoich skutek, w kościele zawieszali, przydając czasem i inne znaki na to świadectwo.

ADVOCATUS. Rzecznik Prokurator, to imię u Rzymian znaczyło tych, którzy na sądach przytomnością, powagą i wziętością swoją wpięrali obżałowanego, będąc od niego o to prożonemi. Nie mówili oni sami w sprawie, i cała ich usługa na tym była, że podawali środki prawne, i ku obronie służące mowcom, na których potym mieysce nie znacznie nastąpili. Przez nieiaki czas utrzymywali chwałę ustanowienia swego, chwałę zasadażącą się na pobudkach ludzkości, przyjaźni, i gorliwości o dobro pospolite, ale na koniec mieysce szlachetności od zysku dalekiey, z którą chętnie brali się do obrony swoich klientów, wzięła podła chęć zarobku: a ta data okazywają satyrom, i ściągęła na siebie obostrzenie praw.

AEDILES. Urzędnicy Rzymscy tak nazwani od słowa łacińskiego *Aedes*, dom, budynok,

B 5

bo

bo iedna z nacyelniejszych powinności urzędu tego była, mieć staranie i dozór około publicznych i prywatnych budynków, tak poświęconych, iako i świeckich.

Z początku Edilow dwoch było. Czas pierwszego ich postanowienia był iednegoż roku, co i ustanowienia Trybunow pospolstwa. Sprawowali urząd tak iako i Trybunowie do roku; brano tych iako i tamtych zawsze z pospolstwa; i na iednym zgromadzeniu na obydwie te urzędy wybierano. Ci Edilowie, Plebeyskiemi zwani, nie innego w famey rzeczy nie byli, tylko pomocnicy Trybunow, którzy do nich odsyłali sprawy, którym sami wystarczyć nie mogli, a zwłaszcza sprawy dotyczące się Policyi, iako to: opatrzenie bezpiecienstwa, ochędostwa i ozdoby miasta; zachowywanie dobrego porządku na zgromadzeniach, na publicznych obrządkach i widowkach; dozieranie osobliwie co się działo na rynkach, placach publicznych, targowiskach, które oni barzo ściśle zwiedzali, aby wiedzieć mogli o dobroci rzeczy sprzedawanych, o słuszności wag i miar; Do nich należało utrzymywanie ścieków, mostów, wielkich gościńców, roztrząsanie napisanych komedyi przed ich wyprawieniem, czyli nie

były z urażą ofob szczególnych. Gościnne domy, garkuchnie publiczne, mieysca i soby nie-rządne pod ich władzą i dozorem zostawały. Chociaż ci Edilowie byli tylko urzędnikami podległemi wyższym, mieli iednak wielkie poważenie. Nic nie czyniono w Rzeczpospolitey bez ich uwiadomienia; wszystkie wyroki Senatu i ludu powinny były przechodzić przez ich ręce. Urząd Edilow podług swoiey pierwszej ustawy był tylko Plebeuszom dawany przez sto dwadzieścia i siedm lat; ale roku od założenia Rzymu 388. gdy Edilowie na ow czas będący nie chcieli czynić nakładu na wielkie igrzyska, które Senat nakazywał na podziękowanie bogom, za ziednoczenie pospolstwa z Patrycyszami; osiarrowali sięłożyć na nie, ci ieżeliby im chciano pozwolić godności Edilow: osiarrowanie to przyięte było, i wyszedł wyrok, przez który nakazano, aby corocznie prócz Edilow Plebeyskich, obierano dwoch innych z Patrycyszow, których nazwano wielkimi Edilami, a często *Ediles Curules*, przeto iż mieli prawo krzesła *Curulis*. Do tych nowych Edilow należało cokolwiek było naysprawniejszego i nayuczciwszego w urządzie Edilskim.

Do

Do liczby rzeczonych Edilow, przydano dwoch ieszcze nowych, których nazwano *Cereales*, od Cerery bogini zboż, przeto iż mieli dozór nad zbożem, krole się w Rzymie przedawało. Powinni byli doglądać, aby na targach dostatek zboża znajdował się; i aby zboże dobre było: kiedy zaś złe znaleźli w Tyber go rzucać kazali, iako i inne żywności, kiedy ie szkodliwemi do używania okazały.

Urząd Edilski zwyczajnie był pierwszym krokiem potrzebnym do dalszego otrzymania innych godności Rzeczpospolitey. Używalitogi bramowanej pretexts. O wieku do Edilstwa potrzebnym nie ma nic, iasnego nie pewnego; z tego iednak, iż pretorskiego Urzędu nie można było dostąpić, aż w trzydziestym roku, wnosząc, iż Edilską godność w dwudziestym siódnym lub osimym otrzymana być mogła.

Dawano niekiedy imię Edilow tym, których pospolicie nazywano *Edilini*. Obacz pod tym imieniem.

Miasta municypale czyli swoim się prawem rządzące miały także swoich Edilow, mianowano ich *Quinquennales* i zdaia się, iż oni byli w swoim mieście, co cenforowie w Rzymie. W niektórych takowych miastach inszego Urzędu nie było prócz

Edilow; a ci, tak wysoce poważani byli, iż synowie Rzymian nayszczelniejszych, mieli sobie za cześć, otrzymywać w nich ten urząd i brali tytuł wielkich Edilow.

AEDITIMI albo AEDITUI. Tak nazywano podskarbach Kościelnych. Pod ich dozorem i strażą zostawały naczynia poświęcone, noże, topory, i ogółem to wszystko co do ofiar i okazałości świąt służyło; nazywano ich także niekiedy *Ediles*.

AERARIUM. Skarb publiczny. Tak nazywano pieniądze zebrane i składane na potrzeby pospolite państwa. U Lacedemonczykow nie było pospolitego skarbu. Woioowano nakładem obywatelów, każdego z osobna. Dopiero zaczęto mieć skarb publiczny po rozprzedaniu zdobyczy z Persow otrzymaney. Chowano go w kościołach, i tylko na wielkiej wagi potrzeby Rzeczpospolitey brano z niego pieniądze. Po wzięciu Aten, skarb Spartanczykow stał się znaczniejszy. Eforowie z zupełną władzą zawiadowali skarbem. Lacedemoniczycowie nie inaczej zezwolili na wprowadzenie monety złotej do swego kraju, tylko pod warunkiem, aby ieżaden obywatel nie miał u siebie.

W Ate.

W Atenach skarb publiczny złożony w zamku, zostawał pod strażą trzech Urzędników, Podskarbiech, *Tamiae* po Grecku, *Quaestores* po łacinie. Były inne skarby w kościołach chowane, między ktoremi najsławniejszym w Kościele Minerwy. Nazywano go skarbem bogini, a podskarbiech *Quaestores Deae Sacrae*.

W Rzymie skład takich dochodów był w Kościele Saturna, a straż tego składu powierzona była naprzód Trybunom pośpolitstwa, potem zaś *Questorom* czyli Podskarbiom. Dwa gatunki skarbu były w rzeczonym kościele: jeden skarb był zwyczajny, z którego brano na codzienne potrzeby Rzeczypospolitej; drugi nazywano Świętym, którego nie tykano chyba w ostatnich potrzebach. Za czasu pierwszych Cesarzów, skarb publiczny oddzielono do skarbu Dworskiego, *Fiscus* mianowanego, który był wyznaczony na używanie samego Cesarza; lecz później te słowa *Aerarium* i *Fiscus* stały się iedno znaczącemi.

AES. Miedź. Używanie tego kruszcu zdać się dawniej było być niżeli żelaza tak dalece, iż niektórzy twierdzą, że w pierwszych czasach używano miedzi na robienie broni, nożów, różnych narzędziów, i nawet lemieszów w niektó-

rych krajach. Dawni umieli tak hartować miedź, iż nią krać i rznąć mogli. Robiono także z tego kruszcu zwierciadła. A że starożytni mieli, iż miedź jest rzeczą bardzo czystą, dla tego iey używali we wszystkich oczyszczeniach z nabożeństwa przepisanych. Pierwsza moneta bita była z miedzi mianowicie u Rzymian. Serwiusz Król pierwszy zaczął około roku od założenia Rzymu 180. bicie monety. Miała ona na sobie znak owcy albo barana, które Rzymianie w swoim języku nazywali *Pecus*, ząd imię *Pecunia* stało się potem powszechnie kżdey monety iakiegokolwiek kruszcu. Król Serwiusz obrał ten znak nad inne; bo w pierwszych czasach nie znano innych bogactw, prócz dzierżawy licznych stad i trzod. To imię *aes* równie jako *pecunia* służyło powszechnie do znaczenia wszelkiego gatunku monet: i od tego to słowa, skarb pośpolity, nazwany był *aerarium*. *Aere dirutus miles* znaczyło u Rzymian żołnierza któremu żołd miesięczny albo roczny odjęto, karząc go tym na sławie.

AES CORINTHIUM. Ten kruszec tak sławny u dawnych Autorów, był według niektórych zmieszany ze złota, srebra i miedzi. Bayka jest, żeby to zmieszanie początek swoy miało

miało w przypadkowym stopieniu różnych kruszców pod czas spalania miasta Koryntu, gdy go Mumiusz dobył: ponieważ pewna jest rzecz, że miedź Koryntka sławna już była dawno, przed wzięciem tego miasta od Rzymian. Obacz samego Pliniusza, Plutarcha &c.

AGGERES. Tak nazywano wały sypane z ziemi, spaiane wiciami i palami, na których stawiano maszyny, czyli narzędzia wojenne. Zaczynano sypanie ziemi nad brzegiem fosy mury otaczający. Żołnierze i inni robotnicy koło szanów pracujący, zastawieni byli od pocisku z miasta, maszynami (*musculus*) czyli szopami zakrywającemi, znacznie wyfokiem. Zakrycia te nie zawsze bywały z chrostu plecione, ale też ze skor niewyprawnych, albo z sienników lub wielkich lin przeplatanych. To wszystko zawieszano między dwoma masztami bardzo wyfokiem, wbitemi w ziemię; tym sposobem wszystkie pociski z miasta traciły moc swoią. Robotę całą wynoszono aż do wyśobosci tych to zastaw, które windowano wyżey, iak robota w górę szła. Razem w ten czas napelniano miejsca, ząd ziemia była wybrana kamieniami, ziemią, drzewem, i innemi rzeczami; a drudzy wyroównywali i ubijali ziemię, aby na niej

maszyny wojenne równo i mocno stać mogły. Z wież i rozłożonych po szanach kuszy (*balista, catapultae*) wypadał grad kamieni, strzał, i dzirydów na wały i inne obronne miejsca obleżonych.

AGONALES. Imię przydane Kapłanom bożka Marfa.

AGONES. Tak nazywano u Rzymian niższych slug ołtarza, których pod czas ofiar powinnością było, uderzać i zabijać bydłę na ofiarę. To nazwisko pochodzi ztąd, iż ten ofiarnik wprzód niż śmiertelny cios zadał bydłciu, czekając rozkazu Kapłana, pytał się go; Agon' zamiast Agone, mamże czynić, mamże uderzyć.

AGORANOMI. Urzędnicy Ateńscy, którzy mieli dozór nad tym wszystkim, co na rynek i inne publiczne miejsca sprzedaży przywożono. Wychodził ten Urząd na Edilski u Rzymian.

AGRARIA lex. To prawo tak nazwane było od słowa *Ager*, pole, rola; ponieważ miało za cel podział gruntów na lud Rzymyński z ziemi zdobytej nad nieprzyjaciółami. Cassius nayspierwszy raz je podał roku od założenia Rzymu 268. To prawo przyczyną było wiele zamieszkań w Rzeczypospolitej; i Trybunowie używali go za podjętę niezgod i rozterek.

AGRAULIA. Święta okrutne u Greków, pod czas których na ofiarę Agraulii córki Cekropa zabijano ludzi.

AGRIONIA. Święta nocne które białogłowy Greckie odprawowały na cześć Bachusa. Zaczynały ten obrządek od biegania z jednego miejsca na drugie, szukając bożka, iakoby się z rąk ich wymknął, i poty biegać nieprzestawały, poki jedna drugiej nie powiedziała, iż darmo szukaia, ponieważ udał się do Muz, które go trzymaia ukrytego. Schodziły się potym razem, i dawały sobie biesiady obfite i wymyślne, kończyły zaś ie wzajemnym zadawaniem gadek i różnych pytań trudnych. Nie zawsze jednak trzymały się w tych filozoficznych granicach. Więcznie blufszcym, z zupełną wolnością tyle piły na cześć Bachusa, że prawie w szaleństwo wpadały, i dopuszczaly się na ten czas największych zbytkow.

AHORES. Tym imieniem nazywano zmarłe dzieci, i młodzińce, o których mniemano że nie byli przyięci do miejsca piekielnego, przeto, iż nie wypełnili ieszcze czasu życia. Poganie roili sobie, iakoby ci *Ahores* iako i *Biothanates* to jest ci którzy przestali żyć przez śmierć gwałtowną, byli zatrzymywani u wrot piekiel-

nych, pokiby czas który żyć mieli, zupełnie nie wypłynął.

ALBOGALERUS. Czapka czyli infuła, którą sam tylko *Flamendialis* to jest Kapłan Jowisza miał prawo nosić. Ta czapka była po części ze skóry bydłęcia białego na ofiarę Jowisza zabitego, a na wierzchu miała małą gałązkę oliwną.

ALLIENSIS DIES. Dzień, w który Rzymianie zbici byli przez Gallow nad Allią rzeką, położony był w ich Kalendarzu pod tym nazwiskiem, i policzony między nieszczęsnymi (*Dies Nefasti*) w które nie znacznego u Rzymian nie czyniono; było to dnia 18. Sierpnia.

ALOGIA. Grecy dawali czasem ucztom i biesiadom to imię które można w naszym języku wyłożyć *bezrozumność*, przeto, iż w ten czas zdawało się iż pozbywali rozumu, a zniżali się do kondycyi bydła.

ALTARE. Ołtarz. Poganie mieli rozmaite rodzaje ołtarzow, na ofiary dla swoich bożkow. Ołtarze bożkow piekielnych były zupełnie zakopane w ziemi, i tylko w ten czas odkrywane, kiedy na ich cześć święta odprawowano. Ołtarze bożkow ziemskich były równo z ziemią, a częstokroć nie innego tylko mały plac ziemi gołej. Dla bożkow zaś niebieskich podnoszono ołtarze na kilka

kilka stop od ziemi, a barzo rozmaite były, tak co do materii, zktorey ie robiono, iako co do kształtu. Niektóre były z ziemi i darniu, niektóre z popiołu, inne z ziemi maczanej we krwi: największy ich bywało z kamienia, a czasem z drzewa. Najzwyczajniej kształt ich był okrągły, ale bywały też ołtarze okrągławe stawiano ie na wyniesionych miejscach aby mniej podlegały nieuszanowaniu i zgwałceniu. Łacinnicy kładli różnicę między *Ara* i *Altare*. *Altare* znaczyło coś wspanialszego, gdzie bydłeta na ofiary bito, *Ara* zaś była ołtarzem, przy którym tylko modlitwy czyniono, i rzeczy ciekające na cześć bogów rozlewano. Z tym wszystkim częstokroć się jedno za drugie brało.

AMBARVALIA Sacra. Nazywała się tak u Rzymian ofiara, z krowy cielney, lub z świni prośney, którą czyniono przed zniwami. Gdy czas przyszedł zabijania tey ofiary, oprowadzono ją pierwey trzy razy około zboża w polu, lud szedł za nią gromadnie; Kapłan zaś poprzedzał ten obchod, mając na głowie wieniec z liści dębowych, tańcując i śpiewając pienia na cześć Cerery.

AMBURBIALIS hostia. Tym imieniem nazywano bydłę naznaczone na ofiarę, kto-

re oprowadzano z okazałością około miasta przed zabiciem. Ofiarowanie samo nazywało się *Amburbium*.

AMPHICEPHALUM. Było to łożo o dwóch wężgłowach, jedno przeciwko drugiemu położonych. Za czasow późniejszych Cesarzow robiono ie o czterech wężgłowach *Amphicliterrion* nazwanych, niezmiernej wielkości, ponieważ każde z tych łożek było iakby złożone ze czterech łączących się w nogach.

AMPHIDROMIA. Było iedno święto, które każdy w szczególności w domu swoim obchodził piątego dnia po narodzeniu dziecięcia. Odprawowało się w ten sposób; iż brano narodzone dziecko, i trzymając go na ręku biegano z nim około komina domowego, i około bożkow domowych; wszyscy domowi nosili podarunki z okoliczności tego obrządku, który się uczta kończył. Niektorzy mniemaią iż w ten czas dawano imię dzieciom.

AMPHICTYONES. Zgromadzenie Amfiktyonow. Był to niby Sejm Stanow Grecyi. Przypisuią ustanowienie ich Amfiktyonowi Krolowi Aten-kiemu, synowi Deukaliona, który im dał imię swoje. Za myśli jego w założeniu tego zgromadzenia był ten, aby spoj-

spoić przez najwyższe przyjaźni związki różne ludy Grecyi, które do niego przypuszczone były i aby ich przez to zjednoczenie przywieść do z obopólnej obrony, i wzajemnego czuwania około szczęścia i spokojności oyczyzny. Amfiktyonowie byli także ustanowieni za opiekunów i obrońców wyroczni Delfickiej; oraz za stróżów niezmiernych bogactw tegoż kościoła, i aby sędzili spory zachodzące między Delfickzymi, a temi którzy przychodzili z pytaniem do wyroczni. Rada ta zasiadała w Termopilach, a czasem w Delfach samych; zgromadzała się zwyczajnie dwa razy do roku, na wiosnę, i w jesieni, a częściej kiedy sprawy tego wyciągały.

Nie jest doskonale wiadoma liczba ludów, ani miast, które miały prawo zasiadać w tej radzie. Każde zaś miasto mające takie prawo wysyłało dwóch wybranych od siebie, a zatym miało dwagłosy w obradach, i to bez żadnej różnicy potężniejszych miast od mniejszych co do ważności krysek. Amfiktyonowie przed obcięciem miejsca w tym zgromadzeniu, czynili przysięgę, przez którą mieli się za skrupowanych najwyższymi i najmocniejszymi więzami. Osiągali zupełną władzę roztrząsania i sądzenia naj-

wyższym sądem wszystkie spory zachodzące między miastami Amfiktyonicznymi, skazowania na wielkie grzywny przekonanych o winowaystwo, i używania nie tylko najwyższej surowości praw ku wykonaniu wyroków swoich sądowych, ale też zbierania wojsk, i jeśli tego potrzeba była, dla przynuszenia wybiłających się z posłuszeństwa.

AMPHITHEATRUM. Był to obszerny gmach okrągły, albo z okrągła długi, naznaczony na widoki wielkich igrzysk, iako to: wysiekaczów czyli gladiatorów, łowów, potyczek zwierząt dzikich z winowaycami na śmierć skazanymi. Z początku Amfiteatru były z drzewa, i na czas tylko igrzysk budowanie, ale potem wystawiane z kamienia, iakie pierwsze zrobił za Augusta Cesarza Statilius Taurus. Największe zaś i najwyższe ze wszystkich Amfiteatrów Rzymskich, to było, które Wespazjan zaczął, a Titus Syn jego dokończył. Mogło w sobie zamykać 80000 ludzi siedzących. Został jeszcze reszty tego gmachu, które patrzącym podziwienie sprawia. Nazywają je *Coliseum*, odmienionym przez zepsucie nazwiskiem z *Colosseum* od Statuy kolossalnej Nerona, która była niedaleko tego miejsca. Imię Amphiteatrum składa się z dwóch

z dwóch słów greckich, które znaczą: *widzieć za równo z dwóch stron przeciwnych*.

Miedzy Amfiteatrum a Teatrum, ta była różnica, że to drugie miało formę pół okręgu, Amfiteatrum zaś całego okręgu, tak iakoby było złożone z dwóch Teatrów przytkniętych i złączanych razem. Lubo zwierchnia forma Amfiteatru czasem była zupełnie okrągła, wewnętrzna jednak zawsze podługowata. Szrodek albo raczey najwyższa część Amfiteatru, był plac równy i obszerny, nazwany *Arena*, przeto iż posypyany był piaskiem, z kąd i zapasnikowi nazwano *Arenarii*.

Plac ten *Arena* otoczony był murem, który miejscami miał otwory mniejsze lub większe zakładane kratami żelaznymi. Przez te otwory albo bramy, wysiekacze wchodzili na plac, przez nie puszczano dzikie zwierza wyprowadzone z komorek i lochow na to spodem porobionych, nazywano tę część gmachu *Cavea*. Chociaż było bardzo niebezpieczno znajdować się w tej części pod czas igrzysk, jednak wielkim tłumem zbiegało się tam po polstwo; z kąd też nazwane *Cavea* to miejsce płaskie i podwyższone, na które też po polstwo wchodziło.

Część muru, która najbliżej plac zapasów *Arena* otaczała, nazywała się *Podium*, przetym zaraz miejsce było Senatorów i przedniejszych Urzędników, oraz *Suggestus* albo *Cubiculum Principis* Łoża Cesarzka, *Tribunal editoris* miejsce Edla przełożonego nad igrzyskami, i miejsce Panien Westalskich. Stopnie na których stadywali Senatorowie i Szlachta Rzymska, były zastane wezwłotkami, inni zaś siedzieli na kamieniach. Wiele było szeregów stopni co raz wyżej idących: ostatni ich szereg nazywano *Pracinctiones*, drzewi zaś kłotami lud na nie wchodził *Vomitoria*. Od tych wychodziły drogi, które przecinały stopnie Amfiteatru i nazwane były *Scalaria*. Plac między takimi dwoma drogami nazywał się *Cuneus*; to jest klin, z przyczyny formy weglastej, a każdy *Cuneus* naznaczony był dla pewnych osób podług ich kondycyi. Ludzie których powinnością było umieszczać każdego podług stanu i podług rozrządzenia Edla, zwali się *designatores* i *locarii*. Kiedy ci niegodnym kogo miejsca osądziwszy ruszali, wyrażali to Łacinnicy temi słowy: *excitare* albo *subcitare*.

Ponieważ amfiteatru były z gory otwarte; dla uchronienia upału

upału stonecznego, i innych niewczasów powietrza, rozciągano nad całym amfiteatrum opony, które czasem przez wielki zbytek iedwabne i fizarłatne były. Dawano też skryte rurki, przez które skrapiano patrzących wódkami pachniącemi.

Igrzyska amfiteatralne były też częścią Religii. Odprawowano je zwyczajnie na cześć Jowisza, a czasem Dyany lub Saturna. Na placu zapasniczym postawiony był ołtarz, na którym czynił ofiarę *Bestiarius*, to jest ten który miał się pasować z dzikimi zwierzami. Niektórzy powiedaia, iż z pod tego ołtarza wychodziły kanały, które otwierano, a z nich puszczona woda napełniała plac zapasniczy, kiedy chciało dać widowisko Naumachii, to jest potyczki wodnej, ale zdaje się, iż ten rodzaj widowisk nie mógł mieć miejsca w amfiteatrum. *Obacz* Naumachia.

AMPHORA. Quadrantal, Cadus, Metretes Italicus, Ceramius. Miara Rzymska, rzeczy ciekących. Brała w siebie dwie Urny miary Rzymskiej, około dwudziestu ośmiu kwart naczynych. Grecy też mieli miarę, którą zwali Amphora, ale iey tylko na wsiach używano. Zawierała w sobie mniej czwartą częścią aniżeli Amphora

Rzymska. Taż sama miara była Quadrantal co i Amphora.

AMPLIATIO. Odwłoka w sądzie. Sędziowie dawali kreśkę na odwłokę sprawy, kładąc w skrzynkę na to sporządzoną tabliczkę mającą na sobie te dwie litery N. L. *non liquet*, co znaczy, ieszcze rzecz iasna nie jest. *Ampliatio* różniła się od drugiey odwłoki sądowej *Comperendinatio* nazwanej, przez to, iż ta zawsze bywała na po jutro, albo naydalej na trzy dni od wyznaczenia; *Ampliatio* zaś była na dzień od Pretora podług upodobania wybrany.

AMULETA. Autor książki po francuzku pisaney, *Zbior starożytności*, Hrabia de Caylus sądzi, że Amuleta, które starożytni na sobie nosili, miały dwojaki koniec, ieden utrzymywać zabobonność ludu, drugi służyć za pieczęć, i na miejscu podpisu.

Mniemanie to tym podobniejsze do prawdy jest, iż trudno znaleźć między amuletami, któreby były wypukłorzniete. Dawni ludzie zaczęli takowe pieczęci nosić w ten czas, kiedy ieszcze najmniej pisanie używano. Zdaje się iż Egipcyanie statecznie za amuleta swoje brali formę chrząszcza znajduia się one z rozmaitey materii, wyjąwszy kruszce. Chrząszcze z gliny wy-

wypaloney, smelcem zielonym lub błękitnym powleczone, w naywiększym nad inne wzięcie były u owego ludu; ale robili też ie ze wszystkich kamieni drogich, i ze wszystkich marmurów. Przyznawali mi moc ochronienia od złych przygod a ziednania szczęścia.

ANACLINOPALIA. Rodzay zapasów, w których zapasnicy potykali się leżąc na piasku. U Rzymian nazywano ten sposób pasowania się *Volutationes* i *Volutatoria lucta*, dla różnicy od zapasów, które się stoiały czyniły, *lucta erecta*.

ANAGNOSTES. Czytelnicy. Nazywano tak niewolników mających cokolwiek wiadomości w naukach wyzwolonych.

Panowie i ludzie bogaci mieli zawsze takowych kilku w domach swoich. Jedna z przedniejszych usług tych niewolników była, czytać co pożytecznego lub miłego panom, gdy u stołu siedzieli. Trzeba tu uważać, iż u dawnych prawie wszystkie urzędy i posługi domowe, iako to dozorców domu, podskarbach, lekarzów, pisarzów, &c. przez niewolniki sprawowane były. Co późniejszych wieków z korzyścią spofeczności ludzkiej odmieniono zostało.

ANATECTÆ. Niewolnicy, których powinnością było osta-

tki ze stołów pańskich zbierać, i ochędostwo tychże stołów utrzymywać.

ANCILE. Puklerz Święty. Wiercono w Rzymie, że w czasie iednego pospolitego niezczęścia, ten puklerz spadł z nieba w ręce Numy Krola, który go wziął za pewny zastraw opieki bogów, i twierdził, iż poty Rzym używać będzie statecznego i długiego szczęścia, poki zachowa ten dar drogi niebios. Dla zabezpieczenia zaś, żeby kto niewykradł puklerza tego, kazał zrobić iedenascie zupełnie podobnych pierwszemu, iż go między niemi rozcznać żadną miarą nie można było. Te puklerze nazywano *ancilia*, dla tego według Warrona, że obcięte były ze wszystkich ston, nie mając żadnych rogów.

Poruczono sraż nad niemi dwunastu kapłanom, którzy odziani w szatę różnemi kolorami malowaną, mając na pierśiach miedzianą blachę, na głowie przyłbicę, a w prawey ręce małe miecze, któremi uderzali w puklerze lewą ręką noszone, odprawowali tak corocznie w miesiącu Marcu obchody uroczyste, śpiewając wierze złożone umyślnie na ten obrządek, i skacząc w miarę za graniem piszczałek. Nazywali się ci kapłani *Salii* a *saliendo* od skakania. Te puklerze po-

święcone były bożkowi Marsowi.

ANDRON. Było to miejsce w domu najuczciwsze, w którym mężczyźni przyjaciół swoich, lub innych mających co do mówienia przyjmowali; nazywano także tym imieniem miejsca publiczne, po których się mężczyźni przechadzali rozmawiając się bawiąc. Pochodzi to słowo greckie od *Andros* znaczącego mężczyznę.

ANGERONALIA. Sacra. Rzymianie odprowadzali te święta na cześć Angerony bogini, którą wzywali, żeby ich zachowała od mąk umysłu, zgryzot, i od skwinancyi.

ANGUSTI CLAVI. Tak nazywano rycerzów Rzymskich z przyczyny pętlic *clavus* nazwanych, które były szczuplejsze a niżeli pętlice szat Senatorów.

ANNOŃA. To słowo w liczbie szczególniej znaczy wszelkiego rodzaju żywność, jako to zboże, wino, olej, mięso &c. W liczbie większej znaczy tylko chleb, i tak w dawnych autorach, *singulae Annona* po jednym chlebie każdemu; *Binae annonae*, po dwa chleby, *Ternae annonae* po trzy chleby.

Annona militaris, to jest żywność na żołnierzy. W Rzymie Zwierzchność rządząca miała iak największą baczność

nad tym wszystkim cokolwiek się do żywności ściągało. Oprócz starania, które należało do Edilów, a mianowicie do tych co się *Cereales* nazywali, był jeszcze urzędnik nazwany *Præfektus Annona*, to jest dozorca żywności, który czuwał nad tym, ażeby targi dostatecznie opatrzone były w żywność, ażeby wszystko było dobrego gatunku, ażeby nie popełniano żadnego oszukiwania w wagach i miarach.

ANNULUS. Pierścień. Używanie pierścieni tak jest dawne, iż początków jego nie znamy. Powszecznie mniemają, że Rzymianie wzięli ten zwyczaj od Greków, a ci od Egipcyanów albo innego ludu Azyatyckiego. Trzy rodzaje były pierścieni u starożytnych: pierwszy był pierścieni ku ozdobie tylko i różnicy kondycji służący. Robiono je naprzód barzo proste i z najlichszych kruszców; później zaś z srebra i ze złota, a w krotce nie chcieli innych używać tylko przynajmniej połączanych. U Rzymian, nim pierścienie osadzano kamieniami drogiemi, kiedy figury rżnięte były na samej materii pierścienia, każdy je nosił zarówno na jednej lub drugiej ręce, i na którymkolwiek palcu; iak zaś wymyślniejsze zwyczaje rządzący zowaniem pierścieni począł, no-

szono je naprzód na czwartym palcu, potem na drugim, dależej na małym, na koniec na wszystkich palcach wyjąwszy średni. Grecy nosili je na czwartym palcu lewej ręki. Tak Grecy iako Rzymianie z początku przedstawiali na jednym pierścieniu, ale nieznacznie pomnożyli ich, tak dalece iż nosili pierścienie nie tylko na każdym palcu, ale na każdym stawie każdego palca. (*) Czynieili na to zbytne wydatki, i tak daleko w wymysłach i zbytku tym zaszedli, iż miewali inne pierścienie na lato, a inne na zimę. I to to jest co w Rzymie nazywano *Aurum semestris*, *semestres annuli*. (**)

W pierwszych Rzeczpospolitej Rzymskiej czasach, samym Senatorom nie wolno było pierścienia złotego nosić, tylko w ten czas, gdy posłami byli u obcych narodów, i to jeszcze w dni tylko publicznych posiedzeń i ceremonii. Potem to prawo rozciągnęło się bez braku do wszystkich Senatorów, którzy nosili pierścienie wszędzie i w każdej okazyi. Na koniec pierścień złoty stał się właściwym znakiem Rycerstwa Rzymskiego (*Equites*) z kąd owe słowa tak zwyczajne u

Rzymian, *Aureo annulo donari*, to jest: Pierścień złoty odebrać, były iakoby aktem świadczącym przyjęcie do stanu Rycerskiego. Lud nosił pierścień srebrny, a niewolnicy żelazny. Po upadku Rzeczypospolitej wszystko się pomiejszało, a używanie pierścienia złotego pozwolone nawet było wyzwolencom.

Drugi gatunek pierścieni był, których używano do pieczętowania nie tylko listów, umów, dyplomatów, ale i skrzyń, szaf, spiżarni, barył &c. Rzymianie nazywali je *annuli signatorii*, *Cirographi*, albo *Cerographi*. Wynalezienie takich pierścieni przypisują Lacedemonom. Każdy na nich kazał wyrzynać obraz iaki mu się zdawał; naprzykład bóstwa iakiego, lub przyjaciela, lub konia, psa, kota, kotwicy &c. Każdy miał jeden takiowy pierścień osobie swojej właściwy. Wyrazy rżnięte, które sobie każdy brał za własne, wychodzą prawie na cyfry imię, iak teraz zwyczaj jest na pieczętkach, znaczące.

Trzeci gatunek pierścieni był, które mąż w dzień zaręczyn dawał przyszłej żonie swojej na znak i zastaw obo-

wiązkow.

(*) Seneca pat. Q. v. 7. 31.

(**) Juven. Sat. I. v. 18. Sat. II. v. 89.

wiązkow wzajemnych. Nazywano te pierścienie *annuli sponſalitii*, *geniales*, *pronubi*, *nuptiales*. Zwyczajnie takowe pierścienie bywały żelazne bez kamieni, i kładziono je na czwarty palec. Poźniejszy czasow zwyczaj wszedł, iż dopiero w dzień zaślubiu albo świątecznego wesela takie pierścienie dawano.

Były i jeszcze pierścienie, które zabobonność wynalazła, a obłuda upoważniała; Grecy je nazywali *pharmacites*, Arabowie zaś *Talisman*: te to potym nazwano pierścieniami czarowniczymi. Ryto na tych pierścieniach charaktery czarownicę, i zamykano w nich ziola zbierane pewnego czasu, albo kamyczki znalezione pod pewnemi gwiazdami. Ci którzy takowe pierścienie nosili, musieli się być bezpieczni od wszelkich przypadków nieszczęśliwych, i upewnieniem o dobrym powodzeniu każdego swego przedsięwzięcia. Zwodzieciele króży handel takowych pierścieni czynili, rozpowiadali przy tym tyficzne bajki, któremi się czasem Królowie i Xiążęta uwodzić dawali.

W pierścieniach dawni zwykli byli nosić truciznę, aby iey w okoliczności podług woli zażyć mogli. Takim rodzajem śmierci Demostenes, i Annibal

wodz Kartaginy życie sobie odigli.

ANNUS. Rok. Wszystkie Narody w każdym wieku rachowały roki, prawie tak iako ię rachujemy dzisiaj, i zamykały ię w przeciągu czasu różniącym się wprawdzie na pozor, ale w rzeczy samej wychodzącym na iedno. Naprzód rokow nie liczono inaczej, tylko przez zniwa, tak iż między iednym zniwem, a drugim czas upływający był ieden rok: ten sposób rachowania, bez różnicy części roku, miesiącow i tygodni, zdać się iż był okazywał błędow niektórym mniemających, że dawni ludzie czynili rok z iednego miesiąca. Egipcyanie, mówią oni, podzielili rok na 12. miesięcy, przed tym zaś ieden miesiąc był rokiem. Prawda że Autorowie dawni piszą, iż nawet potym podzieleniu roku na wiele miesięcy, Egipcyanie zamykali rok swoy w przeciągu 30. dni, ale to rozumienie wynalezione iedynie dla rozwikłania baieczney Chronologii Egipskiej, pokazuje się być fałszywym ze świadectwa Herodota pisarza od innych dawniejszego, który wyraźnie mówi, iż rok Egipski był dwunastu miesięcy. Procz tego jest rzecz pewna z Pisma Świętego, że od czasow Noego rok zawierał w sobie ten sam przeciąg iako dzisiaj,

i że zawsze był tey długości. Różnica znajduiąca się w sposobie dzielenia lat od Egipcyanow, Grekow, Rzymian i innych narodow używanym, i odmiana liczby dni wchodzących w takowy przeciąg czasu, rzeczy samej nie odmieniają: albowiem czego nie dostawało każdemu rokowi do wypełnienia przeciągu czasu, przez który słońce przebiegu 12. znakow, to się nadstawiało przez przydawanie i wstawianie dni, a nawet i miesięcy, które wstawianie i przydawanie Grecy *Embolismus* nazywali. Tym sposobem lata takowe dłuższe od innych, wypełniały to, czego poprzedzającym rokom niedostawało. A że 12. miesięcy, z których rok Egipski na początku był złożony czyniły tylko 360. dni, Thot albo Merkuryusz dodał ieszcze dni 5.; i powiada, iż Thales Filozof takż rok postanowił u Grekow, to iednak nie powzięcznie w całej Grecyi. Zbyt albowiem wiele było miaś Greckich wolnych i niepodległych iedno drugiemu, żeby się mogły zgodzić na iedenże przepis. Ateńczykowie nie przyjęli innego podziału procz czterech części roku, to iest: wiosny, lata, ięseni i zimy. Akarnańczykowie dzielili swoy rok na części 6. a każdej z tych części dawali imię miesiąca,

lecz ponieważ takowy mniemany miesiąc zamykał liczbę dni zwyczajnych miesiący dwóch to wychodziło na iedno. Inſze miasta liczyły 12. miesięcy w swoim roku, ale z tak wielką różnicą w nazwiskach miesiący, w liczbie ich dni, w sposobie i czasie embolizmow, iż to było nawet dla Greka ośobliwą nauką dochodzić czego iasnego w tym zamieszaniu. Prześtaniemy na krotkiey wiadomości roku Ateńskiego, gdyż częściej w Autorach zdarzy nam się tego potrzeba, niewchodząc iednak wszczegulności względem ich Embolizmow.

Ateńczykowie rownie iako Egipcyanie zaczynali rok od nowiu Księżyca po przesileniu letnim dnia z nocą, a dzielili go na dwanaście miesięcy, z których na przemiany ieden miał 30., a drugi 29. dni. Każdy miesiąc podzielony był na trzy dziesiątki; tak iż rachowali dni od pierwszego do dziesiątego, i znowu zaczynali od pierwszej liczby; ostatni iednak dzień drugiego dziesiątku nazywali dwudziestym, a w trzecim dziesiątku trzydziestym; częścię iednak dniem starym i nowym, przeto iż ten dzień poprzedzał koniec Księżyca przeszłego miesiąca, a początek nowiu Księżyca na przyszły miesiąc.

Procz tego sposobu rachowania dni każdego miesiąca, używali ięszcze niekiedy odmiennego względem trzeciego dzieśiątka, w którym dni liczyli wstecz idąc, iako i Rzymianie czynili. A tak dzień pierwszy trzeciego dzieśiątka, który wychodził na dwudziesty, pierwszy naszego miesiąca, nazywali oni podług swego sposobu rachowania, albo pier-

3. Hecatonbeon.

Zaczynał się ten miesiąc ku końcowi naszego Czerwca i miał dni 30.

2. Metagitnion	- - -	29.
3. Boedromion	- - -	30.
4. Memaeterion	- - -	29.
5. Pyanepsion	- - -	30.
6. Anthesterion	- - -	29.
7. Posideon	- - -	30.
8. Gamelion	- - -	29.
9. Elaphebolion	- - -	30.
10. Munychion	- - -	29.
11. Thargelion	- - -	30.
12. Scirrophorion	- - -	29.

W artykułach szczególnych widzieć możesz przyczynę nazwiska każdego miesiąca.

Rok u Rzymian, odmieniał się różnemi czasami. Romulus go ustanowił albo raczy od Latinów wziął ustanowiony w liczbie 304. dni, które były podzielone na 10. miesięcy, zaczynających się od Marca, po którym następowały inne tym

wszym po dwudziestym dniu, albo też dzieśiątym lub dzieśiątym przed końcem miesiąca. Te miesiące, które miały dni 30. mianowali miesiącami pełnemi, które zaś tylko były dwudziestu dziewięciu dni, miesiącami nie pełnemi. Oto masz imiona miesięcy położonych porządkiem roku Atenskiego z liczbą dni każdego.

Samym porządkiem iako dzisiaj widzimy. Ale że ten rok nie zgadzał się ani z słonecznym, ani z księżycznym biegiem, Numa Król Rzymski rozrządził go podług biegu Księżyca, który zawiera w sobie 350. dni ośm godzin, i minut 48.

Przydał nadto dzień jeden z powodu swego upodobania w liczbie

liczbie nieparzystej. Potym odciawszy 6. dni od każdego miesiąca mającego 35. albo 36. dni, naznaczył z tego dwa nowe miesiące, z których jeden miał 29. drugi zaś 28. dni, to jest: Styczeń i Luty; Styczeń położył za pierwszy miesiąc roku, a Luty za ostatni; ale potym Luty był umieszczony między Styczniem i Marcem.

Ponieważ rok słoneczny był większy corocznie dwunastu dniami, i czwartą częścią dniami od roku Księżycznego, przeto co dwa roku wstawiano jeden miesiąc przybyłowy *intercalaris*, który na przemian miał dni 22. i 23., czyniono to wstawienie dni w miesiącu Lutym, i nazywano go *Mercedonius*, od Bogini Mercedona, przełożoney nad handlowaniem i wypłacaniem. Ale że Numa rok Księżyczny uczynił jednym dniem dłuższy, przeto ięszcze i tak rozporządzony bieg roku niezgadzał się z biegiem słońca, dla tego Król Servius Tullius, albo dzieśięciu mężów (*Decem viri*) postanowili, aby co dwadzieścia trzy, lub co dwadzieścia cztery lat opuszczano miesiąc przybyłowy nazwany *Mercedonius*; ale że to wstawiane dni *intercalatio* iedynie zawiśło było od najwyższych kapłanów, trafiło się, iż podług swego upodobania, raz wiele, drugi raz

mało dni przyczyniali; tak dalece, iż za czasów Juliusza Cezara początek roku był spóźniony sześćdziesiąt siedmiu dniami.

Gdy Juliusz Cezar opanował Rzeczpospolitą, przywrócił porządek roku podług biegu słońca, i rozkazał roku od założenia Rzymu 768., ażeby te 67. dni z miesiącem przybyłowym przydano tak iż ten rok nazwany rokiem zamięszania miał w sobie dni 445. Na koniec rozporządził, ażeby od tego roku każdy był trzydziestu sześciu i pięciu dni i godzin sześciu, ażeby z tych sześciu godzin robiący się dzień co 4. lata wstawiany był w miesiącu Lutym, po szóstym dniu Kalendarza Marca.

ANTEPILANI. Byli to w piechocie Rzymskiej żołnierze najstarsi co do wieku, i najdoświadczeńsi, którzy w trzecim rzędzie dla posiłków w potrzebie zachowywani byli; takich żołnierzy nigdy w pułku więcej nad 600. niebýwało.

ANTHESTERIA. Święta odprawowane w Atenach na cześć Bachusa, podobne świętom Saturnowym Rzymskim. Trwały przez dni trzy; Pierwszy z tych przypadający na 11. dzień miesiąca Anthesterion, nazywał się Pithagia, to jest: otwarcie beczek, przeto iż w ten dzień otwierano beczki i

kosztowano wina. Następujący nazywał się *Choes*: imię to było iedney miary Attyckiej na trunki, iak gdyby mowiono dzień flaszek, ponieważ wiele ich bardzo wypiano na ten czas. Trzeciego dnia wiele iarzyn warzono, których iednak nikt nie tykał, przeto iż były Merkuryuszowi ofiarowane, i od tego dzień trzeci nazwemy był *Chytroi*, to iest garbki kuchenne, iokobyś rzekł dzień garkow; tegoż dnia pokazywano komedye.

ANTHESTERION. Imię iednego miesiąca roku Atenńskiego, którego dwie etymologie podają; obydwie mogą być prawdziwie; iedni początek tego słowa wywodzą od świąt Anthesterion, które się odprawowały 11. 12. i 13. dnia tego miesiąca; drudzy od słowa Greckiego znaczącego kwiat, iakoby w ten czas ziemia kwiaty wydawać poczyniała. Wiele iednak niepewności zachodzi, nawet względem umieszczenia tego miesiąca w roku, tak iż naypowszejsze w tym mniemanie zaktorymeśmy pod słowem *Annus* pozbli, iest tylko domysłem.

Ten miesiąc szczegulnie był poświęcony pamięcie umarłych, na których część wiele czyniono smutnych a zabobonnych obrządkow.

ANTIOCHIS. Jeden Cech Atenński.

APATURIA. Świąta odprawowane w Atenach i po wielu innych miastach greckich w miesiącu *Pyanepsion*. Pod czas tych świąt w liczbę obywatelow wpisywano tych, którzy już doszli wieku, aby mogli być między nich przypuszczeni; a to się działo z wielką barzo uroczystością. Trzy dni te świąta trwały, a każdy z nich miał swoje właściwe nazwisko. Pierwszy który zupełnie na uciechach i bankietach trawiono, nazywał się *Dorpiā*. Drugi *Anarhyssa* w który zabiano ofiary Jowiszowi i Minervie. Młodzianie, których przyjmowano w liczbę obywatelow, pierwsze miejsce uożtarzali. Trzeciego dnia *Cureptis* nazwanego, ustrzygano włosy młodzianom, i wpisywano imiona ich w księgi publicznej; po czym ofiarowano dwie owce i iedną kozę na część Dyany. Były też w przeciagu tych świąt i inne sprawy nabożne, stosujące się do czci Bachusa i Wulkanu.

APEX. Nazywała się tak czapka kapłanow Rzymskich, czubato zakończona; Podobna nieco była do insuł biskupow naszych. Insi kapłani nosili tę czapkę tylko ofiary czyniąc, kapłan zaś Jowisza, *Flamendialis*, zawsze ją nosił, na otwar-

tym

tym powietrzu będąc: pod dachem bowiem wolno mu było głowę odkrywać.

APHRODISIA. Świąta Greckie na cześć Wenery. Nayuroczysciey to święto odprawowano w Amathoncie, mieście wyspu Cypru.

APOLLINARES ludi. Po niebezpieśliwey potyczce pod Kannami zdało się Rzymianom, iż w złych wierzach wieszczka iednego, Martius nazwanego znajdowali wszystkie okoliczności niebezpieścia swego w ow załośny dzień przypadłego; od tego czasu wierze Marcyusa miano za wyroki boskie: a że w nich powiedziano było, iż iezeliby Rzymianie chcieli wypędzić nieprzyaciela z krajow swoich, powinni byli obowiązać się ślubem uroczystym do obchodzenia corocznego igrzysk na cześć Apollina, wnet zatym postanowiono *ludos Apollinares*, które odrąd zawsze były obchodzone.

APOLLONIA. Świąta greckie na cześć Apollina.

APOTHECA. Piwnica, Spizarnia, ogulnie miejsce w domach gdzie składano, i chowano żywności i inne rzeczy do rozmaitego używania naznaczone. Mieli starożytni różne takie składy, na różnego gatunku rzeczy, które razem chować się nie mogły; przeto kiedy z ciągu mowy nie mo-

żna było poznać o iakim to składzie rzecz, tedy słowo następujące oznaczało sen: *Apothea* albo *cella vinaria*, piwnica; *Apothea* albo *cella frumentaria* spichlerz. *Cella olei*, miejsce gdzie chowano oliwę. *Cella aromatum* miejsce składu korzeni i rzeczy pachniących &c.

APOTHEOSIS. Był to obrządek, przez który dawni Rzymianie kładli w liczbę Bogow krajowych (*Indigetes*) tych, których sądzili być godnymi tey czci, albo raczej których podfe i szpetne pochlebstwo wynieść chciało. W tym obrządku naprzod przykazywano żałobę powszechną: wyrabiano potym obraz z wołku wyrażający ośobę, którą ubóstwiać mieli; kładli ten obraz przy wchodzie do pałacu na łożu ze słońcowey kości, którego pokrycie było z złotogłowia. Po prawey ręce siedzieli Senatorowie w szatach czarnych; po lewey białogłowy Rzymskie nayślachetniejszy, w szatach białych gładkich bez kleynotow i bez wszelkich ozdob. To trwało dni siedm, przez które lekarze zawsze przychodzili do owego wyobrażenia, i iakby ten który wyrażony był, ieszcz przy życiu zostawał, i opowiadali, że choroba się wzmaga, i że iuż prawie o nim nie mieli nadziei. Przytomni na ten czas wy-

wydawali wzdychania, które tym większe bywały, im większe niebezpieczeństwo owej zmyślonej osoby udawano. Nakoniec, gdy lekarze ogłosili śmierć, wtedy najmłodzy z Senatorów, i Rycerze Rzymscy brali łoża na ramiona swoje, i przeszedszy ulicą *via sacra* nazwaną, składali je w dawnym *Forum*, gdzie urzędnicy zdawali urzędy swoje po upłynionym ich czasie. Po bokach owego placu były niby dwa teatry, z których jedno zamykało wielką liczbę chłopią, drugie panien znakomitego rodu; te chore głosem żałobnym śpiewały hymny na cześć zmarłego. Gdy się to skończyło, senatorowie i rycerze brali jeszcze raz owo łożo, i niesli je za miasto na pole marsowe, gdzie wystawiona była piramida z drzewa bardzo piękną robotą, ozdobiona różnemi figurami. Miała ta piramida cztery piętra, pierwsze czworograniaste, było nakształt komory napełnionej rzeczami łatwemi do zapalenia, z wierzchu zaś okryta złotogłowiem; drugie piętro podobne co do kształtu pierwszemu, chociaż nieco mniejsze, otwarte było ze czterech stron. Na tym wspierało się trzecie piętro, jeszcze mniejsze, a nakoniec czwarte szczuplejsze od tamtych wszystkich dla dania for-

my obelisku, to jest słupa konczatego. Łoże z posągami postawione było na drugim piętrze napełnionym kwiatami, woniejącym drzewem, i różnemi korzeniami. Rycerze Rzymscy biegali na ten czas na koniach wkoło piramidy przy odgłosie muzyki wojennej. W tych następowały wozy, na których dawali się widzieć ludźmi w maskach, odzieni szatami szkarłatowemi, wyobrażający naysławniejszych Cesarzów, i najsławniejszych wodzów państwa Rzymskiego. Nakoniec Cesarz panujący, z pochodnią w ręku podpalając łożo, a po nim Konsulowie i Senatorowie w miejscach dla siebie naznaczonych. Wszystko wnet było w ogniu, i zaraz widziano wylatającego z pomiędzy płomieni orła, który szypkim lotem wzniosłszy się gwałt przed oczyma patrzących; w ten czas następowały niezliczone krzyki i płaskania pospolstwa myślącego, iż ten ptak niesł z sobą w niebo duszę Cesarza albo kogo innego, dla którego sprawowano to święto ubóstwienia. Taki obrządek był późniejszych czasów, w których jedni Cesarze drugich bogami czynili.

APPARITORES. Byli to studzy wyznaczeni na wykonanie rozkazów urzędników Rzymskich. Zwyczajnie na tę usługę

usługę brano wyzwolenców albo synów ich. *Apparitores* wyższych urzędów mieli odzienie różnego od innych kształtu, aby rozeznawani byli.

APRILIS. Kwiecień. W pierwszych czasach Rzymu ten miesiąc był drugim w roku. Poświęcony on był Wenerze, a nazwany *Aphrilis* albo *Aprilis* od słowa greckiego, które znaczy *piana*, dla tego że według baiek, Wenus urodziła się z piany morskiej.

AQUA. Przez długi czas Rzymianie używali samej wody rzecznej z Tybru, ze studzien miejscich i pobliskich. Ale za rozszerzeniem znacznym miasta i pomnożeniem mieszkańców, trzeba było ze wszystkich stron sprowadzać wodę przez rurmusy, które potem stały się godnemi podziwienia ozdobami Rzymu.

Roku od założenia miasta 442. Appius Claudius Censorem będąc, pierwszy sprowadził wody z Prenesteńskiego źródła aż do Rzymu przez kanały wsparte na arkadach sklepionych: zwał się ten rurmus, *Aqua Appia*, iako *Aqua Claudia*, Rurmus sławny od Kalliguli Cesarza zaczęty, a od Klaudiusa skończony, i tak inne podobnie.

Trudno jest wymówić, iak niezmierne kosztyłożyli Rzymianie na sprowadzenie

wod z wielu mieysc dalekich, niekiedy o dwanaście i więcej mil Polskich. Arkady czasem niskie, a czasem barzo wysokie według nierówności mieysca, zwyczajnie były z cegieł tak dobrze skleionych, iż w ostatekach do tego czasu trwających trudno jest oderwać iaką cegłę. Bywało, że zamiast arkad, przecinano góry i przekonywano skały. Po nad arkady mieyscami były otwory, albo okna, niby studnie (*castella*) te służyły do przeczystniania i przepuszczania wody, jeżeli się kiedy zastanowiła.

Nazywano także wody od mieysca, z którego prowadzone były, iako *Aqua Alpetina* przychodząca z jeziora Alpetinu &c. Starożytni rzrodoła i początki rzek za święte mieli i z wielkim ie uszanowaniem czcili.

AQUARIJ. Rurmistrze. Nazywano tak stróżów wod, którzy się też *Castellarii* nazywali, od *Castellum*, rurmusowa skrzynia, okno. Wyciskano im na obydwóch rękach imię Cesarza. Procz tych posługaczów publicznych, byli *Aquarii* i po domach prywatnych ku wygodzie bogatych, którzy zwyczajnie starali się mieć łatwość wod po domach swoich do łożen i innych potrzeb.

AQUILA. Każdy pułk Rzymski miał za znak orła złotego

złotego przypiętego na wierzchu drzewca; noszono zaś ten znak w pierwszey rocie żołnierzy *Triarii* zwanych: ale to dopiero od czasów Maryusa; przed tym bowiem sławnym Rzymianinem, polki albo Legie brały za znak Chorągwi swoich wyobrażenia wilka, konia, dzika &c. Smoki także i inne zwierza służyły ku temu używaniu za panowania Cezarów.

ARCHITECTURA. Sztuka budownicza bardzo grube i samą konieczną schronienia się od niepogody potrzebą wymierzone początki miała u Greków, iako i u innych dawniejszych narodów Domy ich nie innego nie były tylko chałupy kleione z gąszi, złe pokryte, gdyż dach Areopagu był z ziemi tłustey. Nastąpiły domy, kościoły, amfiteatra z drzewa, poki przemysł robotników nie doszedł murowania. A doświadczenie z uwagą na budowania czynione, urodziło poznanie pewnych prawideł proporcji, która jest fundamentem całej sztuki budowniczej. Wydoskonalenie architektury w Grecyi winno się Hermogenesowi, rodem z Karyi. Z razu statecznie używali porządku Doryckiego i Jonńskiego, a daleko później przyjęli Koryncki. Wiadomo powszechnie, iak się Ateny, a za ich przykładem

przesadziły inne miasta Greckie, na wspaniałe i naysztatniejšie budowy zdobywały. Przeto Grecyi, kształt, delikatność i wydoskonalenie architektury inne narody przypisują, chociaż ta sztuka zapewne w Azji się poczęła. W Grecyi widziano dzieła przepyszne ręki budowniczej.

W Rzymie w początkach nieznaną Architektura. Już na schyłku Rzeczypospolitey pokazywano w kościele Jowisza w Kapitolium, chatę Romulusa słomą pokrytą. Atoli kanżł od Tarkwiniusza starego sporządzony, swoją wielkością, gruntownością, i dobrym wymiarem spadku wody, dać do myślenia, iż Hetruśkowie którzy już tę sztukę znali, musieli podać Rzymianom sposobu wykonania tego osobliwego dzieła. Kościół także od Tarkwiniusza Pyśznego Jowiszowi Kapitolinowskiemu zbudowany, i inne wielkie jego w tym rodzaju zamierzenia, okazują wspaniałość w zamiarach Rzymian około tej sztuki, któreby i trwały i doskonaliły się, gdyby wojny domowe temu nie przeszkodziły. Ubostwo też ich nie mogło dostarczać wspaniałości. Używanie niewolników do sztuk i kunsztów przeszkadzało ich wzrostowi. Wojny i zwycięstwa nad Azją i Grecją dały Rzymianom sposobność

sobność nabrania więkzey znajomości architektury, i chęć wyrównania okazałości zwyciężonych. Bogaćstwa i ozdoby miał do Rzymu przeniesione. Grecy rzemieślnicy pracowali w Rzymie na pomnożenie zbytku i wspaniałości w publicznych i prywatnych budowach. Porządek Toskański stał we Włoszech był używany; przyjęte inne z Grecyi, dodany porządek złożony z Jonńskiego i Korynckiego. Vitruwius Autor Łaciński pięknie pisał w budowniczej nauce.

ARCHONTES. Urząd w Rzeczypospolitey Ateńskiey. Słowo to pochodzi z Greckiego znaczącego *rzadzca* albo *przełożony*. Ateńczykowie zniozżyli jednowładztwo, postanowili Archontów wiecznych, których poddali pod obowiązek sprawowania się z rządu swego; ale ten obowiązek nie zdał im się być dostateczną tamą przeciwko zamysłom szkodliwym wolności, któreby kiedy chcieli panowania Archontowie knować mogli: Urząd dożywotni był dla Ateńczyków nadto żywym obrazem jednowładnego królowania, którego oni cięń nawet zniszczyć chcieli. A tak godność Archontów z dożywotniej dziesięcioletnią uczynili. Lecz i ten przeciąg mając za zbyt długi czas urzędu tego, do jednego roku

zmniejszyli. Zwyczajnie Archontów dziewięciu było.

Pierwszy z tych dziewięciu urzędników nazywał się właściwie Archon, któremu czasem przydawano imię *Eponymos*, przeto iż rok byłwał znaczone imieniem jego: *Pod tym Archontem* mowiono *ta i ta potyczka wygrana była*. Drugi nazywał się *Krolem*; był to ostatni ślad władzy, po której Archontowie nastąpili. Trzeci był *Polymarchos*; przy którym na początku rząd wojsk zostawał; zatrzymał on potym zawsze to imię, chociaż nie tę samą miał władzę, z której jednak cokolwiek zachował, iako to, mieć głos w radzie wojenney. Szóstciu innych Archontów nazywano imieniem pospolitym *Thesmothetes*, to jest Prawodawcy, przeto iż mieli dozór szczególny aby prawa zachowane były. Różne rodzaje spraw i rządu dziewięciu tym Archontom wydzielali Rzeczypospolita.

ARCUS. Łuk. Słowo *Arkus* pochodzi ab *arcendo* quod *arceat hostet*, iż odpiera nieprzyjaciół. Łuk jest naysilniejszą ze wszystkich broni, u dzikich nawet narodów i z innemi społeczeństwu niemających używaną. Dawni wynalezienie łuku i strzał przypisywali Apollidowi tego, do jednego roku

ARCUS. Bramy Tryumfalne, które w starożytności wystawiano na uczczenie wielkich dzieł Hetmanów, Cesarzów Rzymskich.

Z początku te bramy były proste i grube, iedynie wyznaczone dla nagrody cnoty, a nie na pochlebianie wyniosłości. Za Romulusa były z cegły. Kamillowi wystawiono arkus z dużych kamieni czworograniastych, a pod Cesarzami były z marmuru. Podobieństwo jest, iż w pierwszych czasach *arcus* nie były nic innego, tylko znaki zwyciężkie przydane do bram miasta, ale potem były to gmachy wspaniałe umyślnie budowane w kwadrat, we środku była wielka brama sklepiona, przez którą zwycięzca przyjeżdżający wchodził; dwie zaś małe bramy były po bokach. Ozdabiano te gmachy różnemi znakami zwycięstwa, a mianowicie obrazami miały podbitych, rzek, okrętów nieprzyjacielskich. Bywały też różne napisy na cześć zwycięzcy, i na pamiątkę dzieł jego. Widać do tych czas jeszcze niektóre takie bramy od dawnych Rzymian stawiane, którym czas przepuścił.

AREOPAGUS. To słowo złożone z dwóch Greckich, *znaczy przedmieście albo pagorek Marja*: część miasta

Ateńskie, od którego imię wziął sławny Trybunał, tam posiedzenia swoje odprawiający. Na tym to pagorku mowi historia baieczna, Mars pozwany przed dwunastu bożków, był za niewinnego od zbrodni zaboystwa uznany. Podobna jest rzecz do prawdy, iż Ateńczykowie dla tego tę bajkę rozsiwiali, ażeby więcej ziednywali ulzanowania swoim sędziom, których za następców bogów w Areopagu udawali.

Rozumieją niektorzy, iż ta najwyższa rada iedenże z narodem początek miała. Ciceron i Plutarch, ustanowienie iey przypisują Solonowi; ale on tylko utwierdził ją, iasnieysz, i poważnieysz niż przed tym była, uczynił; i przeto za ustanowiciela iey miany był. Liczba Senatorów Areopagu nie była stale przepisana; daie się widzieć iż w niektórych czasach aż do dwóchstu, lub do trzechstu wynosiła. Solon za przyzwoitą rzecz osądził, ażeby tylko Archontowie z urzędu zeszli tą godnością uczczeni bywali. Ten Senat miał powinność doglądania, aby prawa zachowane były, dozierania obyczajów, sądzenia spraw zwłaszcza gardiowych. Zasiadał zaś na miejscu otwartym i w czasie nocnym: pewnie dla tego, ażeby się pod jednym dachem nie znajdował z winowaycami

waycami, i nie kasał się takowym złaczeniem, tudzież aby się nie dawał zmiekczać widokiem obwinionych, a iedynie podług praw i sprawiedliwości sądził. Z teyże samey przyczyny, mowca przed temi sędziami, nie mógł ani wstępu do mowy, ani zakończenia iey poruszającego serce czynić, ale iedynie na wyłożeniu samey sprawy przestawać. Surowość ich sądów była barzo straszliwa, osobliwie cokolwiek się tykało mężoboystwa; i owszem mieli szeregulną nato baćność, aby postrach we wszystkich sprawowali. Skazali na karę dziecię, które się bawiło wyłupywaniem oczu przepierek, tę okrutną skłonność poczytując za znak złośliwego przyrozdzenia, któreby mogło w dalszym życiu stać się szkodliwe wielu, gdyby iey rość bez kary dopuszczono.

Sprawy tyczące się Bogów, iako to bluźnierstwa, pogarda świętych tajemnic, wszelaka nieczystość, wprowadzenie nowych obrządków i nowych boystw, należały do tego trybunału.

Ci sędziowie mieli wielką i powzeczną sławę poczciwości i sprawiedliwości, rostopności; i od wszystkich wielce poważani byli.

Rzymianie tak wysooko o tym trybunale sądzili, iż sprawy

trudne, czasem pod wyrok iego odsełali. Historia w wielu miejscach, chełpi sumiennosc tych, z których się ta wspaniała i sławna rada składała.

Nie trzeba Areopag mieszać z Senatem Ateńskim. *Obacz pod słowem Senatus.*

ARGENTARIUS. Bankier. Ten, który handel pieniężny trzyma. Było ich wiele w Rzymie, a zwyczajnie ludzie naybogatsi. Ale kunszt ich stał się mniej uczciwym; bo nie przestając na zmienianiu pieniędzy, bawili się brzydką lichwą. Stoły swoje mieli na publicznym miejscu, udawano się do nich z pieniędzmi, chcąc je na pożytek obrocić, a czasem dla pożyczania onych na lichwę.

ARGENTUM. Używanie srebra jest barzo dawney starożytności: początek iego prowadzą od czasów baiecznych. Kiedy przypisują wynalazek używania tego kruszcu Erychtoniuszowi synowi Wulkanu, daia przeto do rozumienia, iż barzo dawno umiano przepuszczać ten kruszec przez ogień. Podobno iednak używano na ow czas srebra tylko za towar w handlu, ale wiele czasu upłynęło, niżeli je w monetę obrociono. Mniemanie jest, że Lydycykowie byli pierwsi wynalazcami pieniędzy srebrnych.

To pewna, iż w Rzymie pierwszy raz srebro na monetę bito, roku 483. albo 499. Trzy gatunki srebra, jako też złota, i miedzi wyrażać zwykli Łacinnicy. Srebro w monecie *Argentum signatum*; Srebro w naczyniach *Argentum factum*; Srebro w bryle, *Argentum infectum* albo *grave*.

ARIES. Taran. Jest to imię iedney maszyny wojenney. Była to balka wielka, okuta na końcu żelazem, nakształt głowy barana, ktorey używano do tłuczenia murów mieyskich. Trzy gatunki były taranow. Pierwszy, nic innego nie był, tylko wielka balka prosta, którą bity w mury. Drugi gatunek taranow, ktore zawieszano, i na łańcuchu, albo linach na powietrzu rozkołysywano. Na koniec wymysłono, ażeby ta machina na wiazaniu z drzewa oparta, posuwana była na wielu kółkach; przykrywano zaś ją świeżemi skorami dla ochronienia od ognia, ktoryby obleżeni rzucić mogli. Z przyczyny iż to narzędzie posuwało się, nazywano je niby dla żółwiego kroku. *Testudo arietaria*; lecz gdy się zbliżyło do murów, wypuszczano je z taką mocą, i tak często powtorzonymi razami, a co raz też szemi, iż i najmocniejsze bazyły nie mogły wytrzymać gwałtowności ich. Z tym wszy-

tkim obleżeni znajdowali sposoby przeciwko tej straszney machinie. Naprzód okrywali część murów, ktorey taran groził, różnemi szatami, matami, siennikami. Chwytali także część okutą tarana sieciami, i skręcali na bok. Ciskaniem wielkich kamieni tłukli i na kawałki gruchotali machinę. Na koniec, częstokroć wystawiali prętko drugi mur za pierwszym od tarana zburzonym.

ARMA. Broń, oręż. U wszystkich narodow prawie iednakowe były bronie, to jest szable, puginaty, groty, łuki, strzały, proca: a te były zaczepne. Szabel i puginatow szczególnie używali Persowie, Grecy i Rzymianie przydali kopie i miecze. Co do broni odporney używali pancerza, zbroi, naramienników, nabiedrników i tarcz, o każdym w szczególności mówić się będzie pod własnymi artykułami.

Rzymianie w czasie pokoju nienosili oręża, i nie było wolno każdemu bez braku w domu swoim trzymać broni, ale była w mieście zbrojownia (*Armamentarium*) gdzie składano wszelką broń, aby w potrzebie lub uzbroić nią można było. Żołnierze sami mieli prawo każdego czasu broń nosić; Jeżeli kiedy trafiło się żołnierzowi w potyczce stracić albo prze-

przedać oręż, było to gardłowym występkiem; i rowney karze jako i opuszczenie wojska podlegało. Porzucając stan żołnierski, poświęcali broń swoją bogom; ci ktorzy się znaczney sprawili w potyczce, ofiarowali je Jowiszowi *redux* nazwanemu.

ARMILLA. Ozdoby stroiowe formy obrączkowej, ktore noszono na rękę, robione były ze złota, a czasem ze srebra, lub z sioniowej kości. Noszono tę ozdobę na dwóch rękach, ale pospoliciey na prawey żkąd nazywano też ją *Dextrale*, *Dextrocherium*. Według Pliniusza było to znakiem właściwym obywatelow Rzymskich. Dawano je także w nagrodę waleczności. Kobiety też używały tych obrączek i nosiły je na lewey ręce.

ARMILUSTRIUM. Oczyszczenie albo poświęcenie broni. Było to święto u Rzymian szczególnie żołnierzom, ktore ci odprowowali tańcując cale uzbroieni, a ofiara czyniona była przy odgłosie trąb.

ARMILUSTRUM. Mieysce, gdzie dopiero rzezone święta odprowowane były. Gora Awentyńska mająca grob Tacyusza Krola Rzymskiego na ten obrządek wyznaczona była.

ARVALES FRATRES. Było w Rzymie dwanaśtu kapłanow ustanowionych przez Ro-

mulusa, ktory chciał być iednym z nich. Powinność ich była czynić ofiary za żyzność ziemi. Byli oni celnieyszymi sprawcami świąt *Ambarvalia*, na tenże koniec obchodzonych.

ARUSPEX. Wieszczek, ktory przysła rzeczy powiadał z uważania wnętrzości bydlat na ofiarę zabitych (*ex ara & aspicio*.) Auspices odprowując swoje obrządki powinni byli mieć głowę ogoloną, szatę z krotkimi rękawami i w ręce prawey łaskę wieszczbiarską, na końcu zakrzywioną, którą nazywano *Lituus*.

Wielka liczba była w Rzymie ludzi bawiących się tłumaczeniem dziwów, i cokolwiek się oobliwskiego w naturze trafiło. Jeżeli zagrzmiąło, i jeśli upadł deszcz niezwyčajny, i jeśli iaki ogień na powietrzu pokazał, i jeśli trafiło się zdrzenie ziemi; zaraz biegli do wieszczka, ktory prawil co mu się podobało, i nakazywał nabożeństwa i oczyszczenia na odwrocenie mniemanych nieszczęśliwości. Wymalcząc tej śmieśney umiętności był niekiedy Thages, ktory ie nauczył Tolskańczykow według świadectwa Owidiusza. Czasem i kobiety też mieżały się do takowego wieszczbiarstwa. Rozumni ludzie między poganami śmieli się z głupiey próżności tych

wrózkow. Wiadoma jest odpowiedź Annibala Pruzyaſzowi Krolowi Bityńskiemu, który bitwy toczyć nie chciał, przeto iż wnetrzności bydłce tego zakazywały. Czyty rzekł mu Annibal, *wolisz kawalkowi miejsca cielecego, aniżeli ſłaremu Hetmanowi wierzyć?* Kato także mówił, iż nierozumiał iak Augurowie i Auspikowie ſpotykając ſię z sobą mogli ſię od śmiechu wtrzymywać.

As. Funt Rzymski dwanaſtu uncyi. Była też moneta As, z miedzi naprzód ważąca funt ieden, którą Numa grubo wykrawywać bez żadnego znaku kazał. Nazywano te pieniądze dla grubego ich kształtu *As rudis*; Ale Servius Tullius Krol Rzymski, odmienił ten kształt gruby, i rozkazał bić ſztuki okrągłe iedney wagi i iedney wartości ze znakiem wołu. Nazywano je *As libralis i libella*, dla tego iż funt ważyły; dodano potem litery oznaczające wagę i wartość ich, która to wartość ſzła podług wymiaru wagi. Pod czas pierwſzey wojny Punickiey wielka potrzeba Rzeczypospolitey przycisnęła Rzymian, że As dwanaſtu uncyi zmniejszyli do dwoch, podobnie i inne monety w proporcyi, zoſtawiając im iednak dawny walor w biegu monety. Pod czas drugiej wojny Puni-

ckiey, zniżony był As do iedney uncyi, a w dalſzym czasie do poł uncyi. Większa część tych Aſów iedną uncyę ważących, miała wybitą głowę Januſza o dwoiſtym ciełe po iedney ſtronie, po drugiej zaś po okrętu. Były więc dwoiakie Aſy u Rzymian, wielkie i małe; pierwſzy ważył funt dwanaſtu uncyi, mały miewał różną wartość podług potrzeby Rzeczypospolitey. Tarkwiniusz pyſzny podzielił Aſa na *triens i quadrans*, który nazwano *teruncius*, i dał tym monetom ſzczegulne znaki. Dzielono ieſzcze potem As wielorako, iako to na *ſemis, besſis, dodrans, sextans*, znadzieſz tych ſłow tłumaczenie pod ſwemi artykułami.

Kiedy Rzymianie liczyli przez As, kładli ſamą liczbę, dorozumiewając to ſłowo As, i tak naprzykład gdy mówili, ta rzecz przedana była: *decem, viginti, centum*; w tedy iakoby mówili: za dzieſieć Aſów, za dwadzieſcia Aſów &c. kiedy wyrażali ſłowo As po liczbie, nie używali w liczbie więkſzey tego ſłowa, ale drugiego ſpadku tego imienia *Aes*. Tak naprzykład nie mówili *centum Aſſes*, ale *centum Aeris*, zamiaſt *centum pondo Aeris*, to ieſt ſto funtow miedzi, z przyczyny że ta moneta była z tego kruzcu, i w początkach wa-

żyła

żyła funt ieden. *Centum Aeris* znaczyło więc, ſto Aſów. Z temi przyſłówkami *ſemel, bis, ter &c.* wyrażali ſta tyſiecy nie wymieniając ich, tak iż *dicies aeris* znaczyło *dicies centena millia aeris*, milion Aſa.

As, brał ſię także u Rzymian za każdą całkowitość: używali zatym tego ſłowa, tak iak my używamy tych ſłow *maiątek, dobra, fortuna*, chcąc wyrazić to wſzytko, co kto poſiada w iakimkolwiek rodzaju. Mówili zatym *fecit illum haeredem ex Aſſe*, to ieſt zoſtawił mu w dziedzictwo wſzytko co miał. A że Aſa biorąc za każdą miarę całą, zwykli dzielić na dwanaſcie części czyli uncyi, przeto używali tegoż podziału w każdym maiałtku, *fecit illum haeredem ex unica*, znaczyło ſię, poſtawił go dziedzicem dwanaſtey części dobr ſwoich &c. Łatwo ieſt uczynić także ſame przytoſowanie do innych podziałów, iako to rozległoſci mieyſca, naczyń głębokich &c.

ASCIA. Wiadomo ieſt, że na wielu grobach Celtow znaydują ſię te ſłowa, *ſub aſcia dedicavit*, które zwyczajnie znaczone ſą tylko początkowemi literami S. A. D. albo ſame S. A. *ſub aſcia*. Przy tym napiſie, nayeczęſciey bywała iaka figura, a ta nie zawſze iednakowa. Ludzie w ſtarożytno-

ści biegli, znaydując wiele trudności w wyłożeniu tego napiſu. Jedni mniemiąg, że *Aſcia* nic innego nie było tylko topor do ociefywania i gładzenia. Niektorzy to ſłowo biorą za łopatkę do mieſzania wapna z piaskiem; inni za kielnię do tynkowania wapnem lub gipſem. Wielu rozumieją być młotkiem do okrzeſywania i wyrabiania. Niektorzy uczeni brali *aſcia*, za narzędzie do kopania ziemi dla wyſtawienia grobow używaney. Pan Beuf w piſmie ſwoim w tey materyi zbawiſzy gruntownie wſzytkie tłumaczenia, ſtanowi, że figura na grobach wyraża kółwiec różnie wyobrażoną, która ieſt znakiem ſpoczynku i ſpokojności u Gallow, i utrzymuje że ſłowo *aſcia* ieſt Celtyckie; że *As* było to naywyżſze boſtwo dawnych Gallow, i że *ſci* po Celtycku znaczy opiekę: zkaż wnoſi że *dedicare tumulum ſub aſcia*, ieſt oddać grob pod opiekę Boga. Z tym wſzytkim, ponieważ to ſłowo *aſcia* używane też było na znaczenie *kary, chłoſty*, może zatym, przydać tenże, znaczyć, iż niegodziło ſię tykać grobu pod karą. Ale ieżeli ſłowo *aſcia* w tych napiſach, nie było ani łacińskie, ani Celtyckie, ale Greckie; zdaie ſię, iż nie byłoby nie prócz ieſzego nad wykład

tęgo słowa *sub aescia*. Słowo Greckie znaczy miejsce skryte, cien drzewa, napis' zatym *sub aescia dedicatus* znaczyłby, iż grob był poświęcony duszom zmarłych. (*Manes*) pod cieniem drzewa, co się barzo z zwyczajem starożytnych zgadza.

ASPERGILLUM. Kropidło z włosa konińskiego w całej ich długości. Używali takowego kropidla Rzymianie pod czas ofiar, zamiast gałęzi albo rozczek, które dawniejszym ku temu używaniu służyły.

ASSAMENTA albo AXAMENTA. Wiersze które kapłani Marfa śpiewali tańcząc.

ASSIDUUS. Procz zwyczajnego znaczenia, *ustawiczny* brane było u Rzymian za toż samo, co bogaty, w tym znaczeniu pochodzi od tego słowa *As*.

ASTYNOMI. Urzędnicy Ateńscy, którzy mieli w tym mieście prawie też same powinności i sprawy, co Aediles w Rzymie. Do nich należał szczególnie dozor muzyków wszelkiego rodzaju.

ASYLUM. Miejsce poświęcone, na które winowaycy schronieni bezpiecznemi zostawali od wszelkiego ścigania, imania i gwałtu. Powiadaż, iż najpierwszy Kadmus stawiając miasto Theby, takowe miejsca ucieczki ustanowił, otwierając je wszelkiej kondy-

cji ludziom bez braku. Uczynił to dla zaludnienia nowego miasta. Tenże sam był zamysł Romulusa, przy założeniu Rzymu. *Asylum* to w Rzymie było między górą Palatyńską i Kapitolium. Przyśięgę do takowych miejsc mieli niewolnicy, dłużnicy nayutratniejsi, i wszelkiego rodzaju złoczyńcy. Tyberjusz Cezarz określając prawa ucieczki na miejsca święte, poznał nie-rządy i zbytki w używaniu tegoż prawa popełniane.

ATHLETAE. Nazywano tym imieniem ubiegających się o nagrodę na igrzyskach publicznych, w jakimkolwiek ćwiczenia rodzaju. Ci, którzy na taki sposób życia naznaczeni byli, albo go sobie sami obierali, zaraz z najpierwszej młodości chodzili do szkół zapasniczych (*Gymnasia* albo *Palaestra*) które były jakoby Akademie kosztem publicznym utrzymywane. Tam młodzi pod dozorem i nauką różnych mistrzów zostając, hartowani od nich byli wszelkimi sposobami, na trudy w igrzyskach, i przyśposabiani do wszelakich potyczek. Życie ich tam było barzo surowe i ostre. Nie dawano im z początku iść tylko figi suche, orzechy, ser świeży, chleb gruby i ciężki, najczęściej ięczmienny, z kąd też ich nazywano *hordearii*. Zgo-

łaży-

ła życie ich było nieprzerwanym pasmem trudnych ćwiczeń i prac, ustawicznym przymusem, i wstrzymaniem się od wszelakiej rozkoszy.

Znaydujemy jednak w historyach i nawet naydawniejszych czasów przykłady atletów niewstrzeżliwych i rozpustnych; ale też piszą, iż kiedy o to przekonani byli, oddalano ich od miejsca zapasów i nieprzypuszczono do gimnazyów.

Zapasnicy nim zaczęli ćwiczenia swoje, smarowali się oliwą, i nacierać się kazali dla dania większej giętkości członkom ciała, i łatwiejszego się wyslizgania z rąk przeciwnika. Czasem potakim namaszczeniu tarzali się w piasku, mający sobie za chwałę zwyciężać, chociaż przez to łatwiej zaćci i zatrzymani być mogli. Okrywali się naprzód jakim fartuchem dla przystoyności; ale potem z okoliczności, iż jeden zapasnik dla opadnienia takowego fartucha, przegrał w potyczce, wstydlivość poświęcili wygodzie, nie zostawiając żadnego odzienia. Z tym wszystkim ta nagość nie była we zwyczaju u atletów, tylko w pewnych szermierskich ćwiczeniach, iako to w pasowaniu się, w bitwie pięściami, w biegu piechotą.

Zeby kto był przypuszczony do takowych potyczek, trzeba było mieć życie nie naganne, być Greczynem i wolnym, dla tego każdy wywodzić się musiał z dobrych obyczajów, z urodzenia, i kondycyi swoiey. Na ten koniec przed zaczęciem igrzysk, woźny pytał się zgromadzonego ludu, iżebyli kto nie miał co do zarzucenia tym, którzy się do gonitw, lub innych szermierskich sztuk ofiarowali.

Tęgo, który w pięciu rodzajach ćwiczeń gimnicznych zwycięstwo otrzymał *Pancratiafles* mianowano: lubo niektórzy autorowie, a między niemi Arystoteles twierdzą, iż to imię dawane było iedynie zwycięzcy w pasowaniu się, i potyczce pięściami. *Quinquertio* u Łacinników zwycięzcy w pięciu ćwiczeniach. Takież zwycięstwo jest tego wyrazu *Pancrätium*. Te zaś ćwiczenia gimniczne są: gonitwy, bitwa pięściami, pasowanie się, ciskanie kamieni. Obacz *Pantheta* pod Nemea.

Nazywali *Agonothetes*, *Athletetes*, *Helandoicos*, tych którzy z zwierżchnością zasiadali na igrzyskach. Ci wpisywali w księgę imię i urodzenie Atletów mających się potykać: a przy otwarciu igrzysk, kazali im przyśięgać iako świątobliwie zachowywać bę-

dą prawa w każdym szermierstwa rodzaju przepisanę, i że w niczym nie postąpią sobie przeciwko porządkowi i spokojności ustanowionej pod czas igrzysk. Zdrada, podejście, gwałtowność, i tym podobne występki, zakazane były zapasnikom. Kto zaś z kim pasować lub ubiegać się miał, losy wyciągane stanowiły. Były to tabliczki po parze iedną literą naznaczone. U Rzymian, Sylla pierwszy wprowadził Atletów pod czas wojny domowej, i po otrzymanym od siebie z Mitridatesa zwycięstwem.

AUCTIO. Przedaj publiczna więcej dającym. Kiedy takie przedaje czynione być miały w Rzymie, ogłaszano naprzód dzień, i warunki iey. Miejsce takowych aukcyj, było targowisko zboża, albo Kapitolium. Woźny wywoływał rzecz do kupienia podając: *Auctor* nazywał się sprzedawca dający drugiemu prawo własności nad tym co się sprzedawało. *Malto auctore*, znaczyło tego, który nie miał prawa sprzedawania. Rękomyia z strony sprzedawcy, nazywała się *secundus auctor*.

AUGURES. Kapłani wrożący w Rzymie, zwani, przeto iż wieszczili przyszłe rzeczy ze śpiewania ptaków, *ab avium garritu*; lecz wrożby ich rozciągaly się także do uważa-

nia lotu ptaków, sposobu brania pokarmu, napoju onychże, wychodzenia ich z kocy lub klatki. i powszechnie z tego wszystkiego cokolwiek się niezwyčajnego na niebie, na ziemi, i nawet cokolwiek się trafunkowego między ludźmi zdarzało. Augurowie mieli ten szczegulny przywilej, iż nie można im było odebrać kapłaństwa ich, a to, ażeby tajemnice bałwochwalstkie nie stawały się pospolitemi. Ludzie rozumniejsi z wieszczków i wieszczbiarstwa ich żartowali. Byli ci kapłani w wielkiej powadze w Rzymie. Szaty nosili koloru szkarłatowego *Trabea* nazwane. Zgromadzenie ich nazywało się *Collegium Augurum*. Wrożby swoje odprawowali tym sposobem. Augur odziany togą swoją, zasiadał, i obracając się od wschodu, laską Auguralną, *Lituus* mianowaną okryślał pewną część nieba. Ta część nazywała się *templum*, a ten sposób dzielenia nieba *tabernaculum capere*. Na ten czas Augur z wielką pilnością uważał, iaki ptak się pokazał, i jakim sposobem leciał, iak śpiewał, i na ktorej stronie tej części *templum* nazwanej znajdował się. Znaki które się po lewey stronie pokazywały, za szczęśliwe były miane; z prawey zaś strony nieszczęśliwie wro-

wrożyły u Rzymian, przeciwnie u Greków: a to z tey przyczyny że Augurowie Grecy, twarzą się ku północy obracając, wschod po prawey ręce mieli, Rzymianie zaś ku południowi wprost patrząc, wschod mieli po lewey. Zawsze zaś lot ptaków, i inne znaki te za pomyślne brano, które z strony wschodniej pochodziły. Ptaki z których śpiewania czyniono wieszczbę, nazywano *Ofsines*, a te których lot był uważany, *Præpetes*. Kiedy wrożby były pomyślne, mowiono o ptakach, *aves addicere & admittere*, kiedy zaś opaczne, mowiono *refragari*.

Nie było dosyć na iednym tylko znaku; trzeba było aby go drugi wspierał. Augurowie opowiadali także przyszłe rzeczy z piorunow i błyskawic.

Czynili ieszcze Augurowie wieszczby swoje z kurcząt, którym rzucano pokarm z maki, *ossa* nazwany, i jeżeli go chciwie iadły, było to znakiem dobrym *tripudium solistinum*; i jeżeli przeciwnym sposobem kurczęta iść nie chciały, albo ulatywały, miano to za znak nieszczęśliwy. Łatwo było postarać się o wieszczbę podług woli i życzenia swego, albo okarmiając, albo głodem mierzając kurczęta przed czasem wieszczby; którego to sposobu w samey rzeczy często senat,

i wodzowie używali. Mieysce, gdzie chowano kury poświęcone z których Augures wrożyli, nazywano *Auguraculum*.

AUGUSTUS. Sierpień, osmy miesiąc roku, który był szóstym w Kalendarzu Romulusa, przeto nazwany *sextilis*; nowe iego nazwisko pochodzi od Augusta Cezarza.

AUREUS NUMMUS. Moneta złota 25. Denarów ważąca, na naszą monetę wynosi około Czerwonego złotego i złotych dwa; toż samo jest *solidus* Cezarzow, często nazywany bez dodatku *nummus*.

AURUM. Złoto. Chociaż używanie tego kruszcu ze wszystkich nayszybciej jest dawne, zdać się iednakowoż, iż daleko później niż inne kruszce znane było; iakoby, mowi Pliniusz, natura długi czas wątpiła, czyby należało dopuścić odkrycia tey rzeczy, która tak szkodliwą ludziom stać się miała. Złoto, które z początku bardzo rzadkie było w Rzymie, zrobiło się bardzo pospolitem w późniejszych czasach. Nie jest pewna kiedy i od kogo pierwszy raz moneta złota w Rzymie bita. Przed pierwszą wojną punicką, iuż go wiele Rzymianie w skarbie publicznym mieli; ale gdy po zbuzrzeniu Kartagieny, ten lud zdobywający po odnosił zwycięstwa z nayszybciej Krolow D 5 Azyi,

Azyi, wszystkie wschodnich krajów bogactwa wlały się w Rzym, i złoto stało się przyczyną tych wszystkich zbytków, tego wszystkiego zepfucia obyczajów, na które z tak żywą czułością żalili się najsławniejsi, i naysławniejsi starożytności pisarze.

AUSPICES. Wieszczbirze, których potym nazwano *Augures*, w początkach tylko z lotu ptaków, a nie ze śpiewania ich wrożyli. *Auspices* nazwani są *ab avium aspectu*.

B.

B. Dawni używali tej litery zamiast V. i tak pisałi Berna zamiast Verna. *Bixit* zamiast *Vixit* &c. Ta sama litera często znaczyła przez skrócenie imiona własne, na przykład *Brutus*, *Balbus*. I wiele też innych słów, osobliwie w starych napisach, w których B.aczy *Bonus*, *Beatus*, *Balnea*, *Bona*. Ale nayszczajniejszy znaczenie tej litery w dawnych pismach, i znakach było, *Bene*, dwoic B. iedno przy drugim BB. wyrażało, albo *bona*, *bona*, to iest barzo wielkie dobra albo *bene*, *bene*. B. DD. *bonis deabus*. B. F. *bona fide*, *bona femina*, *bona fortuna*, *bene factum*. B. L. *Bona Lex*. B. M. P. *Bene merito posuit*. B. M. P. C. *bene merito ponendum curavit*. B. M. S. C. *bene merito sepulchrum condidit*.

B. i F. wywroczone tym sposobem B. F. *bona femina*, albo *bona filia* B. A. L. *bixit* zamiast *vixit annis quinquaginta*. BEDUA zamiast *Vidua* B. I. I. *Boni iudicis iudicium* B. H. *bona hereditaria*, albo *bonorum hereditas*. BN. HI. *bona hic invenies*. BN. EM. *bonorum emptores*. B. RP. N. *bono Reipublicae nata*. BENHMRHNTI (H. tu iest zamiast E.) *Benemerenti*.

BIINIIMIIRIINTI. FII. CIT. (Tu dwa I. zamiast E.) *benemerenti fecit*. BIBU zamiast *vivo* żyjącemu. BIKTAR zamiast *victor* zwycięzca.

U Rzymian B. była litera liczby, znacząca 300. a kiedy na wierzchu miała liniykę znaczyła 3000. U Greków zaś wyrażało tylko dwa, ale mając przypisaną na wierzchu kreskę wyrażało 200.

BACCHÆ.

BACCHÆ bacchantes. Tak nazywano kobiety, o których baieczność starożytna mniemała, iż towarzyszkami były Bachusa w wyprawie Indyjskiej, i od których święta i tajemnice Bachusowe (*Orgia*) były odprawowane. W te święta niewiaſty owe uwiecznione bluszczem, trzymając w ręce lewey łodygę zielną, odziane skórą ryśią albo lamparcią, biegaly iako szalone po gorach wołając często *Evoche Bacche*.

BACCHANALIA. Święta odprawowane na cześć Bachusa bożka. Ateńczykowie pierwszymi ustanowicielami tych świąt byli, których z początku wszystko się dość przystoynie działo. Nofzono baryłę winna uwiecznioną winnemi gronami; ciągniono za rogi kozła na ofiarę. a niewiaſty sprawiające obrządki Bachusa, skoki i hałas czyniły śpiewając *Evoche Bacche*.

Ale w następujących czasach, te igrzyska, i weselości zamieniły się w rozpustę straszną, i niestychane niewstydy. Rzymianie stali się zbyt niewolniczymi naśladowcami Greków w tym wszeteczności rodzaui. Wzięli te święta od Toskańczyków, i w krotce do tak wielkich zbytków bezwstydnosci przyzli, iż Senat musiał w roku 594. od założenia Rzymu, świąt Bachusowych zaka-

zać. Potym zuowu przypuszczono po części te zabobonne obrządki.

BALISTA. Kufza wojenna. Było to narzędzie wojenne, którego dawni popolicie w oblężeniach używali na odparcie nieprzyjaciela od miast, gdy się dla oblężenia ich zbliżał: wypuszczano z nich kamienie, pochodnie zapalone, i insze rzeczy pożar niojące. Były te machiny tak mocne iż daley niż na 125. krokow rzucały kamienie trzy sta i więcej funtow ważące (*Vitruv*) Starożytni często uieszaia i za iedno kładą *Balista* i *Catapulta*, i trudnoby było oznaczyć dokładnie ich różnicę. Katapulty albo Beſty, także służyły do miotania różnych pociskow, strzał i kamieni, nie iednakowey wielkości bywały, i z tej przyczyny więcej lub mniej sprawowały skutku. Jedne służyły w oblężeniach, a drugie do potyczek w polu.

BALNEUM. Łaźnia. Sposob życia i odzienia starożytnych, którzy ani obuwia nie nosili, ani chust nie mieli, sprawował iż używanie łaźni koniecznie im potrzebne było. W pierwszych czasach prostota łaźien zgadzała się z prostotą życia. Widziemy w piśmie świętym iako Krolewna Egipska do rzeki Nilu kąpać się idzie. Homer, Moſchus, i Teo-

Teokryt najdawniejsi Poetowie opisuja nam Krolewny i Księżniczki używające łaźni w famych rzekach. Lubo Homer już w owych czasach czyni wzmiankę domowych łaźni. Jest podobieństwo, iż Grecy pierwsi mieli w domach swoich łaźnie jedynie na ten koniec naznaczone.

Z Grecyi ten zwyczaj przefedł do Rzymian, którzy iako w innych rzeczach tak i w tej, osobiwszą się wspaniałością znakomitemi uczynili; kiedy w początkach przodkowie ich wstrzemięźliwi i skromni na kąpaniu się w Tybrze, które łączyli z ćwiczeniem się w pływaniu, przeftawali. Używanie łaźni zdało im się tak do zdrowia potrzebne, iako i pokarm. Procz osobnych po domach łaźni, na które się fami panowie i bogacze zdobyć mogli, a które z wielkimi wynyskami były, mając osobne miejsca na ciepłe, letnie, i zimne kąpiele, na nacieranie zapachami ciała, wiele iefzcze pospolitych łaźni w Rzymie wystawiono. Po różnych dzielnicach miasta liczono ich za czasów Cesarzkich na osm set; a po wielkiej części były to nayokalsze i naypiękniejsze gnrachy i budynki statunami i kolumnami ozdobione. Podzielone te łaźnie bywały na wiele części: W iednych mia-

ło miejsce uboższe pospolstwo, i płaca od tego miejsca niewynosiła naszego szeląga na osobę. Dzieci i młodzi do lat 14. darmo przyjmowani byli. Goście i cudzoziemcy także bez płacy wstęp do łaźni mieli; ta uczynność barzo świętobliwość od dawnych cnotę gościnności powszechnie świadczących zachowana była. W thrugich przedziałach łaźni, płaca szła podług usług i wygody iakiej kto wyciągał. Wychoząc z łaźni, różne ćwiczenia, a mianowicie granie w dużą piłkę Rzymianie czynić zwykli byli. Przez kąpiele i takowe ćwiczenia przyprawiali się do lepszego na wieczery pożywania. Z początku łaźnie dla obojczy płci oddzielone były; wprowadzone potem w tej mierze pomieszania i nie rzędy cnotliwi Cesarze znosili, żli i rozpustni powracali.

Nie było wolno w Rzymie każdej godziny chodźć do łaźni, ale pewne tylko na to wyznaczone były, które dzwonił ogłaszał (*as Thermarum*, Martial.) Zwyczajnie odbywszy rano różne potrzeby i sprawy, dopiero po południu łaźni używali. U Greków, czasu na łaźnie osobno wyznaczonego nie było.

BARBA. Broda, włosy na twarzy. Był to znak Filozofów, którzy nigdy brody nie golili.

golili. *Video barbam & palium*, mówił Aulus Gellus, *Philosophum nondum video*. Znaczyła także broda powagę. U Rzymian dopiero roku 454. zaczął się zwyczaj golenia brody, i balwierze z Sycylii wprowadzeni. Od tego czasu młodzianie zaczęli się golić aż do lat czterdziestu dziewięciu wieku swego, po których już to nie wolno było. Zwyczajnie w roku dwudziestym albo dwudziestym pierwszym golić się zaczęli. Dzień pierwszego golenia, był dniem osobliwszej radości i wesela; ponieważ w ten czas z młodzieńctwa przechodzili do stanu dojrzałego męża. Posyłali w ten dzień podarunki do swoich przyjaciół, i włosy z brody zamknięte w złotej lub srebrnej puszcze ofiarowali iakiemu bosłwu, a mianowicie Jowiszowi Kapitołińskiemu. Adryan Cesarz, pierwszy znowu powrócił zwyczaj noszenia brody; którą i późniejsi Cesarze nosili. Za czasów nawet, w których panował zwyczaj golenia się, zapuszczano brodę, gdy się iakie nieszczęście pospolite lub domowe trafiło. Po czytano za obelgę i krzywdę, wyrwać komu włosy z brody.

Grekowie za czasu Solona nosili iefzcze brodę, i nie zaczęli golić aż za czasu Alcibia-

da. Balwiernie stały się potym miejscem schadzki wszystkich próżniaków, na które się zbierali na rozmowy i trawienie czasu.

BARBARI. Barbarzynowie. Tak naprzód Grecy nazywali wszyscy inne narody, a potym Rzymianie używali tegoż samego wyrazu, na oznaczenie tego, kto ani Grekinm, ani Łacinnikiem nie był. Gdy Cesarz Antonius pobożny, zniósł przez wyrok nazwany *Constitutio Antonina* wszelką różnicę między obywatelami całego państwa Rzymskiego, od tego czasu zarówno wszyscy mogli nosić wszystkie urzędy miejskie i wojskowe.

BASILICA. Z Greckiego znaczy dom krolewski. W pierwszych wiekach Rzymu był to gmach publiczny wspaniale wystawiony, figury podługowatej, ozdobiony kolumnami i posągami, naznaczony na sprawy sądowe i handlowe.

Składała się ta budowa z iednej wielkiej sali, z przystawami po boku oddzielonemi dwoistym rządem kolumn. Sciany tych przystaw były pełne kramów różnych towarów, a sala we środku służyła do przechadzki. Tam się schodzili ludzie mający z sobą co do czynienia i kupcy. Tam Centumviri Trybunowie i inni sędzio-

sędziowie odprawowali sądy swoje w przytomności wielkiej liczby ludu wszelkiej płci i wszelkiego wieku. A że te Bazyliki służyły za przechadzki kryte, lud się tam dla wygody bardzo gromadnie schadzał. Stawiano je zawsze na placach albo rynkach, których wielkość zgadzana bywała od wielkości bazylik, przeto też imię swoje traciły, i tak mowiono tylko, *Basilica Traiani, Nervæ Augusti*, zamiast *Forum Traiani &c.* Same tylko *Forum Romanum*, dla obszerności wielkiej utrzymało się przy swoim imieniu.

BELLUM. Wojna. Za Rzymu i następujących Królów aż do Serwiusza, wojna stanowiona była na Seymie ludu Rzymskiego zwanym *Comitia Curiata*, to jest przez kurye. Ale Serwiusz odmieniwszy formę schadzek publicznych, przez ustanowienie Seymu nazwanego, *Comitia Centuriata*, przyswoił Centuryom większe sprawy państwa. A tak wojna i pokoy stanowione bywały przez Centurye. Kiedy Rzymianie odebrali jaką krzywdę, pierwszy ich krok był dopominać się o zadość uczynienie: które jeżeli odmówione było, wojnę wydawali. Zgromadzenie *Fecialium* czyli posłów wojnę lub pokoy ogłaszaających, powinno było roz-

trząsnąć, czyliby wojna sprawiedliwa i prawna była. Jeżeli za taką uznali, czterech z nich uwieńczonych koszykowem zieleńcem szło do ludu, od którego Rzym obrażony był, upominać się o nagrodę za krzywdę wyrządzone, przy wezwaniu na świadectwo bogów. Słowa dopominania tego, które się *Clarigatio* zwąto, były te: *Jovem ego testem facio, si ego impie injusteque illas res dedico populo Romano, mihi que exposco, tum patriæ compotem nunquam sinat esse.* Jowisza za świadka biorę, jeżeli się niegodziwie i niesprawiedliwie o to dla ludu Rzymskiego upominam, i sobie wymagam niech nigdy nie powrócę do mojej oyczyzny. Jeżeli natychmiast krzywda nagrodzona nie była, pozwalano iść owemu ludowi do rozmyślu dni trzydzięści, po których upłynionych jeden z pomiędzy *Feciales*, którego *pater patratus* zwano, powracał ku nieprzyjacielowi, i podniesionym głosem zapowiadał mu imieniem ludu Rzymskiego wojnę. Na znak tego zapowiadania posel ow rzucał na granicę nieprzyjacielskiego kraju włócznię skrważoną, i na końcu żelazem okutą albo przypaloną. Ten obrządek z nabożeństwem związany sprawiał, iż Rzymianie po-

poczytywali wojnę za świętą i sprawiedliwą. Co ożywiało w nich męstwo i zemstę. Grecy podobnie starali się okazywać sprawiedliwość w przedsięwzięciu wojny. Nigdy ich nie rozpoczynali aż po użyciu sposobów łagodnych, i po oznajmieniu nieprzyjacielowi przez posła wojennego uraz, który do niego mieli.

BENEFICIARIUS. Żołnierz wyniesiony do wyższego stopnia przez łaskę Trybuna. Insi też urzędnicy mieli swoich Beneficiaryszów, to jest ludzi wyniesionych przez siebie do jakiej godności. Nazywano iść tym imieniem żołnierzy, którzy odebrali uwolnienie od służby, po niejakim iey czasie.

BES albo BESSIS. Dwie trzecie części funta Rzymskiego, ośm uncyi: to słowo pochodzi od *Assis*, i z początku się mówiło *Duesis*. *Bes*, była także miarą napoiów, która zamykała ośm cyatow *obacz Cynthus*.

BIDENTAL. Rzymianie tak nazywali miejsce, na które piorun upadł, ponieważ oczywiście ię zabijając na ofiarę owcę (*bidens*.) To miejsce miano odtąd za święte i w takim poszanowaniu, iż nie wolno było po nim chodzić.

BIGATI NUMMI. Były pieniądze tak nazwane, przeto iż wybita była na nich figura wozu parokonnego. Jedna sztuka wynosiła na naszą monetę na 25. groszy miedzianych.

BOEDROMION. Jeden miesiąc roku Ateńskiego tak nazwany od święt *Boedromia*, krore były postanowione jako mowi Plutarch, na pamiątkę zwycięstwa nad Amazonami odniesionego przez Tezeusza.

BONA. Dobra. Ateńczykowie dobra dzielili na dwa gatunki. W jednym rodzaju zamykali dziedziny, pola; w drugim niewolników, pieniądze i sprzęty. Dzieci dzieliły między sobą dobra po oycu spadające, na iak najrowniejsze części, i losami je obierali. Prawo pierwszodziństwa jedynie należało na obowiązku młodszych oddawania starszemu czci i ufzanowania. Zona u Rzymian nazajutrz po swoim weselu stawiała się panu dobr męża swego, i dla tego według Plutarcha, darowizny wzajemne między małżeństwem przez prawo zakazane były, ponieważ wszystko stawało się im wspólne przez pierścień i klucze, które mąż oddawał żonie: w tym tylko różnica zachodziła, że mąż iako ojciec miał rząd majątności, żona zaś iako córka i dziedziczka

dziczkaſch poczytywana była, i to jeżeli mąż umierał bez dzieci i testamentu. Jeżeli zaś zofſtawiał dzieci, tedy do równego z niemi działu należała. Kiedy zaś żona pierwey umarła, mąż iako oyciec naſtępował na wſzyſtkie dobra.

BONA PRÆDIA. Dobra tych którzy za drugich ręczyli; także dobra w zaſtaw puſzczone, czyli ruchome, czyli nieruchome. Jeżeli ten który ſię obowiązał, niewypłacał, albo za niezdolnego do wypłacenia był oſądzony, przedawano bez braku wſzyſtkie iego dobra. Ta predaż czyniona była iako i dobr wywołańców na rynku, gdzie zioła i iarzyiny kupowano, albo w Kapitoliu; i to przedawanie zwało ſię *Haſta ſubjicere*.

BRACCA, BRACCÆ. Był to ſroy używany od Gallow, Sarmatów, i wſzyſtkich narodów wſchodnich, a Grekom i Łacinnikom nie znaioy, na kształt ſpodni, których zwyczaj u późniejszy Rzymian był przyięty.

BRAURONIA. Święta Greckie na cześć Dyany, nazwiſko maiaćcy Brauronia, odprawowano ie co pięć lat, w Brauronie miaſteczku Attyckim, gdzie mniemano, iż ſię znajdowała ſtatua Dyany, którą Ifigenia uwiozła ze Scytyi Tau-ryckiey powracając do Grecyi.

BRUMALIA. Święta poſtanowione od Romuſuſa, nazwane tak, a *bruma* zima, przeto iż cała uroczyſtość zależała na bankietach przez zimę odprawowanych: święta te były na cześć Bachuſa.

BUCCINA. Trąba. Naprzód nic innego nie była, tylko rog woli, ktorego poſtuchy używali na zwołanie bydła. Potym z miedzi robiono narzędzie podobne do rogu, na kształt naſzych trąb. Używano ich na dawanie znaku pod czas bitwy, i w innych poſtugach wojskowych, iako na odmianę ſtraży.

BULLE. Ozdoba dzieci wyſokiego urodzenia u Rzymian. Była to galka złota dęta z ſzyi na łańcuchu wiſząca: brali ją dzieci około dwanaſtego roku wieku ſwego, razem z ſzatką dziecinną *prætecta* nazwaną, i noſili aż do ſiedmnaſtu lat, to ieſt do wzięcia ſzaty meſkiey. W ten czas zawieſzali ową galkę na poſągach bogów domowych *Lares*. Kładli w nią rzeczy którym przypisywano moc przeciwko urokowi i czarom. Czasem te ozdoby miały figurę ſerca, albo raczej wyryty obraz ſerca, ażeby iako mowi Makrobiuſz, dzieci poglądając na nie, ſtawali ſię nabierać meźne ſerce. Synowie Plebeiuſzow nie noſili tey galki, ale mieli rzemyk z ſzyi

z ſzyi na pierſi ſpuſzczony i guzikiem ſię kończący.

Od dawnych czaſow używano takowych znakow. U Egipcyanow ſędziowie noſili ie z drogich kamieni na łańcuchu, nazywali ie *prawdą*, iako ſwiadczą Diodor. Sicul. Służyła też ozdoba zwycięzcom, w tryumfach. Zamykano w niey rzeczy, o których mniemano, że przeciw czarom i zawiſnym weyrzeniom moc lekarſtwa miały.

BUSTUM. Właſciwie, ieſt mieyſce, w którym ciało zmarłego ſpalone i pogrzebione bywało: pochodzi od *bene uſtum*. Poſpolicie u dawnych Rzymian na tymże mieyſcu pogrzebywa-

no ciała, na którym ie palono. I było to wyſiępkim kary godnym zelżyć mieyſce pogrzebu. Trzeba jednak wyłączyć groby tych, którzy zaſłużyli ſobie na gniew i ohydę poſpolitą: zwyczaj albowiem był u dawnych rzucaniem kamieni na groby takowych ludzi, gniew okazywać. (*)

BYSSUS. Jeſt gatunek lnu. Dawala go Indya i Egipt, na kształt nacyjſzego iedwabiu, różni ſię jednak od niego: rodzi ſię bowiem z ziemi na podobieńſtwa bawełny, kolor ma iaſny biały; robiono z niego ſliczne barzo i oſobliwſzey cienkości materye.

C.

C. LITERA w napiſach i ſtarych rękopiſmach zna-
czy *Coſar, Caius, Caia, Cenſor, Centuria, Civis, Collegium, Colonia, Cohors, Comitia, Conſul, Conſcriptus, condemnno, concio, curavit, clariffimus*.

C. Miane było za literę nieſzczęſną, z przyczyny iż ſę-

dziowie wyrok ſkazania na karę przez nią znaczyli.

Dwoie C. C. w ten ſposob kładą ſię za *Caii* albo za *cariffima conjugi*, *circum, calumniae cauſa, conſilium cepit*. &c. CB. *commune bonum* CR. *contrarius* C. C. F. *Caius Caii filius*. C. H. *Cuſtos hortorum* albo *Cuſtos hæredum*; C. J. C. Ca-

(*) Euripid. Electr. Prop. el. IV. 5.

Cajus Julius Caesar. CAL. *Calendæ.* CC. VV. *Clarissimi Viri.* C. D. *Comitialibus diebus.* C. M. albo CA. M. *Causa mortis.* CEN. *Censor* albo *centuria*, albo *Centurio*. To ostatnie słowo wyrażało się przez dwie figury, z których jedna podobna była do liczby 3. wywroconey tak Ǝ a druga do liczby 7. I tak Ǝ COH, lub też 7. COH. znaczyło *Centurio cohortis*.

Pospolitsze ieszce skrocenia pod literą C. były te: CC. *Claudius.* CN. *Cneus.* C. O. *Civitas omnis.* COR. *Cornelius.* COS. *Consul.* COSS. *Consules.* C. R. *Civis Romanus.* Cs. JP. *Caesar Imperator.* C. V. *Centumviri* CVR. *Curator.* COI. K. C. *Conjugi carissimæ.*

W liczbie C. znaczy sto. CC. dwieście. CCC. trzyście. CCCC. czterście. IJ. pięćset. CIO. tyśiąć. IJJ. pięć tysięcy. CCIO. dziesięć tysięcy. IJJJ. pięćdziesiąt tysięcy. CCCIOJJ. sto tysięcy.

C. czasem za G. brano iako na napisie Columnæ *rostratæ lectiones, macistratus, Cartagenensis cessit* zamiast *Legiones Magistratus, Cartagenensis gessit*.

CADUCEATOR. Posel pokoy oznaymujący. To imię dano przeto, iż u Greków nosili laskę dwoma węzami okrażoną, iako nosi Merkuryusz *Ca-*

duceus. U Rzymian zaś trzymali w ręku gałąź ziela kofczycko *verbena*, zwanego.

CADUS. Miara starożytna rzeczy ciekłych, też sama co *Amphora*. Nie trzeba ją brać za iedno z miarą *cadus ceruinus* ani *cadus Amphoreus*, które iedno były co *Metreta Attica*.

CAESTUS. Naręcznik, rękawica zwyczajnie z twardego rzemienia, ołowiem lub żelazem nabiana, której szermierz używali. Okrywała ona pięść, i rękę ku łokciowi. Razili się tym sposobem mocno szermierze, i kaleczyli w swoich bitwach.

U Greków czworakiego gatunku te rękawice były, iedne z twardey, inne z miękkoy prawney skóry, i różny kształt miały.

CAESTUS. Znaczy też u Greków pas lniany, którym pannę młodą przepasywano, gdy już w dom męża oddana była, wyciągał obrządek weselny, aby mąż sam pas ten zdymował.

CALCEAMENTA. CALCEI. Obuwie. W Lacedemonie dzieci i młodzianie aż do męskiego wieku nie nosili obuwia, i nałowy lub w drogę idąc wyraźnie prawo Likurga przykazywało chodzić boso. Zawsze ich obuwiu od innych Greckich się różniło. Podobne było do trzewika płaskiego

go

go całą nogę okrywającego, zwyczajnie z czerwoney skóry, ale bez wszelkiej ozdoby. Trzewiki niewiast wyższe były niż męskie, a panien ieszce od niewieścich wyższe.

W Atenach, ci którzy utrzymywali sposób życia surowszy, nie nosili obuwia, chyba w wielkie zimna, albo w przykrą drogę idąc. Z tym wszystkim były u Ateńczykow obuwia dwoiakiego rodzaju. Jedne całą nogę okrywały, drugie zostawiały część iey nagą. Robiono je ze skóry prawney dla męszczyzn czarney, dla białychłów zwyczajnie czerwoney. Procz tego iż trzewiki białogłównie były z miększey skóry i wyższe od męskich, ozdabiane nadto bywały złotem, srebrzem, stoniową kością, drogiemi kamieniami. Mieli też Ateńczykowie osobne obuwia żołnierskie, które miały cholewy, a samey stopy nieczuwały. Bywały ze skóry grubey twardey, a czasem z blachy miedzianej lub żelazney. *Calcepodia*. obuwie z drzewa.

Dawni Rzymianie na wzor Greków nie nosili obuwia ani w mieście, ani na wsi. Zwyczaj ozuwania się przyszedł ze zbytkiem z Azji. Obuwie Rzymian także dwoiakię było. Mieli iedno obuwie okrywające całą nogę iak nasze trzewi-

ki, i takie były te, które nazywano *calceus*, *mulleus*, *pera*, *phacellum*. Tych zaś, które miały iedną lub więcej podełzew, ipasy skorzane około nogi okręcane, tak iż nie całą zakrywały, nazwiska te były: *caliga*, *solea*, *crepida*, *baxeia*, *sandalium*.

Bot u Rzymian do poł gołeniasza zachodził, z przodu otwarty sznurował się rzemyczkiem. Mieli Rzymianie osobliwe stłanie gładko się obuwac, y dla tego mocno takowe bociki ściągali. Nos obuwia był zakrzywiony w górę, ztąd poszło nazwisko *calci rostrati*. Skora czarna zwyczajną obuwia u Rzymian materyą była. Senatorowie i inni Urzędnicy w publicznych obrządkach, czerwonych używali. Poźniey iednak różnica w ozuciu, oznaczająca albo stopnie i stany ludzi, albo dni i czasy, zniknęła. Zwyczaj ią za pomnożeniem zbytku odmieniał. Białogłównosifcy obuwia iak męszczyźni, ozdabiały je goździkami złotymi, a czasem stoniową kością, drogiemi kamieniami i perłami.

Senatorowie z rodu Patrycyuszow, mieli na zapiętkach obuwia swego mieściarek albo literę C. że *Patres* czyli pierwsi Senatorowie od których Patrycyuszowie poszli, byli w liczbie sto, która liczba u Rzymian wyraża się przez C.

E 2

Obu-

Obuwie żołnierskie, u Rzymian zwane *caliga* składało się z grubey podeszwy, z ktorey wychodziły pasy rzemienne. Temi przeplatano obwiali nogę do poł goleni, zostawiając miejsce odkryte. Przybiiano ćwieczki w podeszwy niby podkowki. Obuwie wodzow, *compagus* zwane, mało się od żołnierzy prostych różniło. Rzemiki ktoremi je do nogi wiązano ozdabiane były goździkami z sioniowej kości, a czasem i złotemi lub srebrnymi w tych miejscach gdzie się w przeplataniu schodziły. *Ocrea* także było obuwie żołnierskie, nakładał botow, naprzód ze skóry, potem z miedzi, później z żelaza, iako masz w Homerze Iliad. VII.

Perones były boty wiejskie z grubey i niewyprawney skóry, barzo wyfokie i szerokie, z początku takich wszyscy używali. *Phæcasium* obuwia skorzane używane od Filozofow. *Baxeæ* obuwie także Filozofow. Nie wszystkich można dość pewney różnicy. *Coturnus* i *Soccus* masz pod theatrum.

CALLISTEIA. Święta Greckie w które wszystkie białogłowy zgromadzano do Kościoła, a najpiękniejszy dawano nagrodę. Ten zwyczaj najwięcej miał miejsce na wyspie Lesbos. W Elidzie zaś najpiękniejszemu z męszczyzn

dośćwała się nagroda, którą była zbroia zupełna.

CAMILLUS albo CASMILLUS. Starożytni dawali to imię chłopiętom służącym u ułtarza. *Camilla*, było imię młodych panienek na tę usługę przeznaczonych. Varro powiada, iż to imię pochodzi z języka Toskańskiego dawnego, w którym Merkuryusz posługacz bożkow zowie się *Camillus*. Nazywano też tym imieniem młodziana niedorośłego, który pod czas god weselnych nosił naczynia *Cumera* u Rzymian rzeczzone, w tym naczyniu zamknięte były grzechotki i inne czacka, dla przyszłego dziecięcia.

CAMPUS MARTIUS. Po wszechnie *Campus* w miastach było pole albo plac na widoki, igrzyska, seymy i inne schadzki publiczne wyznaczony. W Rzymie kilka znakomitszych było, które imiona swoje albo od osoby je okryślającej, albo od domu lub innego budynku bliskiego, albo od naznaczenia i użycia swego brały.

Najznakomitszy *Campus Martius*, Pole Marfowe, tak nazwane od małego kościółka bożka Marfa. Z początku ten plac nie innego nie był, tylko obszerna błonia za murami miasta nad brzegami Tybru. Potym stał się najpiękniejszym przez wspaniałe budynki na nim

nim wystawione, przez znaki zwyciężkie, i posągi najlepszych kunsztmistrzow ręką działane. Na tym polu odbywały się seymy ludu Rzymskiego bądź na policzenie i popis, bądź na obranie najwyższych Rzeczypospolitey Urzędnikow.

Na tym polu wodzowie zgromadzali lud dla zaciągnięcia z pomiędzy niego żołnierzy. Na nim palono ciała sławnych rycerzow i innych znakomitych obywatelow, i pogrzebowe uroczystości sprawowano. Na nim wodzowie powróciwszy z wojny ktorzy o tryumf prosili, z wojskiem swoim zatrzymywali się równie iako i pospolicie obcych narodow nim od Senatu listy ich poselstwo świadczące przyjęte zostały. Na pole Marfowe schadzała się młodzież Rzymska na ćwiczenie sił ciała. Tam na konie wskakiwać, wozy w biegu kierować, gonić się piechotą, różne pociski rzucać, pływać w bliskim Tybrze, dla nabywania mocy i zręczności, zabawą ich było; w których łączyć się z młodzieżą i najpierwsi ludzie za wstyd sobie nie mieli.

CANDIDATI. Kandydaci. Biało przybrani. Byli to ci, ktorzy żądali dość do iakiego urzędu Rzeczypospolitey; bo przez dwa lata ubiegania się o godność, powinni byli nosić

szatę białą, bielszą od innych zwyczajnych, przez osobliwą przyprawę farby z kretą, co im dawało blask osobliwszy. Nie nosili na ten czas *tuniki* szaty spodniey, aby nie dawali podeyrzenia, iż pieniądze na kupowanie kresiek kryli, i aby łatwiej pokazywać mogli blizny z ran na wojnie odniesionych, czym sobie sprzyianie ludu ziednywali.

Zwyczajnie, ubiegać się o Urzędy dwoma latami przed obraniem zaczynało, chybaby kto był zasług lub przymiotow znakomitych, w ten czas dość było ogłosić się ludowi mało co przed seymem. Przez czas starania się o urząd, kandydaci wszelkimi sposobami uymować sobie głosy ludu usiłowali. Ukłony, odwiedzania, proźby, darowizny, obrotne sztuki na ten koniec użyte były. Czasem zachodziła chęć wyniesienia się aż do podłości i poniżających krokow.

Gdy się kandydat zdawał mieć usność kresiek, udawał się do Konsula, aby w liczbę ubiegających się był położony. Drugiego roku, starania i zabiegi pomnażał, chodził po najniższego stanu obywatelach, pozdrawiał ich po ulicach, chwycił i ścisnął za ręce, nazywał każdego swoim imieniem: na ten koniec mieli kandydaci przy sobie ludzi znających

cych po imieniu prawie każde-
go, których to *Nomenclatores*
zwano, często gdy im nie przy-
chodziło imię własne, panami
zwali. *Quomodo obvios, si no-*
men non occurit, dominos salu-
tamus. Sen. ep. 3. Tego drugiego
roku Konsul zabierał potrzebne
wiadomości o kandydacie, i z
senatem namyślał się o poda-
niu go ludowi do obrania. Mi-
mo te upewnienia, często nie-
przewidziane trudności zacho-
dziły z strony Trybunów.

Dnia obraniu naznaczonego
Kandydaci pokazawszy się lu-
dowi na gorze Kwirynalskiej,
zstępowali na pole Marfa ma-
jąc około siebie krewnych i
przyjaciół, na czele których,
był zawsze iaki mąż znakomi-
ty, dla wsparcia jego ządania.
Przybywszy wśród zgroma-
dzenia prawie się z uniżoności
czołgali, za kolana spotyka-
nych uymowali, o kreski pro-
sząc. Potym na niciakim niby
rusztowaniu stawali przez czas
elekeyi. Ten który większą
liczbę głosów pozyskał, oznay-
miony był ludowi, i do Urzę-
du mianowany, *Designatus*.
Sami tylko Cenforowie, zaraz
po obraniu osiagali i sprawo-
wali urząd; inni pięć miesięcy
czekali obięcia urzędu, przez
ten czas ucząc się powinności
jego, i przysposabiając do ie-
go sprawowania.

CANEPHORI, XITOPHO-
RI. Tak u Greków nazywa-
no chłopięta i panienki naya-
cniejszego urodzenia, które
pod czas ofiar nosiły koszyki z
rzeczami do ostarza należące-
mi. Stroiono tę młodź py-
sznie, i była to największa
część, iakiey tylko panienki
Ateńskie życzyć sobie mogły.
Do osiągnięcia iey trzeba było
świadećstwa o obyczajach nay-
czystszych.

CAPITOLIUM. Był zamek
Rzymski na gorze *Capitolinus*
mons. Pierwsze fundamenta
Capitolii były założone roku
Rzymu 139 przez Tarkwiniu-
sza starego, a budowanie za-
kończono przez Tarkwiniusza
pyłznego Roku 221. Nazwa-
no tę twierdzę *Capitolium* z
Łacińskiego słowa *Caput*, iż
znaleziono głowę zmarłego
człeka, kopiąc na fundamenta.

Nayślawniejszy i nayboga-
wszy w Rzymie Kościół był Jo-
wisha *Jupiter Capitolinus*
ztałd zwanego. Powiadać ze
miał dwieście stop długości,
że wschody do niego były, że
stu stopni złożone. Ten Ko-
ściół miał trzy części, szrednią
Jowiszowi, dwa skrzydła Ju-
nonie i Minerwie poświęco-
ne. Facyata i boki otoczone
były gankami, w których
wodzowie uczczeni tryum-
fem, częstowali senat. Ze-
wnątrz i wewnątrz wszystko by-
ło

ło pełno wytwornych ozdób i
złota. Pokryty był blachą mie-
dzianą pozłacaną. Pośąg Jo-
wisha siedzącego trzymał w ie-
dnej ręce piorun, w drugiej
grot, wszystko ze złota lanego,
korona iego w liście dębowe
z tegoż kruszcu była. Zamy-
kał ten kościół bogactwa nie-
zmierne tak z darów ofiarowa-
nych Jowiszowi, iako zdoby-
czy wzięty z nieprzyjaciół,
tam złożoney.

Między innemi widziano
tam pośąg zwycięstwa z złota
lanego 320. funtow ważący, od
Hierona Krola Syrakuzanśkie-
go darowany. Zachowane było
Capitolium od wtargnięcia Gal-
łow przez krzyk i klaskanie
skrzydeł geń: chowano te prak-
nakładem publicznym w ko-
ściele Jowisa. Na pamiątkę.

CAPUT. Dawni przysięgali
na głowę swoją, iako na nay-
szlachetniejszą część ciała.

Golenie głowy chaniebne i
niewolę znaczyło u Rzymian
iako i u Greków. Inaczej by-
ło u Egipcyanów, u których
kapłani golili wszystkie całego
ciała włosy.

Grecy i Rzymianie w mieście
nie mieli pokrycia na głowę,
i nieużywali czapki chyba w
drodze. Grecy trefili włosy,
i między nie mieszały koniki
złote, *Cicadas*.

Rzymianie ochraniając się
od wielkiego gorąca lub zimna,

zarzucali kray szaty na głowę.
Kiedy kogo czi godnego spo-
tykali, głowę tym sposobem
osłonięną odkrywali. Sprawu-
jąc też ofiary mieli zwyczaj
kraiem szaty głowę okrywać,
okazując upokorzenie, i odda-
lając przyczyny roztargnienia,
wygłwży ofiary Saturnowi czy-
nione, którego bożka poczy-
tywali za prawdę samą, przed
którą nie zakrytego być niepo-
winno. Na pogrzebach chło-
pięta z nakrytą głową, dzie-
wczęta z odkrytą bywały.

Okrycie głowy u Greków
zwało się *pillion*, zkąd u Łacin-
ników *pilleus*, słowo które po-
wżeczne znaczy odzienie na
głowę. Mieli Grecy w dro-
dze nakładał dązku albo bal-
dachunku, *skiadion*. Rzymianie
czapek i kapturow w drodze,
a czafem w nocy po mieście
używali. W drodze zwyczaj-
nie brali czapkę *petasus* zwa-
ną, ktorej używanie i u Gre-
ków było, nakładał kapelusz
z opuszczonemi brzegami, ale
węższymi niż są skrzydła tera-
źniejszych kapeluszów. Mer-
kuryusz, bożek takie odzienie
ma ze skrzydłami w pośągach i
obrazach. Były czapki z okrą-
gła nakładał szyszaków, albo
czubato się kończące iak gło-
wa cukru, rozmaitego ko-
loru.

Przy uwolnieniu niewolni-
ków dawano im czapkę, zkąd
E 4 cape-

capere pileum znaczyło wychodzić z niewoli na wolność.

Ubranie głowy kobiet Greckich i Rzymskich, wymyślow i odmian pełne było. Same Lacedemonkie kobiety żadney ozdoby przydatkowej na głowach nie szukały. Bez złota i pereł, wstydlliwość i prostota za wszystkie okrały u nich stała. Włosy rozpuszczone nosiły, wychodząc z domu twarz zasłaniały. W Atenach przeciwnie, zbytek i wytwor we wszystkim się wydawał. Chęć niezmierna przypodobania się w kobietach czyniła je wymysłnemi w tressieniu włosów: spinały je czasem pierścieniami i łańcuchkami złotemi, czasem wstęgami szkarłatowemi lub białemi, które osadzały kleynotami. Tressiły się często nakładał wieży w kilka piątr, a te utrzymywały kołcami o głowkach perłowych.

U Rzymian niezliczone w ubiorze głów kobiecych odmiany nie dają dość poznać ich różnicy. Włosy z początku ostrzygane i z nabożeństwa bożkom ofiarowane, w dalszych czasach stały się zabawą prożności i wymyślow. Skromniejsze stroje głów zwaly się *calantica*, *mitra*, ubior żon Flaminów, *flaminium*, który też białogłowy nowo zamężne nosiły. Różnica zamężnych i dziewięć w stroju głowy dawa-

ła się widzieć w tym, iż tamte rozdzielały włosy nad czołem używając iglicy; bezżenne zaś bez żadnego podziału włosów, spletały je podług upodobania, czasem z tyłu wpłatały wieniec z kwiatów. Związanie włosów w kupę, które białogłowy czyniły na głowie, zwano *tutulus*. Włosy związane były w czub wysoki purpurową wstęgą.

Było w modzie lubić czoła niskie. Starania kobiet o tę piękność wprowadziły zwyczaj obwiązywania głowy wstążką zasłaniającą część czoła. Te które młodo wyglądać chciały, tressiły włosy około czoła bez żadnego przedziału, albo je zbierały w worek na wierzchu głowy, przywiązując go i przyplatając w tył wstążkami. Cudze włosy, tressienia wysokie, i niby piętami wzniesione, dawały często meteryę żartom i satyrom poetów. Wszystkie panie Rzymskie przed tressieniem myły włosy, świetniejszymi je chęć uczynić, i napuśczały wódkami pachnącemi. Te zbytki wtargnęły z zepsuciem obyczajów ku sęhyłkowi Rzeczypo-spolitey,

CARCER. Więzienie. Dawni mieli wielorakiego rodzaju więzienia. Te które Grecy *Dismosferion*, a Łacinnicy *Car-*

Carcer nazywali, były iak są naffe. Winowaycy tam zamknięci, zwyczajnie w kaydany byli okuci. Pierwsze w Rzymie więzienie zbudował Ankus Krol naszrod miasta dla postrachu złych i zuchwałych Tullius Serwius powiększył to więzienie, albo wymurował inne więkksze; więcey ich potem przydano.

Drugi rodzaj więzienia *phylake* po Grecku, *custodia* po Łacinie, nie był nic innego, tylko straż wolna iakiey ofoby oddana urzędnikowi lub senatorowi, który więźnia strzedz, wszystkie iego obroty uważać, i sprawę potym z tego wszystkiego, przystawiając go do sądu, oddać był powinien.

Trzeci rodzaj więzienia u Rzymian *ergastula*. Takich wlezień po wsiach wiele miało. Były to lochy podziemne na mieszkanie niewolników do rolnictwa i innych robot używanych, gdzie ich przez brzydką nieludzkosc, którą technie, famo trzymanie ludzi w niewoli okutych w noce, a nawet i we dnie gdy nie pracowali, trzymano. Te lochy podzielone były na mieszkania, po piętnastu niewolników, nigdy więcey.

CARPOTINA. Święta Juniony odprawowane przez białogłowy, które ofiary tej bogini czyniły pod drzewem fi-

gowym dzikim, *caprificus*. Ofiarowały iey mleko z gałęzi i liści tego drzewa wychodzące.

Było to święto służebnic, które tego dnia podług świadectwa Plutarcha biegały po ulicach, biczami lub kamieniami się bicia.

CASTRA. Oboz, oszańcowanie. Greckie i Rzymskie woyska choćby iedną tylko noc na iakim mieyscu zatrzymać się miały, zaraz oboz rozkładać zwykły były, ztą tylko różnicą, iż oboz na ieden dzień mniej był umocniony.

Miedzy Grekami Lacedemoniczcy byli miani za naybiegleyszych w obozowaniu. Zwyczajnicy obozy ich były okrągłe. Okolicznosci iednak mieysca i inne, odmieniały kształt okopów. Obierali nayzdatniejszye położenia, w mniemaniu że szanć od natury uczynione mocniejszye są od tych, któreby sztuka zdzielała.

Grecy przyszedszy na mieysce obozu, kopali w koło ziemie, chyba że na gorach lub przy rzece stali. Z tej ziemi sypali szanć, na którym osadzali pale z krotkimi gałęziami, żeby iedne z drugimi się nie spletały. Skoro każda część woyska rozłożyła się na mieyscach naznaczonych obozu, kazano wychodzić z niego nie-

wolnikom, a to osobliwie u Lacedemonczyków. Dzień żołnierz był na różne żołnierskie ćwiczenia; po wieczery hymny bogom śpiewali, i do spoczynku się zabierali. Piechota przez dzień straż w obozach trzymała, w nocy iazda zaściankami. Straży rozrządzenie, dozór, i zachowanie karności należało do pobychów, niby wodzów namiestników. Namioty Greków skorzane były. Rozłożenie części obozowych odmieniało się podług różnicy jego kształtu. Co częściej zamieszkanie sprawowało, gdyż żołnierz nie łatwo mógł rozemnać leży, ani chorągwi swojej. Nie wiadomo, wiele Grecy bram miewali w swoich obozach. W powszechności Rzymianie lepiej się znali na obozowaniu.

U Rzymian chociażby ich wojsko ieszcze było w kraju Rzymskim, i tylko jedną noc zatrzymać się miało, zaraz obozem stawono. Ztąd owi pospolicie u pifarzów Łacińskich mówienia sposób *primis castris*, *secundis castris*, co znaczyło pierwszego lub drugiego dnia ciągnięcia wojska. Oboz w którym dłużej stać mieli, nazywano *stativa*. Letni oboz *stativa aestiva*, zimowy *stativa hiberna*.

Oboz u Rzymian zwyczajnie był czworograniasty, rzadko

obły, albo troygraniasty, co chyba przymuszni położeniem mieysca czynili. Skoro stanęło wojsko, obywateli i sprzymierzonych dzielili między siebie prace. Jeżeli nieprzyjaciół był blisko, część wojska pod bronią stała, część zabawiona była kopaniem rowów, które nie miały więcej nad ośm stop w szerz, a sześć w głębi, kiedy w kraju Włoskim obozowano; kiedy zaś w obcym, szerokość fosy dochodziła do dwanaści stop i więcej. Ziemię wyrzucali ku obozowi, czyniąc z niej jakby wały, a dla większej ich mocy mieszali z ziemią darń w różną grubość i kształt rzniętą. Wierzchołki szanów i niby grzbiety osadzono palami mocnymi. Grecy wybierali drzewa z wielą gałęziami. Rzymianie z małą liczbą i to po jednej stronie, które się czepiać i płatać z drugimi mogły. Co sprawowało te korzyści, iż ich więcej żołnierz przywieść mógł, i nie łatwo jeden pał wyrwać można było.

Dać Rzymianie zawsze jeden kształt swoim obozom, jednakowe też w nim czynili rozłożenie. Zkąd każdy żołnierz zaraz wiedzieć mógł mieysce namiotu swego. Namiot wodza zawsze był na wyniesieńszym mieyscu: nazywał się *Pratorium*. Przy namiocie jego był ołtarz na którym

rym ofiary czyniono i trybunał, to jest mieysce sądów.

Trybunowie mieli swoje namioty w prostej linii naprzeciw *Pratorium* stawione o pięćdziesiąt od niego kroków, innych starszych wojskowych wyższego stopnia namioty stały po prawej i lewej stronie w równy odległości dla łatwiejszego odbierania i wykonywania rozkazów.

Cztery wielkie ulice, które wychodziły na cztery rogi obozu, były przecięte innymi wielkimi ulicami równo leżącymi względem siebie.

Namioty pięknym porządkiem w linii rozstawiono. Bram cztery obozy Rzymskie miały. Między okopami a namiotami próżny plac nadwieszcie stop, służył do wielu rzeczy. Przechody półkowi łatwo się tamtędy odprawiać mogły, było i cokolwiek z nieprzyjaciela zdobywano, tam składać, straż w dzień tam chodziła, i w przypadku wojsko miało mieysce zebrać się na odparcie nieprzyjaciela. Takowy oboz podobniejszy do miasta, czasem nie kosztował roboty nad jedną godzinę.

Namioty Rzymian zwyczajnie ze skor były, zkąd owi mówienia u Łacinników, *sub pellibus habitare*. Zebranie żołnierzy razem mieżka-

jących, *contubernium* zwano: zamykało zwyczajnie ośmiu lub dziesięciu. Żołnierze na sromie lub siemie śpiali. Materace dla karności zakazane były.

Porządek osobliwszy w dzień i w nocy panował w obozie. Noc dzielono na cztery części, które *vigiliae* zwano, a dzień na cztery stacje *stationes*. Wszystkie powinności każdemu wyraźnie okryślono; na złuzowanie wart trąbieniem znak dawano. W nocy żołnierze czasem krzykiem oznajmiali, iż czuwają.

Starożytni nie dawali wojsku próżnować w obozie. Nowi żołnierze ćwiczenia wojskowe dwa razy na dzień, a starzy raz odprawować musieliby. Codziennie broń chędożyć i świętą trzymać, poręczki zmyślone odprawować w przytomności wodzów, a często samego Konfusa, wiele chodząc nosząc ciężary, zawsze mieysca swego pilnować, a nigdy chorągwi z oka nie spuszczać, obowiązani byli. Ruszanie obozu z osobliwszym także porządkiem u dawnych się odprawowało. Za pierwszym odgłosem trąby, skoro namiot każdy żołnierz swój namiot zwinął, sprzęty wojenne zbierano, co zowią Łacinnicy *vasa colligere*. Za drugim znakiem

kiem ładowano wozy. Za trzecim chorągwie brano, i wojsko ruszało.

CASTR NAVALIA albo CASTRA NAUTICA. Był ten oboz, który zakładali Rzymianie na brzegach morskich, gdy przy nich okręty wojenne stały, albo gdy wojsko z nich na ląd wysiadło. Różnił się ten oboz od innych i położeniem samym, i sposobem wzmocnienia tak z strony morza iako z strony lądu. Z strony ziemi kopano row głęboki na dziesięć lub dwanaście stóp, którego dwa końce wychodziły na morze. Okopy były iak w polowych obozach, kształt tych morskich był okrągławy. Z strony zaś morza wbijano w wodę wielkie sztuki drzewa kończące, przed któremi stawiano statki do przewożenia służące w kilka linii. Czystem tylko okrywano oboz rozłożonymi w kilka szeregów okrętami, które liniami iedne do drugich przywiązywano; zostawiając miejsce do przejścia statków na zwiady wychodzących.

CATERVA. To imię u Rzymian dawano w wojsku rocie żołnierzy z sześciu tysięcy złożoney.

CENSOR. Urzędnik w Rzeczypospolitej Rzymskiej mający staranie około dobra państwa i poprawy obywateli.

Censorowie policzeni byli między najpierwszemi, i najważniejszymi urzędami Rzymskimi. Tak nazwani byli od słowa łacińskiego *Census*, *popis*, *policzenie ludu*; bo najdawniejsza i celniejsza ich powinność była czynić popis obywateli, i majątków ich. Za Królów nie było Censorów: Konsulowie potem sprawowali w samej rzeczy urząd Censorów. Ale gdy ci dla częstych wojen wzięli wiele czasu przebywać w polu, lub obcych krajach, upłynęło blisko 17. lat bez żadnego popisu, i przeliczenia obywateli. Na ten czas senat podał ustanowienie nowego urzędu, któryby tę sprawę szczególnie doglądał. Zatem w roku od założenia Rzymu 311. lud zgramadzony przez Centurje na polu Marfowym mianował pierwszy raz dwóch Censorów, którzy zaraz po swoim obraniu wchodzili na Kapitolium dla objęcia urzędu swego, i wykonania przysięgi, iż nie mieli czynić ani przez nienawiść, ani przez przyjaźń, ale podług słuszności i sprawiedliwości.

Censorowie mieli wielokrotnie sprawy należące do urzędu swego. Między temi najpierwsza była, iako się rzekło, popisywanie i przeliczenie ludu Rzymskiego, które się czyniło co pięć lat. Ten przeciąg czasu nazy-

nazywano *Lustrum*, z przyczyny ofiary lustralnej czyli oczyszczalnej, którą Censorowie odprawowali na oczyszczenie ludu. Po skończonym popisowaniu zabijali na cześć boga Marfa, iednego byka, iednego skopa, i iednego wieprza, i ta ofiara nazywała się *suovetaurile*. Ten z dwóch Censorów, na którego losem przypało zamknięcie czasu lustralnego, odziany szatą bramowaną i uwiencony kwiatami, sam uderzał toporem bydlęta na ofiarę naznaczone.

Do Censorów należał dozór porządku, oszczędstwa i spokojności w mieście, oraz dozór obywateli. Jako oni mieli prawo mianowania na senatoriską godność, co się zwało *legere senatum*; tak też równie mieli władzę rugowania z senatu wszystkich tych, którzyby iaką sprawę nieprzykoiną iwemu dostojenstwu popełnili, albo nie dosyć majątnemi do utrzymania swego stanu byli: rugować z senatu wyrażali temi słowy, *movere senatu*. Ludzi stanu Rycerskiego, *Equites* karali odebraniem pierścienia złotego, i konia publicznym nakładem utrzymywanego. Mogli podobnie prostym obywatelom odbierać prawo głosu na sejmach i inne przywileje. To Plebejuszów ukaranie zwano:

in Caritum tabulus referri, w rejestr Ceritów być w pisanim. (Carites byli to pierwsi z takowych mieszkańców miast do Rzymskiego państwa przyłączonych, którzy prawo miejskie bez przywileju głosu na obradach ludu otrzymywali.) Ale tym Censorów karom które *Censoria notatio* albo *nota* zwano, niepodpadały zbrodnie i wykroczenia publiczne, które do praw i sądów należały, lecz tylko przestępstwa prywatne w osobistym obchodzeniu się i sprawowaniu obywateli, iako to, kiedy kto pokazał się nie mężnym na potyczkach, zaniedbał starania około majątku swego, nie zniósł się w czasie i okolicznościach prawami przepisanych, długi bez potrzeby zaciągał &c. Ukarani od Censorów, *notati* zwani byli. Ta iednak kara, chociaż wstyd zadawała, nie hanbiła iednak tak barzo obywateli, żeby nie mogli dożyć do godności w Rzeczypospolitej, postarawszy się o znielenie tej noty przez Censorów następujących. Censorowie ieszcze mieli doglądanie nowych publicznych budynków, o które ngody ogółem czynili; około wybiegania podatków Rzeczypospolitej, które w arendę puśczałi, a przyśądzenie takiej arendy działo się publicznie na rynku. Do nich proz tego

tego należało mianować *principem senatus*.

Kiedy zchodzili z Urzędu swego, powinni byli spisać krotki zbiór tego wszystkiego, co się za ich urzędu działo, i kazać wyręczyć ten zbiór na tablicach miedzianych, które chowano w kościele Nymf. Jeżeli się trafiło, iż jeden z Cenforów umarł na urzędzie, tedy jego kolega powinien był złożyć urząd, i obranie innych następowało.

CENSURA. Urząd Cenforów. Urząd bardzo wyśoki w Rzeczypospolitej Rzymskiej. Pocztywano go za dopełnienie i najwyższy wierzchołek honorów; ponieważ do dośięcia jego, trzeba było być zaszczyconym pierwem Konsularską godnością. Po stanowiony był ten urząd iako się rzekło od założenia Rzymu roku 311. przez długi czas sami patrycyuszowie Cenforami bywali; ale potem i Plebeiuszów do tej godości wyniesiono, iak też do Konsularstwa wchodzić poczęli. Ze wszystkich Urzędów Rzeczypospolitej Urząd Cenforów był najpożyteczniejszy do zachowania cności i wolności przeto, iż Cenforowie czuwali około wykonania praw i ustaw senatu i ludu, i około naprawy obyczajów; wstrzymywali zbytek i dumę, które to w ostatnich czasach sta-

ły się największą przyczyną upadku Państwa Rzymskiego. Ten urząd zakończył się razem z Rzeczpospolitą.

Ten urząd zrazu pięcioletni był potym półtora roku trwał. Nie obierano iedney osoby dwa razy na Cenforstwo: iednemu się tylko Marcyuszowi Rutylusowi powtórnie obranie zdarzyło, ztąd *Censorinus* był nazwany, ale obrania tego przyjąć nie chciał, że to być przeciw zwyczajowi Rzeczypospolitej sądził.

CENSUS. Popis, policzenie osób, i dobr Rzymian, czynione co 5. lat przez Cenforów. O obrządku popisu pięcioletniego masz wyżej pod *Censor*, czasem iednak ten popis bez żadnego obrządku i okazałości odprawowany był, iako to w czasach pospolitych niezczęśliwości. Popisy naprzód czyniono *in Foro*, potym na placu Marlowym, *Campus Martius*.

Wielki pożytek z takowego popisywania mieli Rzymianie; iż łatwo, i że tak rzekę za iednym weyrzeniem widzieć mogli bogactwa i potęgę swego państwa. Za pierwszych Krolów obywatele płacili pewne główne do skarbu publicznego. Aże w początkach majątki obywatelów prawie równe były, włożono też na wszystkich równą daninę, którą i później

płacili, chociaż różność fortun iednych od drugich zachodziła. Na koniec roku Rzymu 177. Servius krol, chcąc poznać siły swego krolestwa, i pociągnąć poddanych, aby każdy podług możności przykładał się do potrzeb państwa, ustanowił *Censurę*, czyli popis ludu. Na ten koniec rozkazał, aby wszyscy obywatele wpisali się w księgę publiczną, i wyrazili swoje imię, wiek, stan rodziców swoich, imiona żon i dzieci, oraz wyrazili dokładnie wszystkie dobra swoje; i ażeby lepiej rozkazy jego wykonane były, wydał prawo, przez które nie stawiający na popis dnia naznaczonego, skazany był na chłostę rozgami, i przedanie iako niewolnika. Lud przyjął to prawo z wielkim pochwaleniem, i z pospiechem usłuchał rozkazów krola. Servius rozdzielił wszystkich obywatelów na sześć części, albo klas, podług różnicy majątków; klasy podzielił na Centurye. Naybogatszych w pierwszej, w następujących co raz mniejszej fortuny ludzi, a w szostej ubogich postawił. Każda klasa podług majątku płaciła daninę, i dawała żołnierzy. Ostatnia nie płaciła żadney daniny; ludzie z niej osobą swoją służyli oyczynie, i ci nazywali się *proletarii*, *capite censi*. Ostatniego dnia po-

pisu, stanąć wszystkim obywatelom ze wchodem słońca na polu Marlowym kazał. Tam uszykowawszy to wojsko iako do boju, obieżdżał je, i oczyszczenie przez ofiarę *solivetaurile* albo *suovetaurile* uczynił. O iakim masz wyżej pod *Censor*.

Konsulowie po wypędzeniu krolów, a potym Cenforowie, takowe ludu popisanie czynili, które trwało poty, poki i Rzeczpospolita, a przez Cesarzów późniejszych od Augusta zniesione było.

CENSUS EQUESTERIS. Dobra nieruchome, iakie powinien był mieć ten, który chciał być w stan Rycerski przyięty. Trzeba było naymniey czterokroć sto tysięcy Sestercyów dochodu, co wynosi na pięć tysięcy czerwonych złotych. Equites którzy rozproszyli swe dobra, tym samym swoj stan tracili.

CENSUS SENATORIUS. Do wniścia w stan senatorski we dwoie tyle dochodów mieć potrzeba było, ile wynosił *Census Equesteris*; a zatym naymniey 800,000. Sestercyów. W początkach Rzeczypospolitej zapewne nie miano względu na bogatszych, ale za czasem, gdy Rzym do wielkości, a barziej ięszce do zbytku przyszedł, pieniądze między kon-

kondycjami doyscia pewnych godności stopniow policzono.

CENTUMVIRI. Stu mężow. W Rzymie w kilka lat po ustanowieniu drugiego Pretora, gdy postrzeżono że ci dwa Urzędnicy nie wystarczali do odsądzenia wszystkich spraw swoiey iurydykcyi; lud na podanie Trybunow pospółstwa, utworzył nowy trybunał podlegający Pretorom. Obrano więc z każdego cechu, których było trzydzieści pięć, po trzy osoby, co wynosiło sto pięć mężow. Ale dla łatwiejszey i okragleyszey liczby, nazywano to zgromadzenie stu mężow. Ktore nazwisko trwało zawsze, chociaż ci sędziowie do stu ośmdziesiąt pomnożeni byli. Centumviri sądzili tylko sprawy odesłane do siebie od Pretorow. Decemwirowie z naznaczenia Pretorow zasiadali na ich sądach. Od dekrétow Centumwirow appellacya iść nie mogła. Sądy swoje odprawowali w bazylikach, w których złożony był topór na znak ich sędziowskiej władzy; zkąd mowiono, *Hastæ iudicium*. Zamiast sąd Centumvirow.

CENTURIE. Części iakiey rzeczy na sto podzielone. Za czasow Romulusa chorągwie albo poczty miały po sto ludzi. Legia albo pośk, który na ten czas składał się z trzech tysięcy ludzi, zawierał w sobie 30.

Centuryi. Zachowano i w późniejszych czasach to imię, chociaż liczba chorągwi i pochtow odmieniana bywała.

Servius Tullius w popisaniu ludu Rzymskiego, podzielił go na sześć klas, a klasy na Centurye w nierowney liczbie. W tym podziale Centurya nie znaczyła stu ludzi. Pierwsza klasa patrycyuszow i najbogatszych ludzi, składała się z dziewięćdziesiąt ośmiu Centuryi; całe zaś pięć klas niewięcey miały nad dziewięćdziesiąt pięć: przez co szlachetniejszy i majątniejsi daleko więcej od niższych, a często sami tylko w rząd wpływali, kiedy na seymach przez Centurye głosy Centuryami liczone były. Obacz *Comitia Centuriata*. Dawniej zaś, kiedy każdy obywatel głos osobny dawał, zawsze ubożsi; których większa liczba była, przenosili. Ale jeśli ta ustawa sprzyjała bogatszym, dając im wyższość i powagę, nie mniej też dogadzała ubogim, którzy przez nią mniej ponosili ciężarow publicznych, tak w podatkach, iako w służbie żołnierskiej. Bogatsi albowiem w czasie wojen, chociaż w mniejszey liczbie co do osob, ale podzieleni na więcej centuryi, więcej pieniędzy i żołnierza dostarczać powinni byli. Niższe klasy z mniejszey liczby Cen-

Centurye złożone mało dawały, a ubogi lud w ostatniy klasie wolny był od wszystkiego.

CENTURIA. Dawna miara ze stu staj złożona; Podwojona potem toż samo imię zachowała.

CENTURIO. Setnik, u Rzymian stu ludzi pod sobą mający. Chociaż potem liczba pośkow i rot odmieniona była, przełożonych iednak nad chorągwiemi *Centuriones* nazywano. Trybunowie albo Pośkownicy z rozkazu Konsulow, obierali dwóch Centuryonow z iakiegokolwiek rzędu żołnierzy, wyjąwszy letkich *velites*, mając szczególnie w tym wyborze wzgląd na męstwo i waleczność. Mianowali po dwóch Centuryonow, aby w przypadku gdy ieden w potyczce zginie, lub na odbieraniu rośkaczow wyższego wodza zabawiony będzie, Centurya bez dowodczy nie zostawała. Każdy Centuryo obierał sobie dwóch podcenturyonow, co wychodzi na naszych porucznikow albo też podchorążych. Ci woyskowi urzędnicy, których było na 55. albo 60. w każdym pośku, składali pierwszy rząd pierwszej roty (*Cohortis*) w pośku; a dwóch z pomiędzy nich nazywano *primi hastarii* inszy był *Centurio* pierwszy z żołnierzow, których nazywano

Principes, a pierwszy między nazwanemi *Pilani* mianował się *Primipilus*; tenże sam był najpierwszym Centuryonem z całego pośku, wchodził on w radę woienną z Trybunami, i do niego szczególniey należało bronić znaku orła: gdy się woysko ruszało, on powinien był wyrwać ten znak z ziemi, i oddawać go w ręce chorążego. Wszyscy Centuryonowie na znak swego stopnia nosili długie kiie, albo laski z drzewa winnego, których używali na karanie żołnierzow. Postępowali oni stopniami z niższych na wyższych Centuryonow w swoim pośku. Centuryonowie procz zwykley płacy, mieli ieszcze inne zyki do swoiey władzy przywiązane, iako to: moc pozwalania odeyscia od woyska żołnierzom na iaki czas, i uwolnienia ich od powinności żołnierskich; ktore to pozwolenia czasem przedawali woyskowym.

Grecy mieli swoich Centuryonow, przełożonych nad stem ludzi, a każde sto dzieliło się na cztery poczty.

CEREALIA. Święta Greckie i Rzymskie, ktore odprawowano na cześć Cerery, i na pamiątkę znalezienia przez nią Prozerpiny corki iey. W Rzymie w miesiącu Kwietnia matrony Rzymskie, przygotowały się przez wtrzęmienie

wość od wina i wszelkiej rokoszy, odprawowały tę uroczystość przez dni ośm, nosząc pochodnie zapalone, na pamiątkę iż Ceres podług baieczney historyi, zapaliła pochodnie w płomieniu gory Etny, szukając córki swoiey. Te święta Rzymianie wzięli od Greków, krórczy ie *Tesmophoria* i *Eleusia* nazywali.

CHALCEIA. Święta odprawowane w Atenach na cześć Minerwy, jako Bogini kunsztów, na podziękowanie iey za wynalezienie sztuki robienia około miedzi, która po Grecku zowie się *chalcos*.

CHLAMIS. Była to suknia zwyczajna u Greków i Rzymianow, wdzielali ją na *tunikę*, to jest szatę spodnią długą, i zapinali na haftkę. Mnie mają, iż była podobna do kamizelki przydłuższej bez rękawow.

CHLAENA. Szata gruba ktorey Grecy używali dla ochrony od zimna. Rzymianie, którzy także suknię mieli, nazywali ją *Laena*. Barzo podobna była do sukni *Chlamis* zwanej.

CHOENIX. Miara grecka na sypne rzeczy, wynosi na naszych kwaterek trzy i pół, blisko kwarty.

CHOES. Miara Attycka na napoy równa mierze Rzymskiej *Congius*, zwanej. Wynosi na

naszą trzy i pół kwarty Warszawskiej.

CHORUS. Z Greckiego, tańciec. U Greków i u Rzymian tak nazywano orszak męszczyzn lub kobiet, chłopiat, lub dziewcząt, tańczących i śpiewających pochwały bożkow, za przygrywaniem różnych narzędziow muzycznych ten obrządek był wielką częścią nabożeństw pogańskich publicznych. Takowe chory tańczące i śpiewające, obrocacy się czasem około kościoła, ale częściej około ołtarza i posągu bożka, zaczynając stąpać w prawą rękę, co się nazywało *Strophą*, a powracając lewą stroną względem miejsca z którego wyszli, co mianowali *Antistrophą* i zaraz nie nie zastanawiając się drugie koło zaczęli. Wszystkie te obroty kończyły się przestankiem, pod czas którego chor obrocicwży się ku posągowi bożka, śpiewał ostatnią część pieśni lub ody nazwaną *Epodos*. To przedstawianie czasem było stojąc, czasem siedząc. Przez obrot w prawą rękę wyrażali bieg dzienny niebios od wschodu na zachód; przeciwnym zaś w lewą obrotem, oznaczali bieg planet, które procz spólnego wszystkim biegu mają swoje ruszenie szeregulne od zachodu do wschodu.

CIR-

CIRCUS. Wielki plac okryty piaskiem, który też przeto nazywan *Arena*. Natym placu dawano publiczne igrzyska gonitw pieszych, konnych, i wozami, szermierstwa, zapaskow, łowow, *Ludi Circenses* &c. Rzymianie zbyt się kochaący w takowych widowkach, których zwyczaj od Greków zabrali, wiele barzo wystawili gmachow pod imieniem *Circus* z przydatkiem nazwiska założycielow ich. Naywspanialszy był ow *Circus Maximus* określony naprzód po prostu od Tarkwiniusa starego między Awentynską a Palatynską górą. Tarkwinius pyszny kazał go otoczyć stopniami drewnianymi: potym te stopnie wymurowane z cegieł, na koniec były z marmuru. Ten Circus miał dwa tysiące sto ośmdzieśiat stop długości, a sto dwadzieścia pięć szerokości. Mogł zamknąć w sobie sto pięćdziesiąt tysięcy, a według innych, dwa kroć sto tysięcy patrzących. Ozdobiony był nader wspaniałe kolumnami, statuami, i innemi budowniczymi dziełami. Jeden koniec cyrkuł był z podługowata okragły, drugi prosto w linię się zamykał. Po tej stronie były sklepy, i niby stajnie, zkąd zwierza, konie, i wozy wypuszczano. Zamknięte były szrankami, (*carceres*) przed ktoremi był wy-

ciągniony sznur, albo mały łańcuch. Za daniem znaku od przełożonego nad igrzyskami otwierano ie, wozy i konie razem wypadaly, i biegly do mety, którą był słup na placu, *arena*, postanowiony. Stopnie, na których siedzieli patrzący, od samego placu nie tylko drogami, ale i kanałem na to stop szerokim oddzielone były. Na koniec mur na cztery tylko stopy wysoki ciągnął się wzdłuż owego placu, mur, *spina*, nazywano, który ozdabiał miejscami posągi. Potym postawiono na nim dwa obeliski, albo Egipskie słupy, jeden na sto trzydzieści dwa stop wysoki, poświęcony słońcu, drugi ośmdzieśiat stop wysokości, poświęcony księżycowi.

CIVIS. W Rzymie nazywano *Cives* tych którzy w mieście mieszkali, i policzeni w iaki cech (*Tribus*) byli, i mogli ubiegać się do urzędow Rzeczypospolitey. Wszystkie te kondycye powinny się być łączyć, aby kto był *pleno jure Civis*. Przenieśkziwanie na iaki czas za Rzymem nie przeszkadzało nikomu, byle osiadłość miał w samym mieście. Ale ktoby się w obywatelstwo innego iakiego miasta wpisał, tracił prawo *Civis Romani*. Każdy obywatel Rzymski był w jednym z tych stanow, albo w senatorskim, albo w Rycerskim,

akim, albo w pospolitym. Od Romulusa samego była ta polityka Rzymian, przypuszczać do obywatelstwa swego ludzi wszelkiego kraiu, i całe narody. Co się unich zwało *Civitate donare*. Krolowie obcy starali się o ten tytuł. Tym między innymi sposobem, szczerpli w początkach gmin przychodniow, pomnożył się potym niezmiernie w liczbę i sily. Przywileie i zaszczyty obywatela Rzymskiego były te. 1. Był policzonym w iaki cech albo Centuryą z prawem dawania głosu, i otrzymania urzędów i godności w Rzeczypospolitey. 2. Był wyiętym od kary chłostania rozgami, wygnania, i śmierci, chyba za sędem ludu Rzymskiego. Pierwsza z tych kar była tylko dla niewolników. 3. Sami obywatele Rzymscy mogli być przyjęci w legie czyli połki, sami mieli prawo do nagród rozdawanych żołnierzom beneficjaryuszom. 4. Oni sami mieli wszelką zupełną władzę nad dziećmi swoimi. 5. Mieli prawo przysposobienia synów. 6. Noszenia *togi*, co było znakiem różnicę obywatela Rzymskiego od innych czyniących. Nakoniec oni sami mogli dziecić po obywatelach Rzymskich, być przytomnemi przy czynieniu testamentow.

Obywatelow Rzymskich na

dwa gatunki dzielono; dawnych i nowych. Dawni byli ci, którzy obywatelami się urodzili, i których cała familia tym zaszczytem ozdobiona była. Za nowych miano sprzymierzeńców imienia Łacińskiego, i tych, których obywatelami potym czyniła łaska ludu albo panujących.

Rzymianie młodzianow w roku siedmiastym przy złożeniu dziecinney szaty, do stopnia obywatelow przypuszczali. Gdy przyszły te lata, sprawowali biesiadę krewnym młodziana z wielką wesołością, na końcu biesiady zdymowali z niego *prætextam*, szatę dziecinną, a wdziewali nań suknię białą *toga pura*, nazwaną; potym oyciec jego prowadził go do kościoła na czynienie ofiary bożkom, z tamtąd na plac publiczny mieyski, gdzie upominano nowego obywatela, aby dziecinność składał, a żył jak na męża przystoi.

Obywatele Spartańscy albo Lacedemońscy. Przed Likurgiem większa część mieyskańców Lakonii albo Lacedemończyków tak uboga była, iż ani kawałka ziemi nieposiadali. Wszystkie dobra były w ręku niektórych osob. Zeby był wyrugował i zbytnie uboństwo, i zbytnie bogactwa ten prawodawca, w mowil we wszystkich oby

obywatelow, ażeby w iedno dobra swoje złożyli, i spólnie je uczynili. Co gdy nałagał, rozdzielił wszystkie grunta Lakoniskie na trzydzieści tysięcy części, które rozdał między wieśniaków; okolice zaś czyli powiat Spartański, na dziewięć tysięcy części rozdał tyleż liczbie obywatelow. Z których zrobił sześć cechów, każdy cech rozdzielił na sześć części nazwane *Obes*. Skoro się dziecko urodziło, niosiono je na pokazanie starszym cechowi oglądali, a jeżeli zdrowe, dobrze złożone, i mocne było, rozkazywali je karmić i wychowywać; oraz naznaczali mu na dziedzictwo jedną z dziewięciu tysięcy części ziem. Od tego czasu już go liczono między obywatelow. Jeżeli przeciwnym sposobem osądził dziecko za słabiuchne i niedołężne, skazywali je na zatrącenie i kazali go podrzucić.

Nie było nigdy więcej obywatelow Lacedemońskich nad dziewięć tysięcy. Jeżeli ich kiedy mniej się znajdowało, co czasem sprawowały wojny, tedy części ziemi zostające należały do całej Rzeczypospolitey, a kiedy liczba obywatelow przewyższała rzeczoną liczbę gruntów, co czasem zdarzało się w dłuższym pokoju, w tedy wysyłano na ofady tych,

którzy się nad liczbę dziewięciu tysięcy już dziedziczną posiadających znajdowali. Pożniej ten porządek tak się odmienił, że nie było i tysięcy obywatelow, którymby dano części gruntu.

Spartańscy obywatele nawięcej się chępli wolnością między wszystkim ludem Greckim. Zle iednak tę wolność biorąc mniemali się być wyższmi nad wszystkie prawie kunszty, handle, rolnictwo, które niewolnikom zostawiali. W tym chwalebni, iż wolność swoją szczególnie zasadzali na stałości i szlachetney wyniosłości umysłu, na nieprzelamanym męstwie, na pogardzie bogactw. Wzięci na wojnie, śmierć sobie zadawać woleli, niż niewolę cierpieć. Lacedemończykowie rzadko nadawali komu prawo miasta, chyba ludziom ofobliwzszym zacności i zasługi.

Obywatel Ateniski. Od czasu zniesionej Krolewskiej władzy w Atenach, dwoiaki rodzaj obywatelow ustanowiono. Jedni byli szlachetnieyszy, majątnieyszy, drugich znaczone imieniem pospolstwa, gminu. Przy tamtych samych były urzędy, godności, wojskowa władza. Solon w tym stanie rzeczy znalazłszy przy ustanowieniu nowego Rzeczypospolitey kształtu, zostawił godności

w ręku bogatych. Chcąc jednak udzielić pospółlitym ludziom iakiej części w rządzie, dla wprowadzenia równości, którą za wolności zasadę poczytywał, podzielił majątnych na trzy klasy. Ci którzy mieli dochodu pięć set miar tamecznych zboża, iako i oliwy, składali pierwszą klasę, drugą ci, których dochód był trzystu takowych miar, i którzy mogli utrzymywać iednego konia, nazwał ich konnemi. Ci, którzy nie mieli więcej nad dwieście, należeli do trzeciej: nazywano ich *zeugetes*, z Greckiego słowa, znaczącego *łączyć*, przeto iż szrodek między konnemi, a ubogimi trzymali. Wszyscy inni mniej od wyższych klas mający, zamknięci byli pod imieniem *Thethes*, robotnicy, pracujący ręcznie. Solon im nie pozwolił mieć żadnego publicznego urzędu, ale im dał prawo głosu na seymach.

Później Clistenes i Aristedes odmienili ustawę Solona, i wnieśli rząd gminowładny, zgładziwszy wszelką między bogatemi i ubogimi różnicę.

Lud Atenski z początku był podzielony na cztery cechy, potem na dziesięć. Każdy cech znowu dzielił się na różne cząstki nazwane *Demos*, niby miaścizka, dzielnice. W Atenach były księgi publiczne, w

które wpisywano obywatelow. Oycowie powinni byli stawiać przed pierwszymi swego cechu dzieci dorośli lat osnaustu, zeznając pod przysięgą, iako byli synami prawego łoża, i z matki Atenki zrodzonymi; inaczej bowiem nie mogli wchodzić w liczbę obywatelow. Jak się u nich odprawował obrządek przyjmowania młodych między obywateli, masz pod *Apaturia*.

Procz obywatelow w Rzeczypospolitej Atenskiej, znajdowali się inni mieszkańcy, wielu osiadłych cudzoziemców, wielu niewolników. Potęga Atenska nie była zawarta w samej tylko liczbie mieszkańców w mieście Atenach, i w prowincyi Attyckiej: zawierała w sobie wielką liczbę osad po wyspach bliskich, i w Azji mniejszej. Jeżeli wierzymy dzieciopisom, Ateny odbierały postużenieństwo więcej niż tysiąc miast, nie licząc sprzymierzonych. W kwitających Rzeczypospolitej czasach, Atenńczykowie nie dawali prawa miasta swego, chyba tym, którzy wielką iaką przysługę dla ich oyczyzny uczynili. Lud zgromadzony na seymach zaszczęt nadawał. Zeby go dostąpić, trzeba było zgodnych głosów sześciu tysięcy obywatelow. Późniejszych czasów nie tak trudnemi w tej mierze byli.

CLAS.

CLASSIS. Armata wodna flotta. Czasem znaczy u Łacinników ieden okręt. Naydawniejsza o ktorej dzieciopisowie wspominają flotta była wyflawiona od flawney Semiramidy współczesney z Abrahamem.

U Greków Minos pierwszy uzbroił okręt, iako świadczy Pliniusz. A Rzymianie dopiero za pierwszej wojny Punickiej flotę mieli, podług powieści Polibiusza.

CLASSIS AFRICANA. Były okręty które corocznie do Rzymu przywoziły z Afryki zboże. Podług Lemprida Kommodus Cesarz wystawił tę flotę, aby zastępowała miejsce *Classis Alexandrinæ*, w przypadku gdyby ta chybiła.

CLASSIS ALEXANDRINA. Była flotta wyznaczona do przywożenia zboża z Alexandryi. August Cesarz, podbiwszy ten kraj, włożył nań podatek zboża, które miało być rozdawane gminowi Rzymskiemu.

Nazywano tę flotę: *Commeatus Alexandrinus & Caesaplus*. Po przeniesieniu Cesarstwa do Konstantynopola, flotta Alexandryjska naznaczona była na usługę tego nowego Rzymu. Afrykańska zaś została dla starego.

Floty wysyłane na bronienie różnych brzegów, zwały się od miejsc swego naznacze-

nia, naprzykład *Classis Gallica &c.*

CLASSIS. Część obywatelow Rzymskich. Obacz pod *Census*. Tu się przydaie że pierwsza *Classis* ludu Rzymskiego, iako za nayprzedniejszą poczytana, miała i tę różnicę, iż obywatele w niej zawarci nazywani bywali *Classici*, winnych zaś policzeni, *infra classis*. I dla tego, podług Festy, mianowano *Classici testes* tych, którzy używani bywali do podpisywania testamentów, iako ludzie znakomici, i poważni. Ztąd poszło, iż dano imię Autorów klasycznych pisarzom wybornym, i naydawniejszym do pokazania czystości, i piękności języka. *Classicus*, także filów a *Classis* znaczyło.

CLAVUS ANNALIS. Goźdz roczny. Pretor, Konful, lub Diestator wbiiali co rok w mieściu Wrześniu goźdz po prawej stronie ołtarza w kościele Jowisza, na oznaczenie liczby lat. W początkach Rzymu, gdy lud wojnami zabawiony w niewiadomości nauk zostawał, ten sposób służył Rzymianom do pomiarkowania czasu. W późniejszych wiekach zwyczaj ten zamienił się w obrządek nabożny. Wbiiano z wielkimi uroczystościami cwięk w wspomnianym kościele, na odwołanie publicznych

nieszczęśliwości, kiedy która z nich państwo Rzymskie trapiła. Naprzód Pretor wielki, odprawował ten obrządek, potem Konfulowie i Dyktatorowie przypuszczeni do niego byli. Czasem umyślnie Dyktatorów obierano, na wykonanie tego nabożeństwa.

CLEPSYDRA. Zegar wodny u starożytnych. Cieczenie kroplami wody w naczyniu szklannym wyznaczało godziny. Nie doskonały był ten Zegar, częścią że odmiany powietrza ciepła lub zimna odmieniały w cieczeniu miarę sprawowały, częścią, iż z początku woda prędzej kapiała, większym ciężarem się swoim ciążąc, niż na końcu. Wymierzali tym zegarem Rzymianie czasy straży żołnierskiej, i mowienia prawników u sądu. Obacz niżej *Horologium*.

CLIENS. U Rzymian każdy z Plebeiuszów, czyli gminnych obierał z pomiędzy senatorów i Patrycjuszów opiekuna i Patrona. Oddanie się takowe w opiekę nazywano *Clientela*. To prawo, czyli zwyczaj w prowadził Romulus, dla ścisleysego związku między dwoma stanami ludu Rzymskiego. W czasach Rzeczypospolitej spoienie to, iestże mocniejszy się stało: bo szlachta barziej potrzebowała pospółstwa, z przyczyny krefek

na seymach. Między Patronami a Klientami były wzajemne powinności. Patron obowiązany był wspomagać w każdej okazyi klienta, wzięciem i powagą swoją, bronić od wszelkiej krzywdy; wspierać na sądach, zgoda czynić to, co oyciec czyni dla syna. Jeżeli klient bez testamentu i dziedziców umarł, patron po nim dziedziczył. Klienci z swojej strony żadney ważney sprawy nie rozpoczynali bez rady patronów: powinni im byli dawać swoje kreski na seymach. W przypadku, iż patronów dochody były szczupłe, klienci wyposażać ich corki, wykupować ich samych i dzieci ich z niewoli nieprzyjaciół, dodawać im na wydatki urzędowe, obowiązani byli. Nie godziło się wzajem na siebie czynić obżalowania sądów, ani świadectw przeciw sobie dawać, ani się z nieprzyjaciółami strony wiązać: ktoby w tych rzeczach wykroczył, karany był podług prawa Romulusowego przeciw zdrajcom wydanego: wolno było każdemu obywatelowi zabić takiego na ofiarę Plutonowi bożkowi piekła. To prawo *Clientela* było dziedziczne i w największym poważeniu. Nie tylko szeregowe osoby oddawały się w taką opiekę, ale miasta, osady i prowincje całe obierały sobie

kogo

kogo chciały z obywatelów Rzymskich za patronów i opiekunów swoich, klienci przychodzili co ranek do domów swoich patronów, bywali przytomni przy wstawaniu i ubieraniu się ich, szli przy lekturach ich, i wszystkie znaki uszanowania i służby okazywali. Plebeiuszowie, którzy z początku klientsami być musieli, gdy potem do największych Rzeczypospolitej urzędów zostali przypuszczeni, patronami też bywali. Za Cezarów, imię tylko patronów i klientów zostało. Klientela w ten czas cała na tym była, iż ubożsi bogatszym nadślugowali, wprowadzali ich z domów, i odprowadzali na powrót. Patronowie dawali im niby podarunek w pieniądzech, lub w żywności w domach swoich przygotowanej. Podarunek ten *Sportula* zwano.

U Ateńczyków Clientes nie innego nie byli, tylko niewolnicy, z ktorými trochę łagodniej się obchodzono, i ktorým patron czyli pan płacę w pieniądzech lub żywności naznaczał.

CLOACA. Kloaca. Wychód. Kanał. Rzymianie osobliwsiż wspaniałość okazywali w kloakach i ściekach publicznych, wielkim kosztem robionych. Były one od starożytnych Autorów poczytane równo z rumu-

fami, i drogami brukowanemi za cuda Rzymu. Utrzymywali te kloaki ochłodość ulic ku zdrowiu, i wygodzie mieszkańców. Wielką kloaka spodem miasta idąca, a na Tyber wychodząca, była dziełem od Tarkwiniusza starego rozpoczętym, a przez Tarkwiniusza pysznego zakończonym. Wiele ścieków z ulic schodziło się do niej. Ścieki te miały otwory, w które mieszkańcy wszystkie plugaństwa w rzucali, deszcze, fontanny, wody sprowadzane, iakich niezmierna liczba w Rzymie była, strumienia puszczane, niosły śmiecia wszelkie, i gnoie w wielką kloakę, a ta ię w Tyber puszczala. Kloaki miewcami były niby mosty wysokie na trzysta stop, a szerokie na sześćnaście. Musiały sklepienia kloaki być osobliwsej mocy, kiedy mogły wytrzymywać ciężar domów mieszkalnych nad sobą, ciężar wozów w niezmierny liczbie ustawicznie przechodzących, trzęsienia ziemi, pęd wód powodzą płynących po ściekach, i często odbiianych wylewem nągłym Tybru. Za czasów Pliniusza były w całości iestże mające lat 700. Ostanki ich do dziś dnia widać. Rzymianie, zwłaszcza w pierwszych wiekach, okazywali wielkość swoją przez wspaniałość i kosztowność

wność dzieł i gmachów pożytecznych. Dozor kloak należał wprzód do Cenforow. Kofzt na utrzymanie szedł ze skarbu pospolitego: potem podatek kloakowy *Cloacarium*, włożony był na obywatelow. Dozorcow kloak zwano *Curatores*.

CLYPEUS. Tarcza, broń wielce zwyczajna u starożytnych. *Clypeus* różnił się od *Scutum*: iż *Scutum* było z okrągła podługowate drewniane, *Clypeus* zaś z miedzi okrągła tarcza mniejsza. Był jeszcze inny rodzaj tarczy *Parmula*, Paważa, okrągła, mała, drewniana, skórą pokryta od lekkich żołnierzy najwięcej używana, i od wysiekaczów *Threces* i *Parmularii* zwanych na igrzyskach. Długość tamtej *Scutum* zwanej, była znaczna, iż ciało żołnierza zmieścić się na nim mogło.

Na tarczach wyrażali Rycerze znakomite dzieła przodków swoich, i pamiątki ich; z kąd poszedł zwyczaj wyrabiania herbów familii. Znaczyli także u Rzymian na tarczach imię żołnierza, rotę i centurię jego. Wielka u starożytnych, tak Greków iako Rzymian hańba była, utracić na potyczce swój puklerz; i hańbie ucieczki z placu się równała. Dla tego matki Lacedemońskie wyprawiając syny swoje na woj-

nę, mawiały im *aut in his, aut cum his*. Albo odnieście te puklerze, albo niech was na nich przyniosą. I w samej rzeczy, zabitych na wojnie żołnierzy na puklerzach nożono. U Greków śmiercią karano, któryby tarczę stracił w bitwie. Był zwyczaj w Rzymie od Appiusa klaudjusza wprowadzony, u Greków od naysawniejszych czasów chowany, wieszając puklerze w kościołach po jakim zwycięstwie, ku prześłaniu w potomność chwalebnej pamięci rycerskich czynów. Te tarcze, *clypei votivi* zwano.

COHLEAR albo *Ligula*. Miara barzo mała na rzeczy ciekłe u Rzymian. Nie trzymała więcej iak czwartą część *Cyathi*. Grecy mieli także pod tym nazwiskiem miarę, ale ta nie wynosiła iak dzieśnią część *Cyata*.

COENA. Wieczera. Pod tym artykułem zamknąć się cokolwiek należy do opisanja starożytnych biesiad, *Convivium*. Biesiadników *Conviva*. U dawnych iedno na dzień iedenie we zwyczajni było, przed zachodem słońca. Rano albo koło południa mało co pokarmu i to lekkiego brali, łożąc cały czas na sprawach publicznych i domowych, ćwiczeniu sił, łażniach &c.

Gre-

Grecy w czasach naysawniejszych, które bohaterскими zowią, nie iadali innego mięsa prócz wołowego i baraniego, na węglach pieczonego: inaczey piec było roszkasz i zbytkiem. Lacedemończycy podług praw Likurga, iadali w publicznych izbach spólnie, bez różnicy osób, Krole, senatory, Urzędniki. Inaczey iadać pod karą się nie godziło, chyba w dzień w który ofiarę kto bogom czynił, lub polawał. Te publiczne stoły nazywano stołami oszczędności i wstrzemięźliwości, albo stołami przyjaźni. Jakoż od naysawniejszych wieków spólne iadanie, spraszanie gości na biesiadę, miane było za rzecz świętą i iedną z utrzymujących związek społeczeństwa. Były w Lacedemonie różne izby, na różny wiek ludzi podzielone: prowadzono tam dzieci, iako do szkół wstrzemięźliwości. Białogłowy z córkami nigdy publicznie nie iadały u Greków, ale u siebie osobno. Każdy stoł był z piętnastu osób złożony. Każdy z stołowników powinien był pewną miarę maki, wina, sera, fig, i pewną kwotę swojej żelazney monety na miesiąc przynosić. Siadali do stołów w wieczor: a zwyczaj łożek stołowych nigdy u Spartanczyków miejsca nie miał.

Dawano mięso wieprzowe,

a czasem zwierzyne młodym tylko: starym zaś same leguminy i owoce. Nayscelniejszy u nich potrawa była, nie iaka polewka czarna robiona podług świadectwa niektórych pisarzy, ze krwi i rosółu mięsa wieprzowego, ości i nieco korzeni.

Gdy tę polewkę Dionizyzus Tyran iedząc nieśmaczną być powiedział, rzekł mu kucharz: nie dziwno, bo iedney przyprawy do niej niedostaie: zapytany iakiey? odpowiedział: z mordowania, biegu, potu, głodu i pragnienia. Uważano barzo, z iaką kto chęć iedną pożywał, a mocno naganiano niedostatek apetytu, biorąc go za znak albo gnusności i prożnowania, albo niewstrzemięźliwości w niedoczekaniu do czasu wieczery. Bywały w Sparcie czasem większe biesiady: iako to w dzień wesela, w dzień znakomitego zwycięstwa, gdzie więcej posiłku, i przyprawnicyzsz potraw pozwalano.

Rozmowy zwyczajnie bawiły się około wspomniania sławnych dzieł wodzów i bohaterów. Czasem żarty i dowcipne mowy rozweselały stołowników, a skoro kiedy postrzeżono, iż komu są przykre, zaraz żartować przestawano. Po skończonej wieczery zaraz się

się rozchodzili pieśzo, choćby najdalej mieszkanie mieli, i choćby nacyiemniej było, aby iako mowi Xenofon przyuczali się straż w potrzebie trzymać po nocy, i niczego się wśród ciemności nie obawiać.

W Atenach dwoiakiego rodzaju były biesiady. Publiczne i prywatne. Do publicznych nie każdego przypuszczano: owszem było to wielkim uczczeniem, otrzymywać w nich miejsce. Tę część mieli ci tylko, którym Ateńczycy dali prawo do niej za waleczne dzieła, za wielkie w oyczyźnie zasługi. Przypuszczano i sieroty po rodzicach, którzy na wojnie życie stracili, tych sierot opieką należała do sędziów Prytanejskich. Budynek publicznych Prytane, od placu publicznego Prytane imię mający, wspaniale posągami nie tylko bożków Ateńskich, ale i wielkich mężów ozdobiony, był miejscem takowych biesiad. Skoro się stołownicy zeszli, klękali wszyscy, i za ich celnym urzędnikiem na to wyznaczonym mówili modlitwy. Kapłanom Apollina, którzy do tych stołów prawo mieli, podwojną część dawano tego wszystkiego, co inni pożywiali. Zwyczajny pokarm był sztuka chleba, sztuka mięsa wieprzowego, i warzywo iakie. We dni świąteczne, i iakiey publi-

czney wesołości, przydawano małą bułkę chleba płaską nakształt placka, parę iay, kawałek sera, figi suche, kofacz i wieniec. Rozmowy toczyły się o sprawach publicznych, o czynach wielkich mężów w Rzeczypospolitey. Niewiały nie były przypuszczone, chyba nieuczciwe; bywały pospolicie muzykantki. Gdyż u Ateńczyków zawsze przy stołach muzyki mieć lubiono.

Stoły domowe u Ateńczyków z początku były bardzo skromne i oszczędne. Za czasów Solona, nie znali Ateńczycy innych pokarmów, prócz legumin, iaryn, i owoców. Dla tego też ten prawodawca żadney około odmiany stołów ustawy nie napisał. Nie znany był ani za Sokratesa i Platona zbytek w pokarmie. Miło i uczciwo było zebrać się kilku do przyjaciela na skromną wieczerzę; a na stołkach, rozumnych i uczonych rozmowach kilka godzin przepędzać. Gdyby się kto w mowie czego wolniejszego dopuścił, zaraz to postrzegano, i mowę do iakiey obyczajowey materii obracano. Lecz gdy za zwycięstw w Azji odniesionemi, rozszerzonym handlem, łupy i towary obce zbytek w Ateny wprowadziły, rokosz w stołach i innych rzeczach miary nie miała. To prawda, iż czyniono

prawa przeciw zbytkom i postanowiono urzędników, dozorców biesiad, którzyby obżarstwo i pijaństwo nadto zwyczajne Ateńczykom skrocali i karali, atoli prawa te bardzo nie dobrze wykonane były: zakazywały one pić wino szczerze napoczątku stołu, ale przy ucztach pozwalały. W tedy obierano Krola biesiady, ten kazał przynosić puławy różney wielkości: bo na różne uroczystości rozmaitey miary puławo używano. Lali pełno wina, i w kolej spełniali zdrowiania, często powtarzając kolej. Łacinnicy chcąc wyrazić niepomiarkowanie w napoiu, mówili: *gracari, pergracari*. Zbytek ten tak daleko zachodził, iż nagrody temu, któryby się w spełnianiu najlepiej popisał, naznaczano. Jadali leżąc podług zwyczaju Azyatyckiego. Wieczerze ich bardzo późno w noc się ciągnęły. Za rozpustników miano tych, którzy od południa stoł zaczęli. Wina naywytworniejsze piali mięszając w nie różne zapachy.

U Rzymian, nie mówiąc o rzemieślnikach i prostym gminie, obywatele bawiący się sprawami Rzeczypospolitey raz tylko w wieczor, koło trzeciej lub czwartej godziny iadali. Bo co zowiemy *prandium* było to u nich małym tyl-

ko pożywieniem, w którym na kawałku chleba suchego prześlawali. Zwano je także *gustus* i *gustarium*. W pierwszych czasach Rzymianie iadali siedząc na ławkach drewnianych około stołu rozstawionych. Pokarmem ich zwyczajnym był nabiał, iaja, leguminy, które sobie sami gotowali. Pospolstwo ubogie chleb z solą samą, albo z solą i z osem za potrawę miało. Ale iak zwyczaj brania posiłku leżąc z Azji i Grecji do Rzymu się wprowadził, lepszego i kosztowniejszego pokarmu używać poczęli. Niewiały które u Rzymian z mężczyznami iadali, długo ięszcze zachowały zwyczaj iadania siedząc. Miejsce ich, iako i dzieci, i młodzieńcy mających szaty męskie, było na kraju łóżek stołowych przy mężach, rodzicach, lub krewnych. Późniejszych czasów miały też miejsce na łóżkach. Ku końcowi stołu niewiały odchodziły do siebie.

Łoża do iadania stawiano z trzech stron stołu, czwartą wolną do noszenia potraw zostawiano. Nigdy więcej tych łóżek nie było nad trzy, a na każdym łóżku zwyczajnie trzy osoby, czasem cztery się mieściło, rzadko pięć. Naybarziej im się podobała liczba siedmiu lub dziewięciu stołowników. Pierwsze miejsce było szre-

średnie łoże, po nim u wyższego końca, ostatnie u drugiego. Gospodarz zwyczajnie na szrzednim łożku, szrzednie brał miejsce, z którego mu i wszystko widzieć, i rozkazy dawać, i do gości mówić sławiecy było.

A że u Rzymian łaźnia zawsze stoł poprzedzała, dla tego u panów izby łaźienne z stołowemi się stykały. Wychoząc z łaźni, stołownicy brali szatę biesiadną *Vestis coenatoria* albo *convivialis*, która koniecznie biała być była powinna; czasem pan dostarczał tych szat gościom, co było okazaniem wspaniałości. Nim siedli do stołu, niewolnicy przynosili im wody do umycia rąk, a czasem i nog tym którzy nie byli w łaźni. Gospodarz ofiarował miejsce, albo unikał zatrudnienia o pierwszeństwo, gościom wolność miejsca zostawiał. Ci aby drogich materyi, ktoremi łoża okryte były nie kalali, zdiawszy obuwie zwyczajne, brali pantofle.

Skoro do stołu zasiedli, przynoszono im rejestr potraw, które miały być na wieczerzy. Obierano potem króla biesiadowego; do niego należało stanowiąć prawa stołowe, przepisywać liczbę puharów. Jeżeli kto królowi temu posłusznym być nie chciał, rzucało mu w oczy wino. Obierany on

bywał albo przez losy, albo przez zgodę biesiadników. Nie na każdej biesiadzie był król. Często ten sposób służył do ożywienia wesołości, kiedy się nudzić, i tęsknoty obawiać zaczęto.

Potem przed każdym stawiano kubki, noszono mięsiwa; nie każdy pojmisek osobno ale wiele razem. Wieczerze zwyczajne z dwuogda dania się składały, które nazywano *primæ* & *secundæ mensæ*, a to nazwisko trwało, chociaż i więcej razy zastawiano. Pierwsze danie zaczynało się od iay świeżych, oraz z sałatą, oliwkami, ostrzygami i innemi podobnemi rzeczami, które do zaostrzenia apetytu służą. Drugie kończyło się na owocach. Zkąd owe łacińskie przysłowie *ab ovo usque ad mala*, które znaczy od początku do końca. Pod czas pierwszego zastawiania, dawano wino mięsające w nie miodu przasnego, i na to obierano mocniejsze wina. Zwał się ten trunk *mulsum*, służył on do utwierdzenia żołądka: przez cały zaś stoł pili samo wino. I tę część iedzenia zwali *ante-cena*, *antecinium*, *promulsis*. Przynoszono potem różne mięsiwa i wymyślne potrawy. Nayprzedniejszą potrawę nazywali *caput cena*.

Ku

Ku końcowi drugiego zastawienia zaczynały się zdrowia, dawano puhar więkzys i ozdoby; zwali go *cuppa magistra*. Król biesiady zaczynał zdrowie, które szło w kole. Jedni przytym w szcęgulości drugich zdrowie podług upodobania spełniali. Słowa życzenia były: *propino tibi*, *bene tibi*, *bene illi*, *bene tali*.

Często wety, które kończyły biesiadę, dawano na inszych stołach odsunawszy pierwsze. Co także czyniono niekiedy za każdym zastawianiem. Wety złożone były z owoców świeżych, suchych, smażonych, z różnych słodczy, ciasta nakształt naszych pierniczek, *Bellaria*, *dulciaria*. Umieli barzo dobrze chować świeże winogrona aż do drugich.

Rzymianie pierwszych czasów, u stołów śpiewali pochwały bożków i wielkich ludzi przy flecie, *ad tibicinem*, potem lutnie przydano. Po zwycięstwach nad Azyą, wprowadzili kuglarzów, trefniów, śpiewaczki, tanecznicę i pantominy; i żadney nie było więkzys biesiady bez tey zgrai. Zniemi weszła swawola w pieśniach. Zawsze iednak stoły kończono, iak ie zaczynało modlitwą do bożków, którym na ofiarę rozlewano wino, zwłaszcza gdy wieczerza dla

gości w dom przyiętych, i cudzoziemcom dawana była.

Wielkie i kosztowne częstowania zwano *Cena recta*. Za pięknych Rzeczypospolitey czasów, choć naywiększe biesiady, były iednak skromne, proste, ochędożne bez wytworów. Potym zgorzlenie z Azyi wniesione zaraziło Rzym zbytkiem, iako w innych rzeczach tak w stołach. Nie szacowano potraw na ten czas inaczej, tylko podług miary kosztu na nie łożonego. Naten czas kucharz iako mówią dzieciopise Rzymscy, dotąd mało ważony, stał się człekiem wiele znaczącym, i posługa iego niska i podła do tych czas, zrobiła się ważnym i szacownym kunsztzem.

Mięsa zwyczajne, iako to: wieprzowe, i z drobiu domowego, ze stołów rugowane, ustały samym rzadkim zwierzym z dalekich obcych krajów sprowadzonym, iako to: pawiom, i żorawiom maltańskim, słowikom &c. Lukullus ow sławny zbytkiem stołów kazał w domu karmić drozdy, przepiórki i inne ptaki. Wielkie upodobanie mieli w rybach osobliwych. Rzadkość i wielość potraw zaleceniem stołów były. Zastawiano je piramidami z ptactwa i zwierzyn. Dawano całego dzika, który nadziany był rozmaitemi sztukami całkowito. Tak przy-

pra-

prawionego dzika zwano dzik po Trojańsku dany, dla podobieństwa owego Trojańskiego konia. Do tego też mieli niezmiernie misy ze złota i srebra mistrznie wyrabiane, w czym iedni nad drugich przepych okazywali.

Panowie i bogactwi mieli wielką liczbę niewolników do służenia u stołu na wielkie biesiady. Ci przepasani białymi serwetami, i w wieńcach na głowie, iedni potrawy roznosili, drudzy w kredencie wina pilnowali, pragnącym go dawali, wodę zimną lub ciepłą podług pory roku ofiarowali. Zagrzają niewolników niosących misy szedł krzącący, który sztućnicie kraił mięsne potrawy, często w takt muzyki. Inni wielkimi wachlarzami, oganiali muchy i chłód czynili. Tego, który czynił porządek względem stołów i napoiów, zwano *modimperator*.

Procz potraw i win biesiady ich pełne były innych rozkoszy. Zapachy i wodki lane na stołowników, albo palone w fali i bliskich izbach dla woni, śpiewanie, granie, skoki, widoki różne składały biesiadę. Czasem wspaniałość gospodarza zachodziła aż do rozdawania drogich podarunków za proszonym gościom.

U Rzymian za czasów Rze-

czym stołów: po każdym danu ścierano je gąbkami zmoczonymi. Potym były obrusy *mappa* z płotna malowanego, a za niektórych Cesarzów ze złotogłowia. Serwety albo ręczniki, *mantilia* służące do ocierania rąk od dawnych bardzo czasów w używaniu miane, były z wełny, albo z kutnerem albo gładkie. Nie było we zwyczaju u Rzymian dawać gościom serwet, ale każdy z sobą przynieść był powinien. Chować w nie co z potraw, lub wetów, posyłać od stołu żonie, albo przyjacielowi co śniaczniejszego się zdawało, *partes mittere, de mensa mittere*, pospolicie zwyczaj pozwalał. Nie jest pewna czy dawni używali łyżek i widelców.

Mógł każdy gość zaproszony przywieść z sobą przyjaciela, takich towarzyszków zwano *umbræ* cieniem, który chodzi za czelkiem. Ci którzy ani prośbami, ani od przyjaciela przyprowadzeni przychodzili, nazwani byli *muscæ* muchy, iż te wszędzie leżą i przykrzą się każdemu.

Za większym zepfuciem niepomiarowanie w iedzeniu i napoiu z innemi rozpustami związane gorę wzięło. Takie biesiady zwano *comessatio*. W godzinę po południu stoły zaczęli (*frangere diem epu-*

lari de die.) Wstyd i uczciwość wygnane z takich biesiad były. Pod Cesarzami ieszcze się rozpuścił barziej wzmogła. A to wszystko mimo wiele praw przeciw zbytkom, i niewstrzeżności stanowiących.

COHORS. Rota piechoty, iako *Turma* rota jazdy. Była to dzieląca część Legii albo połku Rzymskiego. Legia za czasu Romulusa dzieliła się na dziesięć *Cohortes*, każdą z osobna złożoną ze stu ludzi. Ale gdy Legie następnie rosły do trzech, czterech, pięciu, a na koniec i sześciu tysięcy ludzi; rotę też powiększały się w równym postępowaniu. Jako połki tak i rotę składały się z różnego gatunku żołnierzy. Byli w nich *hastarii, tertiiarii, principes*, byli i z lekkich chorągwi. Poźniej i w tych rotach, znajdowali się konni, z kąd brały nazwisko *Cohortes equitatae*.

COLONIA. Osada. Przenaszanie i osadzanie obywateli w kraje i miejsca podbite po wypędzeniu dawnych mieszkańców było barzo w używaniu u starożytnych. Często gdy się kraj iaki zbyt zaludnił, dobrowolnie wychodzili z niego narodoi, i szli opanowywać inne ziemie. Lacedemonijczy i Atenijczy barzo wiele *kolonii* mieli po wszystkich wy-

spach Greckich, w Sycylii i na brzegach Azji mniejszey.

Grecy i osobliwie Rzymianie opanowawszy orężem kraj iaki, część ziemi oney odbierali mieszkańcom, wyprzedając ich, albo przenosząc, albo wygubiając. Co uczyniwszy, posyłał z miasta swego głównego ziomków na zamieszkanie, i uprawianie nowo nabytych gruntów. Tym sposobem odejmowali możność zawojuwaniem ludowi buntowania się, a te nowe osady służyły im za granice i obronę przeciwko nagłym wtargnięciom nieprzyjaciół w kraj ich własny.

Dwa były rodzaje *Kolonii* u Rzymian; iedne które królowie, a potym senat i lud posyłał; drugie zwano *Coloniae militares*.

Coloniae militares były złożone z dawnych i zasłużonych żołnierzy, którym w nagrodę prac i usług dawano grunta na ich wyżywienie. Osady, na które królowie lub senat i lud posyłał, były, albo *Romanae*, albo *Latinae*, to jest: albo z obywateli Rzymskich, albo z krai ułacińskiego założone. Były poźniej *Italicae*, ale te w przywilejach od tamtych posłedniejsze. Mieszkańcy osad Rzymskich mieli prawo głosu i kretek na seymach ludu, ale nie wchodzili w urzędy i dostojenstwa Rzeczypospolitey

lity. Mieszkańcy osad Łacińskich nie mieli prawa głosu, bez wyraźnego na to pozwolenia.

Kiedy senat albo lud postanowił wysłanie jakiej osady, wyznaczano na to Kommissarzów trzech lub pięciu (*Triumviri, quinque viri deducendae Coloniae.*) Ci spisywali mających dobrowolnie lub z łosy wychodzić z miasta na kolonie. Potym uszykowawszy ich niby wojsko, na czele ich szli sami. Przybywszy na miejsce, dzielili między nowych osadników grunta, w taki sposób: aby na wyżywienie ich z żonami i dziećmi wystarczały. Dawali im także domy, lub place na domy, na różne części podzielał miasto, mianowali urzędniki na sprawowanie sądów, i rozrządzali kolonią na ksztaft rządu samego Rzymu; ustanawiali Edila na dozór budynków publicznych, i porządku krajowego, Questorów albo podskarbkich. Te najwyższe urzędy, iak w Rzymie, roczne były. Urzędnicy mieli też same co Rzymscy ozdoby, prawo noszenia szaty szeroko bramowanej purpurą. Zwyczajnie osady rządzili się prawami Rzymskimi, zachowały albo przyjmowały obyczaje Rzymskie, głównemu miastu wielce służyły przez ulgę zbytniego zaludnienia, z

z którego zamieszkanie, i niedostatki często mógł wynikać.

COLOSSUS SOLIS. COLOSSUS RHODIUS. Naprzód powszechnie, *Colossus* znaczy posąg, statwę wielkości ogromnej, zbytniej. Wystawiano je zrazu samym bogom, potem pochlebstwo i podłość znizyła tę cześć i do królów. Naydawniejszy, i w tym rodzaju dzieł najślawniejszy, był Kolos spizowy w Rodach, na cześć słońca wystawiony, między siedm cudów świata policzony. Miał on siedm dziesiąt łokci wysokości. Okręty albo raczej galery po między nogi przechodzić mogły. Zaczął go Chares uczeń sławnego Sisyppa, ale postrzegłszy, że się źle z kosztem porachował, sam sobie życie odiał. Dokończył dzieło Laches Lindczyk. Trzęsieniem ziemi obalił się ten kolos w pięćdziesiąt lat od wystawienia; a dopiero roku Chrystusa 656. Maciej wódz Saracenów przedał go żydowi jednemu, który spieżem z niego pokruszonym, obładował dziewięć set wielbłądów. Paul. Diac. Zonar. Cedre.

COLUMNA MILLIARIS albo LAPIS MILLIARIS. Był to mały słup kamienny czasem marmurowy, okrągły czworograniasty lub innszej formy, który Rzymianie stawiali na-

zna-

znaczenie mil od Rzymu lub innego wielkiego miasta. Na każdym takowym słupie była wyrzyta liczba mil, to jest tysięcy kroków od miasta, a czasem i tego imię który drogę i słupy sporządził. Szrodek wszystkich takich rozmiarów odległości we włoskim kraju, był na placu wielkim, czyli rynku Rzymskim, gdzie August wystawił najeślniejszy słup pozłacany, nazywany *milliarium aureum*. Od niego zaczynało rachować mile na wszystkie strony kraju. Ztąd poszły owe sposoby mówienia po Łacinie *ad septimum, ad octavum, ad vigesimum lapidem*. Czasem to imię lapidem utajali.

COMITIA. Sejmy. Zgromadzenia publiczne ludu na obrady w sprawach Rzeczypospolitej, o wojnie, pokoju, ustanowieniu praw, obraniu urzędników, i tym podobnych rzeczy. Sejmy w Lacedemonie były dwoiaki, wielkie i małe. Wielkie składały się ze wszystkich obywateli miasta Lakonii. Czasem przypuszczano do nich i sprzymierzeńców. Naradzano się na nich o wielkich sprawach. Zwolowali je urzędnicy Rzeczypospolitej. Małe sejmy sami obywatele Lacedemony składali, o mniejszych sprawach się naradzając.

W początkach królowie i senat składali sejmy, ale po ustanowieniu Eforów, ci urzędnicy przywłaszczyli sobie samym zwolowanie obywateli na obrady. Odprawowano sejmy na otwartym polu, na którym ani krzesła, ani pokrycia żadnego nie było. Stawiali się obywatele zbrojni, albo przynajmniej z łaskami, ale po owym przypadku kiedy Alkander wybił Lykurgowi oko, zakazano z kiem nawet przychodzić. Sejmy na obranie urzędników, co rok bywały. Niekiedy okoliczności przypadające dawały okazję częstszym zjazdom.

Przed ustanowieniem Eforów powaga ludu na seymach barzo szczupła była. Lecz odtąd tak się pomnożyła, iż nie w Rzeczypospolitej bez głosów i zezwolenia ludu stać się nie mogło, królowie i senat mieli tylko powagę podległą władze i władzy ludu. Głosy okrzykiem dawane były, co Lykurg uczynił dla zabezpieczenia zdradom w dawaniu tabliczek, bobów, lub kamyczków białych i czarnych, iako to używano w Atenach. Gdy szło o obranie urzędników, ci którzy się o urzędy starali, powinni byli ieden po drugim przechodzić w oczach ludu; ten okrzykiem oznaczał, których przyjmował lub odrzucał. Ze-

by zaś w tym zamięszania i wątpliwości nie było, taką rozrządzenie ustanowiono iako świadczy Plutarch. Skoro się na obrady zgromadzano; ludzie wiadomey poczciwości na to obrani, zamykali się w bliskim seymniących domu: tam nie widząc kandydatów, ani wiedząc kiedy którego okrzykiwano, z pilnością uważali moc i wielkość krzyku, i zaraz znaczyli w ten sposób: gdy pierwszy kandydat przez zgromadzenia przechodził, krzyk był tej mocy; gdy drugi krzyk był takiej mocy, i tak dalej. Gdy się okrzyki skończyły, owi wyznaczeni wychodzili do zgromadzenia ogłaszając tych, za ktorými okrzyki większe i liczniejsze były. Kiedy zaś o tej mierze i liczbie okrzyków wątpliwości zachodziły, w ten czas najwyżsi urzędnicy rozkazywali, aby ci, ktorzy podanego kandydata przyjmując na jedną, przeciwni na drugą stronę przechodzili, potem liczone osoby. Tenże sposób zachowany był i w innych sprawach publicznych, gdzie woli ludu z okrzyków rozeznac nie było można.

Seymy Atenńkie. Z dziesięciu cechów, ktorých większa część nie w mieście mieściła, ziednoczonych, a dwadzieścia tysięcy obywatelów wynoszących składały się obrady na-

rodowe. Chociaż bogactwi posiadali pierwsze urzędy i dostojęstwa, lud iednak sam na seymach stanowił z najwyższą władzą o wszystkich publicznych sprawach, a czasem i o prywatnych: gdyż wolno było od sądów urzędowych do ludu wytaczać sprawy. Urzędnicy Prytanes nazwani, Proedri i Epistata *Prezydenci* mieli prawo składania seymów. Dwa rodzaje seymów w Atenach były: zwyczajne i niezwyčajne. Zwyczajne odprawowały się trzy razy w iedney *prytane* (był to przeciąg czasu trzydziestu pięciu lub sześciu dni,) to jest: iedenastego, dwudziestego i trzydziestego dnia. Seymy nadzwyczajne nie miały pewnego dnia; podług potrzeby i okoliczności je składano. Bywało że lud za pogłoską wojny nagle bez zwołania w iedno się miejsce skupił. Nie było żadnego placu na Seymy wyznaczonego, często na rynku, często na teatrum, często na placu *Pnike* zwanym seymowno. Miejsce seymu żadney ozdoby nie miało, prócz katedry dla mowcy. Urzędnicy seymu naczynający kazali po ulicach przybić pismo wyrażające krotko te materye, które pod rozważanie podać mieli.

Wszystkie obrady zaczynały się od ofiar, po tych woźny rzucił klątwy na tych, ktorzy-

by

by nie szli w radach za własnym zdaniem i przeświadczeniem, coby się im najpożyteczniejszego dla oyczyzny zdawało. Dopiero mowca, który się podiął w przedsięwziętej materyi rzecz mieć, wstępował na katedrę i mówił do ludu.

Kiedy już rzecz o którą szło, dobrze roztrząśniona została, ciągniono losy, który cech pierwszy miał zdanie swoje dawać. Zatem każdy cech przez woźnegowołany stawał się przy zaporze parkanu otaczającego pewne miejsce placu publicznego. We środku oparkanienia były dwie skrzynki naznaczone na wkładanie znaczków zdania. Te znaczki czasem były kamyczki białe i czarne; białe powinny być być całe i bez skazy, czarne zaś przedziurawione. Czasem ziarna bobu czarne i białe znaczone pewnemi literami. Urzędników obierano przez ziarna bobu.

Skoro się cech stawał przy wniesieniu owego zaparkienienia, każdy od starszych swego cechu brał albo kamyczki, albo boby czarne i białe, które porządnie wchodząc kładł w skrzynki podług upodobania. Wychodził potem inną stronę odbierając pieniądze *obolum*, który z prawa przytomnym się należał. Większość liczby białych znaczków stanowiła zezwolenie na

rzecz wziętą do nareczenia, albo obranie osoby podanej na urząd, czarnych zaś, odrzucenie sprawy lub osoby. Czasem lud zgadzanie się oznaczał okrzykiem i podniesieniem rąk, a przeciwną wolą milczeniem i składaniem rąk. Po roztrząśnieniu większej liczby głosów *Epistates* albo prezydujący opowiadał głośno ustawę uchwaloną, po czym każdy odchodził.

Seymy u Rzymian, na ktorých wszyscy obywatele Rzymscy każdego stanu mieli miejsce, bawiły się równie iako u Greków około spraw publicznych; prywatne także przychodziły na nich do sądu całego ludu. Podług troistego podziału ludu Rzymskiego, trojaki były seymy. *Comitia Curiata* gdy przez kurye, *Comitia Centuriata* przez Centurye, *Comitia Tributa* przez cechy. Prawo składania seymu naprzód należało do królów, po ich wypędzeniu spadło na Konsulów, Dyktatorów, Pretorów, i Trybunów pospółstwa. Zawsze seymy od wieszcebieństwu i ofiar zaczynano.

Seymy przez kurye najdawnicze, ieszce od Romulusa początek miały. Ten król podzieliwszy Rzym na trzy części, trzy tribus albo cechy, każdy z nich znowu rozdzielił na dziesięć kuryi, niby para-

fii. Krolowie razem z senatem składali te seymy. Wożny po kuryach chodząc ogłaszał seym na dzień naznaczony. Sami obywatele mieszkający w Rzymie na tym zgromadzeniu miejsce mieli. Odprawiano je na wielkim rynku Rzymskim *forum*. Zdania dawane były głosem. Każda kurya jedna po drugiej podług porządku prawem przepisanego głosu miała. Na tym seymie pod prezydencją z razu krolow, potem pierwszych urzędników Rzeczypospolitey wybierano urzędy, kapłanow, stanowiono o wałnych sprawach publicznych. Po skończonych i policzonych głosach krol albo urząd ogłaszał obranie, lub postanowienie prawa. Senat przez uchwałę swoją potwierdzał, co stało się. Ten jeden kształt seymowania przez kurye trwał więcej niż dwieście lat w Rzymie. Ale że na nim większość głosow przez osoby liczonych wszystko stanowiła, zawsze zatym plebeiuszowie, liczniejsi od senatu i patrycjuszow, nad temi gorę mieli.

Serwius Tullius krol, nie mogąc zcierpieć, aby wszystkie i największej wagi sprawy stanowione były najczęściej od najpodlejszego gminu, umyślił inny podział Rzymu, o jakim masz pod słowem *Census*. Do tego końca przyszedł,

podawszy ludowi, aby podatki umiarkowane były podług majątkow i dochodow każdego. Po tym podziale czasem seymy przez kurye dla kształtu tylko bywały. Nic więcej na nich nie czyniono, prócz obrania Flaminow czyli kapłanow Jowisza, Marsa, Romulsa, oraz pierwszych na każdą kuryę i innych małych urzędnikow.

Seymy przez Centurye. Mówiło się obszerniej o podziale ludu przez Serwiusza uczynionym pod artykułem *Census*. Tym sposobem cały naród składał się ze stu dziewięćdziesiąt i trzech centurye, czyniących trzy klasy. A że w samej pierwszej klasie znajdowało się dziewięćdziesiąt ośm centurye, jeśli tylko dziewięćdziesiąt siedm zgodziło się na jedno zdanie; już rzecz o którą szło, ustanowiona zostawała. A tak pierwsza klasa z pańow i znakomitszych obywatelow złożona wydawała ustawy. Kiedyby wszystkie centurye pierwszej klasy nie były jednego zdania, przyzywano drugą; a gdy się lub z zgody jednej klasy, lub za przybraniem potrzebnej liczby głosow z drugiej rzecz zakończyć mogła, już nie postępowano do głosow niższych klas. Głosy się przez centurye rachowały.

Te seymy odprawiały się za miastem na polu Marfowym.

Ka.

Każda Centurya bezbronno stała pod chorągwiemi, na czele mając starzego swego. Krolowie zrazu, potem konfultowie zwoływać na te obrady mieli władzę. Przez trzy dni targowe, w przeciagu dni dwudziestu siedmiu, tak w Rzymie, jako w okolicznych miastach ogłaszano je. Lud przez Centurye zgromadzał się gdy trzeba było obierać wyższe urzędy, stanowić o wojnie, pokoju, przymierzach, i czynić prawa, sądzić występki przeciw Rzeczypospolitey popełnione, albo i prywatne gardłowe. Obierano też na nich kapłana, który się nazywał, krol osiar. Nie głosem na nich wotowali, ale za wezwaniem od Konfultu obywatele zwykli się, przechodem na jedną stronę znacząc zdanie. Ustawę seymową Konfult głośno oznajmiał. Czasem, gdy wieńczba niepomyślnie wrożyła, seym przez zabobonność, albo przez prywatę zabobonności używającą, na inny dzień odkładano. Często tym sposobem spadały seymy.

Seymy przez Cechy (Tribus) miały swój początek od Romulsa, który był Rzym podzielił na trzy *Tribus*. W następujących czasach liczba ich pomnożyła się aż do trzydziestu pięciu. Dzieleno je na cechy wiejskie, *Tribus urba-*

nae i cechy wiejskie, *Tribus rusticae*. Odprawiały się na placu Marfowym, gdy szło o obranie urzędnikow, na targowisku publicznym, dla stanowienia praw, lub dla sądow, czasem w kapitolium. Zgromadzał się lud temi seymami, na obranie urzędnikow, na dobieranie kapłanow, na praw stanowienie, na sączenie spraw. Różniły się od innych seymow tym, iż wieńczbami poprzedzane nie były. Trwał ten rodzaj seymow aż do Serwiusa Tulliusa, który odebrał ludowi władzę od założenia Rzymu posiadaną, pod pozorem ulgi w daninach, postanawiając popis obywatelow i majątkow ich.

Barzo późno lud Rzymski poznał utratę władzy swojej dla małego zysku, i przemoc szlachty, która sama była rząd opanowała, i wynikające ztąd zamięszanie. Wyprowadziła pospolstwo z tego nieczynności i upodlenia stanu furów i stałość Trybunow, którzy doświadczywszy mocy swojej pierwszy raz na Koryolanie patrycjusza, rozciągnęli ją do wszystkich obywatelow, i straszną im uczynili: przed tym sprawy patrycjuszow do senatu tylko należały.

Przywłaszczyli sobie potem Trybunowie prawo składania seymow bez zezwolenia senatu;

G. 4

tu;

tu; poszły zatem barzo częste *Comitia Tributa*. Aż do tego czasu na tych seymach obierano tylko urzędniki drugiego rzędu, *Minores Magistratus*, iako to Edilów plebeuszów, Kwestorów, Trybunów legii albo pułkowników, i innych do szczególnych potrzeb, których nazywano *Triumviri rerum Capitalium*, *Triumviri Monetales*, i tym podobnych. Ale wkrótce Trybunowie znaleźli sposób zgromadzeniom cechowym przydać władzę obierania i większych urzędników.

Cechy zebrane stanowiły prawa zwane *Plebiscita uelwały poposciscia*, które z razu samych tylko obowiązywały plebeuszów; potem miały moc prawa nawet względem senatu, a ten musiał na nie dawać zezwolenie. Przez te stopnie popospolstwo, którego władza już tak barzo osłabiona była, przyszło do uczestnictwa największych godności tak miejskich iako i wojskowych. Patrycjuszowie nieczym nad plebeuszów nie celowali. Wszystko stało się równo.

Na tym seymie zrazu stanowiono wszystko żywym głosem. Urzędnicy na to wyładeni *Rogatores* chodzili od jednego do drugiego cechu, albo podług centuryi porządku, zbierali i liczyli głosy. Rzecz

większością zdań ustanowiona za prawo ogłaszana była. Dopiero roku Rzymu 615. Trybun Gabinius ten wotowania sposobem zmienił w takowy. Skoro los skazał każdemu cechowi lub centuryi mieysce w porządku wotowania, kazano im przechodzić przez mostek na to sporządzony na polu Marsowym. Ten most prowadził w zaparkanie zwanę *septa*, albo *ovile*, od podobieństwa do hurtowania owiec w polach. Kiedy in *foro* seym się odbywał, sznury przeciągnięte zastępowały mieysce parkanu. Cech który pierwszy podług losu wchodził, nazywał się *prerogativa*. Zdanie *prerogativy* nie było sekretnie. Służyło za wroźbę zdań innych cechów i prawie zawsze ie za sobą pociągało. Przy wniesciu wowo opasanie byli rozdawacze tabliczek cienkich z drzewa. Na tych tabliczkach wyrażano litery początkowe zdania pozwalającego i odrzucającego. Potym sili wrzucać tabliczki w skrzynki na to postawione we środku zamkniętego mieysca. Feustus powiada, że gdy pierwszy raz lud ten mostek przechodził, młodzież z całej mocy krzyczała, iż trzeba z niego wszystkich mających lat sześćdziesiąt postrzącać, przeto iż ten wiek będąc wolny od publicznych ciężarów, nie powinien

winien był dawać głosów. Ztąd poszły te łacinnikow mowienia sposoby *senes depontani*, *sexagenarios de ponte dejicere*.

Przy wchodzie w opasanie siedzieli obywatele poczeiwością znakomici, dla uważania wszystkiego co się działo, *custodes* zwani. Wyciągając tabliczki ze skrzynki, znaczyli ich liczbę u siebie na tablicy. Gdy stało o obranie iakiego urzędnika, dawano każdemu wchodzącemu tyle tabliczek ile starających się o urząd było, z imionami kandydatów. Jak się większość kręsek za iednym okazała, przydujący na seymie ogłaszał obranego.

Jesli rzecz była o przyjęcie lub odrzucenie prawa, lub dekretu ludo *vi* podanego, na ten czas każdy brał dwie tabliczki: na iedney z nich były litery U. R. *ut rogas*, to jest: iak żądasz, pozwalam; na drugiej litera A. *Antiquo*, znoszę, odrzucam, niepozwalam.

Kiedy się trafiło iż pod czas seymowania przypadły burze, grzmoty, łyskawice; brano to za znak iż się obrady bogom niepodobaly, odkładano ie na inny czas. Obrani iednak urzędnicy zostawali już przy urzędzie.

COMITIA CALATA. Seymy na których obierano kapłanów i czyniono *testamenta*.

Były takie i przez kurye, i przez Centurye.

COMITIA CENSORIA. Na obranie Cenforów. *Consularia*, na obranie Konfulów i tym podobne.

COMITIUM. Mieysce gdzie się lud Rzymski na seym z dawności zgromadzał. Była to część *Fori*, wielkiego placu, czyli rynku Rzymskiego. Potym mnogość ludu przyczyną była przeniesienia obrad na pole Marfowe. *Comitium i Comitia* pochodzą od słowa *Com* albo *cum eo schodzę się, wypoł idę*.

COMOEDIA. Sztuka teatralna wierszem złożona, w której wydawano sprawy popospolite ludzi, wyśmiewając ich przywary dla przestrogi lub poprawy patrzących, niewiadomy ma swoy początek. Powiżeczniczy jest zdanie, iż się zaczęła od pieśni śpiewanych w czasie winobrania od robotników. Przy tych pieśniach odprawiając święta Bachusa brali też na siebie różne postaci iako to Satyrów, Sylenów, i tak się wozami wloczyli. W Grecyi naydawniej znamy Komedyę. Wierszopisowowie po wsiach naprzód chodzili, grube żarty wierszem wydając, i kuglarstwa wyprawiając. Długo barzo komedyja nie miała własnego kształtu, i daleko później niż Tragedia, mieć

go zaczęła. Poeta sam wychodził na teatrum i przypiszczałce wiersze swoje śpiewał. Przydano potem jedną osobę, później drugą, wynaleziono maski, stroje i inne sprzęty teatralne; rozdawano części komedy do grania aktorom. Dopiero za dodaniem czwartego i piątego aktora ułożyło się Poema w pięć aktów. Na tych komedyach aktorowie brali imię i podobieństwo twarzy znanych osób, wysmiewali je; nie przypuszczali często uczciwych obywateli. Swawola poetów i aktorów zuchwale kogo chcieli szarpigących, ściągając prawo pod surową karą wymieniać na scenie osoby. Ten komedii rodzaj, nazywał się *komedia stara*.

Za nową ustawą, poetowie już nie brali imion obywateli, zmyślane dawali aktorom: ale tak dokładnie przez różne znaki umieli wytykać osoby, iż je łatwo każdy poznać mógł. To była *komedia średnia*.

Na koniec uprzykrzyło się wszystkim nie nie słyszeć na teatrum, tylko satyry osobiste. Jeszcze barziej zatem obostrzono prawa, i ściśniono wolność wierszopisów. Ta odmiana sprawiła nowy komedii sposób, *komedia nowa* nazwany. Odtąd komedia, przystoynność i dobre zamierzenie miała. Ba-

wiać się około spraw zmyślnych, śmiechem i żartem poprawie obyczajów służyła. Najślawniejszy Grecy komedii pisarze Aristofan i Menander. Ta odmiana zaszła mało przed panowaniem Alexandra.

U Rzymian, komedia zaczęła się jednegoż czasu co i Tragedya około sześćsetnego dwudziestego roku od założenia miasta. Wiersze, które *fescennii* zwano, przez ten cały czas zamiast komedii miały, pełne były grubych szyderstw, i złęczone z postawą, ruzaniem i szokami wcale nieprzystoynnymi. Po tych rozpustnych wierszach nastąpiły żarty uczciwe, i nie nieprzystoynne nie mające. Takowe poema nazywano *satyra* albo *satura*. Dopiero w roku 514. Rzymu Liv. Andronicus zaczął dawać komedye i tragedye Łacińskie na wzor Greckich: po nim Licinius Coecilius, Plautus i Terencjusz. Coraz barziej następni ten rodzaj poezyi wydoskonalali. Różne były gatunki komedii u Rzymian.

Comedie Attellanae tak nazwane od Attelli miasta w kraju Oskow, kąd je też czałem *Oscæ* mianowano. Były to wiersze pełne dowcipu i żartów, które młodzi pomiędzy aktami większej teatralnej sztuki grywać byli zwykli. Nie było rzeczą hańbiącą nayszlache-

chetniejszy młodzieży pokazywać się i być aktorami w komedii Attellańskiey: co w innych komedyach niesławę czyniło, aktorowie bowiem *Mimi*, *Histriones*, w Rzymie zwani, miejsce w cechu obywateli tracili, i wojskową służyć nie mogli.

Comedie Palliatae. Zwaną komedye Greckie przeto iż *Pallium*, płaszcz, był zwyczajnym owego narodu ubiorem.

Comedie Togatae. Komedye Rzymskie pisane na wzor obyczajów Rzymskich. *Toga* zwyczajną tego ludu szatą była. To nazwisko dwojakie znaczenie miało. Raz *Togatae* wyrażało jedno co *Romanae*, przez stosowanie się do zwyczajów Rzymian, drugi raz, ile oznaczało różnicę od komedii *Pretextatae* zwanej.

Pretextatae. Komedye poważne, na których aktorowie nosili osoby urzędników Rzeczypospolitey. To imię pochodziło od *pretextae*, sukni purpurą bramowana, jaką nosili ludzie na dostojności wysoki będący. Podobno też zwano *pretextatas* od czystego i przystoynnego pisania ich sposobu, jaki przystoynny jest osobom dostojniejszym.

Tabernariae Comedie były te, na których udawano sprawy i obyczaje najpodlejszego gminu. Afranius i Ennius pisali w tym rodzaju.

Comedie Rhintonicae od Rhintona ich wynalazcy człowieka jowialnego imię mające; Żył on za czasów pierwszego Ptolomeusza. Mieszane były z Tragedii komedii, co dzisiaj Tragikomedya zowią.

COMPITALIA. Święta u Rzymian na cześć bożków Lares, którym *compita* to jest ulice rozstajne poświęcone były.

CONGIARIUM. Podarunek, który Cesarze albo urzędnicy wyżsi dawali ludowi, iako *donativum* był podarunek czyniony żołnierzom. Congiarium było albo w pieniądzech, albo w żywności.

CONGIUS. Garniec Rzymski. Miara rzeczy ciekłych, trzyma Warszawskich kwart trzy i pół.

CONSUALIA. Święta Rzymskie postanowione od Romulusa na cześć Neptuna, inaczej *Consus* nazwanego, bożka Rady. Odprawowano je w cyrku, osobliwie przez igrzyska iezdne. W te święta nie pracowano kołmi ani osłami, które kwieciami uwieczniano. Dzień tej uroczystości naznaczony był 21. Sierpnia.

CONSUL. CONSULATUS. Najwyższy urząd w Rzymskiej Rzeczypospolitej z Krolewską prawie władzą. Po wypędzeniu krolow, dwóch urzędników rządziło Rzeczpospolitą, zrazu pod imieniem Pretorow, (*) potym Konsulow od słowa *consulere* mieć staranie o całość Rzeczypospolitej. Do tej godności trzeba było lat mieć przynajmniej 42. W nadzwyczajnych iednak przypadkach uchylano to prawo. Obieranie Konsulow należało do ludu Rzymskiego zgromadzonego na sejm przez Centurye na placu Marfowym. Czas obierania, iako i obeymowania tego urzędu odmieniał się kilka razy. Bywało, iż pierwszego dnia Stycznia obierano Konsulow, którzy piętnastego Marca zaczynali sprawować urząd. Potym czas obierania ustanowiony był prawem w miesiącu Sierpniu, a obeymowania urzędu w Styczniu następującego roku. Przez pięć miesięcy powinni byli nowi Konsulowie, którzy w tym przeciągu czasu zwali się *Consules designati*, zabierać wiadomość spraw Rzeczypospolitej, spofobić się do iey rządu.

Skoro lud obrał nowych Konsulow, dawniejszy który

seym był złożył, ogłaszał zgromadzeniu wybranych. Zaraz nowi Konsulowie otoczeni senatem i ludem szli na Kapitolum, na ofiarowanie Jowiszowi Kapitolinickiemu, i czynienie ślubow za szczęśliwość Rzeczypospolitej, przez które obiecywali święta lub igrzyska iakie sprawić, kościół wystawić albo co podobnego. Potym przysięgali zachować zupełnie swobody ludu Rzymskiego, i we wszystkim szukać dobra całego państwa. Rząd ich był roczny.

W początkach Konsulowie zatrzymali wszelkie powierzone znaki naywyższej krolewskiej władzy. Mieli przed sobą ceklarzow, *Lictores*, dwudziestu czterech, noszących topory i pęki rożg, ale potym liczba ich zmniejszona do dwunastu. Publ. Valerysz Konsul chcąc ludowi przypodobać, podany od siebie prawem topory od pękow odłączył. Nosili Konsulowie szatę bramowaną purpurą, *prætecta*. W zgromadzeniach ludu siadali na krzesłach z stoniowej kości tocących się *Curulis*, trzymając w ręku z teyże materji laskę. Noszono ich po mieście w lektyce, przed drzwiami ich domu rzucano gałazki laurowe. Na

Na biesiadach i uroczystościach, naypierwsze miejsce im dawano, do domow odprowadzano, czego nikomu w ich przytomności nie czyniono. Gdy przechodzili po ulicy, wszyscy, nawet urzędnicy powinni byli przed nimi powstać, a iężdni zsiąść z konia. Wszystkie urzędy były im podległe, oprócz Dyktatora i Trybunow pospolstwa.

Gdy Rzeczpospolita kraie swoje zwycięstwy rozszerzyła, senat przed obraniem Konsulow wymieniał dwie Prowincye, których rząd naznaczony był przyszłym Konsulom. Ci losy ciągnęli o prowincye, albo między sobą umową wybor prowincyi stanowili, co się u Łacinników mowiło *comparare inter se*. Takowe prowincye nazywano *Consulares*. Kiedy Konsul w przeciągu roku umarł, albo był z urzędu złożony, obierano innego, którego urząd z rokiem iuż zaczętym się kończył.

Konsulowie koleyno rząd Rzeczypospolitej sprawowali przez miesiące: starszy w wieku lub więcej dzieci mający kolej zaczynał. Ten przy którym było sprawowanie władzy, miał wzwyz wyrażone konsularskiej godności znaki: Przed drugim ieden tylko szedł śluga urzędowy. To dostoięństwo z początku było dawane samym

tylko patrycyuszom: ale w roku 387. gdy pospolstwo otrzymało pozwolenie równie ze szlachtą dostępowania wszystkich godności w Rzeczypospolitej, pierwszy raz Konsulem plebeiusza obrano.

Władza Konsulow nayobszerniejsza była. P. Valeriusz wprowadzie, podany od siebie prawem dał wolność appellowania do ludu od sądu Konsulow, atoli ich dostoięństwo we wszystkich innych rzeczach nie naruszone się utrzymało. Wszystkie sprawy publiczne od nich zawiadowane były. Oni posłów wielkich wprowadzać i słuchać, seymy zwoływać, senatu wyroki i pospolstwa ustawy do wykonania przywozić, prawa na tablice zapisywać i ogłaszać, na obieraniu urzędow pierwsze miejsce zasiadać, władzę mieli. Co się tyczy wojny i wypraw wojskowych, przy Konsulach naywyższa i prawie krolewska moc była. Oni za ustanowieniem wojny, obywatelow na pole Marfowe zwoływali, żołnierzy wybierali, rozkładali wojsko, starszą wojskową w swojej służbie stanowili, skarbem zawiadowali, mając zawsze przy sobie *Questorow*, czyli Podskarbiech.

Ta władza słabieć poczęła w tedy, gdy postanowiono Trybunow z mocą sprzeciwienia się

(*) Festus. in XII. tabul. apud, Plinium l. XVIII.

się aktom Konsularskimi. Jedno słowo *veto*, niepozwalam z strony Trybunów, wniwecz całą onych ważność obracało. W czasach zamięszania i niebezpieczeństwa Rzeczypospolitey, zupełną Konsulom władzę oddawano, zlecając im temi słowy: *viderent ne quid Resp. detrimenti caperet*, aby mieli baczną, żeby Rzeczypospolita nieuszkodzona. Pierwszy Triumwirat Pompeiusza, Cezara i Brutusa, bardzo nadwzględyl Konsularskiej powagi, a Dyktatura ustawiczna Cezara stała się prawie iey zgubą. Ten uciemiężyciel wolności oyczytey odmienił kształt Konsularstwa, dawał go komu i na iak długi czas chciał. Za Cesarzów Rzymskich cien tylko i nazwisko tego urzędu zostało. Liczbę ich mnożono, za szczerę tytuł Konsularstwo dawano, czas do miesiąca, a niekiedy do kilku dni skracano. Za panowania Justyniana, roku Chrystusa 541. Konsularska godność zupełnie zniesiona, ślad tylko iey pozostał w tytule Konsula od Cesarzów brany, pierwszego roku panowania.

COP. Woyśka. U dawnych na początku woyśka nie były liczne.

W Lacedemonie. Za czasów Likurga, Sparta nie liczyła obywatelów nad dziewięć tysięcy. Piechota u nich największą

była woyłkową czyniła: bo w początkach barzo mało jazdy mieli. W późniejszym czasie, woyśko Lacedemońskie z czterech rodzajów żołnierzy złożone było: z obywatelów, z sprzymierzonych, z iurgieltowych, i z niewolników. Obywatele w tey Rzeczypospolitey dwojacy byli. Jedni w mieście mieszkający, Spartami, drudzy na wsiach lub osadach, Lacedemończykami zwani. Zwyczajnie u nich oszczędzano woyśka krajowe, małą liczbę na wyprawy wysyłano, ale ta mała liczba wiele dokazywała.

Sprzymierzeni we dwojnakob wynosili niżeli obywatele, utrzymywały ich swoim żołdem miasta, od których na potrzeby Spartanczyków wysłane były. Jurgielтови, byli to obcych narodów żołnierze od Rzeczypospolitey płaceni, kiedy ich na posiłki swoje wzywano. W niezwykłych przypadkach Lacedemończycy uzbraiali niewolniki swoje nazwane *Głota* albo *Hilota*, których w wielkiej liczbie używali do rolniczej roboty. Liczba niewolników na wojnę wyprawionych wynosiła niekiedy na trzydzieści pięć lub czterdzieści tysięcy, lecz takowe przypadki rzadkie były. Zwyczajnie woyśko ich składało się z dziecięciu, lub największy dwanaście tysięcy ludzi,

Woy

Woyśka Ateńskie. Jako Ateńskie daleko większe i ludniejsze były od Sparty, tak też większe miały woyśka. Dać się widzieć z Tucydidesa, iż woyśka Ateńskie na początku wojny Peloponeńskiej wynosiły piętnaście tysięcy piechoty, na tysiąc sześćset jazdy, oprócz drugich szesnastu tysięcy zostawionych na straż miasta, zamku, portów i innych miejsc kraju Attyckiego. Większa tych drugich część była z obywatelów starszych, lub młodszych od wieku żołnierskiego, to jest dwudziestu lub sześćdziesiąt lat. Przyimowano także do tey straży wielu cudzoziemców, którzy w mieście osiedli. Procz obywatelów mieli Ateńczykowie żołnierzy sprzymierzonych, którzy największą liczbę składali: mieli za pieniądze zaciąganych, i w okoliczności największej potrzeby, uzbraiali niewolników.

Woyśka Rzymskie. Od Romulusa do Serwiusza Tulliusa woyśka Rzymskie składały się tylko z dwóch albo trzech legii czyli pułków. Każdy zaś pułk nie miał więcej nad trzy tysiące pieszych, a trzyśta konnych. Po wypędzeniu królów, gdy legie w początkach Rzeczypospolitey wynosiły po cztery tysiące ludzi, każdemu Konsulowi na wyprawy wojenne po dwa tysiące dawano. Ale

procz obywatelów, z których się polki składały, sprzymierzeni też żołnierze należeli do woyśka Rzymskiego. Były to ludy Włoskie od Rzymian podobite, którym Romulus używanie swych praw pozwolił z obowiązkiem dostarczania w potrzebie wojennej posiłków. Dawali sprzymierzeni zwyczajnie równą piechoty liczbę z Rzymką, a wedwoie tyle jazdy.

W tym stanie woyśko Rzymskie zostawało prawie aż do szóstego roku wojny Punińskiej; kiedy Rzeczypospolita cudzoziemskie zaciągi przypuszcisa. W ten czas woyśko iey z trojkiego gatunku żołnierzy składało się z legii czyli pułków, w które sami tylko obywatele wchodził; z żołnierza sprzymierzonego; i zaciągnionych za pieniądze, których *auxiliares* zwano.

Woyśka stały się liczniejsze, kiedy po owej potyczce pod Kannami, złożone legie z pięciu tysięcy, a czasem i więcej, i dwuchset piechoty, a później za Maryusza z sześciu tysięcy. Pomnożyła się liczba sprzymierzeńców. Na końcu sądzić można iak straszne były woyśka Rzymskie ostatnich Rzeczypospolitey czasów, z powieści dzieciopisów twierdzących że na potyczce pod Filippami przeciwko Brutusowi i Kassiowskiu

sprzy-

sprzysiężonym, Cezar i Antonius mieli każdy z osobna po dwadzieścia pułków, które po pięć tylko tysięcy ludzi rachując, czyniły po sto tysięcy, i iadą procz tego dwanaście albo trzynaście tysięcy koni wynoszącą. Przydać do tego potrzeba przynajmniej równą liczbę sprzymierzeńców i żołnierza posiłkowego.

Mieli jeszcze Rzymianie procz tych wojsk małe polki pod Prokonsulami pilnujące prowincyi granicznych, dla utrzymania w poddaństwie ludów nowo podbitych.

CORONA. Wieniec, korona. Najdawniejszy jest zwyczaj uwieńczania głowy. Z różnych rzeczy korony wito. Na prostych owych pasterskich, a najweselszych biesiadach i świętach używano wieńców z trawy, *coronae gramineae*, z winnych liści *pampineae*, z kłosów, *spiceae*. Potym posłagi bożków koronami zdobiono. Później na rozkośnych i zbytku pełnych biesiadach każdy prawie stołownik miał trzy korony. Uwieniano wieżchy domów, drzwi, bramy.

Korony stały się natchwaleniejszym znakiem chwały. U Greków zwycięzcy na igrzyskach Olimpijskich odbierali koronę oliwną, na Pityjskich laurową, na Istmicznych z opichu ziela.

Kiedy w Atenach senat przyśądził komu koronę za usługę Rzeczypospolitej, czyniono ogłoszenie tego sądu w samym senacie. Kiedy ją lud postanawiał, tedy nazywano mieysce koronowania w publicznym Atenezyków zgromadzeniu. Uwieniony brał koronę z sobą, i chował ją w domu za chwalebą swych zasług pamiątkę. W początku ta korona była z dwóch splecionych gałązek drzewa oliwnego, którą w zamku chowano i święta zwano: potem na złotą odmienioną została. Czaśćla narody obce Atenezykom stanowiły i ofiarowały korony.

Rzymianie od Greków zabrali zwyczaj koron. Nim zbytek z Azji i Grecji wprowadzony upodlił używanie wieńców, na nie one nie służyły, tylko na cześć bożków, i nagrodę czynów walecznych. Rozmaite u Rzymian były korony. Cenniejsze te.

Corona aurea zwyczajnie dawana była najwyższym wodom, i tym którzy tryumf odprawowali.

Corona Castrensis albo *Vallaris*. Odbierał ją żołnierz, który pierwszy wtargnął w oboz nieprzyjacielski, przedarł się przez szanie. Naprzód były z liści jakiego drzewa, potem ze złota.

Co-

Corona Civica. Z dębowych liści była nagrodą temu, który życie obywatela jakiego zachował od nieprzyjaciela. Obywatel zachowany świadectwo dawał przyługi swego wybawiciela, koronę z rąk wodza odebraną sam swojemu obroncy oddawał, i zawsze go za oycę swego poczytywał. Ten, który ją odebrał, zawsze na głowie nosić mógł, a takie uszanowanie miał u współobywatelów, iż na igrzyskach publicznych, widowiskach, uroczystościach, wszyscy przed nim powstawać powinni byli, i mieysce między senatorami zasiadał. Nadto, od podatków publicznych z oycem, i dziadem swoim po oycu, był uwolniony.

Corona Muralis. Ze złota lub srebra nakładał muru zrobiona z wydaniem wież i baszt, dostawała się temu, który pierwszy na mury miasta nieprzyjacielskiego wstąpił.

Corona Navalis, była dla tego, który pierwszy na okręt nieprzyjacielski z orężem wręku wskoczył. Ta korona ze złota ozdobiona była sztabami okrętów. W zależności nieustępowała żadnej, oprócz obywatelskiej *Civica*. Podobna co do kształtu była *Rostrata*, od tamtej się tym różniła, iż *Rostratam* odbierał wodz sam,

który na morskiej potyczce zwycięstwo, otrzymał.

Corona obsidionalis. Nagroda temu, który miasto od oblężenia uwolnił. Zaraz na tym mieyscu, gdzie ta zastruga uczyniona była, spielając się z nagrodą rwano trawę i z niej wieńce splecano. Prostota nagrody zaszczycona była wielkim tej korony szacunkiem, gdyż za świadectwem Pliniusza więcej niż *Muralis*, *Navalis*, *Vallaris*, *Triumphalis*, poważana była.

Corona Ovalis. Z myrtu dawana była odprawiającym tryumf mniejszy, zwany *ovatio*.

Corona triumphalis była dwoiaka. Jedną, którą wojsko przysłażdało wodzowi swemu po otrzymanym zwycięstwie, ta bywała z lauru lub ze złota nakładał liści laurowych. Druga, którą prowincye ofiarowały wodzowi z zwycięstwem do Rzymu powracającemu na ozdobę jego w dzień tryumfu, *Provincialis* nazwana. Bywała ich często wielka liczba. Z tego daru i znaku cześć wodzowie potem zrobili sobie własność, i niby podatek, który im prowincye wgotowych pieniądzech wypłacać musiały.

Były i inne rodzaje koron, iako to: *Corona Sacerdotalis* z myrtu, którą kapłani nosili

H

na

na głowie. *Corona Sepulchralis* pogrzebowa. Jeżeli zmarły był iaką koroną za życia przez zasługi zaszczycony, po śmierci kładli mu iedną na głowie, inną na trumnie, inną na grobie. U Greków była z *apulum*: u Rzymian zwyczajnie z kwiatów różowych.

CORVUS. Machina w Mor-
skich potyczkach służąca do za-
czepiania okrętów nieprzyja-
cielskich.

CULEUS. Naywiększa miar-
a rzeczy ciekłych u Rzymian.
Zamayała w sobie dwadzieścia
amphoras, co wynosi na sto
czterdzieści garncey Warsza-
wskich.

CURIA. U Rzymian tak się
zwała część Cechu. Romulus
podzielił lud Rzymski na trzy
cechy, a każdy cech na dzie-
sięć kuryi. Każda kurya z po-
czątku składała się ze stu ludzi,
i czyniła osobną dzielnicę mia-
sta, i niby parafią. Ztąd po-
szły rozmaite nazwiska, ktorymi
różnice kuryi oznaczano. Na-
zywano też tym imieniem,
mieysca, na ktore się kurye zgro-
madzały dla swoich szczegu-
lnych spraw, i dla odprawiania
uroczyściości nabożnych. Tam
po ofiarach zawsze następowaly
biesiady, ktore Romulus usta-
nowił na utrzymanie iedności
i zgody między obywatelami.
Takowe mieysca i domy brały
imiona od tych, ktorzy je wy-

stawiali. Jako *Curia Hostilia*
od Tulliusa Hostiliusa krola,
&c. albo od tych na ktorych
pamiątkę wybudowane były:
tak *Curia Marcelli*, od Okta-
wii matki iego na cześć syna
stawiona.

CURIALES. 1. Urzędnicy
i Senatorowie różnych miast,
zwani także *Decuriones*. 2.
Obywatele składający iaką ku-
ryę. 3. Niewolnicy na biesia-
dach kuryalnych posługujący.

CURIO. Kapłan i przeło-
żony kuryi. Każda miała swego
kuryona. Było ich zaty m
trzydziestu podług liczby kuryi
z ustanowienia Romulusa. Ten
Curio zawiadował ofiarami i
biesiadami każdej kuryi, miał
dozor wszystkich mieszkańców
iednej dzielnicy miasta. Ka-
żda kurya swego kuryona obie-
rała. Nad temi zwierzchność
i pierwszeństwo miał naywyż-
szy kapłan kuryalny.

CURIO Maximus. Tego
lud cały obierał przez kurye na
sejmie *Comitia Curjata*. Lu-
bo później kuryonowie byli
pod starszeństwem naywyższe-
go kapłana Rzymskiego (*Pon-
tifex Maximus*) iednak poczy-
tywano ich za pierwszych od
wszystkich kapłanów, procz
Augurow, ktorzy dawnieyszy
byli. Kuryonów utrzymywała
każda kurya ofiarami, dzieśię-
cinami, lub pieniędźmi.

CUR.

CURRUS. Grecy i Rzymia-
nie mieli rozmaite wozy do ro-
żnego używania. Jedne do
podroży, inne do wojny, in-
ne do okazałości świąt, do
igrzysk i gonitw służyły. Czy-
tamy w Homerze i Wirgiliuszu
o wozach u Greków do poty-
czek używanych. Te iako bar-
zo niewygodne, nie długo trwa-
ły. Późniejsi pisarze wzmian-
ki o nich żadney nie czynią.
Wozy kołami nasadzone *Cur-
rus falcati* były barzo we zwy-
czaju u narodow Azyatyckich
do potyczek.

Rzymianie za krolow uży-
wali wozow *Carpentum* po-
mieście, iako się widzieć daie
z Titusa, Liwiusza piszącego,
iż Tullia żona Tarkwiniusza
pysznego po cieie zmarłego o-
yca takowym wozem przeiecha-
ła. Ale ten zwyczaj nie trwał
za czasow Rzeczypospolitey.
Nie używano wozow, ieno do
podroży, do obrządkow nabo-
żnych, do igrzysk na cyrku, i
do pompy tryumfalney.

Wozy tryumfalne przecho-
dziły wspaniałością wszystkie
inne. Były podobne do wieży-
czki wyłaczaney, ozdobione
stoniową kością i laurem. Za-
przegano do nich cztery konie
białe wrząd ieden, a sam try-
umfujący stojąc powoził się.
Bywały te wozy czasem cią-
gnięte lwami lub stoniami.

Trudno jest wszystkie ro-
dzaje powozow u Rzymian wy-
dać w przekładaniu Autorow.
Nie mamy wszystkich iasnie
opisanych. Zwyczajnieysze te
były powszechnie *biga*, *triga*,
quadriga, woz parokonny, o
czterech. *Thensa* o dwoch ko-
łach powoz, służył do obwo-
żenia posągow, bożkow na pu-
blicznych uroczyściosciach. *Car-
pentum* naprzód używane tyl-
ko od pań Rzymskich i Wessa-
lek o dwoch kołach, potym
Cesarze takimi jeździli, oza-
biające ie suto złotem, rznie-
ciem, drogiemi kamieniami.
Carruca i *pilentum*, były kry-
te, o czterech koniach lub mu-
łach, barzo ozdobione, pozła-
cane lub posrebrzane. Te
ktore Rzymianie nazywali *esse-
da*, *vehicula*, *petoria* iedno
prawie były, *Pilentum*, *Rhe-
da* woz wielki do przewożenia
ludzi o czterech kołach: za-
przegano do nich ośm lub dzie-
sięć koni; częściciey iednak
muły.

Cisium, *birotum*, i *symoris*
małe powozy o dwoch kołach
daią się widzieć na starych pa-
miątkach wozki nakładał ko-
łasek o iednym koniu. Wozy
ciężarne o dwoch lub czterech
kołach *plaustra* zwane: *plau-
strum majus* o czterech kołach:
zaprzegano w nich konie, mu-
ły, woły.

H 2

Mie-

Mieli też Rzymianie zwłażcza bogatki lektyki, które nożone bywały przez niewolników, a czasem przez muły, z których jeden szedł z tyłu a drugi z przodu.

CURSUS. Bieganie, gonitwy. Te w wielkim używaniu i szacunku u Greków i Rzymian były.

W Rzeczypospolitej Lacedemońskiej, Ateńskiej, Rzymskiej, gonitwy piesze były częścią edukacji ich młodzieży, która przez nieczypliwości, mocy i zręczności nabywała. Na początku igrzyska Olimpijskie tak sławne w Grecyi i Rzymie w cyrku, nic innego nie były prócz biegania do mety. Do tego ćwiczenia dodano potem inne zapaski szermierkie. Atleci czyli szermierze z wielką pilnością przygotowywali się do gonitw, a przez wstrzymanie żliwość w pokarmie i napoiu, przez różne lekarstwa starali się zabiedz wzdęciu i zatwardzeniu śledziony. Nadto ćwiczyli się w biegu po wielkim piasku, umacniając przez to nogi, i sposobiąc się do łatwiejszego uganiania się po twardej ziemi na publicznych igrzyskach. Ostatnie przygotowanie przed samym popisem zależało na nacieraniu całego ciała i smarowaniu oliwą, tak żeby przez to od zdrętwienia nogi ochroni-

li, iako żeby ciepło wewnętrzne zatrzymane było.

Niektorzy z szermierzów biegali nadzy, prócz pasa okrywającego, co wstyd okrywać każe, a czasem mieli pewny gatunek obuwia. Niektorzy zaś uzbrojeni, w szyszaku z tarczą i w cizmach stawiali się. W miarę większego ciężaru większa w gonitwach zastuga była. Wszyscy stawali przy szrankach w jednej linii, i jednak przez losy miejsce w linii brali, i tak czekali znaku: tym czasem przez różne obroty i skoki doświadczali szypkości swojej. Za daniem znaku z niewymowną szypkością wybiegali. Niegodziło się żadnych podstępów w biegu względem drugiego używać. Prawa szermierstwa zakazywały ich pod zelżywemi karami. Wolno jednak było z przypadków cudzych korzystać. Pierwszy u mety stawiający nagrodę odbierał.

Trojakie nam opisują u Greków gonitwy piesze co do długości placu. Jedne nie innego nie były, tylko przebieżenie placu *stadium* zwanego: i w tym jedynie szło o przegonienie się raz przez rzeczoną długość. Drugie nazwane *diaulon podwojne*, w tym trzeba było, aby szermierz przebiegłszy *stadium* do mety, znowu się od niego do szranków wrócił. Trze-

cie

cie *dolichos*, składało się z wielu *diaulow*, to jest podwójnych biegów, i jednym ciągiem odprawionych. Liczba takowych powrotów mniejsza była u Rzymian niż u Greków.

Gonitwy konne. Te wielce zwyczajne były u Greków na publicznych uroczystościach, i chociaż nie tak sławne iako gonitwy wozami, i jednak królowie i książęta ubiegali się na nich sami, albo przez swoich jeźdźców i niby koniuszych o zwycięstwo, co i miało różne przez swoich czyniły. U Rzymian *Circus* był takich gonitw miejscem: używano ich pod czas widowisk Circeńskich i na igrzyskach pogrzebowych. Zawsze z wielkim kosztem i okazałością odprawowane były. Grecy i Rzymianie na ten koniec z wielkim nakładem chowali dzielne konie, i ludzi biegłych do leczenia ich oraz do uczenia młodych jeźdźców. Konie miały imiona własne i zwyczajnie przed gonitwami wpisywano je z imionami jeźdźców w księgi na to sporządzone.

Miejsca jeźdźcom, gdzie który przy szrankach w jednej zawsze linii stanąć miał, losami iako się rzekło ciągniono. Za daniem znaku przez trąbę szranki otwierano, albo kiedy zamykał nich sznur był ciągniemy, sznur spuszczano. Z wielkim pędem wypadali jeźdźcy. Powinni się byli w koło mety

czyli słupa obrocić, i znowu na swoje miejsce stanąć. Na ten czas przełożony nad igrzyskami dawał zwycięzcy koronę, a koniowi na głowę przypinał palmę. Stawiono równie z jeźdźcami konie. Były na tablicach marmurowych imiona, rod i maść ich, nawet wystawiano im posągi. Te gonitwy, które odprawowano oklep bez strzemion, były niebezpieczne, i długiego przeciągu. U Greków *Hippodromi*, to jest: place gonitw konnych; miały najmniej cztery *stadia* długości, u Rzymian zaś mniej. Ale między wszystkimi gonitwami najtrudniejszy były te, w których jeździec siedząc na jednym koniu drugiego prowadził, i w pędzie z jednego na drugiego się przesiadał sposobem Numidom. Tacy jeźdźcy u Rzymian zwali się *Desultores*.

Gonitwy wozami. Te czyniły najsławniejszy widok ze wszystkich igrzysk Greckich i Rzymskich. Wozy miały formę Konch na dwóch kółkach z dyśłem barzo krótkim do którego przyprzegano czasem trzy lub cztery konie obok, wybrane z najszybciejszych. Łacinnicy takowe wozy zwali *Bigæ*, *Trigæ*, *Quadrigæ*, skrociwszy *Bijugæ*, *Trijugæ*, &c. Poetowie chcą wyrazić pęd iak największej szypkości, porównywali go z prętkością

H 3

bie-

biegu takowych wozów. Nie niebezpieczniejszego nie było nad te gonitwy dla wielości przypadków, które się trafić mogły. Jeźdźcie ledwie się opierał. Procz przypadków złamania jakiej części wozu, i wywrotu, jeźdźcy spotykając się z innemi wozkami starali się wzajem zaczepiać i wywracać. Pomnażała niebezpieczeństwo liczba wielka wozów uganiających się. W Rzymie dawano widok w jednym dniu stu wozów o czterech koniach na wielkim cyrku, razem ich wypuszczono dwadzieścia pięć. A rozbić pojazdów czyniło wielkie upodobanie patrzącym, i upodobanie wcale nie ludzkie. Ci którzy w igrzyskach odprawili gonitwy wozem biegali także pieszo, zwani byli *Parabatae*, *Apobatae*.

Meta był to kamień wyniesiony nad ziemię na pułtora łokcia. W koło tej mety z największym rozbić się przez najmniejszy uderzenie niebezpieczeństwem, trzeba było okrążyć i na swoje miejsce się wrócić. W czasie gonitw, trąby ożywiały ochotę waleczących. Nie jest pewna, co niektórzy autorowie mówią o liczbie obrotów koło słupa potrzebnej do wygranej.

Nagrodą tych niebezpiecznych gonitw, u Greków by-

ła korona oliwna. Imię zwycięzcy z imieniem oycy i miasta, z którego był, woźny publicznie ogłaszał. W Rzymie obdarzano zwycięzców frebrem, złotem, wieniecami, szatami, lub koniami.

Czasem u Greków niewiały szlachetne do tego zwycięstwa się ubiegały. Nie było tego zwyczaju u Rzymian za czasów Rzeczypospolitej, lecz za Cesarzów niewiały i panny popisywały się w gonitwach konno i wozami.

CYATHUS. Miara rzeczy ciekłych u Greków i Rzymian używana. Trochę mniej zawierała niż nasze kieliszki do napoju, trzymała cztery łyżeczki sporych do kasy, na wagę zaś tuncyą jedną i pięć drachm wody.

CYMBALUM Cymbały. Były to miseczki miedziane, zwyczajnie okrągłe, któremi jedną o drugą bito. Powiadała że Kabirowie naród Azyatycki, który się był do własnej ziemi uciekł, cymbały donicy wprowadził. Grecy i Rzymianie używali ich na święta Cerey.

CYNOPHONTEIA. Święta u Greków w dniu kanikularne, pod czas nich zabliano wszystkich psów, które się komu napotkać zdarzyło.

D.

D.

D. Samo w napisach lub w dawnych autorach kładzie się za *Decius*, *Decimus*, imiona własne ludzi. *Decuria*, *Decurio*, *Dedicavit*, *Dedit*, *Devotus*, *Dies*, *Deus*, *Divus*, *Dixi*, *Dominus*, *Donum*, *Domum*, *Decretum*, *De*.

D. A. *Divus Augustus*. D. B. J. *Diis bene juvantibus*. D. B. S. *De bonis suis*. DET. *Detrahitur*. DDPP. *Depositum*. DD. *Donum dedit* albo *dotis datio*, albo *Deus dedit*. DDD. *Dono dederunt*, albo *Datum decreto Decurionum*. DDDD. *Dignum Deo donum dedicavit*. D. D. Q. O. H. L. S. E. V. *Diis Deabusque omnibus hunc locum sacrum esse voluerint*. DD. NN. *Domini Nostri*. D. M. S. *Diis Manibus Sacrum*. DIG. M. *Dignus memoria*. D. O. M. *Deo Optimo Maximo*. D. O. AE. *Deo Optimo aeterno*. DN. *Dominus*. D. N. *Dominus Noster*. D. PP. *Deo perpetuo*. D. S. P. F. C. *De sua pecunia faciendam curavit*. D. PR. *Dare promittit*. D. RM. *De Romanis*. D. RP. *De Republica*. DT. *Dumtaxat*. DUL. albo DOL. *Dulcissimus*.

D. Znak liczby położone waży pięć set, a jeśli znajdzie się kreska na wierzchu, znaczy i pięć tysięcy. U Greków *Delta* wielkie, wliczbach znaczy 4. a z kreską od prawej ku lewej ręce cztery tysiące.

Tę literę czasem pisano za L. *Dacrymis* za *Lacrymas*. Przed wynalezieniem P. używano D. także D. i R. D. i T. jedno za drugie u Łacinników czasem kładziono.

DEBITOR. Dłużnik. W Atenach, kiedy dłużnik ani się wypłacić, ani rękąmi stać nie mógł, skazywany był na więzienie porcy, pokiby zadofyć pożyczalnikowi nie uczynił.

Prawa Rzymskie względem dłużników surowie były, i wielu okrucieństwa przyczynę dawały. Nie mogący wypłacić długu, sam z dziećmi wydany był pożyczalnikowi w zupełną władzę, aby go jako niewolnika używał. Dla bezpieczeństwa nawet okowywano go w kajdany ztąd pochodziło iż takich nazywano *nexi*. Ale skoro dług zapłacił, powracał do wolności i swobod swoich. Stan jego niczym się nie różnił

H 4

od

od niewolników, prócz tego iż po upłynionym czasie swejczy służby, powracając do praw obywatelstwa, które z wolnością odbierał, niepotrzebował obrządku wyzwolenia *manumissio* zwanego. Prawo to było iedno ze dwunastu tablic. Zachodziło swoją surowością aż do zbytku, gdyż i gardłem karać dłużników, i gdy ieden wielu winnym był, zabitego ciałem między nich dzielić dozwalało. Ale sama surowość tego prawa bezkutecznym go czyniła, i jako mówi Quintilian, nigdzie nie słyszano ani czytano, aby kiedy do wykonania przyszło.

Lubo okrutne z dłużnikami postępowania często bywały przyczyną rozterkow i rozruchow między senatem, a popółstwem Rzymskim, długo jednak nie rozwolniono rzeczzonego prawa. Przedstawiali na tym, iż z pozwolenia ustawy dwunastu tablic dawano dłużnikowi nad czas przyrzeczonego wypłacenia, dni trzydzieści na szukanie sposobow wyjścia z długu. Po tych upłynionych, oddawano go pożyczalnikowi. Już w tym niewoli stanie zostającego wyprowadzano przez trzy targowe dni na widok publiczny, i kwotę długu ogłaszano, dla wzbudzenia litości w patrzących. Tra-

fiato się iż bogaci z miłosierdzia wykupowali dłużników.

Ostrość tej ustawy sprawiła owo zebranie się ludu na górę świętą i wiele innych buntow. W czasie takowych zamieszek Trybunowie zawsze domagali się o zgładzenie długow, co nazywali *tabulas novas*. Bo w Rzymie każdy bankier trzymał rejestra, w które wpisywał długie z podpisami dłużników. Znieść te rejestra, te tablice, było to znieść długie. Nie zawsze Trybunowie otrzymywali skutek domagania swego. Dopiero 424. roku dokazali tego, iż stanęło prawo, mocą którego same dobra, a nie osoby dłużników dostawać się mogły w ręce pożyczalników, lubo nie zawsze tę ustawę zachowano.

DECEMBER. Od *decem* tak się nazywał Grudzień miesiąc dziesiąty rachując od Marca, podług podziału Romulusa. Ten Król naznaczył mu dni 30. z których ieden był przez Nume odjęty, ale Cezar powrócił dzień ow odjęty, i ieden jeszcze przydał. Pochlebcy Kommoda Cesarza nazwali ten miesiąc *Amazonius*, na uczczenie iedney nierządniczki, którą ten Cezarz po Amazoniusku malować kazał. Lecz to nazwisko z życiem Kommoda koniecznie wzięło. Ten miesiąc poświęcony był Saturnowi, i całe

oddany

oddany na weselości aż dorozpufty. Gry na samym szczęściu zakładzone w innym czasie zakazane, w tym miesiącu wolne były.

DECEMVIRI. W Rzymie byli urzędnicy zwierzchnią władzę mający do ustanowienia praw. Roku Rzymu 293. sprzykrzywszy sobie lud, iż bez praw stałych zostawał, wymógł iż przez uchwałę senatu postanowienie dzieściu mężow do Rzecyzpospolitey Ateńskiej, gdzie sławne prawa Dragona i Solona kwitnęły, zlecając im zebranie onych. Postani w roku 302. powrócili. Zniesiono Konfulow i inne urzędy, a dzieściu Kommissarzow do ułożenia ustaw dla Rzymu postanowiono. Ci naprzód na publicznych mieyscach dla wiadomości i roztrząsania, poprzybić prawa kazawszy, uwagi i różne pisma odbierali, za których rozważeniem ułożyli dzieścię tablic praw Rzymskich. Na między je wryto. A Kommissarze ze wszelką sprawiedliwością, i zadość uczynieniem ludowi urząd swój sprawowali, czuwając około wykonania praw podanych. Powaga ich iak naywiększa była. Kolejną dniami władzę każdy trzymał, i w ten czas tylko znakow dostoięstwa swego używał. Dwunastu ceklarzow z pękami rozg-

i toporami przed Decemwirem iednym szło dnia jego władzy.

Zdało się Rzymianom po roku pierwszych Kommissarzow owych, urząd ten trwałym uczynić, a osoby odmienić. Następcy pierwszych nie pozili w ich ślady. Używanie władzy przykre i tyrańskie utwierdzić chcieli przywłaszczeniem iey sobie na zawsze. Spisek ten skłaniał na nich skutki nieszczęśliwe. Do których się przyczyniła rozpusta iednego z Decemwiriow Appiusza. Gwałt corce Wirginiusza uczynił. Oyciec zhanbiony udułszy nieszczęśliwą lubieżnością Appiusza osiarg, stał się heroldem rozgniewanego ludu. Woysko za Rzymem wojujące porzuciwszy znaki Decemwiriow, do Rzymu powróciło. Lud i żołnierze stanęli na gorze Awentyńskiej. Tam mogli zgładzenie urzędu dzieściu mężow. Appiusz z drugim w więzieniu udułszony, inni ucieczką się ratowali. Dawne urzędy powrócone. Ci powrotni Decemwiriowie dwie tablice praw przydali; zkład *duodecim tabulae*.

Byli także *Decemviri litibus iudicandis*. Sędziowie sprawujący władzę sądową w nieprzytomności Pretorow, wojną zabawionych. Pięciu ich było z senatu, pięciu z Rycerskiego stanu *Equites*. Niższą

od Pretorow, wyższą od Centumwirow władzę mieli.

Ustanawiano też *Decemviro* czasami w Rzymie na podział gruntow; o czym wzmianka często w dziełach Rzymskich.

DECURIA. Poczet z dziesięciu ludzi. Część Centuryi Rzymskiej, która się na dziesięć Dekuryi dzieliła. Przełożony nad tym poczem, zwał się *Decurio*.

DECURIO. Dziesiętnik. Przełożony nad poczem dziesięciu ludzi. Według Polibiusza, byli dziesiętnicy u jazdy, i u piechoty. Rzymianie dzielili jazdę swoją na dziesięć części (*corpulow*) które nazywali *Alae*, skrzydła. Każde korpus czyniło trzy kompanie pod jednym starszym *Præfektus equitum* zwanym. Kompanie składały się tylko z trzydziestu ludzi, i na trzy poczty się dzieliły. Przełożony nad każdym poczem był *Decurio*.

Dawano też to imię senatorom ofad Rzymskich, że bywali w liczbie dziesięciu. Ci Dekuryonowie mieli prawo głosu przy obieraniu urzędników w Rzymie. Dawano je także niektórym kapłanom, którzy zdaje się, iż do szeregulnych tylko pewnych ofiar naznaczeni byli.

DENARIUS. Była moneta srebrna u Rzymian. Rzymianie zaczęli bić tę monetę roku 485. od założenia Rzymu, i

bili ją z srebra, które trzymał szesnastą próbę z wagi Rzymskiej zwanej *Libra*, trzymający 12. uncyi takiego srebra, bity tej monety 84. sztuk. Waga Rzymska *libra*, trzymała 6801. asów holenderskich. Denar trzymał tedy blisko 81. asów, i wart był na monetę polską dziesięć około 40. groszy miedzianych. Denary Rzymskie były takie próby i takiej wagi aż do Augusta. Z początku bicia tej monety denarowi dany był kurs po 10. asów, zkąd moneta ta nazwana była *denarius*, i zkąd na denarach widzieć liczbę Rzymską X. okazującą ten walor. W piśmizach Rzymskich widzieć często liczbę X. zamiast słowa *Denarius*.

Denarius miał taki kurs przez pięćdziesiąt i dwa lat aż do powtórnego osłabienia monety miedzianej roku Rzymu 537. Na ten czas denar podniesiony był do 16. asów, i na denarach bitych na ten czas widzieć liczbę Rzymską XVI. Potym bity znów denary znakiem X. i dać się widzieć ich wiele z tym znakiem, aż do końca Rzeczypospolitej. Po trzecim osłabieniu monety miedzianej roku Rzymu 563. nie podniesiona była cena denara, i został się na 16. asów. Denar miał taki kurs do końca Rzeczypospolitej i jeszcze długo pod

pod Cesarzami. Pod Cesarzami zaczęto osłabiać monetę srebrną, i zdać się że ku końcowi panowania Nerona z wagi Rzymskiej zwanej *libra* bity już 96. denarów. Poźniejszy Cesarze nie zdrobnili barziej denara, ale spodlili srebro w tej monecie. Upadek wewnętrznej wartości tej monety coraz był znaczniejszy. Po Galianie aż do Dyoklecjana, to jest: aż do roku Chrystusa 268. aż do roku 284. nie bity srebra w mennicach Rzymskich, ale tylko złoto i miedź. Pod Dyoklecjanem srebrne pieniądze były ze srebra pół szesnastej próby. Po Dyoklecjanie moneta też zdrobiała i spodłala znówu.

Naydawniejsze ślepce denarów bitych za rządów Rzeczypospolitej mają pospolicie znak głowy białogłowskiej w szyzaku z napisem około *Roma*, a z drugiej strony znak powozu ciągniętego dwiema albo czterema końmi wbiegu. Zkąd moneta ta była zwana *bigati* i *quadrigati* (*nummi*) czasem były wyobrażenia Kastera i Poluxa. Pod Cesarzami ślepek pokazuje zawsze głowę Cesarza panującego, około której imię tego Cesarza wyrażone było, z drugiej strony iaki znakomity czyn jego. Bity także monety pod ślepem żon Cesarzkich. To co dziś zowią

Numismata, medalle tak złote jak srebrne i miedziane, były to monety. Słowo *denarius* stało się czasem nazwiskiem powszechnym innych monet, i w Pliniusza czytamy *denarius aureus* albo *denarius ex auro*.

Nie widzieć, żeby Rzymianie w czasach Rzeczypospolitej bili monetę srebrną większą od denara; ale bili drobniejszą. Moneta srebrna drobniejsza zwała się, *Quinarius*, *Sestercius*, i *Libella*. Na denar szło dwa *quinarii*, cztery *sestercyow*, dziesięć *libelli*. Obacz pod temi słowami.

Pod Cesarzami bity monetę większą jak *denarius*, a naywiększą bili Cesarze, który naybarziej podlili srebro. Hellogabal bił denary podwojne, potrojne, *formas binarias*, *senarias*, *quaternarias*, *denarias atque amplius*. Lamprid.

DENICALES FERIE. W Rzymie nazywano tak dziesiąty dzień od pogrzebu obywatela. Drudzy twierdzą, iż ten dzień był pierwszy po odprawionym pogrzebie. Pochodzi to imię od słowa *deneco* zabijam. W ten dzień czyszciono i święcono dom zmarłego, który za skalaną przez śmierć poczytywano.

DEVOVERE. Poświęcić, ofiarować, przekląć. Zwyczaj był u starożytnych czynić z się-

z siebie lub z kogo innego ofiarę za szczęście lub nieszczęście czyje. Bogów piekielnych poczytywali za nieubłaganych inaczej chyba krwią ludzką. Dla tego często brali na siebie wszystkie przekleństwa, i niby nie niosąc rzucali się w środek nieprzyjaciół, w tej myśli, że na nich też przekleństwa i kary zleją. Wolno było nie tylko królom, wodzom, urzędnikom, ale i prywatnym ludziom ofiarować się za całość oyczyzny. Sam wódz najwyższy miał moc ofiarowania żołnierza za całe wojsko.

U Greków takie ofiarowania bardzo dawne były. Między różnemi, dzieje liczą owo sławne poświęcenie się za oyczyznę Kodrusa króla Atenńskiego, który dowiedziawszy się o przepowiedzeniu od wyroczni zwycięstwa tej stronie, któreby wódz zginął, przebrany po własnemu dał się nieprzyjaciółom zabić.

Miłość ku oyczyźnie i wspaniała, a czasem zapaleczywa i mniej rozumna pogarda śmierci przeniosła ten zwyczaj do Rzymu. Największy tej odwagi przykład dał senat w najniebezpieczniejszym czasie wzięcia Rzymu przez Gallów. Najpoważniejsi wiekiem i zasługami senatorowie poświęcili się na śmierć. W krótko młody Kurcyusz wrzucił się cały zbrojny

na koniu w przepaść, która się otworzyła była wśród rynku Rzymskiego. Sławne jest w historii dwóch Decyuszów poświęcenie się za całość wojsk, któremi hetmanili. Obydwa zwałiwszy na siebie i na nieprzyjaciół przekleństwa, rzucili się wśród najgłębszych szczytów i śmiercią zwycięstwo swoim ziednali.

Kiedy się wódz tym sposobem ofiarował, powinien był brać znaki doświadczenia swego. Ubierał się w szatę bramowaną szkarłatem, iedną iey część zarzucał w tył, niby się przepasując, które przepasanie zwano *cinctus gabinus*: druga część głowę, iak zwyczajnie i w innych ofiarach, okrywała. Stojąc podierał się pod brodę ręką, a pod nogami miał grot leżący, po którym chodził, znacząc przez to iż oręż nieprzyjacielski poświęcał bożkom piekielnym. Najwyższy kapłan obrządek tego poświęcenia odprawiał, mówiąc pewne modlitwy. Jeżeli wódz tym sposobem poświęcony nie ginął w potyczce, miano go za obrzydliwego bogom, musiał dla zgładzenia tej zmazy, poświęcać broń swoją Wulkanowi, i bić mu bydłota na ofiarę.

Rzymianie zwykli też byli ofiarować przez straszne przekleństwa piekielnym bożkom ofoby

ofoby szkodliwe państwu, których się inaczej pozbyć nie mogli, dając przez to prawo każdemu, zgładzenia onych. Tegoż samego obrządku używali względem miażdżących obłączonych, gdy ich widzieli do ostateczności być przywiedzione.

DEUS DII. Dawni Grecy uznawali bogów rządzących światem. Wyobrażenia w myśli Filozofów o Bogu różne nieistotne i błażutne były. Plato najczystszy o Bogu myślał: twierdził on, iż trzeba do poznania Boga, aby on sam ludziom o sobie mówił. Unajdawniejszych Greków znać żeby nie czyniono różnicy bożków. Hezyd i Homer pierwsi ich w prowadzili: dali im różnicę płci, urzędów, opieki, na rozmaite gatunki i stopnie podzielili bostwa. Jednych nad niebem, drugich nad ziemią, wodą, piekłem, i innymi najszczęśliwsiemi rzeczami i sprawami przełożonemi poczynili.

Dwie się zrobiły religie, i niby teologie pogańskie u Greków: iedna za głowę wszystkich bogów Saturna, druga Jowisza uznawała. Tej się drugiej prawie wszyscy poetowie trzymali. Grecy mieli bogów większych, i bogów mniejszych, poś bogów czyli bohaterów *Heroes*.

Rzymianie, którzy bogi i całą religią wzięli od Greków, te prawie same stopnie bostw przypuszczali. Mieli swoich bożków niebieskich, bożków większych, których zwali *Dii magni*. *Dii majorem gentium*. Tym przyznawali wolność, przechodzenia się z nieba na ziemię, i wzajem: i lubo stałemi niebios mieszkańcami ich czynili, przywłaszczali im iednak i na podłonecznym świecie ulubieńcze mieszkania. Mniejsi bogowie, *Dii minorum gentium*, iedni byli powszechnie przyięci, drudzy miejscowi, których część w pewnym kraju lub mieście zamieszkała się. Takimi czyniono po większej części tych bożków, których z zdobytym krajem przypuszczano, *Dii peregrini*. Lubo w Atenach bez zezwolenia areopagu, w Rzymie bez zezwolenia senatu, nie godziło się obcych bożków wprowadzać, ale u pogan zawsze iaki pożytek lub zabobonność kierowała służbą i czią bostwa.

Procz tych bożków niezmierną ieszcze liczbę wymyśli poetów, i zbytek zabobonności porobiły. Bożkowie i boginie niższe podległe wyższym zbyt pomnożone były. Każda cnota ubóstwiona. Występki nawet, choroby i nieszczęścia w ich poczet policzone. Tak da-

lece, że sami autorowie Rzym-fcy z wielości bożków, a za-tym ich posągów i obrazów żartując, mówili: iż łatwiej w Rzymie bożka niżli człowieka znaleźć.

Nie przeſtając Grecy i Rzy-mianie na tym gminie bożków, wierzyli, iż świat cały pełny był duchów, geniuszów bądź zawiadujących ogólnie jego rzą-dem, bądź mających przeło-żeńſtwo nad każdym w ſzcze-gulności iſteſtewem.

Cześć bożków u ludów Gre-ckich z początku proſta była, i wſzód rolniczych robot na proſtych modlitwach i proźbach o owoce ziemſkie przeſtawia. Ale gdy baieczna poetów teolo-gia i liczbę i różnicę boſtw wprowadziła; weszła razem ro-znaitość nabożeńſtw i obrząd-ków. Kościoły, poſągi, ofia-ry pomnożone. Kapłanów odmienne gatunki, urzędy, ſtroje razem weszły. Różnica ofiar nie tylko na różności rze-czy, ale i ſpoſobu ofiarowania zależała. Bożkom niebieſkim ofiarowano bydłęta ſierci bia-łe i w liczbie nie parzyſtey; piekielnym czarne i do pary; wodnym czasem białe, czasem czarne, podług okoliczności.

Nie długo cześć bożków na ofiarach ſamych przeſtała. Za-myſły rządzących jakim kraiem ſtoſując religią do przypodobania ſię poſpolſtwu, igrzyska,

widoki, tańce i różne weſofo-ſci w nabożeńſtwo wprowa-dziły.

Procz tych publicznych na-bożeńſtw, były inne prywatne, od których nikt ſię nie miał wolnym. Bogactwi bili na ofia-rę bydłęta, ubożſi mieli doſyć na tym, iż ſławali przy poſą-gach bożków caſtując kilkakroć prawą rękę ſwoją. Nigdy ka-ſto kościoła lub bałwanów nie-przechodzili, żeby nie przytu-lali ręki do uſt dla pocałowa-nia. Do bałwochwalnic z nay-wieſzym uſzanowaniem wcho-dzić, pod czas ofiar nayſciſley miłczenie zachować, żeby ia-kim ſzeleſtem lub ſłowkiem nie uczynili ofiary niedoſkonale, za naywieſzy ſobie poczyty-wali obowiązek. Nad to, ka-żdy miał w ſwoim domu izbę, a czasem jedną część mieſzka-nia poſwięconą bożkom domo-wym, *Lares, Penates, dii tutelares* zwanym. Mieyſcem tym Łacinnicy dawali imię *Sacrarium, Penetratę*. Ofiary w nich czynione były codzien-nie, z kadzideł, kwiatów, wien-ców, i innych mnieyſzych rzeczy. Grecy nie prawie nie poczynali nie ubłagawſzy bo-gin Gracye (w ich języku *Charites*) bez których pomo-cy mniemali, iż niczego nie było można dokazać.

Rzymianie w początkach ani bałwanów, ani żadnych poſą-gów

nie mieli. Numa król, który religią Rzymian uſtożył, tak im wyſokie dał boſtwa wyobrazenie, iż chociaż ko-ścioły mieli, za ſwiętokrad-ztwo jednak poczytali każdy obraz na wyrażenie bożków pod poſtacią człowieka zrobio-ny. Trwał ten rodzaj czei-boſkiey przez dwieście lat aż do tego czasu, kiedy zwyczaj poſągów ze wſzyſtkimi obrząd-kami do Rzymu z Grecyi i Hetruyri był wprowadzony. Zabobonność Rzymian inne narody przewyſzyła. Rozmai-te ſpoſoby nabożeńſtwa i ofiar były wielką częścią ich nauki. To godna uwagi, że w pro-żbach ſwoich do bożków wſpo-minali im ofiary, którą im czynili, nabożeńſtwo, które w ſwiętach i obrządkach zacho-wywali, i częſtokroć obietni-ce ich bywały pod kondycją, iżeliby modlitwom ſkutek od-powiedział.

Chociaż poſpolici ludzie gru-bo wierzyli, iż w bałwanach i poſągach ſame boſtwa mie-ſzkały, z tym wſzyſtkim tra-fiało ſię, iż gdy nie otrzymali o co proſili, w ſzałoną złość wpadali, na bożki ſię rzucali, kamienie na nich miotali, de-pcąc, i tyſięczne łaniania wy-rzekając.

Poſłoneu i innych ſwiątłach niebieſkich, naydawnieyſza by-ła u pogan cześć bożków nad

wodami przełożonych. Za ta-iemnice poczytywali początek żrzo-deł, nieprzerwanosć w biegu i zwyczajnie tam ſzli z ſwemi nabożeńſtwy i ofiarami. Cześć ofobliwſzą wyrządza-likom czyniącym granice pań-ſtwa, oblewającym mury wiel-kich miast, a mianowicie ſto-łecznych. Ztąd u poetów owe wprowadzania rzek i żrzo-deł iakoby oſob, ztąd nazwiſka różne od nich do bohaterów przenieſione. Boſtwa wodne miały ſwoie ſzczegulne ofiary. Grecy i Rzymianie nigdy ſię przez rzeki nieprzeprawia-lik inaczej, tylko wezwawſzy ie wprzód, co czynili umywa-lik w nich ręce. Grecy mieli ſwo-ie ofiary na przeprawy rzek: zwyczajnie wrzucali w nie ko-nia żywego na uczczenie ſzy-pkoſci ich biegu, który zwy-czay czasem Rzymianie od Greków przeymowali. Wie-cy w Dykcyonarzyku mitolo-gicznym, czyli baiek, znay-dzieſz o bożkach, co do ich ſamych hiſtoryi należy.

DIAMASTIGOSIA. Świę-ta okrutne, które Lacedemon-czykowie odprawowali na cześć Dyany Ortryſkiey, na które oſtarzu tak ſrogo ſiekliz rozga-mi małe dzieci, że ie nie zdecy-mowano aż całe zbrozzone krwią, a czasem bez duſzy.

DICTATOR. Nazwany tak, iż iego rozkazom wſzyſcy po-ſtu-

śluszni być musieli, *quod ejus dicto omnes obedientes essent*. Livius. Dyktator u Rzymian był to urząd nadzwyczajny, obierany tylko w najniebezpieczniejszych Rzeczypospolitey czasach do sześciu miesięcy trwający. Niekiedy Dyktator składał dobrowolnie dożytność tę przed sześciu miesiącami, kiedy przedej zamięszania, dla których był wybrany, uspokoił.

Dyktatora mianował za wyrokiem na to senatu ieden z Konsulow, byle w granicach włókich zostawał. Mianowanie to działo się w nocy, i po odprawionych wroźbach. Po mianowaniu zaraz, Dyktator wchodził w sprawowanie swego urzędu, do którego najwięksha władza przywiązana była. On o wojnie i pokoju stanowił, miał prawo życia i śmierci nad obywatelami bez odwołania się do ludu. Zwano go też *Magister populi Romani* i *Proetor Maximus*. Skoro objął urząd, zaraz konsulowie i inni urzędnicy swoje składali, procz trybunow pospółstwa. Dyktator obierał sobie iednego urzędnika, *Magister Equitum*, mistrza iazdy, który był przy boku iego dla wykonania rozkazow, i zaspępywania go w potrzebie namiestniczą.

Ten najwyższy urzędnik miał na znak godności swojej

dwudziestu czterech ceklarzow noszących pęki rozg z toporami. Z tym wszystkim na pokazanie iż ta tak wielka dożytność nie była wyięta od wszelkiej podległości, było prawo zakazujące Dyktatorowi znaydować się na koniu w woysku, chyba za wyraźnym senatu i ludu zezwoleniem. Powinien był potykać się pieszo, a konsulowie konno.

Pierwszego Dyktatora obrało roku od założenia Rzymu 257. na uspokojenie iednego buntu pospółstwa. Juliusz Cezar, który pod imieniem Imperatora wskrzesił rząd monarchiczny, ostatnim był Dyktatorem. *Dictatura*. Urząd Dyktatorski.

DIES. Grecy nie znali innych podziałow dnia procz poranku, południa i wieczora. Długo nie wiedzieli, co to jest zegar. Mieli tylko niektóre narzędzia do znaczenia cieniu przez jaką skazowkę, i z różney wielkości cienia, różną dnia porę, i różne na ow czas przypadające sprawy miarkowali. Długo ten sposób trwał w Atenach. Na koniec mieli zegary, iako się z Platona, Aristotelesa pokazuje. Inne Greckie ludy naśladowując Ateńczykow, przeięli od nich podział dnia *civilnego* od wschodu do zachodu. Grecy czynili ieszcze różnicę dni szczęśliwych

wych i nieszczęśliwych. Tamte białemi, te czarnemi zwali.

Rzymianie za czasow Romulusa nie czynili innego podziału dnia, tylko na wschod i na zachod. Potym podzielili go nadwie części rowne, i naznaczyli południe. Co podziału i leczenia godzin nie znali aż do roku 477. Rzymu, kiedy Konsul Papirius Curfor kazał zrobić pierwszy kompas, czyli zegar słoneczny na murze kościoła Quirina. W ten czas podzielili dzień na dwanaście godzin, które czasem dłuższe czasem krotze były, godług różnych części roku. Sześć godzin od wschodu do południa, sześć od południa do zachodu liczone. *Dies civilis*, dzień zabawami i sprawami miarkowany, brał się u nich od iedney północy do drugiej: kapłani trzymali się takowego dni liczenia. *Sacerdotes Romani*, *Et quidem definivere civilem a media nocte in mediam*. Plen. II. 77.

Początek nocy u Rzymian nazywał się podług Liwiusza, *primæ tenebræ*; podług Horacyusza *prima lumina*; część nocy następująca, *concupium*, że się kładli spać, pierwszocy; od tego czasu do północy, *intempestiva nox*, albo *noctis silentium*. Po północy następował czas zwany *gallicinium*, kurów pienię; ku świtowi con-

ticinium zamilczenie kurów; na koniec *diluculum* świtanie. Dzieliłi noc na cztery części, które nazywali *Vigiliae* straże. Każda *Vigilia* miała trzy godziny, różney iednak długości, podług różnicy pory roku, a zatym zimie daleko dłuższe niż lecie.

W Kalendarzach swoich, kładli różnicę dni. Najogólniejsza była różnica dni, które *fasti*, i dni które *nefasti* zwali. *Fasti* były te, w które Pretor sądzić mógł, *nefasti* albo *feriati* w które mu to zabroniono było. Mieli także dni na pół *fastos* i *nefastos*. W te pewnych tylko godzin można było sądy odprawować, i zwały się *dies interdicti*. Dni poświęcone czci bożkow *dies festi*, dni naznaczone na zgromadzenie senatu, *dies senatorii*: inne na obranie urzędnikow i stanowienie praw, *dies comitiales*; w które można było wojnę lub potyczkę wydać, *dies praeliæres*; dni znakomite jakim szczęśliwym przypadkiem, *dies fausti*, przeciwnie znaczne jaką nieszczęśliwością, *dies atrii*, pospółstwo ie czasem i *nefasti* zwało, iedno za drugie biorąc, lubo *nefasti* te właściwie były, w które ani sądzić, ani żadnych spraw publicznych czynić niepozwalają prawa.

Dies iusti były dni trzydziści przez prawo pozwolone temu, który się przestępstwa przyznał, albo który skazany był na winę, aby w tym przeciągu o kwotę pieniężną lub inny zadość uczynienia sposób mógł się wystarać. *Dies lustricus* dzień, którego starożytni dawali dzieciom nowonarodzonym imię, czyniąc na ich oczyszczenie ofiary; dla synów był dzień dziewiąty, dla cerek osmy od urodzenia.

DISCUS. Sztuka ciężka żelazna, miedziana lub kamienna okrągła podługowata, gruba na trzy lub cztery cale, dłuższa nad stopę do gry służąca. Dla ciężaru iey musiano ją na barkach nosić. Atletowi, albo zapalnicy w *discum* grający *discoboli* nazywali się. Przed grą smarowali i tę kulę i ręce oliwą i piaskiem dla łatwiejszego trzymania nacierali. Namaszczali także całe ciało oliwą dla gibkości więkzey. Stawiali się potym w takiej posturze, która do mocnego ciskania pomagała. Ten zwyciężał, który naydalej rzucił. Mieysca każdego ciśnienia znaczone. To ćwiczenie do utwierdzenia sił służące u Greków i Rzymian we zwyczaju było.

DIVI. Święci, ubóstwieni. Cesarzom Rzymskim po śmierci następcy ich, dawali imię *divorum*. Żony, siostry, dzieci

Cesarzkie często podobną czią mianowane. Mimo zabobonności i pochlebstw, przez które czasem za życia Cesarze za bogów lub synów bożków mianowani lub nazywani byli, otrzymać iednak tytułu *Divorum* nie mogli. Augusta poetów podłość i pochlebstwo w wierzeniach czasem zwąfał. Domicyan sam sobie to nazwisko przywłaszczał. Zaszczyt imienia tego nie był zawsze znakiem cnoty i zasług zeszłego Cesarza: i naygorzelych ubóstwiał Rzym spódlony.

DIVORTIUM. Rozwód, zupełne małżeństwa rozwiązanie. W Lacedemońskicy Rzeczpospolitey ani prawa pozwalającego rozwodzić się, ani przykładu rozvodu nie było. W Atenach ustawy Solona równie mężowi iak żonie rozwodzić się pozwalały. Przyczyny do rozvodu były, niepłodność, przykry umysł, złe obchodzenie się. Strona niekontenta z drugiej stawała przed Archontem *Eponymem*. Ten sędziów do ściśłego przyczyn rozvodu roztrząsania nazywaczał. Za tych wyroków o rozwodzie, iezeli mąż był powodem, oddawał żonie posąg iey, a potym kartę rozwodową własną ręką pisaną: tak też, iесли żona odrzucała męża, oddawała mu podobne pismo, i publiczną obietnicę czyniła, że

nigdy

nigdy do iego domu niepowroci: to wszystko w obecności sędziów. Z tym wszystkim rozwody w Grecyi w wielkicy ohydzie miano, zwłaszcza z strony białychgłów, i takie w pogardzie zostawały.

W Rzymie też same prawa, które zakazywały wielości żon, pozwalały rozwodów, a to tylko samym mężczyznom dając moc rozstawiania się z żonami. Przyczyny nayzwyczajniejszy rozwodzenia się były: cudzołóstwo, niepłodność, starość, niezgody i przykry umysł, złe się obchodzenie. Kiedy dla pierwszej z tych przyczyn, to iest cudzołóstwa rozwodził się Rzymianin z żoną, nie oddawał posagu, z innych pobudek się rozwodzący, posąg żonie powracał. Mógł nawet przez prawo mąż żonę na cudzołóstwie zchwyconą zabić, albo do sądu oddać: kiedy żona dzieci zabiła, cudze za swoje podłożyła, wino bez wiedzy męża piła, mąż miał prawo rozvodu. Rozwód się odprawiał u nich przez pismo w te słowa wyrażone: *res tuas tibi habeto* weź z sobą, co twego iest. Na ten czas odbierano od niey klucze, które w dzień zamęścia dane iey były. Potym wychodziła z domu mężowego z wolnością weyscia w inne małżeńskie związki. Mimo tego, pozwolenia praw

Rzymskich o rozwodach, więcej nad pięćset lat minęło bez żadnego przykładu rozvodu. Dopiero Spurius Carvilius roku 520. z żoną się swoją pierwszy rozwodził, z przyczyny niepłodności, co długo trwającej dobroci obywateli znakiem było, ale na schyłku Rzeczpospolitey rozwiozłość rozwody zbyt zwyczajne uczyniła.

DOMUS. Dom, mieszkanie. U Lacedemończyków domy były nayprościejsze, iako żywność i odzienie ich. Prawa Likurga zakazywały innego do budowania domostw używać narzędzia, procz toporu i piły. Kościoły same wspinałe i kosztowne mieli. Drzwi u domów podwojne były, które Łacinnicy *bifores* zwali. Zamki o kluczach troyzębnych zewnątrz i wewnątrz iak u nas spuszczone.

U Ateńczyków zrazu mieszkania grubo z drzewa budowano, i ziemią mokrą pokrywano, ale iak Solon kunsztom wziętość ziednął, poczęli domy swoje na mocnych fundamentach murować z kamienia lub cegły, a drzewem lub dachówką pokrywać. Za większym poznaniem u Greków proporcji i symetrii poszły budowania kształtniejsze i wygodniejszy. Domy pospolitelych osób nie miały osobliwzego od zwyczajnych naszych do-

now. Ale mieszkanie osób znaczniejszych dostojności lub bogactwy, były to pałace, których wspaniałość równała królewskiemu dzisiejszemu, w których złoto, srebro, marmury najrzadsze zwyczajną ozdobę czyniły. Niedali nam historycy opisanie dokładnego ich domów, co do szczególnych wewnętrznych części. Rozumieć można, że były jednego kształtu i ułożenia, iako u Rzymian naśladowców Grecji.

Domy Rzymian w początkach były najprościejsze chaty słomą lub gontami pokryte. Jeszcze ku końcowi Rzeczypospolitej widziano pałac Romulusa w tej pierwszej postaci. Dopiero iak obcowanie Rzymian z Grekami sprawiło w nich smak wroźniejszych sztukach, a osobliwie w Architekturze; domy ich i budowania publiczne zaczęły mieć kształt i układ przyzwoity. Ale ta odmiana zdarzyła się aż po roku czterechsetnym siedmiesiątym od założenia Rzymu. Pałace majątniejszych obywateli tęgły przepychem i zbytkiem we wszystko co w kruszczach, kamieniach, ruchomościach najbogatszego być mogło, osobliwie zbytek był wyśilony za czasów Augusta; odtąd Rzymscy panowie w pałacach swoich mieli mieszkania inż nie tyl-

ko na każdą porę roku, ale na każdy miesiąc.

Różne części domów pańskich nazywały się: *Vestibulum*, *atrium*, *impluvium*, *triclinium*, *cubicula*, *gynaecea*, *conclave*, *caenaculum*, *caenatio*, *latrina*.

Vestibulum, podworze, wejście. Był to plac otwarty, próżny przed bramą, między ulicą a domem: tam się zbierali każdego ranku *Clientes* dla oświadczenia swoich usług panu domu, i czekali widzenia się z nim.

Co nazywano *Atrium*, była to znaczna część domu, złożona z wielu sal wciąż idących na przyjęcie gości i dawanie stołów: tam trzymano obrazy przodków, wieszano tarcze, i inne zbroie na nieprzyjaciela zdobyte.

Miejsce, gdzie na tylnym podworzu deszcz ze wszystkich rynien tam sprowadzonych ściekał, zwano *impluvium*, wyższa część z kądem ściek był, *compluvium* się zwała.

Rzymianie wiele sal do iadania mieli: *caenationes* były na dole samym, *caenacula* na wyższym piętrze, zwłaszcza u pospolitych ludzi. *Triclinium* słowo greckie oznaczało salę o trzech łóżach stołowych: ta dłuższa niż szerza była.

Jzby sypialne *cubicula* miały zwyczajnie kominy na szrodku stawiane i bez kapy, w

koło niego grzejący się stawiali. Nie można dobrze wiedzieć, iakim sposobem dymy wyprowadzali. Mieli też piecyki do ogrzewania siebie i potraw *focus*.

Część domu dla białych głów naznaczona, od innych oddzielona *gynaeceum* się zwała. Słowo te ze zwyczajem trzymania kobiet osobno od mieszkania mężczyzn wzięli Rzymianie od Greków, acz w tej mierze nie tak ściśle sobie Rzymianie postępowali iako Grecy.

Conclave zwano część domu głębszą i skrytą, czyli się z iednej sztuki, czyli z więcej składała. Zamykano ją na klucz zawsze: mniemanie jest, iż to iedno było co *penetrare*, i *sacrarium domus*, niby kaplice, gdzie były posągi bożków domowych *Penates*, i ołtarze, na których ku ich czci palono kadzidła.

Nie masz i śladu w dawnych piśarzach, żeby starożytni mieli w domach swoich kanały czyli kloaki od potrzeb przyrodzonych. Ale były publiczne miejsca *latrinae*, do których niewolnicy nosili wypróżniać naczynia temu używaniu służące. *Latrinae* także zwano łaźnie domowe.

Grecy i Rzymianie w domach swoich mieli okna z tafel kamieni przezroczystych łupanych w sztuki szerokie, a cienkie. Seneka kamień takowy *speculare* nazywa. Atoli podług świadectwa Pliniusza, szkło znane było na wiele wieków przed nim u starożytnych, ponieważ pewna rzecz jest, iż mieli szklanki, butelki i inne naczynia ze szkła. To dziwno że podług pospolitego mniemania ani Grecy, ani Rzymianie szkła do okna nie używali. (*)

Ro-

(*) W zbiorze piśm ściągaających się do starożytności, wydanym przez towarzystwo Antiquaryuszów Londyńskich pod tytułem *Archaeologia* w tomie czwartym drukowanym roku 1777. Pan Hamilton opisuie odkrycie miasta Pompeja, które przez wyrzucane z Wezuwiusza materye zasypane zapadło się iednegoż czasu co i Herculanium. Kiedy Autor piśał swoy pamiętnik, w tedy właśnie odkopano ieden dwór wiejski za miastem. Między innemi domu tego częściami była iedna izba wielka z framugami okien, w których znaleziono wielkie tafle szklane. Ztąd wnosić, iż dawni znali używanie szkła do okien. Ten opis da ciekawym w starożytności powód do pilniejszego tej rzeczy roztrząsania.

Różney roboty posadzki u dawnych były. *Pavimentum lithostrotum*, była posadzka mozaikową robotą z wielu sztuk kamieni składana, która różnym swym ułożeniem i rozmaitemi kolorami wielorakie figury udawała; zwali tę robotę *musiva* albo *musica*, przeto iż wynalazek iczy muzom przypisywali, i że muzy i naukę w niej wyobrażano. Robotnika tych posadzek *musivarius* nazywano. *Pavimentum Cero-strotum*, posadzka wykładana z rozmaitego gatunku i koloru drzewa. *Pavimentum Pænicum* z marmuru Numidyjskiego. *Pavimentum sculpturatum*, posadzka rzeźnięta w różne figury. *Pavimentum sedile*, także *segmentum*, iedno znaczy co wykładana albo mozaikowa posadzka. *Pavimentum testaceum*, posadzka ceglana.

Drzwi i wrota były iak u nas, iedne przednie, drugie tylne. Ozdabiano drzwi zwyczajnie rzeźbą; bywały miedziane, żelazne, z sionowej kości: utrzymywały się na podwojach czyli oddrzewiach, *postes*, po iedney stronie wisiały na zawiasach, po drugiej rygiel zamku przechodził. Wrota otwierały się na ulicę, i dla tego wychodzący z domu szeleści czynili, upominając przechodzących, żeby ich drzwi nie uderzyli. W ostatnich Rze-

zeczospolitey czasach wrota otwierały się wewnątrz, iak u nas. Niektorym tylko w nagrodę walecznych dzieł pozwalano mieć drzwi otwierające się na ulicę iako świadczy Plinius XXXVI. 15. U Greków były dzwonki przy drzwiach. Mieli też Starożytni odwiernych, *Janitores*, którzy nie wpuszczali w dom, tylko te osoby, którym panchciał przyśępu pozwolić. Procz tego miewali psy uwiązane u wrot, i dla tego pisał na nich: *cave canem*, strzeż się psa.

W Rzymie i innych mieyscach zwyczaj był nad bramą stawiać posąg Janusa, *Janus biformis imago*, pod którego strażą były bramy: posąg ten w iedney ręce kiy, w drugiej klucz trzymał. Wewnątrz domu chowano bożków *Lares*, opiekunów domu.

W każdym maiętniejszym domu były izby naznaczone na przyjęcie i umieszczenie cudzoziemców, gości: gdyż Rzymianie cnotę *hospitalitatis* gościnności w wielkim poważeniu i używaniu mieli.

DRACHMA. Moneta Grecka srebrna, bita za rozrządzeniem Solona roku przed Chrystusem 594. warta była groszy naszych miedzianych 45. Późniejszych czasów bito ją coraz podleyszą i mniej wartą. Pliniusz równą tę monetę czy-

ni

ni denarowi Rzymskiemu, i zwyczajnie drachmy Attyckie wyważa na te denary, nie żeby zupełna między nimi równość zachodziła, bo drachma, rzecz pewna, iż trochę większa od rzeczoney monety srebrney Rzymskiej była.

DRUIDE. To imię pisa-rze daia nie tylko kapłanom, mędrcom, filozofom dawnym Gallickim, ale też wieszczkom, wroźkom i śpiewakom albo wierzopisom ich, *Bardi* zwanym. Częścicy iednak pierwszych tym nazwiskiem znaczone. Dawność Druidów niepewna. Utrzymują niektórzy, że oni pierwszemi filozofii wynalazcami byli, tak iako *Magi* mędrzy u Persów, Chaldeczycy w Babilonie. Wygawrzy naukę o nieśmiertelności duszy, którą iawnie wyznawali, inne trzymali w tajemności. Ustnie tylko uczyli, pisać nauk swoich nie pozwalając. Nikt w całej ich filozofii nie mógł być biegłym i niby poświęconym, aż po dwudziestu lat nauki. Lasy gęste i ogromne były Druidów szkołą. Gallowie mniemając, iż im więcej w ktorej stronie Druidów było, tym większa żyźność i obfitość wszystkiego kray uszczęśliwiała; mieli ku nim osobliwze uszanowanie. Jakoż Druidowie starali się mieć pozor tych wszystkich

rzeczy, które poważenie sprawują, zwłaszcza u ludu ciemnego i dzikiego. Oni byli rządami religii i praw, oni sami trzymali skład umieiętności i kunsztów, które w wielkie ciemności obwiiali. Urzędów sprawowanie przy nich było; a do nabożeństwa niezoboznego i okrutnego, łączyli obrządki strachem przerażające. Ludzi na ofiarę zabiali, w niedostatku złoczyńców zabiali niewinnych. Chociaż niektórzy różnicę czynią Druidów, a wieszczków, pewna iednak, iż iedni byli. Nie sroższego nad obrządki ich wieszczby. Uderzali straszliwie nożem w grzbiet człowieka, którego gwałtowne ruszania i zwiłania się służyły im za znaki wieszczbiarskie. Były ieszcze u Gallow i Germanów *Druidy*, kobiety które się za wieszczbiarki udawały; dłużej one trwały niż Druidowie. Prawa Rzymskie znosiły ie, a ostatni im koniec przyniosła nauka Chrześcijańska.

DUPONDIIUS i DUPONDARIUS. Była moneta miedziana u Rzymian mająca kurs po dwa *Asses*. U Rzymian *pondus* albo *pondo*, i *libra*, znaczyły iedno, to jest wagę trzymającą dwanaście uncyi. *As* trzymał iedne *pondo* miedzi, *dupondius* trzymał iczy dwa *pondo*, i był to *As* po-

I 4

dwoyny.

dwoyny. *Dupondius* albo *As* podwoyny ważył około 46. łotów kolońskich; które daią około 52. łotów Wrocławskich albo Warszawskich.

Rzymianie bili ieszcze cięższą monetę miedzianą, mającą kurs po poł trzecia *asses*, iako mowi *Varro*. *Dupondius enim est semis, antipius sestertius est. Antiquus sestertius* była moneta miedziana trzymająca poł trzecia *pondo*, i warta była poł trzecia *asses*. Dawny ten *sestertius* trzymał trzydzieści uncji miedzi wagi Rzymkiey, którą daią około 58. łotów Kolońskich, a Wrocławskich sześćdziesiąt cztery do sześciudziestą pięć; to jest trochę więcej iak dwa funty Wrocławskie. Dawny *dupondius* trzymał tyle miedzi ile iey trzymają złotych 5. groszy 18. monety Polskiey miedzianey; dawny *sestertius* trzymał iey tyle ile iey trzymają złotych 7. teyże monety. Zda się, że po otworzeniu mennicy frebrney, Rzymianie nie bili cięższej miedzi iak *sestertius*.

W Rzymie *dupondius* i *sestertius* drobniatę równo z assem, i po ostatnim osłabieniu miedzi około roku Rzymu 563. *dupondius* trzymał tylko uncję miedzi, i wart był groszy naszych miedzianych siedm; *dupondius semis* albo *sestertius* trzymał iey półtory uncji,

i wart był około dziewięciu groszy. Za czasów Pliniusza, który pisał pod Neronem i Wespazyanem do bicia *dupondiorum* i *sestercyów* brano najlepszą miedź, którą Rzymianie mieli w Hiszpanii; *asses* bito z miedzi Cypryiskiey.

Poki Rzymianie nie mieli monety frebrney, albo nie mieli iey dosyć, poty rachowali na miedź, a miedź rachowali na *sestercye*, co była zdaie się największa moneta miedziana. Po otworzeniu mennicy frebrney utrzymał się rachunek na *sestercye*; i na ten czas rachunek na *sestercye* frebrne albo na *sestercye* miedziane wychodził na jedno. Po powtornym osłabieniu miedzi roku Rzymu 537. i podniesieniu *sestertii* frebrnego do czterech *asses*, rachunki zostały się przy *sestercyach* frebrnych, i odtąd Rzymianie rachowali największe summy na tę monetę frebrną.

Rachunki na *sestertius* utrzymały się ieszcze około trzechset lat po upadku Rzeczypospolitey aż do Konstantyna Wielkiego.

DUUMVIR. Urzędnik Rzymski tak zwany, iż ich dwóch bywało. Obierano ich na różne sprawowania, niby komisarzów, zrazu docześnie, potem bywali trwałemi. *Duumviri* zwyczajnie byli sędzio-

wie

wie naznaczeni na sądzenie iakiey sprawy kryminalney z mocą ikazywania na gardło. Kiedy winowayca był obywatel Rzymski, wolno mu było od ich sądu do całego ludu się odwoływać i ci byli: *Duumviri capitales*. Tych których w gwałtowniejszych Rzeczypospolitey przypadkach stanowiono nadzwyczajnie, zwano *Duumviri perduellionis*.

Po miastach municypalnych, to jest swoim się dawnym prawem rządzących, byli *Duumviri municipales* zwani, którzy niby Konsularski urząd u nich

sprawowali. Nie zawsze ieden im czas urzędu bywał określony.

Duumviri navales. Kommissarze morscy, do których należało zawiadować zbudowaniem, naprawianiem, uzbraianiem okrętów. Urząd ten postanowiony był w Rzymie roku 443. od założenia miasta, kiedy Rzymianie zaczęli mieć armatę wodną.

Duumviri sacrorum postanowieni od iednego z Tarkwiniuszów, do straży i łomaczenia ksiąg Sybilińskich.

E.

Kładło się czasem za I. *Deana* zamiast *Diana*, za O. *homo*, za *homo*, za Y. w słowach z greckiego wziętych.

E. V. V. N. V. V. E. *Ede*, ut *vivas*, *non vive*, ut *edas*.

Kiedy ta litera była znakiem liczby, wyrażała dwieście pięćdziesiąt. U Greków zaś pięć.

ELAPHOBOLION. Imię iednego miesiąca Ateńskiego, tak nazwanego od świąt *Elapholia*, które na cześć Diany odprawowano, ofiarując iey ciało upieczone wyrażające postać ielenia. *Elaphos* po Grecku ielenia znaczy. *Elaphobolos* zabijająca ielenia, nazwisko Diany, bogini łowów.

ELEPHAS. Słoń. Wielkie było u dawnych używanie słow

niow na woynach. Do włoch wprowadzone były pierwszy raz stonie od Pyrrusa Krola roku od założenia Rzymu 472. Na czele wojska stawiane, szły w szuki nieprzyjacielskie łamiąc je, i niosąc na sobie niby wieże iakie z żołnierzami. Potrafiłano potem tak ich rozłuszczać, iż tym samym, którym służyły, szkodliwemi się stawały; co do odrzucenia zwierza tego od wojennej posługi przysiodło. Na igrzyska zaprowadzane bywały w Rzymie, gdzie wielka takowych widowisk chęć panowała: widziano na cyrku stoniow sto czterdzięci po dwa razy, podług świadectwa Pliniusza. Potym iako tenże powiada, uczono ich nawet po sznurach chodzić. W pompie tryumfalnej pierwszy Pompeius zaprzął stonie do wozu swego. Były stonie znakami chorągwi Rzymskich.

ELEUSINIA. Święta u Greków Cerery, najuroczystsze ze wszystkich świąt, odprawowano je co cztery lata skończone. Grecy do tych tajemnic, *mysteria*, przypuszczali osoby każdego wieku i płci, ale samych rodaków swoich, cudzoziemcy w nich miejsca mieć nie mogli. Wyciągano po wprawiających się do tych tajemnic życia być nienagannego. Mniemanie ich było, iż sama Ceres te święta ustanowiła, kiedy po

rożnych swoich podróżach znalazłszy córkę Prozerpinę od Plutona porwaną, zatrzymała się w Eleusis mieście Attyckim.

To święto szczególniejszym sposobem nad inne nazywano *mysteria* tajemnice. Ci którzy do nich przypuszczonemi być żądali, powinni byli oczyszczać się wprzód przez małe *mysteria*, które ich do większych przyprowadzały. Zaczynano od tego, iż pragnących poświęcenia myto wrzeca Ylisie przy rożnych modlitwach i ofiarach, osobliwie zalecając im powściągliwość, i czystość do zamierzonego czasu. Przez ten czas dawano im początki nauki świętej wielkich tajemnic. Po tym przygotowaniu wprowadzano ich w kościół bogini, a chcąc ich przeniknąć większym uszanowaniem i postrachem, czyniono ten obrządek w nocy. Rzeczy cudowne i osobliwe przez tę noc widzieć i słyszeć się dawały: widzenia, głosy nieznaione, straszydła, grzmoty i pioruny przerażały przytomnych. Ci których przyjmowano, słuchali czytania pewnych ksiąg tajemniczych.

Przełożony nad obrządkami kapłan *Hierophontes* zwany, ubierał się osobliwszym kształtem, bezżennym być musiał. Trzech miał społeczników w obrządkach swoich. Procz tego Archont modlitwy i ofiary

czy-

czynił, mając też posługaczów do pomocy w ofiarach.

Atenńczykowie poświęcanie takowe dzieci swoich obojej płci, zaraz w wieku ich dziecięcym czynić się spieszyli; za występki sobie poczytywali, gdyby synowie lub córki ich bez tego poświęcenia schodzili ze świata, wierząc iż bez niego umierający zostawali mieli w piekle na wieki w gnoiu i w błocie. Pod karą śmierci zakazano było nie poświęconym wchodzić do kościoła Cerery, albo poświęconym wydawać skrytości tajemnicze.

Odprawowanie tych świąt trwało dni dziewięć. Zaczynało się piętnastego dnia miesiąca *Boedromion*, który na nasz Sierpień wychodził. Po których obrządkach i ofiarach boginiom Cererze i Prozerpinie przez trzy pierwsze dni czynionym, czwartego w wieczor były obchody z koszykiem mitycznym na wozie szkarłatową zasłoną okrytym. Panie Atenki szły krokiem mierzonym za tym wozem, niosąc także koszyki zakryte, w które wglądać się niegodziło: a to na pamiątkę iż Prozerpina wyszedłszy zbierać kwiaty od Plutona porwana była.

Piąty dzień nazywał się dzień pochodni, iż weni wszyscy mężczyźni i białogłowy z pochodniami chodzili, okazując ia-

ko Ceres zapaliwszy w gorze Etna pochodnie, po wszystkich stronach szukała córki.

Szofsty, był najuroczystszy nazwany *Iacchus* albo *Bacchus* syn Jowisza i Cerery. Należono statwę Bacchusa uwieńczoną myrtem, i w rękę mającą pochodnię. Cały szereg idących w tym obrządku wychodził z Aten i szedł aż do Eleusy. Mnogość ludu na ten obchód wynosiła czasem do trzydziestu tysięcy, a kościół Eleusyjski obeymował wszystkich. Cała droga brzmiała odgłosem śpiewania i rożnych narzędzi muzycznych przy skokach ludu.

Szofstego dnia igrzyska, potyczki, i zapaski mieysce miały. Nagroda zwycięzcy była miara igrzyska, przeto iż podług baitecznej historyi Ceres pierwsza miało *Eleusis* nauczyć siania i użycia igrzyska. Ostatnie dni przechodziły na rożnych obrządkach stosujących się do rozmaitych bogini przypadków.

Przez całe te święta, pod wielkimi karami zakazano było, chwycić kogo do więzienia, albo nawet obżalowanie przed sędziów zanosić.

ENAUTAE. Pewni Urzędnicy w mieście Milecie. Ci kiedy mieli naradzać się o sprawach wielkiej wagi, wchodzili w okręt, i daleko odłożyć od brzegu kazali. Tam poty-

lic-

siedzieć powinni byli, poki się na iedno w przedsięwzięty rzeczy nie zgodzili. Ten zwyczaj dał im *enautow* imię z Greckiego, znaczące *będący w okręcie*.

EPHORES. To imię Greckie pochodzi od słowa znaczącego *wglądać, doziierać*. Ephores byli urzędnicy najwyżsi w Lacedemonie. Początek ich ustanowienia nie jest pewny dla różnych zdań pisarzy Greckich.

Eforów było pięciu, corocznie ich odmieniano. Brano ich z pospółstwa, w czym podobni byli do Trybunów pospółstwa w Rzymie. Lata liczone przez Eforów, iak u Rzymian przez konsulów.

Pierwszy Efor dawał imię rokowi, iak pierwszy Archont u Ateńczyków. Władza ich tak daleko zachodziła, iż królów brać do więzienia mogli. I mniemanie autorów niektórych jest, że na skrócenie wielowładnego panowania królów, Sparta Eforów wystawiła. Nofząc na sobie osobę całego ludu, niepowstawali przed królem wchodzącym, gdy na swoim trybunale siedzieli. Innym urzędnikom nakazywać złożenie dostojenstw, i przed ludem oskarżać ich mogli.

Eforowie szczególny dozór mieli około wychowania młodzieży, co dziejący dzień

młodź się przed niemi stawiać była powinna, aby przez się widzieli, coby odmienić i postanowić potrzeba było. Sprawy rozstrząsać nie tóre bez apellacyi do ludu, wieńczczy czynić, obroty niebios uważać, a przez to wolę bożków tłumaczyć do nich należało. Ztąd szło, iż władza stanowienia pokoju i wojny, wysyłania wojsk, opatrywania ich żywności, zawierania, przymierza, naznaczania najwyższym sądem nagrod i kar przy nich była. Na okazanie strasznej Eforów mocy, postawiono niedaleko ich trybunału kościół boiaźni. Atoli przy tak niezmierny ich władzy, był sposób uczynienia ją nieskuteczną, i prawie zniszczenia. Dofyć było rozdział i niezgodę między niemi sprawić. Bo ieden tylko przeciwiący się mógł zatamować wszystkich innych zdania. W tym powagi stanie utrzymali się Eforowie aż do czasów Kleomenesa syna Leonjdy, który forów chcących opanować rząd, zamordować kazał. Za tym przypadkiem wkrótce poszło zupełne obalenie Rzeczypospolitey Lacedemońskiej.

EPULONES. Bankietnicy. W Grecyi byli urzędnicy, którzy w publiczne uroczystości dawali swoim kosztem bankie-

ty

ty wszystkim obywatelom swoich cechów.

URzymian dla pomocy wyższych kapłanów niemogących wydostać wszystkim obrządkom i ofiarom, ustanowieni byli kapłani w liczbie trzech *Triumviri epulones*, którzyby zawiadowali uczciami świętymi po kościołach na cześć bożków. Sylla pomnożył ich liczbę do siedmiu, *Septemviri epulones*. Julius Cezar do dziesięciu, *Decemviri epulones*. Ci *epulones* nosili szatę bramowaną purpurową, iak najwyżsi kapłani: między innemi przywilejami, mieli to, iż od noszenia broni wolni byli, iż ich corki niemogły być obierane za westalki.

EQUIRIA. Gonitwy konne. Igrzyska, które się dwa razy do roku odprawowały, to jest dwudziestego czwartego Lutego, i czternastego Marca na polu Marfowym; a kiedyby to pole zalane było przez Tyber, w ten czas przenoszono się na górę Caelius.

EQUITES. EQUITATUS. Jazda, żołnierze konno służący. Grecy i Rzymianie w początkach nieznali; pożyteczności jazdy! a tak piechota największą czyniła siłę wojskową. Lacedemończykowie barzo mało jazdy mieli, sam ich krąg gorzyfty niezdolni byli do chowania koni. Dopiero iak wy-

szli z Peloponezu i podbili Misseńczyków, postrzegli czego im niedostawało. W ten czas u Scyrytów mieśzkańców, części Lakonii zaciągnęli trzyśta koni, które Likurg pomnożył do tyśiąc dwóch stu. Powiększano coraz liczbę jazdy. Mieli Sparkańczycy w mieście mistrzów szkołę końskich, którzy młodych uczyli jeździć na koniu. Białęgłowy same przyłączyły się do tego ćwiczenia, i wiele z nich znacznymi w jeźdźeniu na koniach było.

W Atenach Solon podzielił obywatelów na trzy klasy, i rozkazał, aby w drugiej klasie będący mieli konia ku służbie wojenney. Ta była pierwsza jazda Ateńska. Dopiero po bitwie Maratońskiej przyzli do trzyśtu jazdy i tyłuż strzelców. Liczbę tę, iako i Lacedemończykowie do tyśiąca dwóch stu pomnożyli. Liczniejsza późniey była ich jazda, ale zawsze mniejsza znacznie od piechoty.

Rzymianie podobnie iak Grecy nieznając korzyści jazdy, największą siłę swoją na piechocie zakładali. Romulus podzieliwszy lud na trzy cechy *Ramnes*, *Tacienes* i *Luceres*, w każdym z nich wybrał sto ludzi, na jeźdźnych, i każde sto nazwał imieniem cechu, z którego wzięci byli. Wkrótce onże sam pomnożył ich liczbę, przez ustanowienie trzy-

stu

flu młodzieży, krorych nazwał *Celeres*, *szyppcy*, z przyczyny prętkości, z którą powinni byli wykonywać rozkazy hetmana. Potym ci konni żołnierze wciągnięni w pierwsze centurie albo setce dali swoje nazwisko całej iedzie. Hostilius pomnożył do dziewięćset iazdy, po zniesieniu Alby, Albańczykow do służby wojskowej przyjąwszy. Każda w ten czas centuria po trzyśta konnych miała. Tarkwiniusz dał każdej centurii sześćset koni. Jazda w ow czas tysiąc ośmset koni wynosiła, a centurie aż do Serwiusza zawsze swoje imię zatrzymały.

Serwiusz podzieliwszy obywatelów podług majątków ich na sześć klas, pomyślił o pomnożeniu iazdy. Na ten koniec ustanowił dwanaście nowych centurii składających się z iazdy, którą wybrał z pierwszych familii państwa, każda z nich miała trzyśta konnych. Te ośmnaście centurii Serwiusza czyniły ze wszystkim pięćtyścyć czterysła koni, co wystarczało na ośmnaście legii, po trzyśta iazdy na iedną.

W początkach od Romulusa iazda Rzymska do piechoty była, iak ieden do dzieściu. Lecz daley ta proporcya się zmniejszała, kiedy iazda po legiach zawsze w rowney trzystu liczbie była, a piechota po-

minazała się do pięciu lub sześciu tyścy na legię. Jazda w legii dzieliła się na poczty, *turma*, nazwane. Obacz *Chors*.

Jazdę sprzymierzonych zwano *Alae*; bo legie Rzymskie środek w szyku trzymały, a iazdy rzeczone czasem prawe czasem lewe skrzydło. Kiedy prawe obywatelstwa pozwołone były sprzymierzeńcom włoskim, w ten czas iazda ich, weszła w iazdę legii. Imię *Alae* zatrzymano. Taki był stan iazdy od czasów Romulusa do końca Rzeczypospolitey. Za Cezara iazda nie czyniła iednego ciała z legią. Osobno iazdę, osobno piechotę liczone, i wspominano iakoby dwa korpusy. Spōsōb uzbraiania konnych nie był zawsze iednak. W pierwszych czasach mieli oni nakształt kazakinki, dla łatwego wskakania na koń. Nie znali strzemiōn, ani kulbak: wołytki im za wszystko służyły. Bronią ich włócznia lekka, i tarcza skorzana były. Pōźniej od Greków wzięli używanie wielkiego pałasza, długiey włóczni i zbroi; czasem mieli grotty do ciskania.

EQUITES. EQUESTER ORDO. Stan rycerski. Nie masz wzmianki w autorach o podobnym stanie w Grecyi. Dawano tylko to imię drugiej klasie bogatych i szlachetnych oby-

obywatelów „Ateńskich,” przede iż powinni byli trzymać konia, i ci naprzód składali iazdę Ateńską.

U Rzymian był to stan wolnych obywatelów pośredniczy między senatem i pospōłstwem. Dopiero znany być zaczął za Grachusów około roku Rzymu 620. Do owego zaś czasu *equites* nie byli nic innego, tylko iazda w półkach. To prawda, że ta iazda od Romulusa ieszcze wybierana była z nayaiętniejszych familii Rzymskich.

Dwaj bracia Grachowie nieprzyjaciele senatu, przez zbytnią swego wyniesienia żądę będąc Trybunami pospōłstwa, pierwsi z iazdy Rzymskiej ustanowili stan osobny, oddając mu sprawowanie sądów, które senatowi odjęli.

Equites, trzymający przedtym zawsze pierwsze miejsce w stanie pospōłstwa, stawszy się sędziami, nabrali nowej powagi. Odtąd więkza część tych rycerzów już nie służyła w półkach, a pōźniej gdy prawo obywatelstwa udzielone było ludom włoskim, i iazda Rzymska zmieszana została z iazdą sprzymierzoną, ci *equites* wcale się od służby wojenney uwolnili.

Co zaś ich uczyniło zupełnie osobnym stanem, to było przywiązanie ich do trzyma-

nia dochodów Rzeczypospolitey. Wszyscy się rzucili do arendowania cel i podatków, iak Sylla odjął im trybunały. Chęć z bogacenia się przywiodła ich do ułożenia między sobą niby kompanii rzeczoną arendą się bawiących. Lubo nie oni sami tylko celnikami byli, naywiękza iednak część celników z nich się składała. Naywięcey stan ten stwierdził się pod konsularstwem Cycerona, który w nim zrodzony, wziął sobie za powinność w każdej okoliczności wynosić go i zalecać.

Jak się tego stanu ludzie wcale oddzielili od iazdy w półkach, już ich niezwano prosto *equites*, ale z dodatkiem *equo publico*, to jest którzy brali konia od Rzeczypospolitey nakładem wyż utrzymywanego, już nie dla służania w wojsku iak przedtym, ale dla zaszczytu i honoru. Procz konia, mieli ieszcze inne znaki różniące ich od pospōłstwa. Nosili szatę bramowaną sztukami purpurowemi, nakształt gołdzi, ale mnieyszymi niż senatorowie, zkąd tę suknię zwano *angustus clavus*, a senatoriską *latus clavus*. Mieli też pierścien ztoty na palcu. Być do tego stanu przypuszczonym wyrażało się temi słowy *aureo annulo donari*. Na widokach osobne od ludu miejsce tuż po senatoro-

natorach trzymali. Powinni byli mieć dochód znaczny prawem opifany, aby w tym stanie umieszczeni być mogli. W czasach bogactw Rzeczpospolitey dochód ten miał wynosić czterysto sto tysięcy sestercey, około pięciu tysięcy czerwonych złotych naszych. Trzeba było być wolnie urodzonym, i mieć najmniej lat ośmnaście.

Każdego piątego roku bywał popis tych rycerzów przed Censorami. Wzywano każdego po imieniu. W ten czas stawiał się każdy pieśzo trzymając konia na uzdeczce. Ci którzy jakim przypadkiem, albo przez złe gospodarstwo mniej mieć dochodów pokazali się, którzy popełnili uczynek niegodny swego stopnia, albo w obyczajach naganę mieli, rugowani bywali z rejestru rycerskiego stanu. Odbierano im konia Rzeczypospolitey, i przenoszono ich do klasy prostych obywatelów.

ERICIUS. Jeż, narzędzie wojenne, które się składało z belki nabitey kolcami żelaznymi, a załadzony na czopie tak, iż obracać się na nim mogło. Używano tej maszyny na broń przystępu nieprzyjacielowi do miejsca iakiego.

EXERCITATIO. Ćwiczenie, wzmacnianie sił. Grecy i Rzymianie do wojny stosowa-

li wszystkie ćwiczenia ciała. Likurg, który wszystkich Lacedemończyków chciał mieć ludem wojowniczym, przepisał im wszelakie trudy w znoszeniu głodu, zimna, w pafowaniu się, w gonitwach i innych podobnych pracach. Za tym poszło u nich, iż ci wszyscy, którzy przez złożenie ciała albo przez miękkość i otyłość zdarni do ćwiczeń takowych nie byli, pogardzie i hańbie podlegali.

Najpierwsze w ćwiczeniach miejsca polowanie miało, dla najbliższego z wojną podobieństwa. Codziennie wysyłano po części wojsko na łowy. Myśliwstwo prasze, zdaie się, iż w to ich ułożenie niewchodziło. Psy wyborne, chwalone często przez poetów, nakładem publicznym utrzymywane były.

Tańce i skoki w wielkim używaniu Spartańczycy mieli. Pewnych dni świętych na publiczne miejsca zgromadzono obojczy płci młodzież, w obecności obywatelów na wiele części się podzieliwszy, skoki żywe, a przystoynie wyprawiała: gdyż lekkie i niewieście wcale oddalano. A co trudna do wierzenia, iż w mieście tak surowym i cnotliwym nago te tańce czyniono; lubo podobno sama życia surowość niebezpieczeństwa uymowała.

In-

Inne też ćwiczenia, iako bieganie, noszenie ciężarów, gra w kamienie i pafowanie się, spolne obojczy płci były. Potyczki Lacedemończyków zachodziły często do okrucieństwa, nie tylko pięściami się na nich tłukli, ale zębami i pazurami kaleczyli. Miejsca tych potyczek oblane wodami nazywało się *ephebeum*. Po pafowaniu się szczególnym, i po skałczeniu ciała i twarzy, dzielili się na dwie strony; jedna uderzała na drugą, i na to godziły, aby jedną w kanał wtrącić. Tak się okrutne zapaski kończyły. Należy iefzcze wspomnieć, iż srogo dzieci chłostano przed posągami Dyany, w dni jej poświęcone; a to sieczenie z niewymowną cierpliwością dzieci przyjmowały.

Rownie w Atenach ćwiczenia sił wzięte były. Zawczafu do pracy i trudu młódź przyzwyczaić, Solon rozkazał. Najpierwża ich nauka była pływać. Inne ćwiczenia wszystkie rownie Ateńską młódź hartowały. Miejsca ćwiczenia *Gymnasia*, *Palaestra* zwano. W tych miejscach nauczycielowie byli sposobiący młodzież do wszystkich prac i trudów przepifanych.

Rzymianie w używaniu ćwiczeń, iedenże co i Grekowie cel mieli; a pole Marfowe na

to wyznaczone było w samey rzeczy szkołą rycerską Rzymian. Jeżdżenie na koniach, do ktorey nauki drewniane konie służyły, ciskanie grotów i strzał, gonitwy, rzucanie kamieni ręką lub procą, przelaskiwanie szerokich rowów albo okopów, zwykłą młodzi Rzymskiej zabawą bywały. Po zmordowaniu okryci potem i prochem, w Tyber w skakali wprawując się w pływanie.

Zpóźniej też w czasie pokoju ćwiczeniami ciała zabawiani, i w sile a zručności utrzymywani byli. Są miasta ich rękami wyftawione, iako to ow mur w Anglii, między innemi miasto Lugdun, Augusta Vindelicorum, teraz Aufpurg.

EXILIUM. Exsilium. Wygnanie. W Lacedemonie wielka miłość ku oyczyźnie sprawiała, iż wygnanie póczytywano za ciężką barzo karę. Nayeżściey iednak dobrowolne było, a zazym raczey uniknieniem kary, niż karą. W rzeczy samey, kiedy kto skazany był na śmierć, na hańbę, a nawet na proste winy pieniężne lub inne, a poddać się karze niechciał, sam się udawał na wygnanie. Jeśli przestęstwo lekkie było, pozwalano winowaycy schronić się do sprzymierzeńców, ale w przypadku więkfszey winy przymuszano

K

izano

szano go szukać schronienia u obcych, to jest u niezoftających w przyjaźni z Rzeczpospolitą.

W Atenach wygnanie w wielkim używaniu było, iedno dobrowolne, drugie przymuszone. Kiedy winowayca nie chciał, albo nie mógł się wypłacić z winy nań włożoney, a czasem też unikając sądu wychodził z kraiu. Do przymuszonego wygnania, przywiązana była hańba. Nigdy na nie obywatela, chyba za wielki występki, nie skazywano. W ten czas haniebnie go wypędzano, dobra iego na skarb obracano, i drożey płacącemu przedawano; takowe wypędzenie dożywnie bywało. Lubo zaś *ostracismus* (o którym w osobnym artykule) był w famey rzeczy nakazaniem wyścisła z kraiu, hańby iednak nie przynosił, owszem prawie zawsze dowodził osobliwą zacność i zastręgo tego, którego pod takowe z kraiu rugowanie poddawał.

U Rzymian nigdzie w prawie nie mowią o wygnaniu przez wyrok sądowy, tym wyrazem *exilium*. Znaczyło to zwyczajnie wygnanie dobrowolne, z podobnych iak się wyżej rzekło przyczyn. Kiedy zaś kogo za wielki występki nawygnanie skazywano; mowiło się *interdici aqua & igni*, co znaczy zakazywać ognia i

wody. W ten czas dobra iego zabierano, i drożey płacącemu przedawano. Nie mógł taki dziedziczyć, nie mógł testamentu czynić, za umarłego w obywatelstwie miany.

EXPIATIO. Oczyścienie używane u pogan, na zmycie i zgładzenie występku. Wierząc oni, iż przestępstwo ściąga gniew bogów, a za-nim szeregulne i powszechne klęski, wynależli wiele obrządków nabożnych, na ubłaganie ich zapalczywości.

Były iedne oczyścienia szeregulne, drugie pospolite. To, którego używano na zgładzenie męzoboystwa, nayuroczystsze było: sami krolowie obrządek ich sprawowali. Ci którzy na zgładzenie rzeczoney zbrodni do domu na to wyznaczonego wchodzili, całą postać upokorzonego i zawstydzonego niosąc w milczeniu i z oczyma spuszczonemi do ogniska się zbliżali; tam miecz albo puinał, narzędzie swoiey zbrodni, tkwili w ziemię. W ten czas pan domu zabierał się do oczyścienia: kazał przynosić prosie ieszcze sflące, i zakłofszy go, krwią świeżą nacierać ręce winowaycy. Potym niektóre napoje rozlawszy na ofiarę Jowisza oczyszciającego, ostatni ofiar wyrzucał za dom, i palił ciasto zrobione z mąki, soli i wody, łącząc modlitwy

na

na ubłaganie Eumeni. Owidiusz świadczy, że oczyścienie za męzoboystwo inniey trudne w początkach było; że dosyć było umyć ręce w wodzie biegnącej.

Mieli ieszcze Grecy inne oczyścienia, iako to przygotowywujące do tajemnic Eleuzyjskich. Obacz o nich pod *Eleusynia*. Mieli inne idąc do wyroczni Tryfonas, ktorego to zaboycę brata swego poganie między połbożki policzyli; chodzili do wyroczni iego, a przygotowanie było pełne przykrości i trudów. Mieli ieszcze oczyścienia publiczne miasta. Te obrządki odprawowano corocznie w dni na to wyznaczone. W ten czas lud się na plac publiczny albo za miasto zgromadzał, a kapłani po zabiciu wielu ofiar, kropili całe zgromadzenie wodą oczyszciającą. Ateńczycy od innych Greków zabobonniejszy, zabiali na zgładzenie win miasta, męszczynę albo niewiaścę. Nad to oczyścienia ulic, teatrow, rynku, placow, woyska, obrządki i dni okryśłone sobie miały. Nayzwyczajniey na początku wiosny ie odprawowano. W takowych obrządkach przekładali wodę morską nad inną, i biegącą nad stojącą.

Oczyścienia u Rzymian, prawie tak częste i takim sposobem czynione były iak u Gre-

ków. Procz oczyścień przygotowujących do tajemnic dobrey bogini, lub innego bostwa, procz oczyścień miasta, były ieszcze inne wszystkich obywatelow, co pięć lat odprawiane. I od słowa *lustrare* oczyścić, nazwany przeciąg lat pięciu *lustrum*. Oczyścienie woyska nazywano *armilustrum*. Obacz *lustratio*.

Daleko więcey osobnych i domowych oczyścień i niż publicznych było. Zaboystwo miało swoy sposób oczyścienia. Nie było żadnego prawie w życiu kroku, żadnych urodzin, Wefela, pogrzebow, ktorych by nie poprzedzał oczyścienia obrządek. Gussa, i znaki nieszczęścia zabobonne, iako to spotkanie zaięca, niespodziana burza, sny, wszystko to pomnażało onych liczbę: zkąd te słowa *purgare*, *expiare*, *lustrare*, *februare*, często nie innego nie znaczą, tylko nabożeństwa na oddalenie złey wrożyby. Oczyścienia szeregulne nie zawsze złączone były z ofiarami. Często dosyć było umyć się, albo szaty odmienić. W takowe obrządki zawsze wchodziło używanie wody, soli, ięczmienia, wawru i ognia przez który oczyszciających się czasem przepuszczano.

EXPOSITIO. Podrzucanie dzieci. Zwyczaj podrzucania dzieci, ktorychby rodzice albo

zwierżchność żywić nie chciała, nie ludzkim prawem tak w Grecyi, procz Thebow, gdzie to surowo zakazano, iako i w Rzymie przyjęte było. W Lacedemonie, urodzone dzieci zaraz starci cechowi oglądali, i jeśli go słabym lub nie wszystkim kształtnym znaleźli, na zaginięcie skazywali. W Atenach oycowie z najmniejszej pobudki dzieci wyrzucali z domu, albo je sami zabijali. Matki pełniejszy ludzkości i litości często na ocalenie takowych dzieci fortelów używały. Zwykły były kłaść w pieluszki pierścieni lub inną rzecz drogą, przez coby łatwiej się kto wyżywienia ich podjął, w nadziei poznania potom rodziców lub krewnych i odebrania nagrody.

Jak dawny we włoskim kraju podrzucania dzieci był zwyczaj, dać widzieć powieść o

Romulusie i Remusie. Prawo pierwszego Rzymian króla dające oycu władzę nad życiem dzieci, zasadą i początkiem było dzikiego potem zwyczajowi wyrzucania dzieci, albo zabijania ich w domu. Zatem skoro się dziecię urodziło, kładziono je na ziemi, i jeżeli ociec chciał je wychować, podnosił je. Ztąd poszedł ow wyraz łaciński *tollere liberos*. Jeżeli nie nie mówił, to było znakiem iż chciał wyrzucenia lub zabicia jego. Skróciły nieco ten zwyczaj późniejszy prawa, nie pozwalając wyrzucania dzieci, chyba dla szpetności i kalectwa nie zwyczajnego, i to poradziwszy się pierwszej najbliższych sąsiadów. Walentynian i Gracyan Cezarze, pierwsi zniesli ten dziki zwyczaj, który hańbę Grekom i Rzymianom czyni.

F.

F. Dawni tę literę kładli zamiast *h. faedus* za *haedus*; *foctis* za *hostis*. Często a. F. za E. dla podobieństw wpisaniu; często za *ph. Triumphus*. F. *famo* w napisach znaczy. *Fabius*, *fecit*, *fiet*, *fit*, *faciendum*, *familia*, *famula*, *festus*, *februarus*, *felix*, *faemina*, *fides*, *filius*, *finis*, *flumen*, *fenum*, *frater*, *frons*, *figura*, *fuit*, *fluuius*, *fauustus*. F. A. *Filia amantissima*. F. D. *Fastum dedicavit* albo *filius dedit* albo *Flamen Dialis* FD.

FD. *fidejussor* albo *fiendum*. FEA. *femina*. FF. *fabre factum* albo *filius familias* albo *filius fratris*. F. F. F. *Ferro*, *flamma*, *fame* albo *fortior fortuna*, *fato*. F. F. *fecerunt*. FL. *fluuius*. F. FQ. *filiis filibusque*. XIX. ANN. XXXIX. m. I. D. VI. HOR. SCIT. NEM. *Vixit annos triginta novem, mensem unum, dies sex. Horas scit nemo*. FO. FR. *Forum*. F. R. *Forum Romanum*.

FACTIO. Procz innych popolitych znaczeń to słowo na igrzyskach Cyreńskich wyrażało podział odprawiających gonitwy wozowe, w których iedni od drugich kolorem szat się różnili. Zrazu dwie strony były *fastio alba* & *ruffata*, to jest biała, i żółto czerwona, potem do tamtych dodano dwie *Venetam*, koloru z błękitna modrego, i *Prasinam*, koloru zielonego. Mniemają, iż dawni przez te cztery kolory chcieli wyrażać cztery pory roku w podobieństwie postaci odmieniające się natury: i tak przez zielony, wiosnę, przez czerwony, lato; przez błękitny, jesień; a przez biały, zimę.

FASTI. Pod artykułem *Dies* masz o najogulniczym u Rzymian dni podzieleniu na *dies fasti* i *nefasti*.

Fasti były tablice marmurowe, na których Rzymianie przesyłali potomności dzieje swoje, chwalebne czyny sławnych mężów, i znaczyli dla popołitwa dni poświęcone bożkom i dni różnych obrządków. *Fasti* początek wzięły od kronik kapłanów Rzymskich, których powinnością było pisać po prostu, a wyraźnie dzieje państwa. Starali się oni ukryto trzymać u siebie wiadomości praw i nabożeństwa. Mianowicie nazwane *Fasti Pontificum* były ieszcze od kronik różne, zawierały w sobie rzeczy samym kapłanom znane co do obrządku ich nabożeństwa.

Pewny Flawiusz pisarz najwyższego kapłana Appiusa i ślepego około roku Rzymu 550. potrafił ułożyć niby kalendarz iaki z tych tablic, i na iaw go wydał, co mu wielką miłość i łaskę u ludu ziednało, tak dalece iż był uczyniony Edilem za odrzuceniem innych o ten urząd ubiegających się, chociaż synów konsularskich. Te *fasti* nazwane *calendares* zawierały przez miesiące wszystkie święta, obchody, nabożeństwa, i były dwoiaki: na miano, *Urbani*, i na wieś, *Rustici*.

Fasti rustici, dla ludzi wiejskich, którzy przez swoje prace i roboty obchodzić wszystkich uroczystości nie mogli,

znaczyły niektóre święta, kalendy, nony i Idus w miesiącach, imiona bożków domowych, długość dni, znaki zodiakalne, i co się do rolnictwa stosowało. *Urbani*, zwane oraz *majores*, więcej świąt i igrzysk w sobie zawierały, a prócz tego pamiętki znacznich przypadków, dzieł konsularskich i dyktatorskich, wojen i zwycięstw.

Fastii Consulares. Były tablice na których pisało imiona konsulów lub dyktatorów, urząd każdego roku sprawujących, igrzyska sekularne i inne znaczniejsze przypadki. Służyły na znaczenie czasu i liczenie lat, oraz na rozstrawianie znakomitych dzieł.

FAUNALIA. Święta Rzymkie, na cześć bożka leśnego Fauna, przypadające piątego Grudnia, w które wieśniacy wśród wesołości różnych ofiarowali mu koźlę i wino. Powtarzano to święto trzynastego dnia Lutego.

FEBRUARIA. Święto oczyszczenia miało i ludu u Rzymian w miesiącu Lutym, który był miesiącem ostatnim roku Rzymskiego. Obrządki oczyszczenia łączyły się z ofiarami nocnymi na ubłaganie *Plutona* i innych bogów piekielnych, stąd oczyszczać uroczyscie u łacinników nawiązywało się *februare*, a ofiary oczyszczające *februa*.

FEMINÆ. Białogłowy, żony. Stan białogłów odmienny był u Greków i u Rzymian. W Lacedemonie podług świadectwa Plutarcha, żyły w prostocie i osobności. Cudzołstwo i rozwody nieznanne u nich były prawie przez lat 500. Zabawa ich tkąc dla siebie i dla mężów szaty. Atoli Arystoteles utrzymuje, że surowość praw Spartańskich do samych tylko mężczyzn się rozciągała, że mężowie nie dbali o żony, że zatył w tej płci rozwiązłość i rozpusta panowała. W czasach potęgi Lacedemonickiej, kobiety rządziły mężczyznami na najwyższych stopniach państwa ustanowionymi i wdawały się w rząd Rzeczypospolitej.

W Atenach zrazu, iak prawie wszędzie, prostota, skromność, oszczędność i praca były udziałem kobiet. W domach osobne i oddzielone mieszkania miały, z mężczyznami nie łączyły przy obcych. Robota szat dla siebie mężów i dzieci wszelkiej acz najwyższej kondycy; białogłowy zabawiała. Za rozszerzeniem państwa Rzeczypospolitej, rozlał się podwójny zbytek, który w płci niewieściej tak daleko zašedł, iż musiano ustanowić urząd *Gynaetonomi* nazwany, na zatamowanie nieczystych wydatków na stroje i klejnoty. Ci ustanowili prawa, ażeby wy-

da-

datek kobiet był podług miary posłków, które każdy obywatel z klasy swojej Rzeczypospolitej dawać był powinien, ale prawo bez wykonania zostawało. Niewiały wdawały się w rząd państwa i tak sobie mężczyźni podbiły, iż ci nie śmieli odmiennego mieć od nich zdania.

Prawa też Solona stosujące się do niewiały, nie miały w sobie nic tak surowego iak obaczemy u Rzymian. W jednym tylko przypadku, w którymby mąż zaślął na występku przestępstwa się żonę, wolno mu było życie żonie i skazicielowi iey odiać. Tym zaś niewiałom, któreby przekonane o podobną winę były, zakazywał prawodawca, pokazywać się w kościołach ani na iawnym miejscu nosić ubior uczciwym kobietom przyzwolony. Pozwolił wszystkim, którzyby taką spotkali, łączyć iey i różne obelgi wyrządzać, ile na życie się targać zabronił.

U Rzymian stan kobiet do niewolniczego podobien. Zawsze zostawały pod władzą męża, który nad niemi miał tę moc, iaką nad dziećmi, to jest życia i śmierci. Mąż był sędzią żony, za każdą winę mógł naznaczać karę. Cudzołstwo i pozwolenie sobie winy, było gardłowym występkiem w żonach. Na śmierć ię skazywać i zabijać mąż miał

prawo. Te jednak tak surowe ustawy, osobliwie dotyczące się napoiu wina, w początkach tylko Rzeczypospolitej w mocy zostawały.

W pierwszych Rzeczypospolitej czasach, iako Rzymianie żyli małym majątkiem, fami ziemię sprawowali, kobiety dzieliły z niemi prace. Na wsi i w mieście roboty pożyteczne, wychowanie dzieci, skromność, w domach ie trzymały. Nie wychodziły z nich chyba do kościołów, lub na iakie obrządki nabożne. Lecz gdy zwycięstwa nad Azyą odniesione zbytek i miękkość w Rzym wprowadziły, białogłowy w wolności i swywoli nie daly się przejść mężczyznom. Zwawość z którą nastawały o zniesienie prawa Appiuszowego zakazującego im pewnych zbytków w stroju, nie skuteczność różnych innych ustaw do tego zmierzających pokazuje, iak mocne ich było do wymyśłów przywiązanie. Na koniec doszły do tego, iż nad panami świata Rzymianami panując, przyspieszały zgubę Rzeczypospolitej.

FERALIA. Święta żałobne, które Rzymianie dwudziestego pierwszego Lutego odpawali, na uczczenie pamiętki zmarłych i ulżenia ich kar piekielnych. Nosili w te dni potrawę na groby i stąd *Feralia*,

mowi Festus, *a ferendis epulis*.

FERIE. Święta, dni w które pewnych robot czynić się nie godziło. U Rzymian dwojakie były *Ferie*: iedne pospolite, publiczne, drugie szczególne, osobne. Między publicznymi nayszczelniejsze były *Feriae Latinae* od Tarkwiniusza starego ustanowione, z okoliczności przymierza między Rzymem i sąsiedzkimi narodami. Chciał dla utwierdzenia tego związku, aby spólnie odprawowali święta na gorze nad alą położoney. Ofiary, biesiady, obrządki, wszystko się czyniło za składek tych narodów. Bożek na którego cześć święcono te dni, był *Jovis Latialis*: to jest opiekun Łacińskiego kraju. Na pewnych takowych świętach czterdzieści siedm ludów się znajdowało w równości zupełney, ta tylko różnica była, iż przełożonym tego obrządku, *Præfectus*, był Rzymianin, który zwyczaj na zawsze został. Święta Łacińskie coroczne były, ale dnia pewnego nie miały. Do senatu i pierwszych urzędników należało wyznaczać dni w roku. Z początku ieden dzień tylko te święta trwały; po wygnaniu królów drugi przydano, trzeci po zgodzie patrycjuszów i gminu, daleko później czwarty: ale ten

nie wchodził w same święta w albie odprawiane. Na kapitolium tylko gonitwy wozów poczwornych czyniono; a zwycięzca odbierał w nagrodę kubek soku piołunowego. Były inne *feriae Latinae* nadzwyczajne, ale to barzo rzadko.

Jeszcze święta publiczne *feriae* zrazu w prostocie i skromności, potem ze zbytkiem i wytworem odprawowane trojakiego rodzaju były. *Feriae statæ* albo *stativæ*, pewnych zawsze dni przypadające. *Conceptivæ*, którym kapłan najwyższy i urzędy dzień naznaczał: takie były *sementinæ* po sieybie, *Vindemiales* na winobranie obchodzone. Na koniec *Imperativæ*, że zawisły od rozkazu senatu, konsulów lub dyktatora za zezwoleniem trybunów z jakiej przygody wypadłego. Zwano je także *supplicationes*.

Feriae, święta szczególne osobne były te, które obchodzono w każdej kuryi, w każdej familii. Nazywano je *Sacra Gentilitia*. Jedne odprawowały się na urodziny, *Natalitia*, inne gdy młodzian brał męską szatę, *Liberalia*. Wesołości i biesiady po domach obywatelskich takowe dni od innych różniły. Rzymianie do obchodzenia tych świąt wieszczbę szczęśliwości swojej przywiązywali.

FLA-

FLAMEN. Tak w Rzymie zwali się kapłani przywiązani do czci i służby iednego bożka, nie mogąc innym służyć. Numa król trzech takich kapłanów postanowił. Pierwszy był *Flamen Dialis*, albo Jowisza, drugi *Flamen Martialis*, Marsa, trzeci *Flamen Quirinalis*, Romulusa, przezwanego *Quirinu*. Ci byli z patrycjuszów, i wybierani przez głosy ludu. Nazywano ich wielkimi Flaminami. Potym przydano inszych z gminu branych, których mniejszymi zwano. Każdy z nich nosił imię bożka, ku którego czci był wzięty. Cesarzom nawet między bożki policzonym Flaminów dawali, ztąd *Flamen Caesaris*. *Flamen Augusti*. Flaminowie urząd swoy dożywotnie nosili, i złożeni z niego być nie mogli, chyba z ważnych barzo przyczyn, których sędzią był najwyższy kapłan. Imię to *Flamen*, pochodzi od *flammeum*, co znaczy zaślonę, którą kapłani głowę sobie okrywali. Inni prowadzą też imię od *filum* nie, iż ci kapłani związali sobie włosy nicią, wewnianą.

FLAMEN DIALIS. Flamen Jowisza. Nayprzedniejszy był z kapłanów szczególnych bożków. Miał prawo używania szaty bramowanej

purpurą, krzesła z sioniowej kości, *Curulis*, iako naywyżsi Rzeczypospolitey urzędnicy. Uszanowanie pospolite nad innych go wynosiło, ale wielką liczbą praw był określony. Z pomiędzy wielu te są znaczniejsze. Nie wolno mu było ięździć konno, patrzeć na wojsko potykające się za miastem, przysięgać, nosić na palcu pierścienia, chybaby był przedziurawiony, rozpadniony albo przerznięty, wynosić z domu ognia chyba poświęconego. Nie powinien był mieć żadnego węzła na sobie, ani czapki spiętej, ani pała spiętego. Jeśli więzieni związany mógł wniknąć w dom iego, trzeba było z więzow go uwolnić, powrozy albo łańcuchy z dziedzińca po nad dach przeciągnąć, i za dom zarzucić. Jeśli winowayca prowadzony na chłostanie padł do nog iego, poczytanoby za zbrodnie, gdyby tegoż dnia karę na nim wykonano. Nie godziło się kapłanowi Jowisza nie tylko się dotknąć, ale ani wspomnieć psa, kozy, mięsa surowego, bluszczu, bobu. Nogi ułoża iego powinny były być oblepione gliną, albo błotem rozwiedzionym; nikomu innemu leżeć na nim nie godziło się. Nie można było pod łóżkiem iego kłaść ani skrzyni, ani drzewa, ani żelaza. Nie wol-

K 5

no

no mu było trzech nocy wciąż nie spać w domu. Wszystkie dni u niego święte były. Nie wychodził nigdy bez mitry swojej kapłańskiej. Nie mógł zdejmować koszuli czyli spodniej szaty, chyba w miejscu wcale zakrytym, żeby nigdy nie był widziany nagi w oczach Jowisza. Na biesiadach, nikt mu miejsca nie brał prócz króla ofiar, *Rex Sacrificulus*. Jeśli mu żona umarła, ustawała jego dostojność. Ci którzy z takiej przyczyny schodzili z urzędu, *Flamines* nazwani byli. Rozwodzić się z żoną nie mógł. Nie wolno mu było wniknąć na miejsce, gdzie pochowano lub spalono umarłego, godziło mu się jednak być przytomnym na pogrzebie. Sam miał prawo nosić czapkę czyli mitrę białą, *Albogalerus* zwaną.

Zona jego zwana *Flaminica*, nosiła szaty koloru płomieniowego, na których był wyrażony piorun. Nie mogła nosić trzewików ze skóry zdechłego zwierza. Na głowie nosiła gałązkę dębową. W niektórych obrządkach ani stroić się na głowie, ani włosów czesać nie powinna była. Nie mogła wyżej nad trzy wschody, lub trzy szczyble wstępować.

Posługacze, którzy przedtym *Flaminem* szli *Præciæ* albo

Præclamitores zwani. Powinnością ich było przestrzegać rzemieślników i każdego rodzaju robotników, aby od roboty przestawali: bo gdyby tego nie czynili, a *Flamen* nadziedzic, ofiary czynić nie mógł.

FOEDUS. Przymierze, traktat, sojusz. W *Lacedemonie* traktaty pokoju lub sprzymierzenia czyniły się za zezwoleniem ludu i *Eforów*: królów i wodzów żadnej do tego władzy nie mieli. Gdy umowy zgodnie stanęły, spisywano je stylem zwyciężym lakonicznym, ale jasnym i bynajmniej obojętnemu tłumaczeniu niepodległym. Poprzyśiężone na *Kastora* i *Polluxa* bożków, których przewodnikami zwali, wyryte bywały na kolumnach postawionych na świętym miejscu.

Ateńczycy nigdy przymierza nie czynili bez przyściąg i przekleństw na tych, którzyby je zgwałcili. Sam lud zgromadzony miał moc zawierać traktaty. Gdy te dożyły, poprzyśięgali je na *Minerwę*, *Jowisza* i inne bożki opiekuny miasta, a to w kościołach ich, lub przed ich posągami.

W *Rzymie* czyniono przymierza za zezwoleniem senatu z ustawy ludu i przez przewodnictwo heroldów, to jest posłów wojny i pokoju *Feciales* zwanych. Wyznaczony z pomiędzy

między nich na to *Pater Patratus*, wymawiał przyśięgę w przytomności stron sprzymierzających się. Zrazu poprzyśięgający mieli w ręku kamień, którym uderzali w prosię na ten koniec przystawione. Przyśięga tak brzmiała. „Jeśli „lud *Rzymski* pierwszy tych „ustaw odstąpi, czy z publicznej rady, czy podstępem, „ty *Jowiszu* tak uderz lud „*Rzymski*, iako ja tego wie- „prza dziś uderzę. „Później był zwyczaj o ziemię tylko mocno kamieniem rzucić. Ztąd pochodzą owe wyrazy *foedus ferire*, *foedus iustum est*. Czasem pod czas przyśięgi, dotykano się posągów bożków. Zwyczajnie *Rzymianie* te przyśięgi rano przed południem czynili. Inaczej mieli sobie za złą wieśczę.

FORUM. Plac publiczny. Rynek. Dwojakiego rodzaju place publiczne były u starożytnych. Jedne, na ozdobę miasta i na publiczne zgromadzenia ludu, scymy; inne na targi rzeczy potrzebnych do życia.

O pierwszych mówiąc: W *Greji* place były czworokątne otoczone przyściankami w kolumny ściśto stawionymi, na których się wspierały architrawy kamienne marmurowe z gankami i galeriami. W *La-*

cedemonie ieden tylko plac publiczny był w mieście na obrady ludu, i ćwiczenie młodzieży naznaczony. Inne za miastem, zwłaszcza na którym młodzi gonitwy odprawiali blisko rzeki *Eurotes*.

W *Atenach* więcę takowych miejsc było na schadzki ludu w publicznych sprawach z katedrami czyli kazalniami dla krasomowców. Największy plac, najozdobniejszy był i najokazalszy. We środku placu tego, który był opasany leżał kamień duży, świętym nazwany, na którym urzędnicy *Thesmothetes* rzeczeni poprzyśięgali straż i zachowanie praw. Drugi plac w *Atenach* *Pnyke* nie miał nic podobnego wypaniałości pierwszego na też schadzki ludu naznaczony.

Place publiczne w *Rzymie* w *Włoszech* te nawet, które służyły na przedawanie rzeczy do życia potrzebnych, wspinały się przyściankami i gmachami ozdobione były, ale żaden niewyrobnywał okazałości placu *Rzymskiego Forum Romanum*, tak dla swojej okazałości i wielkości zwanego. O położeniu, a barziej rozległości jego wiele odmiennych zdań pisarzy. To pewna iż między *kapitolium*, a górą *Palatyńską* leżał. Niektórzy mniemają, iż cały plac teraz *Campo vacino* zwany zabierał, ale podobnie-

bniejsza do prawdy, iż tey rozciągłości przed rozszerzeniem przez Augusta uczynionym nie miał. Kościoły piękne, przyśłonki, kolumnady szerokie otaczały go. Widoki i igrzyska tam dawano. Na galeryach po nad kolumny były kramy i stoły odmieniaczów monet, bankierów, kupców, urzędników skarbowych do odbierania dochodów Rzeczypospolitey.

Na tym placu odprawowano obrady i obierano urzędników przez cechy i przez kurye; Prator sądy odprawował. Tam na miejscu przykrytym była niby katedra dla mówców *Rostra* nazwana, przeto iż przodami okrętów obita była, które się zowią *rostra*. Tam starający się o urzędy chodzili ziednywać sobie łaskę ludu. Z tych miar ten plac pełny zawsze był ludzi. Ten ieden był w Rzymie aż do czasu Juliusa Cezara, który drugi zrobił, od imienia swego nazwany *Forum Julium*. Trzeci po nim August, *Forum Augustum*. Były i inne imionami od swoich zakładaczów, albo od bliskości domów wziętemi znane.

W Greckich miastach i Rzymie rynkom na sprzedaż rzeczy potrzebnych wyznaczonym, imiona od samychże rzeczy sprzedających się dawano. Był

w Atenach rynek na leguminy, na zapachy, na fer świeży, na niewolniki, podług ich dzikiego zwyczaju handlowania ludźmi.

W Rzymie też były place na targi wołów *boarium*, świń *suarium*, ryb *piscatorium*, iaryzyn *olitorium forum*, i tym podobne inne. Te place były wspaniale obudowane.

Na rynkach w Rzymie co dziewięć dni bywały iarmarki barzo ludne. *Nundinae* to jest *feriae novem diuae*: na które zgromadzali się ludzie ze wsi częścią dla przedawania różnych żywności, częścią dla dowiedzenia się o następujących świętach i o sprawach rządu.

FRAMEA. Był to u starożytnych oręż zaczepny, o którego kształcie nie zgadzają się autorowie; niektorzy za iedno go mają co i *pilum* pociąg; inni rozumieją iż był pałasz długi.

FUGALIA. Niby święto ucieczki, zwane też *refugium*, odprawowane na pamiątkę wypędzenia królów z Rzymu. Obchodzono je w Lutym tego samego dnia, kiedy Tarquinius pyślny ušedł do Persenny Króla.

FUNDA. Proca. Narzędzie wojenne do rącenia służące, złożone z sznurow, z których miotano kamienie, a czasem kule

kule ołowiane z tak wielkim natężeniem, iż ani tarcze, ani szczytaki im nie wytrzymały. Mięszkańców wysp Balearyjskich miano za nabygleyszych w ciskaniu z procy. Procownicy, *Funditores* byli częścią woyska Rzymskiego.

FUNUS. Pogrzeb. Sprawowanie pogrzebów w naydawniejszym i prawie za święty poczytanym używaniu było u starożytnych. W Laedemonie pogrzeby obywatelów nie okazalego nie miały. Jeśli który na obronę oyczyzny życie poświęcił, obwiano w purpurę ciało jego i na łożu obłypanym liściem oliwnym je kładziono. Nikt ani płakał, ani ięczał publicznie, kobiety nawet nigdy nie płakały zmarłych.

Inaczej się na pogrzebach królów obchodzono podług praw nawet Likurga. Skoro król umarł, zaraz po wszystkich ulicach miasta na koniach biegali z ogłoszeniem tey nowiny. Zaraz kobiety z włosami rozpuszczonemi brały misy miedziane, w które biąc dzień i noc płacze i narzekania czyniły. Ciało zmarłego przez dzieśięć dni wystawione było; a przez ten czas sądy i schadzki publiczne ustawały. każdy dom powinien był w żałobę ubrać iednego mężczyznę i iedną białogłową. W

dzień na pogrzeb naznaczony wielki gmin ludzi z miasta i ze wsi obojczy płci z niewolnikami hurmem się zgromadzał do pałacu królewskiego, gdzie krzyki i ięczenia straszne wydawali, tłukąc się fródze w twarz, i mówiąc iż król zmarły był naylepszy z królów. Cały ten tłum szedł za ciałem, które na marach przybranych w drogic bławaty niesiono na mieysce grobu. Jeśli król na wojnie umarł, lub w potyczce zginął, wyrabiano figurę jego wcale mu podobną i też samą iey iakoby ciała częścią wyrządzano.

W Atenach iako i w innych Grecyi miastach ieden był pogrzebu sposób. Kiedy zwątpiono o chorym, przypinali na drzwiach domu gałęzie bukkszpanowe i laurowe. Bukszpan miał odpędzać duchy szkodliwe, a laur błagać Apollina bożka leków. Czaśem brzękali w misy miedziane dla odgonienia złych duchów. Inne obrządki prawie też same były, co u Rzymian, których opisanie następować.

U Rzymian pogrzeby ofobliwizym sposobem za święte obrządki miane. Przy ostatnim zgonie chorującego, trzeba było aby naybliższy krewny, a w małżeństwach iedno z małżonków pocałowanie umierającemu dawało, niby dla

dla przyjęcia duszy jego; tychże powinność była oczy i usta zamykać, żeby się zmarli nie tak strasliwemi wydawali. Zdejmowano mu potem pierścien z palca, który znowu wkładano, gdy go na stos niosiono. Wzywano głośno kilka razy po imieniu zmarłego, dla dowiedzenia się czy pewnie umarł, czy tylko wpadł w letarg. Odprawiawszy to, udawano się do ludzi, których powinność była, dostarczać wszystkich rzeczy do pogrzebu potrzebnych. Ci *Libitinarii* od Libityny bogini śmierci i pogrzebow zwali się, i przy kościele *Veneris Libitinæ* skład wszelkiego narzędzia swego mieli. Tam też trzymano księgi, w które zmarłych zapisywano. Pod Libitinarzami byli *Pollinctores*, od których ciało zmarłego powinno było być umyte i namażczone. Odziewano je w szatę białą zwyczajną, *toga*, a jeżeli był na wyższych urządach, w szatę urzędową. Kładziono ciało na katafalku w przyfionku domu, a do bramy przypinano gałęz cyprysową, na znak iż tam nikt wchodzić nie miał, z przyczyny trupa złożonego. U nog stało naczynie z kadzemiem. Zawsze ktoś był przy ciele: przy zacniejszych i majątniejszych zmarłych, zawsze

byli młodzi ludzie dla oganiania much z twarzy i z rąk.

Po siedmiu dniach, woźny publiczny w żałobie ogłaszał wyprowadzenie ciała, dłuższymi słowy przy pogrzebach znaczniejszych obywateli; przy pospolitych Krewni i przyziaciele obojczy płci krótkimi wyrazami: a kiedy człowiek znakomicie zasłużony w Rzeczypospolitej umarł, lud się do bramy domu zgromadzał. Na pogrzebach wodzów żołnierze szli za ciałem, włócznie żelazem do ziemi obrocone niosąc. Ceklarze takimże sposobem pęk rozg, *fascēs*, nosili. Ciało na małym łożu, *testica*, złożone, ośmiu lub dzieściu bliższych krewnych niosło. Twarz zmarłego była odkryta, a głowa w wieniec, chybaby go choroba zbyt zepszcila, w ten czas twarz przykrywano. *Designatores*, niby mistrze ceremonii każdemu miejsce wyznaczali. Przed całą przytomnych gromadą szli trębacz i piszczałkowie śmucnie grający. Inni pochodnie niosli. Bliżko ciała szedł kuglarz, czyli podrzeźniacz, który maskę do zmarłego podobną na twarzy niosąc, udawał go co do szczególnych jego chodzenia i ruszenia się sposobów. Wszytkie znaki dostojentw i urzędów zmarłego niesione były, iako

iako też i głowy z wosku, tak zmarłego iako przodków jego wyrażające: ale to było tylko przywilejem szlachty, zwano go *Jus imaginum*.

Szli potem wyzwolenicy zmarłego z czapkami na głowie, co było znakiem wolności ich, też krewni i przyziaciele w żałobie. Synowie mieli zastronę na głowie, a corki z włosami rozpuszczonemi bez żadnego pokrycia głowy i bosy w szatach białych. Za nimi płaczki kobiety szlochające i narzekające, na ten koniec nąte, *præfixæ* zwane. Za temi niewiastami następowali do usług pogrzebowych należący *Pollinctores* namaściciele *Vespiliones* *sandapilarii* grubarze. *Ustores* podpalacze stosów &c. wszyscy w czerni przed woźnym.

Kiedy pogrzeb był znaczney osoby, cała pompa zatrzymywała się na placu publicznym. Tam jeden z synów lub bliższych krewnych wstąpiwszy na katedrę miał mowę pogrzebową. Co w używaniu było i dla pań Rzymskich wysokiej godności. Jeśli ciało spalone być miało, prowadzono go na pole Marsowe. Tam ułożony był stos w czworogran, różney wysokości te stosy bywały, nazywano je *bustum*. Gdy już ciało bogato odziane na stosie złożono, zlewano je woniami, otwierano zmarłym

oczy, oddawano pierścien i pieniądz na okup przewozu Charona w ustrą w tykano. Podpalali krewni tyłem się obrociwszy, zabili na ofiarę byki i barany, rzucali w płomień szaty jego, i łupy z nieprzyjaciół. Dawniejszych czasów dzikim i nie ludzkim zwyczajem na ublaganie bożków podziemnych i na cześć zmarłych zabiano ienców, potem zastąpiły ten zwyczaj bitwy wyśiekaczów gladiatorów *bustuarii* od *bustum* nazwanych. Bywały czasem gonitwy konne i widoki teatralne.

Co po spaleniu zmarłego zostało, zbierali krewni. Między innemi znakami, po których Rzymianie zwłoki zmarłych poznawali, najszybciej podług Pliniusza był ten: obwiali ciało w płotno amiant zwane po Grecku *asbestos*, które ogień nie pali. Popioły i kości, mlekiem i winem obmywszy, schowane składali w grobie familii. Potem ofiary sprawujący pokrapiał lud wodą oczyszczalną, a najpierwsza z płaczek odprowadzała przytomnych tym słowem *licet mori odesse*. Krewni przyziaciele odchodząc żegnali zmarłego wołając po trzykroć *vale*, a czasem *ave salve*. Poydźmiemy, przydawali za tobą, gdy na nas kolej przyjdzie.

Cia-

Ciała te, które palone być nie miały, składano na płaskich marach, niby denkach z gliny, które potem w grobie składali na kamieniach na to przygotowanych. Szlachetniejsi chowali się w grobach kamiennych i marmurowych.

Pogrzeby zawsze kończyły się ucztą, którą krewnym i przyjaciółom dawano, tę ucztę *Silicernium* nazywano. Początek tego nazwiska i sposób uczt nie jednakowo różni autorów opisują. W dziewięć dni po pogrzebie znowu sprawowano ucztę *Novemdialia* zwane, na które brano szaty białe.

W Egipcie szczególniej się z namaszczeniem ciał obchodzono. Wielu do tego posługaczów było. Jedni żelazami na to sporządzonemi mózg wyimowali przez nozdrze. Drudzy wybierali wnętrzności otworzywszy w boku dziurę kamieniem Etiopskim ostrym nakładał brzytwy; a na to miejsce różne zapachy i balsamy wkładali. Ze zaś rozrzynanie boku i wydzieranie wnętrzności miało coś okropnego, ci którzy to czynili, skończywszy robotę swoją, co temu uciekali ścigani od przytomnych kamieniami. Barzo dobrze obchodzono się z temi, którzy balsamami ciało napuśczeni. Do tego oni myrtu, cynamonu i

innych korzeni używali. Po niejakim czasie okręcali ciało namaszczone bindami lnianymi, także napuszczonemi różną wonią i przykłonem na końcu gumą dobrze rozprawioną. Tak oporządzone ciało oddawali krewnym, od których chowane było w czasie otwartej na to sprawionej, a potem z szafą w grobowcach pospolitych składane. Ze wszystkich miejsc grobowych najsławniejsze było przy *Mensis* od miasta odłączone ueziołem, nad którego brzeg przynoszono umarłego. Tam sędziowie na to ustanowieni zgromadzili się roztrząsali życie Egipcjanina i nie pozwalali przewieźć go na drugą stronę na *miejscu odpoczynku*: co znaczy *eliscii*, chyba że sprawowanie się zmarłego nie naganne było. Surowość w tym sędziów nie ubłagana była i bez względu na osoby i dostojność ich, chociażby królewską. Ci których sąd naganął, pozbawieni byli cześci pogrzebu i przewoźnik, który w języku Egipskim *Charon* się nazywał, nie przewoził ciała na drugą stronę. Egipcjanin, który umarł nie uspokoiwszy długów, ciało jego pożyczalnikom wydawano, dla przymuszenia krewnych do wykupna jego przez składkę na zapłacenie długu. Jeśli nie był posłuszny prawom

ciało

ciało bez pogrzebu zostawało, to jest że go nie składano, iak dobrych obywateli w grobie, ale tylko wrzucano w doły, które *tartara* nazywano. Ztąd ieszcze dzisiaj znajduje się mumie, to jest ciała balsamowane w miejscach osobnych i niemających podobie-

stwa grobow. Tych zaś, którzy zdrajcami oyczyzny, świętokradcami, tyranami byli, którzy ponieśli ostatnie kary zbrodniom swoim winne, tych ciała na polu porzucone, na pastwisko dzikiego zwierza i żarłocznego ptaśwa zostawiano.

G.

G. Samo kładło się za *Gaius* albo *Caius Gellius*, *gens*, *gaudium*, *gesta*, *gratia* GAB. *Gabinus*. GAL. *Galerius* albo *Gallus*. G. C. *Genio Civitatis*. GER. albo GERM. *Germanicus*. *Germania*. GM. *Germanicus* albo *Germanus*. GN. *Gnaeus* zamiast *Cnaeus*, *Gens*, *Genus*, *Genius*. GRE. *Græcus*. GL. *Gloria*. G. V. *Gravitas vestra*. GR. GX. *Greex*. GR. *Gerit* albo *Gratis*. GL. S. *Gallus Sulpicius*.

Pierwszy tę literę wynalazł *Corbilius* wyzwoleniec dodał do C. małą kreskę. Rzymianie literę G. nie zaczęli używać, aż po pierwszy wojnie Punickiej. Przedtem na miejsce iey używali literę C. Potem zaś czafem jedną za drugą obojętnie kładli. Znajduie się

g. położone za *n Aglises* za *Anchises aggulus* za *angulus*. Pisano niekiedy r. za g. *anger* za *agger* niekiedy u. za g. *fivere* za *figere*.

G. w liczbie znaczy czterysta i jeśli jest kreska nad nią, znaczy czterdzieści tysięcy. U Greków ta litera wyraża trzy, a z kreską z prawej strony idącą trzy tysiące.

GALLICYBELES. Kapłani bogini Cybeli tak mianowani od rzeki Phrygijskiej *Gallus* nazwanej, gdzie się częściej bogini zaczęła. Rzezańcami byli. Najsłynniejszy między niemi, *Archigallus* się nazywał. Przywłaszczali sobie przepowiadanie rzeczy przyszłych i biegać po miastach i wsiach korzystali z prostactwa prędko-wiernych. Ofiary swoje oddawali przy odgłosie cym-

L

bałow

bałow i kotłow, a z nożami tu i owdzie biegaąc niby szaleniem kaleczyli się sami.

GAMELION. Mieściąc Atenśki na nasz Styczeń wychodzący, w którym odprowowały się święta god weselnych po Grecku *gamelea*. Dane było nazwisko *gamelia* Junonie bogini, na cześć której tę uroczystość obchodzono.

GENS. Rod. Dom. Między *Gens* a *Familia* ta zachodzi różnica, iż pierwsze zdaie się należeć do imienia, a drugie do przeczki domu. Pierwsze, to jest *gens*, zawierać rod z jednego pnia, drugie, *familia*, oznacza linie na które się dom rozrodził. Naprzykład wszyscy Waleryuszowie byli jednego rodu, od jednego pochodzący *eadem gens*, ale rod podzielony był na różne familie, które do imienia Walerych różne przezczki czyli przydomki dodawały: *in gente Valeria* byli *Maximowie*, *Messalowie*, *Flakkowie* &c. *Familiae* były albo *Patriciae* albo *Plebeiae*, ta różnica pochodziła od pierwszego podziału Rzymian uczynionego przez Romulusa (obeznany o tym pod *Patricii*.) Trafiło się jednak dość często, że ze dwóch familii tegoż imienia i tegoż rodu, jedna była *Patrycyuszowska*, a druga *Plebeyska*, iako *in gente Tullia*, *Tulliusowie*

Longi byli *patrycyuszami*, a *Tulliusowie* *Ciceronowie* *plebeiuszami*. Czasem jedna familia przechodziła z stanu *patrycyuszów* do *plebeiuszów*, albo dla osiągnięcia dostojności *Tribunów*, albo z przyczyny przypodobienia za syna od oycanizszego stanu: acz niektórzy z autorów twierdzą, iż przypodobienie bynajmniej rzędu familii nie odmieniało, do famiey tylko przypodobionego osoby się ściągając. Pochodzący z jednego rodu zwali się *gentiles*.

GLADIATOR. Wysekacz. Zwało gladiatorami w Rzymie ludzi, którzy się mieczami potykałi i zabijali wzajemnie na placu, *Arena*, dla dania widowok ludowi.

Początek tego szermierstwa pochodzi ze zwyczaju starożytnego zabijania na ofiarę bohaterom i rycerzom na wojnie poległym ienów wojennych. Zamiast zarzynania ich, kazało im samym między sobą się wysekać.

W pierwszych Rzeczypospolitey czasach, nie bywały te bitwy tylko na pogrzebach najwyższych urzędników, i znaczniejszych senatorów: potym pospolicie dawano i na pogrzebach prywatnych ludzi, którzy nawet przez testament te wysekania nakazywali. Dopiero w roku Rzymu 488. bi-

twy

twy gladiatorów pierwszy raz na widok dane ludowi Rzymskiemu bez pogrzebu. Zbyt się zwyczaj ten dziki wzmożył u Rzymian, tak dalece że na uczciach przy śalach iadalnych stawiano kilka par tych wysekaczów, którzy się dla rozrywki przytomnych potykali. Nie było żadnego poświęcenia kościoła ani budynku publicznego, żadnej uroczystości bez tych szermierzy.

Ci którzy się za gladiatorów nymowali, obowiązywali się do wycierpienia wszystkiego, żelaza, ognia, kaidan, śmierci samey, gdyby swojej powinności nie czynili zadość, gdyby uciekali. To obowiązywanie się zwano *autoramentum*. Mała z początku liczba wysekaczów coraz barziej rosła, ostatnich osobiwie Rzeczypospolitey czasów do podziwienia ich wielu było. Julius Cezar podczas Edyktu swego, stawił ich na różnych widokach trzyśta dwadzieścia par. Ci, którzy takowe widoki sprawowali, wprzód obwieszczali lud przez tablice po rogach ulic i publicznych placach poprzybiene o liczbie gladiatorów, wyrażając imiona i znaczniejszych i znaki po którychby ich rozeznawać miano. Dla ćwiczenia wysekaczów na igrzyska byli nauczyciele *Laniistae* zwani.

Dwoiaki rodzaj ludzi w te bitwy gladiatorskie wchodził: iedni z przymusu, iako niewolnicy i zbrodniowie na śmierć skazani; drudzy wolnemi będąc z upodobania i rozpufty poddawali się w to haniebne rzemiosło. Co w historykach i o ludziach na naysilniejszych stopniach będących, a nawet o niewiastach z pogardą i wzdręgiem się czytamy.

Wiele gatunków było wysekaczów, którzy albo od oręża którym się spotykali, albo od okoliczności z której te widowiska dawano, albo od mieysca igrzysk imię brali. *Retiarii* wysekacze tak zwani, iż w sieci zajmowali głowę przeciwnika i wiktali go, za oręż trzyczębnę włóczni zażywali; przeciwko tym retiariom walczący zwani *Secutores*, kiedy bez skutku sieciami zajmowani byli, z pałaszem się za tamtemi uganieli. *Thraeces*, którzy uzbrojeni byli kłzastem ludu Trackiego, to jest szablą krotką, pułastem i tarczą okrągłą. *Mirmillonnes* uzbrojeni iak Gallowie, nosili długi pałasz, tarczę i szyszak, na wierzchu którego zwyczajnie było wyobrażenie ryby. *Samnites* od podobieństwa oręża Samnitów przez wzgardę tak nazwali pewnych gladiatorów. Wysekacze na pogrzebach się potykający, zwali się *busstarii*

od *buſtum* ſtos pogrzebowy. *Andabatae*, wyſiekacze z zawiązanemi oczyma z koni ſię potykający.

Miſtrze wyſiekaczow karmili ich mocnemi potrawami, ſtawali ſię mieć wyſokich, przedawali ich drogo urzędnikom z powinności igrzyſka ſprawującym, którzy dla ziednania ſobie głosow ludu, widokami podobać ſię tim chcieli. Seneka twierdzi, że za iego czaſow gladiatorowie wcale nago ſię potykali. W czaſ do bitwy naznaczony, prowadzono z okazałością te nieſzczęśliwe ofiary. Z początku lekko ſię nagabywali, różne ruſzania ſztuczne wyrabiając; wnet za daniem znaku przez trąbę do ciężkich razow i do krwi przychodziło. Gdy lud widział ranionego, który ſchyleniem miecza wyznawał ſię pokonanym, a raniony dobrze i mężnie ſię ſprawił, dawał znak, aby go przy życiu zachowano; ieſli zaś potykał ſię gnuſnie, na śmierć go zwycięzcy wydawał. Znak zachowania był, dwie ręce złączone, a wielkie palce zgięte; znak zguby, ie dna ręka z palcem wielkim podnieſionym. Ciało zabitego wyſiekacza hakiem z placu ſciągano.

Kiedy iakiemu gladiatorowi, który ſię na wielu potyczkach dobrze popiſał, lud wolność

darował, Prætor kazawſzy mu do ſiebie przyſtąpić, dawał w ręce kiy ſekaty, nazwany *rudis*. Ztąd takim ſpółobem wolnością darowani *Rudiones* ſię zwali. Niektorzy uczeni mniemają, że to były miecze drewniane.

Rzymianie te igrzyſka tak dzikie i okrutne w wielkim upodobaniu mieli. Rozſzedł ſię ten zwyczaj po Grecyi i Azyi. Nigdy iednak w Atenach przyjętym nie był. I gdy raz wprowadzenie iego na zgromadzeniu ludu podano, zawołał ieden Ateńczyk: *Wywroćcie pierwey ołtarz, który oycowie naſi wieczer od tyſiąc lat wyſtawiali liſoſci*.

GRAMMATICA. Nauka ięzyka wynikła z uważania, iak ſię używają, iak łączą i ſkładają ſłowa. Zrazu Grammatyka preſtawiała na wykładzie wſiſności wyrazow i prawidłaſ podług których ſkład ich czynić ſię powinien. Potym rozciągła ſię do rozumienia i tłumaczenia autorow zwaſzcza poetow. Przydano ieſzcze do niej krytykę, to ieſt ſztukę ſądzienia o dziełach dowcipu i o umiejętnościach. Imię iedno zoſtało, chociaź czyniono różnicę między *Grammatice* i *Philologia*.

Pierwſzey zabawą było uczyć mowienia i piſania bez błędu w iakim ięzyku. W Grecyi, ſzko-

ſzkoly na to publiczne były: w wielkim używaniu ta nauka w Greckich miachach, a oſobliwie w Atenach miana, tak dalece, iż z nayniższego poſpolstwa każdy mógł rozeznaczyć naymniejszy w ięzyku omyłkę autorow, mowcow, aktorow. Pochodziło to z wielkiego ſzacunku, który Grecy mieli ku ſwemu ięzykowi z pogardą innych, nawet Łacińskiego.

Drugi gatunek Grammatyki *Philologia* zajmował wykład, tłumaczenie i ſądzenie autorow, z czynieniem uwag roznego rodzaju. Zawierał przeto w ſobie grammatykę, retorykę, poetykę, znościſtwa ſtarożytności, hiſtoryę, filozofię.

Rzymianie w początkach zatrudnieni podbiianiem i ubezpieczaniem ſobie dzierżaw, nie mieli żadnego ſtania o wykſtałcenie ięzyka ſwego. I tak w pięćſet lat po krolowaniu Numy mowa ich ani grecka, ani łacińska nie była, ale pomięszana i gruba. Polyb piſząc ſwoją hiſtoryę, miał trudność znaieſć choć między bardzo uczonemi, ktoby mu przetłumaczyć mógł traktaty Rzymskie. Grammatyka u Rzymian prawie dopiero przy ſchyłku Rzeczypoſpolitey przyjętą zoſtała, na ſześćdziesiąt około lat przed wojną domową Cezara i Pompejuſza. W

ten czaſ ſię nauka ięzyka zaczęła i wiele ſłow od Grekow zabranych i na łacinę przekształconych ten ięzyk zubożyło. Szkoły Grammatyki otworzono, do których młodzi wſzelkiego ſtanu uęſzczali. Nayzacniyſi ludzie, iako Cezar, Pompeius, Cycero, pozwalali w domach ſwoich tę naukę dawać i ſami czaſem iey uczyć mieli ſobie za rzecz miłą. Ztąd w krotce ięzyk ten do kſtałtu i doſkonałości przyſzedł.

Za pierwſzego w Grecyi autora Grammatyki poczytuja Ariſtoteleſa, iż pierwſzy ſłowa na klasy podzielił i o tey rzeczy piſał. Wielu barzo potym Grammatykow było. Ariſtarcha między znakomitoſtami licząc. Przejrział on i ułożył z pilnością dzieło Homera i Pindara. W Rzymie zrazu byli Grecy Grammatycy, poźniey wielu Łacinnikow. Sławny ieſt Aurelius Apilius filolog ſławny Marcus Aurelius Gniphon, który uczył retoryki i grammatyki w domu Juliusza Cezara ieſzcze dziecięciami. Na iego nauki przychodził Cycero iuż pretor nie wſpominając tych, którzy piſmami do dobrej grammatyki pomogli, choć w ſzkolach nieuczyli, iako Varro, Cicero, Meſſala i Julius Cezar.

GYMNASIARCHA. Przełożony nad młodzieżą ćwiczącą się. W Grecyi był to urząd wielkiej wagi, zawiadujący dozorem wszystkiej młodzieży sobie powierzony. Miał pod sobą niższych urzędników, z których jeden nazywał się *Xistarcha* przełożony nad pasowaniem się i był mistrzem zapasników; drugi *Gymnast* dozieraający różnych ćwiczeń, aby porządnie i bez szkody zdrowia odprawowały się.

GYMNASIUM. Miejsce na ćwiczenie ciała, nabieranie siły i zręczności. Masz obłężnien pod *Exercitatio*. Gymnasium pochodzi od Greckiego słowa znaczącego obnażyć się, przeto iż w Grecyi podobne ćwiczenia zdziwłszy szaty odprawowano. W Perfyi, u Greków i Rzymian wielką część edukacyi młodzi na tych ćwiczeniach zależała. Sztuka ćwiczenia takowego zwała się *Gymnastica*. Obacz *Athleta*.

H.

H. Itera u dawnych Rzymian nie innego nie była prócz prostego znaczku, iż do wymawiania sylaby technicznie mocniejszy przydać trzeba, często ją opuszczali pisząc *triumpus*, za *triumphus* *Græcus*, za *Gracchus* &c. Czasem kładli na początku słów tam gdzie teraz zwyczaj ją wyrugował, *huber*, za *uber*, *harena*, za *arena*. Na miejscu tej litery czasem się znajduje B. *Belena*, za *Helena* czasem S, *exsibebant* za *exhibebant*. *Hesper* pisali za *vesper*. Znajduje się też *hamula*, za *famula*. Obacz spisanie de numism. usu & praest. Desurt. II.

H. samo kładzie się za *habet*, *hic*, *heic*, *hastatus*, *haeres*, *homo*, *honestus*, *honor*, *hora*, *hortus*, *herus*.

H. A. *Hoc Anno*. HA. *Hadrianus*. HC. *hunc* albo *hic*. HER. *Heres*, *hereditas*, *Herennius*. HER. albo HERC. S. *Herculi Sacrum*. H.L.S. *Sestercius*. H.S. albo HS. *Sestercium*. H.M.AD.H.N.T. *hoc monumentum ad haeredes non transit*. H.O. *hostis occisus*. HSS. *hostes*. H.S. *hic situs*, *sita* albo *sepultus sepulcrum*. H. SS. *his superscriptis*.

Kiedy H. jest znakiem liczby, wyraża w ten czas dwieście,

ście, a liniyka na wierzchu, dwakroć sto tysięcy.

HASTA. Włócznia, kopią. Oręż ten od Hetrułskow wzięli Rzymianie *Curim* u nich zwany z Sabińskiego *Quiris*, odczego poszło imię Romulusa *Quirinus*. *Hasta* wieloraki oręż wyrażało, różniący się barzycz długością i grubością, niż kształtem. Dwa rodzaje były włóczni używanych od piechoty. Jedne włócznie były długie i grube, których wręcz używano, drugie krótsze i lżejsze do ciskania. Wyfokłość tego oręża była na człeka. Drugi rodzaj włóczni niby poł kopii albo włóczni miał około dwóch łokci długości, a całą szerokości. Żelazca albo grotu samego dziewić cali długości było, dla wielkiej kończatości i cienkości swojej za pierwszym pociśnięciem i uderzeniem zginał się, tak dalece, iż nieprzyjaciół nie mógł go na odrzucenie użyć. Każdy żołnierz miał wiele takich włóczni w lewej ręce, w której tarczę trzymał, prawą zachowując wolną, bądź dla ciskania onych, bądź dla używania miecza. Rzymianie ten drugi rodzaj włóczni nazywali *hasta velitaris*, przeto iż ten był oręż lekkich żołnierzy, którzy za drugiego wojny Punickiego nazwani byli *velites*.

Hasta pura zwano włócznią bez żelaza.

Hasta centumvialis. Znaczyła zebranie się na sąd Centumviorów. *Hasta ementa*. Włócznia czerwonego koloru, jaką wystawiono na wyniesleyszym w obozie miejscu, na znak że miasto mocą dobyte na łup i rabowanie żołnierzom wydawano. *Hasta praetoria* albo *hasta verditionis*. Włócznia pretorska, włócznia przedaży, którą wystawiano, gdy z wyroku pretora dobra i ruchomości jakie pod przedaż publiczną poddane zostały.

HASTATI. Kopiniicy. Z początku tak zwani pieśni Rzymscy żołnierze, iż tylko kopii albo włóczni używali: późniejszych czasów choć broń odmienili imię toż samo imię zatrzymano. W jakim rzędzie w wojsku miejsce mieli obacz pod *Legio*.

HECATOMBEON. Imię jednego miesiąca Ateńskiego tak nazwanego od *hecatombe* ofiary stu wołów, w tym miesiącu sprawowanej w Argos na cześć Junony. Święta same zwały się *hecastesia*, a pierwszy ich dzień *hecatombaia*. Pochodzi to imię od greckiego słowa sto znaczącego. Ten miesiąc wychodzi na Lipiec u nas.

HELLEPOLIS. Machina wojenna czworograniasta znacznej wielkości, do obalenia murów

miejskich służąca, iako słowo greckie oznacza. Z wielu więc drewnianych balkami mocnymi osadzonych, a coraz mniejszych złożona, na kołach toczona była. Z tych więc pokrytych mokreimi skorami i chrostem zielonym wychodziły troyzbne kończate belki, którym sztuki żelaza wagi dodawały. Walono w mury takowymi belkami.

HELIASITES. Urzędnicy Atenscy. Do ich sądu należało tłumaczyć prawa ciemne w przypadkach. Co nie czyni chwały prawom Ateńskim: gdyż między innemi praw przymiotami jedna z najpierwszych jest, iasność i niepodpadanie tłumaczeniu. Trybunał ten złożony był z tyśiąca, a czasem z tyśiąca pięciuset sędziów, których *Thesmotetæ* drudzy urzędnicy nad wykonaniem praw przełożeni zgromadzili. Wybierali z każdego cechu tych, którzy już w innych sądach Rzeczypospolitey służyli. Na znak wezwania Heliotetów Tefnoteci posłali im łaskę mającą wyrzą literę cechu, z którego ich na ten czas wofano. Plac publiczny w Atenach nazwany *Helia*, był miejscem zasiadania tych urzędników. Czasem i z innych trybunałów do tego wzywano sędziów, którzy brali też imię Heliastów i różne sprawy rozłządzali. Za-

siadać zaraz po zachodzie słońca powinni byli.

HEMERODROMOS. Grecy tak nazywali gonców wyprawianych z listami w sprawach państwa, którzy z niewymowną szypkością biegli. Dla prędzszego doyscia goniec taki nie biegł tylko jeden dzień, co i imię z dwóch słow greckich złożone oznacza. Po dziennym biegu, oddawał listy drugiemu goncowi iednodziennemu. Używanie hemerodromów Rzymianie od Greków wzięli.

HILARIA. Święta u Greków i Rzymian na cześć matki bożków Cybeli i Pana leśnego bożka w Marcu odprawowane.

HIPPARCHUS. U Greków wodz iazydy.

HIPPODROMUS. Słowo pochodzące od dwóch greckich, z których iedno *konja*, drugie *bieg* znaczy. Plac na gonitwy konne w Grecyi, inny był na zapaski i szermierstwa. Czasem autorowie miewiają *stadium* i *hippodromum*. Różnica iednak między niemi zachodzi. *Stadium* nie miało więcej, iak około sześćset kroków długości, a *hippodromum* miało mniej od czterech stadiów. Zrazu były te place proste i nieozdobne. Potym je murem albo parkanem opasywano. Poźniej, osobliwie w Ate-

w Atenach, naywspanialsze pałace ozdabiały plac gonitwy.

HISTORI. Opisanie dzieł ludzkich, które się zdarzyły. Kiedy ią pisać zaczęto, zaraz za barzo pożyteczną wszelkich stopniów ludziom uznana. U żydów jest naydawniejsza, u Egipcyanów w wielkim była poważeniu, ale zaćmiona zawsze allegoryami i wyobrażeniami niewłaściwemi, odmianami imion i dzieciów. U Greków zrazu prosta i gruba. Dofyć mieli Grecy, iako i inne narody w początkach osobliwsze przypadki znaczyć wystawianiem ołtarzy, słupów i różnych pamieć. Poźniej ryto powieść dzieciów na kamieniach lub miedzi. Potym w pismach i księgach publicznych składano je, na koniec poetowie w pieśniach i wierzach swoich poświęcili różnych czynów pamieć. Przeto Homera za dzieiopisa mają. Przed Herodotem i Tucididesem, nikt wolną mową ile wiemy nie pisał historyi.

Rzymska historya równie słabe początki miała. Na kamieniach i miedzi zrazu ryta, potym w dozorze i zawiadowaniu kapłanów zostawała. Naywyższy kapłan wszystkie roczne dzieje układał w kroniki. I te to zwano *Annales Maximi*. Dopiero Roku Rzymu 631. Newius i Ennius po-

czeli historyą kraść poetycznemi ozdobami. Quintus Fabius Pictor pierwszy porządnie nie wierzem dzieje pisał. Poźniejszych Rzeczypospolitey czasów wielu i barzo sławnych Rzym miał dzieciopisów. Wiadomość o nich zabrać możesz z książki elementarney o wymowie i poezyi.

HOROLOGIUM. Z greckiego godzinnik, zegar. Machina samoruszna wyznacząca godziny. Nim zegary takowe nastały, starożytni samych kompasów iak zowieć, czyli zegarów słonecznych zażywali. Anaximander albo według Pliniusa Anaximenes zrobił w Lacedemonie pierwszy kompas w całej Grecyi. Porobiono potym podobne w Atenach, Koryncie i innych miastach. Klepsydry były najpierwsze z zegarów samorusznych. To słowo pochodzi od dwóch greckich, z których iedno znaczy *kryie*, drugie *woda*. Klepsydry w rzeczy samey były wodne. Krerybiusz miano za ich wynalazcę. Tak były pospolite w Grecyi, iż ie przy sobie noszono. Masz o nich pod słowem *Clepsydra*.

Zwyczaj słonecznych zegarów z Grecyi przeszedł do Syccylii, a z tamtąd Valerius Mefala konsul przyniósł kompas do Rzymu z Katany miasta. Prawda że trzydziestą lat pier-

wey kousul Papirius Curfor kazał był w Rzymie ieden zrobić; ale był wcale niedoskonały, gdyż tego Katańskiego przez sto lat prawie wolono używać, chociaż nie służył na kray Rzymski. Dopiero Q. Marcius konsul poprawił go, albo raczey inny na wzor tego zrobić kazał, przystosowany do kraiu. Nie długo potem poznano niedostateczność takowego zegaru na nocy i na dni pochmurne. Scipio Nasica umyślił pierwszy kazać zrobić zegar wodny. Nie jest wiadomo czyli to była prosta klepfydra bez innego kunsztu, procz ciekłu wody. To pewna że ten był pierwszy zegar, w którym koł użyto. Na wzor tego robiono potem różnego składu zegary, iako Vitruwiusz mowi. Nic nam iednak autorowe w szczególności o zegarach nie opisał. Używanie ich w Rzymie wielkie było. Zwyczajnie miewali je zawsze w stołowych izbach. (*)

HORTUS. Ogrod. To słowo w liczbie mnogiej *horti* u Rzymian nie znaczy tylko miejsce zasadzone drzewami, kwieciami i roślinami, ale całe

wieyskie mieszkanie pana z gruntem, zamykające różne zabudowania, łąki, winnice, ogrody. I w tym rozumieniu mowią nam autorowie Łacinscy wymieniając *Hortos Alcinoe, Aggripinae, Luculli, Sullustii, Maecenatis &c.* Cokolwiek kształtnego, wspaniałego, wymyślnego być mogło, wszystko Rzymianie łączyli na ozdobę ogrodów swoich. Ulice drzewami sadzone, kwatery kwieciste, fontany z gry wod, statuy, czyniły je okazałemi i powabnemi. Mieli ogrody w mieście, mieli na wsiach równie wygodne i ozdobne. Sławne są Rzymskie ogrody *pensiles* nazwane; że tu nie o owych Asyryjskich Semiramidy nie wspomniemy dla zbytney dawności czasów i niepewności o ich kształcie. Rzymskie wspaniałe ogrody były w samej rzeczy na kołach przeznaczane. W ciepłe i pogodne dni przetaczano ich na otwarte miejsce, w zimie podtaczano pod przykrycie. Przykrycie to było z kamieni przezroczystych, przez które promienie słoneczne przechodząc ogrzewały drzewo i inne rośliny i

wzrost

(*) Wydana jest roku 1777. w Lipsku po niemiecku książka o kompasach czyli zegarach słonecznych napisana przez Pana Jerzego Henryka Martini &c. Tam dokładna o tej rzeczy wiadomość.

wzrost im dawały. Obacz jeszcze *Villa*.

O Greckich ogrodach w powszechności mówić można, iż wspaniałość i zbytek równie je znacznemi czynił, iak Rzymskie. Pisistrat i Cimon mieli w Atenach pyśne ogrody, które publicznemi uczynili, wnieśli do nich, używania owoców w nich wszystkim dozwalać. Naywięcej się Grecy o obfitość wód w ogrodach swoich starali, ale zwierchność nie cierpiała zwrotów wód na używanie osobne, i winy pieńżne za to postanowione były.

HOSPITALITAS. Gościnność. U Greków i Rzymian gościnność była związkiem i niby powinowactwem wzajemnym między osobami różnych krajów, którzy mocą przyjaźni zabierali obowiązek między sobą, aby w gościnie ieden drugiego w dom swój przyjmował, dając mu mieszkanie, żywność, a nawet odzienie bez płacy: a to powinowactwo z oyców przechodziło w naypoźniejszy potomstwo. Kiedy wchodzili w ten związek, stawali obydwa na progu domu, trzymając się za ręce i przysięgali sobie niezgwałconą przyjaźń, którą i prawa wojny rozerwać nie mogły, chyba za uroczystym wyrzeczeniem się. Jowisza i innych

bożków na świadectwo wzywali wierności swojej. Prawa gościnności były najswiętsze i często je nad pokrewieństwo przekładano. Zwyczajnie miano za grubiaństwo pytać się cudzoziemca gościa o przyczynę przybycia. Naprzód mu kąpiel sprawowano, umywano nogi, potem pospolicie przez dziewięć dni częstowano. Dla tego u dawnych, majątniejsi domy obszerne budowali, aby obcych umieścić mogli.

Zastaw tego sprzymierzenia była tabliczka z kruszcu lub z kory, którą na dwoje dzielono, każdey stronie połowę oddając, a znaczek im powinien był do następów przechodzić. Znak zwano *testera hospitalitatis*. Czasem te znaki nic innego nie były, tylko dwie sztuczki sioniowej kości albo drzewa z iedney sztuki przetrznięte, tak iż złożone iedną czyniły. Wyrażano na nich litery, cyfry, lub inne figury, które się podobają obrać. Czasem je pożyczano przyjaciółom: a ci za pokazaniem onych, praw gościnności uczestnikami się stawali. Kiedy dla wielkich przyczyn do wyrzeczenia się związku tego przechodziło; samano ową tabliczkę i donoszono przeniewierzonemu przyjacielowi, iż z nim się na zawsze zrywać powinno.

HOSTIA. Ofiara. Bydłota na ofiarę naznaczone i w nioy zabijane zwano *hostiae* albo *victimae*. Te między nimi zachodziły różnice; naprzód iż ofiary *hostiae* zwane czynić mógł każdy, *victimae* tylko ten, który nieprzyjaciela zwyciężył. Powtore iż *hostiae* zabijana bywała na ofiarę przed wyjściem naprzeciw nieprzyjaciela. *Victimae* zaś aż po zwyciężonym nieprzyjacielu. A tak te słowa pochodzą *hostia ab hostibus caedendis*; *Victimae a vincendis hostibus*. Te dwa nazwiska dawano potym i bydłom ofiarowanym z innych przyczyn i okoliczności, ztąd różnicą że *victimae* zwano więkksze bydłota, *hostias* mniejsze: lubo trafiało się, iż jednego za drugie używano. Uważać trzeba, iż iako starożytni czynili także ofiary z rzeczy niezżytych, imię *victimae* służyło samym rzeczom żyjącym, *hostiae* zaś zarówno jednym i drugim. Więcey obacz pod *Sacrificium*.

Hostiae purae. Tak zwano ofiarę z barankow, także pro-

fiat dzieścić dni tylko mających.

Hostiae praecidaneae od *prae* wprzód i *caedo* zabijam, które w dzień poprzedzający święta uroczyste ofiarowano. *Porca praecidanea* była świnia pełna przed żniwami zabijana Cererze, na oczyszczenie tych, którzy nie oddali ostatniey usługi zmarłym z swojej rodziny. *Hostiae succidaneae* od *sub* i *caedo*, potym bite; były te które zabijano powtore, kiedy pierwsze nie były miłe bogom, albo kiedy w pierwszych uchybiono iakiego obrządku.

HYBRISTICA. Święta odprawowane w Argos na cześć Telefilli niewiaſty odwagi heroicznej, która stanąwszy na czele woysk miasta, przymusiła Kleomena krola Lacedemońskiego do odstąpienia od oblężenia. W te święta męszczyni ubierali się po kobiecę, a kobiety po męsku.

HYDROPHORIA. Święta Greckie na cześć Apollina i na pamiątkę tych, którzy w potopie Deukaleona zginęli.

I.

I. Literę samą łacinnicy kładli za *Junius*, *Julius*, *Jupiter*, *ibi*, *id est*, *Immortalis*, *Imperator*, *Inferi*, *Invictus*, *Iussit*, *Interdum*, *Jus*. IR. *Infra*. I. AG. *In agro*. JAN. *Janus*, *Januarius*. JAD. *Jam dudum*. I. R. *Jam respondi*. H. *Hic*. J. C. *Jurisconsultus*, *Judex Cognitionum* albo *Julius Caesar*. I. D. *Inferis* *Diis*, albo *Jovi dedicatum* albo *Idi Dec* albo *Iussu Deorum*. ID. *Idus*. I. F. albo I. FO. *in foro*. IF. *interfuit*. IFE. *Interfuerunt*. IG. *Igitur*. I. H. *Jacet hic*. II. V. *Duumviri*. III. V. *Triumvir &c*. I. M. *Imago*, *Immortalis*, *Imperator*. I. M. CL. *In media Civitate*. IMM. *Immolavit*, *Immortalis*, *Immunis*. IM. S. *Impensa sua*. IN. *Inimicus*, *Incepit*. IN. A. P. XX. *In agro pedes viginti*. IN. *Inlustris*. IR. *Jovi regi*, *Junoni reginae*, *jure rogavit*. I. S. *Infra scriptus*, albo *in Senatu*. I. V. *Iustus vir*.

I. liczbę wyrażające u niektórych autorow znaczy iedno co i litera C. sto. Zwyczajnie wyraża iedność. JC. znaczy dziewięćset. Powszecznie I. przed większą od siebie liczbą

położone, uymuie następującej iedność, iako IX. dzie-
wić.

U Grekow ta litera z kreską ku prawey stronie idącą na wierzchu, wyraża dzieścić, ale kiedy kreska jest spodem i z strony lewey, znaczy na ten czas dzieścić tysięcy.

Często Łacinnicy zamiast I. używali u, *Optumus* zamiast *Optimus*. &c.

JANUARIUS. Styczeń. Pierwszy miesiąc roku tak nazwany od Janusa naydawniejszego bożka Rzymskiego. Na początku tego miesiąca Rzymianie odwiedzali się wzajemnie i posyłali sobie podarunki *strenae* zwane, niby kolędy.

JEJUNIUM. Post był w zwyczajnie u Grekow i u Rzymian. Aristoteles pisze, iż Lacedemończykowie postanowiwszy dać pomoc iakiemu miastu obleżonemu swoich sprzymierzeńcow, nakazywali post powszechny po całym państwie, nie wyimując od tego rozkazu nawet bydła. Czynili to dla dwóch końcow, naprzód dla oszczędzenia żywności dla obleżonych, potym dla ziednania sobie pomocy bogow.

W Ate-

W Atenach były niektóre święta, między innemi Eleufijskie i Tefmofolijskie, z których obchodzeniem łączyły się pofty osobiście białychgłow, które po całym dniu siedziały na ziemi w szatach żałobnych wstrzymując się od wszelkiego pokarmu. Różnym bożkom różne dni poświęcone były. Wiele kapłani i ofiarnice mieli obowiązków wstrzymywania się od pewnych pokarmów. Pośchowali kapłani gdy wyroki dawać mieli, także przychodzący do kościołów, gdy je odbierać chcieli, albo obrządki oczyszczenia odprawiać. Zwyczaj ten Grecy od Egipcyanów wzięli.

U Rzymian równie znane pofty. Mamy w Liwiuszu, iż Decemwirowie odebrawszy rozkaz radzenia się ksiąg Sybillińskich, z okoliczności niektórych dziwów na ow czas zdarzonych, ogłosili, iż na odwołanie złych skutków, trzeba było pośt nakazać na cześć Cerery, któryby się co pięć lat odprawiał. Były pofty na cześć Jowisza. W chorobach i niebezpieczeństwach obiecywano temu bożkowi pościć, gdyby je odwrócił. Na doświadczenie snów, albo na zabezpieczenie złym ich skutkom pofty czynili. Także zachowanie ciała w czystości pobudką pośtów bywało, osobiście to sta-

ranie mieli kapłani wyżsi, przeto od snu się wcale w noc poprzedzającą jakie uroczyste ofiary wstrzymywali, mając przy sobie niższych w swoim urzędzie, którzyby ich obudzali, gdyby ich sen morzył.

Początek zwyczajowi pośtów u pogan był w domowych i publicznych utrapieniach. Strata dzieci lub rodziców, posucha zbytnia, mory, wojny były powodem pośtów.

IMPERATOR. W czasach Rzeczypospolitej był to pełny czci tytuł, wodzowi dawany od żołnierzy po jakim znakomitym wojennym dziele. Potwierdzenie jego następowało od senatu, używał go wodz aż do odprawienia Tryumfu. Gdy Rzeczypospolita straciła wolność, Julius Cezar który opowiadał iey rządy, niechając brać nazwiska króla, przejął na Imperatora tytuł. Nawięzła władza rządu przy następach jego została. Zwali się Imperatorami. Czasem ich senat obierał, częścicy żołnierze: pochodziło ztąd, że najeżdżających i niegodnych na ten stopień wynoszono. Spodłony Rzym i w niewolę wzięty, często ccił i bał się, często zabijał tyranów swoich. Przybierali sobie Imperatorowie, albo synów i krewnych, albo obcych za życia do spoleczeństwa panowania. Tak przy-

przypofobieni zwali się *Cæsares*. Używali Imperatorowie lub Cesarze Rzymscy między innemi godności swoiey znakami, pęku rozg laurami otoczonego, który przed nimi noszono wraz z ogniem wiarze. Domicyan pierwszy bindy królewskiej *diadema* użył.

INDUSIUM. Kiedy więcej niż iedney *tuniki*, to jest spodnich szat zaczęto u Rzymian używać, w ten czas *Indusium* była to *tunika* białogłowska bliższa ciała wełniana, która im za koszule służyła. Dopiero za ostatnich Rzeczypospolitej czasów, kufcele z płotna być poczęły. Ta tunika dla mężczyzn zwała się ieszcze *Subucula*.

INTERREGNUM. INTER-
REX. *Interregnum*. Międzykrólewie, czas który płynął między zakończeniem rządu iednego a zaczęciem drugiego rządcy. Pierwsze *interregnum* w Rzymie było po śmierci Romulusa: gdy się na nowego króla stany zgodzić nie mogły, atak Rzymianie iak fabinowie z swego narodu króla mieć chcieli; postanowiono, aby przez dni pięć władza i znaki królewskie były przy iednym senatorze. Tak mianowany senator, *Interrex* się nazywał, niby namiestnik królewskiej dostojności. Gdy pięć dni wyszło, *Interrex* sam drugiego i toż

miejsce mianował i tak czynił następca iego, aż do obrania króla, co na ow czas cały rok zabrało. Po zniszczeniu królów, czas między iednym konsularstwem i drugim, albo między dyktatorem iednym a drugim z iedneyże potrzeby brany *Interregnum* zwano, a namiestnika do czasu wybranego *Interrex*. Ten ieden urząd nigdy plebeuszom nie był dany. Zwyczaj ten rządu zniósł Cesarze.

ISTHMICI Ludzi. Nazwane tak od *Isthmus* cieśniny ziemney Koryntskiej, postanowione na cześć Neptuna przez Sifysa brata Atamasa z przyczyny śmierci żony tego, nazwanej Ino, która się w morze wrzuciła z synem swoim Melicertem. Te igrzyska przez długi czas zaniedbane Tezeusz wznowił i okazałmi uczynił. Korynccykwowie do nich przypuścili Rzymian; ci po zburzeniu Koryntu odprawowanie onych zlecili Syccienccykom. Cwiczenia i zapaski na tych igrzyskach podobne iako i na innych widok czyniły.

JUDICIUM. Sąd. W Lacedemonie iak Likurg wszystkie majątki spólnemi uczynił, a srebro i złoto wywołał, mało barzo było spraw między prywatnemi obywatelami. Były iednak podzielone gatunki spraw, pewnym sędziom przywła-

właszczone. Rozsądzać o dziełachwicie dobr, kore cała Rzeczpospolita wydziała obywatelom należało do krolow. Występki gardłowe podlegały sądowi senatu, który na śmierć nie skazywał winowaycow, aż po długim roztrząsaniu i pewnym doysciu przestępstwa. Eforowie rozeznawali wszystkie obżalowania prywatniemiędzy obywatelami. Jeżeli szło o sądzenie krola, sprawa toczyła się przed zgromadzeniem ludu i Eforow, pod prezydentą drugiego krola. Zdania dawane głośno, stanowiąco większą liczbą głosow. Zawsze wolno było odwołać się do sądu całego ludu. Poźniej Eforowie w zbytnią moc się wzbieli; wszyscy pod swą władzę podgarnęli, sądząc podług wymysłow i namiętności swowich.

W Atenach dwoiaki naprzód był sąd: ieden w sprawach wprost lub pobocznie tyczących się Rzeczpospolitey; drugi w sprawach prywatnych. Kiedy w pierwszym obwiniony nie miał po sobie piątej części sędziow, skazywany był na winę pieniężną 1000. druchmow i za nieposobnego do pozywania i oskarżania w sądzie uznany. Winowayca zaś o występki iawnie przekonany, różnym karom z wyroku sądu podlegał. Albo na winy pie-

niężne, albo na utratę urzędu i godności, albo na wygnanie, na przywiązanie przez iaki czas znaczny do słupa, lub na śmierć go potępiano. Kiedy sędziowie przez wyrok swoy uwolnili obżalowanego o zaboystwo nie umyślne, powinien on być po zabiciu ofiar poprzyśiądz, iż sędziowie sprawiedliwie i nie przeciw prawdzie nie wykraczając osądzi, i gdyby inaczej było, kładąc na się przeklęstwo, oddawał się bożkom piekielnym.

Trzeci rodzaj sądu w Atenach używanego, zależał na tych prawnych krokach. Chcąc drugiego obżalować, przychodził do najpierwszego sędziego w Trybunale w którym chciał mieć sprawę, i brał pozwolenie pozwania przez woźnego. Otrzymawszy je podawał kartę, na ktorej wypisywał imię swoje i woźnego, toż pozwanego; występki jego krotko wyrażał i karę, ktorej się domagał. Jeśli po zwłoce oskarżonemu pozwoloney dla obrony, sprawa ielsze iasną nie była, kazano tak powodowi, iako i oskarżonemu przysięgać, iako nie przeciw prawdzie mówić nie będą, ani przez podeyscie i zdradę nie nie czynić. Swiadkow przysięgłych także słuchano. Po świadectwach, po pilnym sprawie roztrząsaniu, sędziowie brali dwa

li dwa kamyczki, ieden biały, drugi czarny i w milczeniu idąc ieden za drugim kładli owe kalkuły w iedną ze dwuch skrzyneczek na to przygotowanych. Biały uwalniał, czarny potępiał. Skoro na śmierć winowayca był skazany, oddawano go iedyńastu mężom gardłowym, którzy wyrok śmierci wnet wykonywali. Skazanego na winy Pretorowie albo Quaestorowie niby podskarbiowie Pallady w swoje księgi wpisywali. Niemogących zapłacić do więzienia wtrącano i hańbą z potomstwem ich naznaczano, zniżając ich z stopnia stanu w którym zostawali.

Czwarty rodzaj sądu był, w którym rozeznawali sprawy sędziowie zwani *Diaistetae arbitri*, Roziemcy. Sędziowie polubowni. Do takowego sądu, same tylko sprawy cywilne i między obywatelami zachodzące przychodziły. Sąd ten był bez appellacyi. Największa wina lub przegrana w tym sądzie była tysiąc drachmow.

Sądy w Rzymie dwoiaki były, w sprawach publicznych *Judicia publica*: w sprawach cywilnych i prywatnych, *Judicia privata*. Pretorowie zrazu nie rozeznawali innych spraw procz prywatnych. Lud sobie zachował inne, albo mianował kommissarzy, *Quaestio-*

res lub *Quaestores*; albo urzędnik iaki z pierwszych przynosił sprawę do ludu. Sami bowiem urzędnicy mogli przed sąd ludu pozywać obywatela o publiczne występki, iakie były *de ambitu*, o ubieganie się do godności przez środki zakazane; *de peculatu*, o kradzież skarbu publicznego; *de repetundis*, o zdzierstwo wyrażane nad prowincjami państwa Rzymskiego, albo nad sprzymierzonymi.

Zwyczajnie wprzód nie wwoływano spraw do całego ludu, aż pozwawszy stronę do sędziow zwyczajnych i dawszy mu do obrony czas prawem przepisany, to jest mniej więcej dni trzydzięści. Jeżeli skazany był na winę pieniężną w pierwszym sądzie, sprawa wytaczała się przed seym ludu przez pokolenia, ielsi kara była gardłowa, tedy przed seym przez Centurye. Wnoszenia strony oskarżającej powinny być być przybite na iawnych mieyscach przez trzy dni targowe, tak iako prawa. Gdy dzień naznaczony przyszedł, powtarzała swoje domagania strona powodowa w takowych naprzykład wyrazach. *Rogovos, Quirites, velitis, jubeatis, ne ut M. Tullio aqua & igni interdicatur*. Na ten czas lud na Centurye podzielony, każdy osobno dawał swoje zdania,

nia, głosem, albo przez tabliczki, przechodząc przez małe mosty na to umyślnie sporządzone.

Jeśli kiedy Trybunowie, nie czekając pierwszego zwyczajnego sądu, chcieli kogo prosto obwinąć przed ludem, jeden z nich na to wyznaczony wstępował na katedrę mówców i nazywał temu którego obwiniać miał dzień na słuchanie skarg przygotowanych. Gdy dzień ow przyszedł, Trybun przez woźnego pozywał, przez trzy dni następnie przekładał winy oskarżonego. Pozwalano mu czasu do usprawiedliwienia się. Jeżeli tego nie czynił, zaraz tam przy *rostrach*, Trybun wyznaczał winowaycy dzień do stawienia się przed ludem, na słuchanie dekretu przeciw sobie po trzech dniach targowych.

Naydawniejszy cel, około którego Trybunał całego ludu zabawiał się, był *Crimen Perduellionis*, kryminał przeciw oyczyźnie. Kary w tym sądzie nazywane były, wina pieniężna, wygnanie, śmierć. O wygnaniu masz pod *Exilium*, i o wyrazach, którym na wygnanie skazywano. Dopuśczałi Rzymianie dobrowolnym wygnaniem uchodzić kary śmierci, chyba żeby ztąd wolność oyczyzny w niebezpieczeństwie zostawała; w ten

czas bowiem wyrok śmierci wykonywano, zaduszeniem przestępcy, albo zrzućciem z Tarpejskicy skały.

Sądy prywatne sprawowane bywały, albo przez Pratora, albo przez Trybunał Decemvirów lub Centumvirów. Do takowych sądów należały sprawy szczególne między obywatelami tak cywilne jako kryminalne. Jeśli w sprawie mówiono zrana; sąd zasiadał po obiedzie na ogłoszenie dekretu. Jeśli sędziowie nie wysłuchali rzeczy o którą szło, albo niepoznali iasnie sprawy, mówili stawiającym, *non liquet*, nie iasna ieszcze rzecz iest.

Powrzechnie dekreta sądów Rzymskich były w barzo małej liczbie słów. Zwyczajnie mówili tylko *condemno*, uznając go winnym, skazując go, albo *ille debet*, winien, albo *solve*, zapłać, lub *redde*, oddaj. Wyrazy poprzedzające słowa dekretu były te: *Si quid est mei iudicii*, ile ja sądzić mogę. Przy skazywaniu na śmierć, Prator zdejmował szatę bramowaną purpurą.

Sądy polubowne wielce zwyczajne u Rzymian były. W tych dekretujących zaczynał zawsze od tych słów: *Arbitror te hoc modo satisfacere auctori debere*. Mniemam, iż tym spo-

sobem zadość uczynić powodowi powinien.

Kiedy po trzydziestu dniach nie uczynił zadość wyrokowi sądowemu skazany, prowadzono go pomiewolnie do Pratora, który nowym dekretem dłużnika w moc pożyczalnikowi oddawał, *in custodiam*, pod straż w dom tegoż, chyba że zaraz zapłacił, albo rekomyię postawił. Obszernie o dłużnikach pod *Debitor*. W sprawach kryminalnych, strona przegrana mogła apelować do sądu ludu Rzymskiego.

JUGERUM. Był u Rzymian wymiar roli, niby morg, pomiar, staie, przeciąg ziemi na stop dwieście, albo według innych na stop dwieście czterdzieści wzdłuż, a sto lub sto dwadzieścia w szerz. Połowa jugeri zwała się *Actus*.

JULIUS. Miesiąc Lipiec tak u Rzymian nazwany, na cześć Juliusza Cezarza, który się w tym miesiącu urodził. Przedtym zwał się *Quintilis*, iż był piątym miesiącem roku zaczynającego się dawniej od Marca. W tym miesiącu zwyczajnie płacono naiecia domów i odprawowano przegładanie całej iazdy Rzymskiej.

JUNIUS. Miesiąc Czerwiec. Nazwisko iego pochodzi od Junony bogini, albo od młodzieży *Juniores*, albo od

Junius Brutusa, który krolow z Rzymu wypędził.

JURAMENTUM. Przyśięga. Twierdzenie za wezwaniem na świadectwo bóstwa barzo dawno używane od starożytnych. Poetowie Grecy przyśięganie zowią płodem niezgody. W różnych krajach przez różnych bożków i boginie przyśięgali dawni. Częścicy Lacedemonczycy przez Herkuleśa i polbożków Kąstora, i Polluxa; Ateńczykowie przez Minerwę. Czynili zwyczajnie przyśięgi swoje przy ołtarzach, lub posągach bożków. Niewiaśły przez boginie częścicy przyśięgi czyniły. Czasem wzywali bohaterów w przyśięgach. Podłość i pochlebstwo wprowadziło zwyczaj po upadku Rzeczypospolitey Rzymskiej, że przyśięgano na imię i geniusze Cesarzów. Jedni z Cesarzów zakazywali, drudzy przykazami stwierdzali takowy obrządek. Przyszło było do tego, że przez naylichsze rzeczy przyśięgano. To dało przyczynę, iż woleli ludzie przez siebie samych, na swą głowę, na oczy w przyśięgach się zaklinać. Różnych stanów ludzie na różne bóstwa opiekujące się temiż stanami przyśięgali. Tak rolnicy przez Cererę, winnicy przez Bachusa, myśliwi przez Dyana &c.

Rzymianie pospolicie przyśięgali na Jowisza kamień, *per*

Jovem lapidem. Był to posąg z kamienia od początku Rzymu w kapitolium. Czyniąc tę przysięgę, trzymali kamień w ręku. Także na boginie *Fides* wierność, rzetelność, którą zwano *Cana fides*, siwa, starożytna. Miała ta bogini swoy kościół w Rzymie od Numy wystawiony. Był także bóg nad przysięgami przełożony, którego w nich używano, *Dius Fidius*. Społecie rozumieją, iż to był Herkules Jowisza syn, *Dei filius*. Imi rozumieją że to wcale osobny bóg. Posąg jego był między posągami honoru i prawdy. Przysięganie na Kasterya, na Polluxa wyrażały się *Per aecastor*, *aedepol*, za *per aedem Castoris* na kościół Kasterya, *per aedem Pollucis* na kościół Polluxa, na Herkulesa, *Hercle*, *me hercle*, to jest *me hercules juvet*, niech mi tak Herkules dopomoże.

W Lacedemonie i w Atenach, każdy młody wchodzący w stan obywatela przysięgę czynił. Powszecznie mówiąc, w Grecyi i w Rzymie wszyscy wchodzący w urzędy przysięgali się obowiązawali. Konsulowie nawet zchodząc z urzędu ją ponawiali. Ofobna była przysięga żołnierzy nowo się zaciągających.

Dawni żeby byli natchnęli większe ulżanowanie przysięg,

iako rzeczy świętey, przydawali do niej niektóre obrządki: zwyczajnie wznosili rękę do góry. Osoby na jakim do stoienstwie postawione chciały się i w tej mierze różnić: królowie przysięgając podnosili berło, wodzowie włócznię, żołnierze miecz, a czasem końce miecza do gardła przykładali. Poźniej w kościołach przy ołtarzach przysięgi czyniono, zabijano ofiary i dla większey okropności przysięgający broczyli ręce we krwi i we wnętrznościach ofiarowanych zwierząt. Za ulżanowaniem w czynieniu przysięgi szła wierność w iey dochowaniu. Za wielką zbrodnię i znaczne kary nieba ściągając mieli złamanie przysięgi. Przewinionych o nią na hańbę lub śmierć skazywano.

JUS LATII. Prawo to u Rzymian było niemal iedno co prawo obywatela Rzymskiego. Zależało naprzód na tym, iż ludzie łacińskiego kraju, mieli pozwolone sobie niciakie prawo głosow na publicznych schadzkiach ludu Rzymskiego, kiedy urzędnicy na nich przodkujący przypuścić ich do tego chcieli, a żaden z kolegow się nie opierał. Poźniej mogli być przypuszczeni do prawa obywatelstwa Rzymskiego; nakoniec wszyscy tym prawem zaszczytzeni zostali. *Jus Latium*

tium więcej przywilejow dawało, niż *Jus Italicum* spolne wszystkim ludom Włoskim.

JURISCONSULTI. Ludzie do których się o objaśnienie praw i poradę w sprawach udawano. W Lacedemonie miała liczba i jasność praw z nauką swoich ustaw każdemu obywatelowi powszechną znośła potrzebę prawnikom. W Atenach prawa Dragona i Solona, przez zbytnią krotkość i surowość swoje tłumaczeniom podlegały. Poźniej zbytnie ustaw pomnożenie, pomnożyło liczbę praktykow. Ci wcale się na tę naukę wydawali. Młodzie chcący sobie drogę do urzędów w Rzeczypospolitey otworzyć, chodzili do nich na zabranie wiadomości prawnych. Wielka była wziętość w Atenach w prawie biegłych, i tego ze stanu swego pilnujących. Sędziowie w swoich wyrokach zwyczajnie na ich radach i wniesieniach przedstawiali. W Rzymie Juryskonfulty naprzód ułożyli prawo cywilne ze wszystkich ustaw królewskich, potem z ustaw Decemwiorów, które zwano dwunastu tablic; poźniej z niezliczonych uchwał senatu, ustanowien ludu, wy-

roków Pretorskich. Pierwszy Sextus Papirius, ułożył zabranie wszystkich praw królewskich. Zebranie to nazwane *Jus Papirium*. Od wypędzenia królów, Rzymianie nie mieli praw pewnych aż do Decemwiorów. Formuły prawne, i wyrazy za prawa używane były zbyt krotkie i często ciemne. Chowane one były niby w składzie u kapłanów, przez co prawnicy dawali im postać rzeczy poświęconey i nypoważniejszey. Lecz gdy wkrótce Pifarz ieden Cneus Flavius wydał je na iaw, aby do powszechney wszystkich wiadomości przyszły, prawnicy tym zatrudnieni, żeby się bez nich nie obchodzono, powymyślali inne formuły i wyrazy przez znaczki i skrocenia słow sobie tylko wiadome. Takowy postępek musiał być koniecznie spokojności i majątkom obywatelskim szkodliwy. To też Cicero naganiał i wyśmiewał takich prawników i wielką ich wzdargę pokazywał, wytykając im że cała ich umiętność na znaczkach i skrocceniach zależała. Z tym wszystkim byli oni w poważeniu u Rzymian. Młodzie na naukę, różni ludzie na poradę do ich domów zgromadzali się.

K.

Litera Grecka u Łacinników często zarówno w iednychże słowach za C. używana. Wzajem C. za K. Wymawiali C. nawet przed i, iak się wymawia K. *Kikero* za *Cicero* i w innych imionach własnych i pospolitych.

W napiałach zamiast C. używana była; iako za *Caesar*, *caput*, *cohors* &c. KAL. KL. KLD. KLEND. *Calendae*. KARK. *Carcer*. KK. *Carissimi*. KR. *Carus*, albo *Chorus*, KS. *Chaos*. KRM. *Carmen*. Troie K, iedno przy drugim KKK. znaczyło trzech najgorszych, i wyrażało, Kappadoków, Kretenczyków i Ciliyczków, że te narody za najgorzcie miano.

Literę K. wyrażano na sukniach, które były od piorunu tknięte i dla tego za nie szczególne poczytywane. Inne Greckie piorun znaczące od K. się zaczyna.

K. w liczbie waży dwieście pięćdziesiąt, a z linią na wierzchu, dwakroć sto pięćdziesiąt tysięcy. U Greków też litera z kreską od prawej strony, znaczy dwadzieścia, a z kreską z lewej strony na dole, znaczy dwadzieścia tysięcy.

KOTYLA. Miara napoiów u Greków iedną *hemina* i *Treblion* trzymała Warszawską kwaterkę i $\frac{1}{6}$.

L.

Litera sama w dawnych napisach jest położona za *Lucius*, *Laelius*, *Lollus*, *Lares*, *latum*, *legavit*, *Liber*, *Bacchus*, *Libera* bogini. *Libertus*, *libra*, *locavit*, *locus*, *longum*, *latus*, *Lustrum Sestertium*, mały *Sestertius*. L. A. *Lex alia* albo *libens animo*. LA. C. *Latini coloni*. L. A. D. *locus alteri datus*. L. AEL. *Lucius Aelius*. L. AG. *Lex Agraria*. L. AP. *ludi Apol-*

Apollinares. LAT. P. VII. E. S. *latum pedes octo* & *scemis*. L. ADQ. *locus adquisitus*. L. AIMILI. L. F. *Lucius Aemilius Lucii Filius*. LB. *Libertas*. L. D. D. D. albo L. I. I. I. I. I. albo L. J. J. J. *Locus datus decreto Decemvirovum*. LEG. I. *Legio prima*. L. E. D. *Lege ejus damnatus*. LEG. PROV. *Legatus Provinciae*. L. EM. *Locus emptus*. LIB. LIBQ. POSTQ. EOR. *Libertis libertabusque posterisque eorum*. LVD. SAEL. *Ludi Saeculares*. LV. P. F. *Ludos publicos fecit*.

Rzymianie nigdy podwojonego l. nie używali. Potym ie dwoiono często bez przyczyny i przeciw etimologii.

Kiedy L. jest liczba, enaczy pięćdziesiąt tysięcy, X. przed L. uymuie mu dziesiątek, tak XL. czterdzieści. U Greków ta litera z kreską z prawej strony daną na wierzchu znaczy trzydzieści, z kreską nadole trzydzieści tysięcy.

LACERNA. Szata u Rzymian nakształt płaszcza, na wojnie tylko zrazu używana, potym na wsi i w mieście; zapinano ją z przodu. W zimie materya tej szaty była gruba, w lecie lekka. Z tyłu przypięty był kaptur *cucullus*. Za czasów Cicerona *Lacerna* była odzieniem pospolstwa: po-

żniercy w używaniu u wszystkich. Białogłowy nawet brały ją wychodząc w wieczor. Senatorowie i inni szlachetniejsi mieli ją z purpury, pospolstwo czarnego koloru, ztąd poszedł ow wyraz *pullata turba*, czarna zgraja.

LAMPAS. Lampa. Najdawniejszy świecenia u starożytnych sposób był palid w domach na trzy nożach drewna. Wschodnie kraie używały pachnących, w które obfitowały. Kiedy zaś wychodzili w czasie ciemny, albo smolnemi gałęziami, albo wachlami z powrozowoskiem prostym nieprzygotowanym oblanym, światło sobie czynili. Na mieście smolaków i takowych wachli następowały do Greków, a od tych do Rzymian wprowadzone. Uważyć trzeba że ani *candelae* znaczy świecę naszego kształtu, ani *candelabrum* takie jakie my używamy świeczniki. Pierwsze słowo u Greków i Rzymian wyrażało lampy, a drugie świeczniki na lampy, które to świeczniki o wielu gałęziach bywały.

Mieli Grecy lampy do kościołów. Sławna jest owa w zamku Ateńskim ze złota, która się przed posągami Minery raz oliwą nalana czterem miesiącem dzień i noc paliła: mieli lampy do domów na świecznikach,

kach, i w latarniach; mieli do noszenia po ulicy. Ten sam zwyczaj był u Rzymian. Zrazu lampy były z gliny: potem u majątniejszych z żelaza, miedzi, spiżu Korynckiego, z frebra i ze złota. Pośpolicie o iednym knocie bywały: sporządzano iednak i o wielu knotach zwłaszcza do kościołów, w dni święte i na bieśiady.

Grecy, ofobliwie Minerwie i Wulkanowi palili lampy, zwłaszcza w dni ich uroczyste, które dla tego *Lampadophoria* nazywali. Rzymianie w dni święte w kościołach przy bramach domu i po oknach wielką lamp liczbą zaświecali. W grobach ludzi majątnych i panów kładziono lampy, w których starano się, aby oliwa długo trwać mogła, i zawsze z pilnością je utrzymywano: bo niemożna wierzyć, co niektorzy pisarze podali, iż takowe lampy raz nalane i zapalone wicki trwały bez odnawiania.

Z powszechnego po domach używania poszło u Greków przysłowie o dziełach uczonych dobrze napisanych *czuć w tey robocie oliwę*. U Rzymian o pracy bez skutku i powodzenia mówiono: *oleum & operam perdere*.

LANCEA. Włócznia, ofzczep. Ogrę obrazliwy u dawnych, podług Warrona od

Hiszpanów do Rzymian wprowadzony. Czasem tego ogrę używali, rzucając iako dard na nieprzyjaciela. Zwyczaj nie była to pika drewniana, długa, kończata, okuta żelazem, do odpierania nieprzyjaciela służąca. Pika Lacędemońska, *Sarissa* zwana, samą długością ofobliwza była. Miała bowiem łokci szesnaście podług powieści pisarzy.

LAPHRIA. Święta Greckie na cześć Diany dwa dni trwające. Pierwszego dnia czyniono obchody, drugiego podpalano stos niezmierny przed świętem przygotowany. Na tym stosie kładziono owoce ziemskie, ptaki i zwierza dzikie, iako wilki, niedzwiedzie, lwy. Przywiązywano je sznurami. Trafiło się, iż gdy się wiązania wprzód spaliły, zwierza się rozbiegały z wielkim przytomnych niebezpieczeństwem. Ale Grecy utrzymywali, iż nie się nigdy szkodliwego w tey okolicy nie trafiło.

LAURENTINALIA albo LAURENTINALIA. Święta Rzymkie na cześć Akcji Laurencyi, o ktorej mniemano iż była mamką Romulusa i Remusa.

LECTISTERNIUM. To słowo złożone z *lectus* łóżce, i *sterno* ściele, oznacza zwyczaj Rzymian, stać łóżka ma-

łe w kościołach przy ołtarzach bożyszcz. Ten obrządek, który trwał kilka dni nie miał mieysca chyba za postanowieniem senatu, a prawie zawsze, albo na ubłaganie bogów wiakiey pośpolitey klęsce, albo na dziękczynienie za jaką znaczną pomyślność. Te łóżeczka były zaśnane węzłowiami, pulwinaria i uстроione gałazkami pachnącemi i kwiatkami. Ozdabiano maie i kwiatkami bramy tych kościołów. Pod czas tych uroczystości wynosili posęgi bożków z framug, i zaśnawali im uczy wspaniałe. Każdy majątniejszy obywatel trzymał stoły otwarte, do których wszyscy zarówno przyjaciele, kraioi i obcy przystęp mieli.

Ostatniego dnia świąt, czyniono uroczyste obchody. Na przedzie szła gromada chłopiat i panien uwienieczone kwiatami, z laurem w prawey ręce, śpiewając hymny na dwa chory. Po tych następowali ci ktorzy niesli *thensa* i *fercula*, to iest worki kościelne, i nosiła; po nich naywyżsi i niżsi kapłani. Za temi szli urzędnicy, senatorowie, rycerskiego stanu ludzie i pośpolstwo, wszyscy w szatach białych, każdy iak iakokazaley przybrany w znaki swiego dostoiństwa. Panie Rzymkie wystroione, ofobno idące od męż-

szczyzn, wielką tey uroczystości ozdobę czyniły. Potym wszyscy porządnie stawiali się przed bożkami pierwszego rodzaju zwanemi, *Di majorum gentium*, ktorych znadowano albo leżących na owych węzłowiach, albo stojących nad ofiarami.

Przez czas trwający uroczystości, wszystkie spory ustały. Gościnność względem wszystkich obcych znaiomych czy nieznaomych wyrządzano. Zdeymowano kaydany więźniom bez powrotu do nich. Były okoliczności w ktorych te obrządki nie tylko w kościołach odprawowano ale i w domach prywatnych.

LECTUS CUBICULARIS, Lectulus, thorus, łóżko do sypiania. Zrazu te łóżka nie innego nie były, tylko sienniki albo materace słomą lub liściem suchym wypchane. Sypiano też na skorach zwierzęcych z szercią i skorami się przykrywano. Wygoda polepszyła łóżka, a zbytek uczynił je wymyslnemi i drogiemi. Grecy i Rzymianie po zwycięstwach Azyatyckich mieli nogi u łóżek okładane stoniową kością, frebrem lub złotem, późniey mieli je ze frebra lub złota lane. Łóżka ich z przodu tylko otwarte, miały oparcie idące od głów do nog z iednego boku, niby iak kanapy:

bez dafzku i zaftonek, tak by-
ły wyfokie, iż po ftopniach na
nie wftępowali. Koldry boga-
te zażywane od maigtnych,
ubozfi temiż fzatami ktore w
dzień nosili przykrywać się
zwykli byli.

LECTUS TRICLINARIS.
Łoże ftołowe, masz onim pod
Cana.

LEGATI. LEGATIO. Po-
ftowie. Pofelstwo. U Grekow
i u Rzymian na poflow wybie-
rano ludzi fędziwych, przy-
miotami i zaftugami znakomi-
tych. Słowo Greckie do zna-
czenia pofła używane wyraża
ftarca. Wfzyfcy pofłowie za-
wsze byli z fenatu brani. Po-
zwalano im dla więkzhey oka-
zaftości znakow zwierzchnych
doftoieñftwa: iako nofzenia
pięrcienia złotego w odprawo-
waniu pofelstwa, w ten czas
nawet gdy iefzcze fenatorskie-
go i rycerskiego ftanu łodziom
to nie było wolno. Szata ich
była purpurowa w pofelstwach
dla fpraw Rzeczyfpolitey; w
tych zaś, ktore z przyzwoi-
tości odprawiano, szata biała.
Wyftali oni bowiem dla win-
fzowania, ubolewania i innych
podobnych przyczyn, iak u
nas bywa, do pañstw przyia-
cielskich.

Był iefzcze jeden pofelstwa
rodzay, ftanym Rzymianom
właftciwy. *Legatio libera* zwa-

ny. Kiedy mężom znakomi-
tym maigcym potrzebę dla
fwych włafnych fpraw w ob-
cym kraju przebywać pozwa-
lano nazwifka i przywileiow
pofła dla więkzhey iego uczci-
wości. Było nawet, iż niekto-
rym mufzącym dla iakiego nie-
fzczęścia fzukać w cudzey zie-
mi fchronienia, dozwolano te-
go zaftęzytu.

Z iakieykółwiek przyczyny
pofelstwo było, zwyczajnie u
Grekow i Rzymian nie mniej
nad trzy, ani więcey nad dzie-
sięć razy poflow wyprawiano.
Jedne tylko pofelstwo za znak
wzgardy poczytywano.

Zlecenia pofłom dawane za-
wierafy się w liftach od fenatu
albo ludu pofylającego danyh.
U Grekow był zwyczaj doda-
wać: aby pofłowie nadto czyni-
li co im się lepszego zdawać
będzie dla Rzeczyfpolitey.
Niekiedy zupełną mocą czynie-
nia upoważniali poflow.

Nie masz ftadu w pifarzach,
aby Ateńczycy pofpolitym ko-
fztem utrzymywali poflow ob-
cych, albo darowizny im czyni-
li. Prywatna goftinność za-
ftępowała mieyfce publiczney.
A iako przez prawa nie wolno
było Ateńskim pofłom żadnych
podarunkow odbierać, tak z
tey przyczyny zdaie się, iż
wzaiemnie sobie z obcemu po-
ftępowali.

Ina-

Inaczezy u Rzymian. Kiedy
pofłowie od przyiaźnych pañftw
przychodzili, o patrywano im
miefzkania i wcale nakładem
Rzeczyfpolitey ich ze wfzel-
ką wfpaniałością podeymowa-
no. Odbierali dary publiczne,
Lautia zwane, w oponach i
fzatach bogatych, w koniach,
zbroiach, naczyniach frebrnych
i złotych. Jeżeli takowy po-
fel umarł, kofztem publicznym
go chowano. Kiedy przyeź-
dzali nieobwiefzczeni pierwey,
tedy w pewney od miasta odle-
głości zatrzymywać się mufieli.
Urzędnicy *Quæftores Urbani*
powinność mieli ziechać do
nich, o imionach ich, przy-
czynie pofelstwa się dowie-
dzieć, i w kfigi na to fporzą-
dzone wpifac. Rzymianie dla
więkzhey powagi fwoiey niedo-
zwalali inaczezy mowić w fpra-
wie pofelstwa obcym, tylko po-
Łacinie, choćby im inny ię-
zyk był wiadomy, a to nie ie-
no w ftanym Rzymie, alegdzie-
kolwiekby ich ftuchano.

Osoba pofła u ftarożytnych
była święta i niezgwałcona.
Mocą ftarego prawa narodow,
osobę ktoraby obelgę lub krzy-
wdę iaką pofłowi wyrządziła,
odflyano narodowi, ktorego
pofel był obrażony, dla uczy-
nienia sobie z niey zemfty, ia-
kaby się podobala.

LEGATI. W woysku, by-
li w ftanym rzeczy na mieyfce

naywyższego wodza do prow-
inci pofylani. Wielkiey powa-
gi ten urząd był u Rzymian i
ufzanowanie mu rowne, iak
naywyższemu kapłanowi wy-
rządzano.

LEGIO. Połk, legia. Nay-
przednieyfza część woyska
Rzymskiego, z razu z ftanym
obywatelow Rzymskich złożo-
na. *Legio* od *legere* wybie-
rać. Legia miała w sobie ia-
zdę i piechotę. Liczba żołnie-
rzy w Legii nie zawsze rowna
była.

Romulus naprzod złożył le-
gię z trzech tyfięcy piechoty,
a z trzech ftu iazdy. Od Serwii-
fza do potyczki pod kannami
liczba półkowych była cztery
tyfiące lub mało co więcey. Od-
tąd pięć tyfięcy piefzych aż do
woyny Macedoñskiey, na kto-
rey były legie, nie wfzytkie
iednak, o fześciu tyfięcy żoł-
nierza. Maryusz wfzytkie do-
tey liczby przywiódł, chociaź
Silli i Cezara pod czas domo-
wych wojen nad pięć tyfięcy
nie miały.

Legia składała się ze czte-
rech gatunkow żołnierza, kto-
rzy zwali się *hastarii*, *princi-
pes*, *tertiarii*, *leviter armati*.
Trzy pierwfe korpusy brane
były ze czterech pierwszych
klaf obywatelow: lekkie cho-
rągwie z piątey klafy: ta ofta-
tnia była z ktorey żołnierzy
zaciągano do legii. Gdy try-
bun

bun po wykonanej od żołnierzy przysiędze mieysce legiom wyznaczył, w ten czas z pomiędzy wszystkich wybierali najmłodszych i nayuboższych na lekkie chorągwie, wyżey szli *hastarii*; żołnierze wieku naymilsiejszego skądali część *principes*, przedni zwani, *naystarii* i na wojnach bywali szli w rząd *triariorum*. W tych wszystkich stopniach wiek naywięcey miał względu.

w czasach gdy cała legia miała cztery tysięcy ludzi, *Triarii* byli w liczbie 600. *Principes* i *hastarii* po tysiącu dwiesięciu, reszta lekkiego żołnierza wynosiła tysiąc. Za powiększaniem legii, powiększała się liczba każdej części, procz Tryaryuszów zawsze się w równi trzymających.

Legia dzieliła się na *Cohortes* Roty, *Manipulos* lub chorągwie, poczty i *centurias* setce. Legia miała dziesięć rot *Cohortes*. *Cohors* dzieliła się na trzy chorągwie lub poczty *Manipulos*, po jednym z każdego korpusu. *Manipulus*, na dwie *centurye*. A tak Legia miała dziesięć *cohortes*, trzydzieści *manipulos*, a sześćdziesiąt *centurias*.

W uszykowaniu pułku, *hastarii* byli w pierwszej linii, *principes* w drugiej, *tertiarii* w trzeciej. Lekki żołnierz

nie miał pewnego iednostajnie mieysca. Czasem na czele, czasem na tyle stawał, czasem w przedziałach między chorągwami.

Ku końcowi Rzeczypospolitey Maryus przewrócił porządek częściom legii, postawiwszy naprzędzie rot swoich dawnych żołnierzy. Ztąd od tego czasu nie są wzmiankowani w opisanii żołnierstwa ani *hastarii*, ani *principes* &c. ale tylko *cohortes veteranorum*, rot starych żołnierzy, *cohortes tyronum*, rot nowych żołnierzy.

Hufce lekkie w legiach *levis armati*, były naprzód dwójakiego gatunku, które nazywano *Rorarii* i *Accensos*, każdy gatunek dzielił się na dziesięć chorągwi, po 60. ludzi. Żołnierz lekki nie miał tarczy, ale tylko pałasz i włóczęnkę do ciskania na nieprzyjaciela. Na mieysce tych rzeczonych później nastąpili leccy żołnierze nazwani *Velites* od *velis* drażniący: byli pieści iako i *Rorarii* i *Accenses*: różnili się od nich nie tylko bronią, ale i mieyscem w szyku: tamci zwyczajnie szli za Tryaryuszami, tych zaś mieżzano między iadzą, którzy obrotom pomagali szybkością swoją. Miano ich w legii tysiąc dwiesięciu. Broń ich była, pałasz, włóczęnka, tarcza okrągła tak wielka iż

ca-

całych okrywała; czapki mieli ze skóry wilczey, albo innego zwierza.

W pierwszych Rzeczypospolitey czasach nie więcej nad cztery legie miewali Rzymianie, ale potym zawsze ich przyczyniano, tak dalece, iż ku schyłkowi Rzeczypospolitey w niektórych przygodach było ich na dwadzieścia pięć i na trzydzieści.

Zrazu legie nie miały innego różniącego ich nazwiska, tylko pierwsza, druga, trzecia i tak daley podług porządku czasu zebrania ich; ale później brały imiona kraioy, w których służyły i nazywały się *Gallica*, *Italica*, *Germanica* &c. czasem też od bożków *Martialis*, *Apollinaris* i tym podobne.

LEMURIA. Święta strachow, upirow, które Łacinnicy *Lemures* zwali. Wierzyli iż umarli albo ich cienia przychodziły z piekłów na szkodenie żywym. Dla odproszenia tych przykrych gości, postanowili modlitwy i ofiary. Uroczystość ta zaczynała się 9. Maia, przez trzy noce trwała, obrządki odprawowały się o północy. W ten czas gospodarz domu w stawał z żonką i boso szedł cicho do źródła bliskiego, cztery palce ręki na pierwszy mając założone, czym mniemał odpy-

chać strachy. U źródła trzy razy umywszy ręce, powracał, rzucając za siebie ziarna bobu czarnego, które w gębie trzymał, mówiąc: siebie i domowych moich wykupię tym bobem: powtarzał te słowa dziesięć razy, nie obzierając się w tył, będąc u siebie pewny że dusza za nim szła, która bobowe ziarna zbierała. Brząkał przytym w miski miedziane prosząc i zaklinając strachy. Wyidź ztąd mowił duszo oycę mego, albo duszo tego i tego człowieka oddał się. Po tym wszystkim do łóżka się wracał.

LEX. Prawo, ustawa najwyższej władzy rządowej.

U Lacedemończyków zrazu fama wola krolow prawem była. Co wiele odmian i nieszczęść tej Rzeczypospolitey przyczynę dawało, i toby ją zapewne o zgubę przyprawiło, gdyby Prawodawca ich Likurg mądrymi ustawami temu nie zabiegł. Ten człowiek dla lepszego wykonania przedsięwzięcia swego, podróż w różne kraie rządne odprawił: mędrcom się radził, do wyroczni Delfickiey się udał, tam w swoim zamysle potwierdzony, przyjacielem ludzi i raczy bogiem niż człowiekiem ogłosił. Użył tego sposobu Likurg, aby był swym ustawom większą powagę ziednał.

Zwa-

Zwano je wyrokami boskimi, iż kształt i krotkość wyroków miały.

Powrociwszy, ustanowił senat, królów wien policzył, ziemię równo między obywatelami podzielił, złoto i srebro wywoławszy, famey żelazney monety pozwolił: zamykając wrota zbytkom, spólnie wszystkim w zgromadzeniu iadać pod karami przykazał. Ze wszystkich praw Likurga najważniejsze było prawo ściągające się do wychowania dzieci. Rzeczypospolitey w dozor młódz oddał. A iako Likurga zamyślił we wszystkich jego ustawach był uczynić lud woowniczy, naywięcej zalecał ćwiczenia i umocowanie ciała. Z tego powodu odiał im rzemiska, rolnictwo, żeglugg, i wszelkiego przedstawiania z obcemi zakazał. Dozwolił iednak muzyki, poezyi, wymowy, ale to wszystko stosując do chwały wojenney. Procz tych praw, uczynił ieszcze Likurg innych wiele około małżeństwa; przez iedne zakazał wielości żon i posagów dla córek; przez inne ponaznaczał nagrody rodzicom, którzyby więcej dzieci oyczynnie dali, zabraniając bezżeństwa. Ponaznaczał lata młódzianom do wniścia w stan obywatelów, do otrzymania urzędów. Na-

koniec zalecił mocno cześć bogów, których małą liczbę przyjął.

Wszystkie te ustawy Likurga nie były pisane. Starał się sam wprowadzić je w zwyczaj, i napoić niemi umysł Spartanczyków, pewny u siebie, iż na wykonaniu praw dobrych szczęśliwość i stałość państwa zależy.

Władza prawodawcza u Spartanczyków była przy zgromadzeniu całego ludu, który przyjmował, albo odrzucał prawa od senatu lub Eforów sobie podane; lubo oni przez uszanowanie praw Likurga ani ich znosili, ani odmieniali; a nowych barzo mało, w wielkiej potrzebie, w nieprzewidzianym od prawodawcy przypadku, i zawsze do nich nowe stosując stanowili.

Prawa Attyckie. Państwo Attyckie w początkach było monarchiczne, a królowie pierwszemi byli prawodawcami. Na miejsce królów nastąpili Archontowie. Wielu odmianom podległy kray, Solon przez mądrość swoją do wolności zupełney przyprowadził.

Obrany Archontem Solon z mocą nadaną sobie przekształcenia Rzeczypospolitey, zaraz sprawowanie urzędu swego od tego zaczął, iż dłużników uwolnił od długów; zniósł pra-

wa

wa Dragona, procz tych które na zabójców były: a chcąc ustanowić równość ile możności między obywatelami, bogatszych przy urzędach jak bywało zostawił, a uboższych do niejakiego uczestnictwa w rządzie, czego nie mieli, przypuścił.

Na ten koniec oszacować dobra obywatelów kazał. Ci którzy mieli pięćset miar dochodu tak w zbożu, iak w ciekłych rzeczach, pomieszczeni byli w pierwszej klasie; druga była tych, którzy mieli trzytysią i mogli żywić konia, zwano ich iezdzcami. Trzecia składała się z tych, którzy nie mieli tylko dwieście, nazwani *Zegnites*. Z tych tylko trzech klas wybierano urzędy, i wodzów wojskowych. Inni obywatele w ostatnią klasę szli *Thetes* zwani, to jest robotnicy i rzemieślnicy. Tym pozwolił prawo głosu na zgromadzeniach i sądach ludu. Uczynił ieszcze inny podział, oddzielił nieprawego łoża dzieci od prawych obywatelów.

Ten podział uczyniwszy, ustanowił Areopag wielki Trybunał Ateński, albo raczej dawniey ustanowionemu nową powagę nadał. *Obacz Areopagus*. Postanowił i drugi senat ze czterech stu mężów złożony, z każdej klasy po sto, którzyby pierwey każdą

sprawę popołitą roztrząsali, niżby ią do zgromadzenia ludu podali. Z tych liczby brał sędziów do różnych Trybunałów, wyznaczył każdemu urzędowi wiek do osiągnięcia jego pewny.

Rozrządziwszy sądy, pozwolił każdemu obywatelowi brać za swoją, drugiego obywatela iakimkolwiek sposobem ukrzywdzonego sprawę, oraz przez osobną ustawę poddał pod skazę hańby publiczney tego któryby w rozterkach i rozruchach do żadney się nieprzywiązywał strony. Osobliwszą miał baczność około małżeństw. Zakazał posagów dla córek które nie były jedynaczkami i więcej wnosić w dom męzowski nie pozwolił, procz troje szat i niektórych tanich sprzętów. Wśród innych rozrządzeń około małżeństw pokrewnych, sierot, wdów, zakazał pod ciężkimi karami cudzołóstwo i porwania.

Przed Solonem nie wolno było testamentów czynić, wszystko po zmarłym szło na krewnych. Solon pozwolił rozrządzić każdemu, któryby dzieci z prawego łoża nie miał, swemi dobrami, iakby chciał, byle testament był na rzecz obywatela, a bez przymusu uczyniony.

Prawodawca ten wyraził w mądrych ustawach swoich obo-

wiązki

wiązki i powinności wzajemnie rodziców i dzieci. Rodzice powinni byli dawać dobre wychowanie dzieciom. Dzieci żywić w starości i niedostatku rodziców. Od tego obowiązku uwalniał tych, których rodzice nie starali się nauczyć kunsztu lub rzemiosła jakiego. Przeto poustanawiał rękodzieła, zalecił i uczył handle. Przez wzgląd, iż kray Attycki suchy i nie żyzny mając grunta, potrzebom mieszkańców dostarczać nie mógł, starał się przemysł wprowadzić. Na ten koniec włożył na Areopag dozór i wywiadowanie się o sposobie życia i zarabiania każdego obywatela, z władzą karania przestępstw. Nakazał sadzenie drzew, zabronił wywożenia z kraju fig i innych owoców procy oliwy.

Opatrując spokojność i bezpieczeństwo każdego, pod ciężkimi karami zakazał napastować drugich, osobliwie w kościołach, w miejscach sądu i seymów, na teatrach pod czas igrzysk. Rozrządził pogrzeby, zakazał źle mówić o umarłych pod winą świętokradstwa.

Oszczędzając wydatków publicznych, zmniejszył nagrody od Rzeczypospolitej dawane na igrzyskach Olimpijskich, a co z nich zbywało, rozkazał dzielić na dzieci tych rodzi-

cow, którzyby na usługę oyczyny zmarli. Zadney na oycoboystwo kary nieustanowił, myśląc, iż byloby to nieznany dotąd w kraju zbrodni uczyć przez prawa, dając o niey wiadomość. Ze zaś cześć bogów bardzo dobrze ugruntowaną w Atenach zastał, nie pisząc o niey praw, dosyć miał położyć ową modlitwę na czele praw swoich. *Przed wszystkim prosimy wielkiego króla Jowisza, aby pobłogosławił prawa swoje i sprawił ich uszanowanie.*

Wszystkie te prawa pisane były na długich drewnianych tablicach, które złożono w zamku, ale potem przeniesiono je na miejsce publiczne i na placu Prytane dla wiadomości wszystkich przybite były. Solon podawszy swoje ustawy, przywiódł Areopag i senat do poprzyśiężenia, że je zachowują przynajmniej do stu lat. Sam z kraju wyzedł, a po dziesięciu latach powróciwszy, zastał nieśnaski i podziały między obywatelami. Miał umiarać smutek widzieć Ateny pod panowaniem tyrana Pizystrata.

Władza prawodawstwa w Atenach do zgromadzenia ludu należała. Wszyscy tam bez różnicy między klasami zarówno głosy mieli. Solon rozrządził, aby co rok miewano

takie

takie seymy, na których urzędnicy *Thesmothetes* zwani, przeczytawszy prawa, powinni się byli pytać ludu, czy je potwierdzić, czy je odmienić, czyli znieść wcale żądał. Zadaniem znaku od ludu, dopiero ci urzędnicy odkładali rozstrząśnienie całej rzeczy do ostatniego zgromadzenia ludu w teyże samej Prytanei, to było w przeciagu pięciu niedziel.

Z tym wszystkim lud wybierał osoby cnotą i mądrością załeczone, na uważanie tego wszystkiego, co około praw do czynienia zachodziło. Zwano je *Nomothetes*. Solon zakazał był ubliżania dawnym prawom, chyba z najważniejszych przyczyn.

Urzędnicy Rzeczypospolitej, którzy chcieli podawać nowe prawa zgromadzeniu ludu, powinni je byli na tablicach wypisać, i na placu publicznym przybite wystawiać, od pierwszego do ostatniego posiedzenia seymowego w iedney Prytanei. Po rozstrząśnieniu przez *Nomothetów* uczynionym, skoro się lud zgromadził, zabiano bydło na ofiarę; potym każdy przybiegał wielkie na się wkładając przekłębta, iż w dawaniu zdania samo tylko dobro Rzeczypospolitej miał mieć przed oczyma. Po czym pierwszeństwo w zasiadaniu mający czytać kazał

nowe prawo: Kommissarze dawali sprawę z owego rozstrząśnienia, a lud stanowią.

Prawa Rzymkie. Romulus zakładając miasto, wziął od Greków co przyzwoitszego sądził, w dawaniu praw. Na wzór Spartańczyków ustanowił władzę królów, a na wzór Ateńczyków określił ją powagą senatu w wielu rzeczach, i wprowadził różnicę Patrycjuszów i Plebejuszów. Wiele jednak ustaw jego było nieznanym Grekom, jako o władzy rodziców nad dziećmi, o małżeństwach, patronach i klientach.

Miał staranie król ten naprzód z religii wyrugować baśnie Greckie, jako hańbiące bostwo. Wielkie ku Bogu uszanowanie w lud swój wpaścił. Wiele ustaw poczynił załadowanych na prawie przyrodzonym, które, acz nie pisane, w wielkim zachowaniu były; ich wykonaniu pisarze niektorzy wzrost i pomysłność Rzymu przypisują.

Numa aby więcej prawom powagi ziednał, chęcił się, jakby je wziął od Nimfy Egerji. Ten król nietykając dawnych, najwięcej się przywiązał do przepisywania praw narodów i obrządków nabożeństwa: a co mu największą chwałę przynosi, jest to, iż usiłował wprowadzić przez

N

swe

swe ustawy skromność i ofierność w życiu, a osobliwie sprawiedliwość. Zeby był przywiodł swoich do rzetelności i wierności w umowach, wyniósł do czci Boskiej wierność *Bona fides*, i kościół ich wystawił. Dla zagrozenia kłótniom granicznym, nakazał wszystkim obywatelom, wymiar gruntów swoich, i stawienie na graniach kamieni, poświęciwszy je *Jovi Terminali*, Jowiszowi granicznemu: ktoby je rużył lub przeniosł, zostawał winnym świętokradztwa przeciw bożkowi *Terminus*. Były jego prawa około rolnictwa i gospodarstwa: byli urzędnicy mający dozór po częściach państwa uprawy pol: nagradzał lepszych rolników, karał gnuśnych. Prawa jego częścią pisane były w zbiorze ustaw, częścią samym używaniem dochowywane.

Miedzy następującemi trzema krolmi, ktorzy mało praw podali, Ancus Murcius ustanowił tyczące się rolnictwa, i na tablicach drewnianych wyryć je kazał. Servius Tullius, ktoręgo mają za nayprzedniejszego autora prawa Rzymskiego, kazał uczynić zebranie wszystkich ustaw Numy, przydał nowych pięćdziesiąt, które się ściągały do długów, lichwy, umów, krzywd. Porównał wcale niższych i wyższych co

do przywileciow. Prawa jego na publicznych mięscach przybite były. Tarquinius hardy przewrócił całą ustawę prawa Rzymskiego, tablice pozdzierał i pokruszył; zmienił kształt rządu, i wprowadził tyraniją swawolną. Zwalenie władzy krolewskiej we dwadzieścia pięć lat nastąpione, przywróciło rząd i porządek dobry.

Pierwsi konsulowie przywrócili moc prawom sprawiedliwym Tallusa na stronę Plebeuszow; ale Patrycjuszowie, z ktorých naypierwsi urzędnicy brani byli, dawali im nie raz czuć niecznośny ciężar swoiey powagi i władzy. Prawa ktore Waleryusz Publicola na stronę Plebeuszow wydał, były nową niesnaskę pobudką. Te właśnie coraz barzciej rosnące dady okazywały plebeuszom domaganie się o nowego praw układ, przy ktorymby załsonieni byli od przemocy patrycjuszow. Poszły zatym różne ustawy, a osobliwie ta, ktorey mocą no wy urząd wprowadzony, *Tribuni Plebis* obroncow pospolstwa.

Gdy raz domaganie ludu o wybranie dzieięciu kommissarzow na ułożenie praw spadło bez skutku, dopiero w roku 299. senat od Trybunow przywołany, przez uchwałę swoią od ludu potwierdzoną, obrał *Decemviro*s, ktorzy do Gre-

cyi

cyi i miał Włoskich wyprawieni, wybrać co przywoitwego z praw i zwyczajow ich mieli dla Rzeczypospolitey. Ludzie byli zacni i rostopni: większa tych praw część była z dawnych ustaw Rzymskich, niż z obcych. Obacz pod *Decemviri*.

Cały zbiór prawa Rzymskiego ułożony przez tych urzędników na trzy części się dzielił. Pierwsza część *leges sacrae*, prawa pod kłátwami. Były to ustawy oddające w moc piekłom tych, ktorzyby ich przełamali. Takie były od Waleryusza Publikoli wydane, takie ktore się do osoby Trybunów ściągały, takie przeciw nieczbożnym i świętokradcom. Te zniscone być nie mogły. Druga część wiele ustaw prawa publicznego zawierała. Trzecia, ustaw różnych szczególnych. Te prawa wyryte były na dwunastu tablicach lub deskach, ztąd zwane *leges duodecem tabularum*, stylem krótkim i zwięzłym pisane, na mięscach iawnych przybite. *Duodecem tabulae* w wielkim uszanowaniu u Rzymian były. Młodz ich się uczyła, krasomowcy, a zwłaszcza Cicero że czcią je przytaczali.

Procz tego zbioru powszechnego, były potym w różnych okolicznościach od różnych urzędników wydane i przyjęte

prawa w niezmiernęj liczbie. Ściągały się do nabożeństw, świąt, iarmarkow, weśtałek, wojny, pokoiu, dziedzictw, niewółkow, wyzwoleńcow, występkow, kar &c.

Władza prawodawstwa w Rzymie po krolach była przy zgromadzeniu ludu. Tylko naywyżsi urzędnicy, iako konsulowie, dyktatorowie i tym podobni, a potym Trybunowie pospolstwa podawać nowe prawa do ludu mogli. Pewne na ten koniec dni szczęśliwe z ich wieńczbiarstwa, pewne obrządki przepisane były. Naprzód ieśli urzędnik był patrycjusz, z senatem; ieśli plebejusz, z Tribunami ludu zniósłszy się i namowiwłszy, kazał te prawo wypisać na tablicy, i zawieszać na mięscach nayludniejszych, iakie to były *Campus*, *Martius*, *Forum Maximum*, *Mons Capitolinus*; a to przez trzy dni targowe wciąż; w ktore ze wli obywatele Rzymscy przybywali do Rzymu, tak dla opatrzenia się w potrzeby, iako dla zabrania wiadomości o sprawach Rzeczypospolitey.

A tak pierwszy obrządek w stanowaniu prawa, był, *promulgatio legis*, ogłoszenie prawa albo raczey proiekta na prawo. Drugi był, mowy na stronę prawa i przeciw niemu; krasomowcy przekładali poży-

N 2

tki

tki lub szkody z ustawy podanej wynikające. Następował feym ludu na polu Marsowym.

W dzień naznaczony zgromadzeniu ludu, dawano każdemu dwie tabliczki drewniane cienkie, gładkie i woskowane, iednego koloru. Na iedney z nich były te litery U. R. *ut rogas*, zezwalam na prawo iak podaiesz; na drugiej litera A. *Antiquo*, odrzucam, nie przyjmuję: każdy podług zdania, wrzucał iedną z tych tabliczek w skrzynkę na to przygotowaną. Słowa podania prawa były *Rogare legem*; znofzenia zaś, *abrogo legem*. Gdy prawo ustanowione było, ryto go na tablicy miedzianej, i składano w skarbie publicznym.

LIBELLA. Moneta Rzymska mała, dzieśiąta część denaryusza, wynosi na naszą okóło poł trzecia grosza miedzianego. Przezowano tym imieniem *assem*, kiedy *as* przestał mieć rzetelną wagę funta.

LIBERALIA. Święta Rzymskie na cześć Bachusa, który się też nazywa *liber Pater*. Różniły się od świąt Bacchanalia przez to: iż Bacchanalia odprawowano co miesiąc, *Liberalia* zaś tylko raz w rok 17. Marca. Zabijano na ofiarę koźła. Stare kobiety mając w na-

czyniach wino i miód, przedawały je chcącym lać na ogień, sposobem ofiarowania rzeczy ciekłych. W te dni wolno było każdemu powiedzieć co się podobało.

LIBERI. LIBERORUM EDUCATIO. U Greków wychowanie i ćwiczenie dzieci było za nayważniejszą sprawę poczytane. W Lacedemonie maxyma rządu była, iż dzieci barzicy do Rzeczypospolitej, niż do rodziców należały. Brano ich zاتم z domów na publiczną edukacyą stosowaną do praw państwa. Skoro się urodziło dziecko, niesiono je do starzego cechu (*Tribus*) na oglądanie. Zdrowe, kształtne i mocne zostawiono; słabe, ułomne, skazywano na zgubę i wyrzucano. Poruczano je mamkom zdrowym i silnym, które się z niemi dość twardo obchodziły. Nie powiiano dzieci, starano się przytym aby nie kształtnego układu członki nie brały. Przyuczano ich, żeby nie były w wiedzeniu wymysłnemi, żeby się zostawać pociemku nie bały, aby nałogu płakania i krzyczenia nie nabierały. Zimie iednoż co i lecie odzienie ich było.

W siedmiu leciech odbierano dzieci z ręku kobiet i oddawano do pospólnych ćwiczeń. Pierwsza klasa zawierała dzieci od siedmiu do ośmiu-

ośmiu lat na różne orszaki podług wieku podzielone. Chociaż cały Likurga prawodawcy zamysł zamierzał uczynić z nich lud wojowniczy, nie zupełnie iednak sztuki wyzwolone wyrugował, chciał aby utwierdzając ciało, kształcili dowcip, przepisał im uczyć się grammatyki, muzyki i nawet wymowy.

Mieli mistrzów w tej klasie uczących pod okiem wyższego dozorcę, męża znakomitego urodzeniem i enotą. Przyuczano ich z dzieciństwa do stylu krotkiego i zwięzłego. Powinne były dzieci odpowiadać na pytania, prędko, iasnie i krotko, pod karą, która była gryść sobie, wielki palec przez iaki czas. Jadali spólnie, pokarm ich był barzo skromny, kawał mięsa bez żadnej przyprawy. Niekiedy dla sprawienia w nich miłości skromnego i trzeźwego życia, stawiano im w oczach piianych niewolników, wytykając brzydkość i podłość tego występku. Sypiali w izbach spólnych, sami sobie łóżka ścieląc, które za całą pościel miały główki trzin zbieranych przez nich samych w rzece Erone; w łamie używali rośliny *lixophon* zwanej, którą za zdolną do utrzymania ciepła mieli. Hartowano je przez wszystkie sposoby do pracy, trudu i niewygody. Ło-

wy gonitwy, passowania ktemu służyły. Osobliwą zaś stałość i rodzice i dzieci okazywały, gdy te w pewne Diany święta do krwi rozgami smagano, cierpiały zaś ten ból nie nie farkając, czasem aż do utraty życia. W czym zbyt daleko ostrość Lacedemonczyków zachodziła.

A iako edukacya ich do wojownictwa się stosowała, pozwolona im przez prawa była pewna kradzież, co do nazwiska raczej, niż co do rzeczy kradzież. Pewne tylko na to przepisane były zasady. Wsławiali się zrzęcznie do sadów i ogrodów cudzych na wymknięcie owoców i jarzyn. Schwytani na uczynku, karani byli za niezręczność. Tego iednak inaczej nie godziło się czynić, tylko pod okiem wodzów. Naywięcej wbitano w umysły i serca Spartanczyków uszanowanie ku starszym i sędziwym; aby ich wszędzie czcili, aby ich stosowania z pokorą słuchali.

Mając lat ośmnaście z klasy dziecinnej przechodzili do klasy młodzienckiej, w której dwa lata przebywszy, zostawali *irenae*, to jest wodzowie pewnego pcztu młodzi. Ich urzędem było, gdy młodzi wychodzili na ćwiczenie sił i potyczki, szykować i rozrządzać powierzoną sobie część,

Dwanaście lat w tej klasie wytrawwszy, odprowadzali ofiarę Herkulesowi; po której do wieku męskiego w trzydziestu latach przechodzili: i oddają wszystkich praw i zaszczytów obywatelskich uczestnikami się stawali.

W Atenach rodzice dzieciom przyswoić podług stanu edukacją, dzieci rodzicom w starości żywność dawać mogący powinni byli: chyba że rodzice swego obowiązku wychowania uchybili. Niskiego urodzenia dzieci do rolnictwa i rzemiosł, innych do sztuk wyzwolonych i nauk obracano. Nauki z ćwiczeniem i wzmacnianiem sił ciała łączono w Gimnazyach. Skoro dziecko umiało czytać i pisać, poruczano je zaraz dozorcóm; których zwali krolmi dzieci, *reges, curatores puerorum*. Ci dozorczy wodzili ich do mistrzów grammatyki oyczystego języka. Z nauką wymowy, w której się najwięcej młodzież Ateńska zwałaszcza chęć do wyższej godności doysć, ćwiczyła, nierozdzielnie prawie szła filozofia, muzyka i matematyka. Uczono też rytmiku, zwałaszcza chęć nabyć malarzkiej i snycerskiej sztuki. Byli mistrzowie do sztuki wojennej, do wzmacniania sił; polowanie nad inne ćwiczenia przekładali.

Podzielono dzieci na klasy, wpisywano każdego w rejestr klas. Klasy miały mistrzów i wyższych dozorców, którzy byli urzędnikami publicznymi. Z tych *Cosmothetæ* dozierali wyrostków *ephebos, puberes*, co do nauk i obyczajów mając pod sobą niższych urzędników, *Hipocofmetas* i *Antismetas*. *Gymnasiarcha* był starszym nad ćwiczeniem sił i zręczności. Pod tym *Padotriba* okolo takowego ćwiczenia pracował, prowadził młodych na polowanie.

W dwudziestu latach wpisywano młodych w rejestr żołnierzy z obrządkami do tego zwyczajnymi, wyjąwszy niektóre przypadki, w których prawo mogło być rozwiązane; to wpisanie i obowiązanie się było nierozzerwane aż do sześćdziesięciu lat wieku.

Edukacja dzieci u Rzymian. W początkach Rzymianie wojną i rolnictwem zabawieni, nie mieli sposobności dawać ćwiczenia młodzi swojej. Za czasem szukali mistrzów czytania i pisania. Gdy później więcej między niemi, a Grekami związków zaszło; wymowa i umiętność tych, zagrzała tamtych do naśladowania. Sprowadzono Greków uczonych, otworzono szkoły w których autorów Greckich młodzież się uczyła; język Grecki,

cki, stał się językiem uczonym w Rzymie. Na wzór Greckich przykładów, kształcili się Rzymianie. Zadnego prawie znakomitszego domu nie było, żeby się w nim albo przyjacielem, albo niewolnikiem, lub wyzwoleniem Grek iaki nie znajdował, sprowadzali ich sobie iak u nas w przeciągu lat kilkudziesięciu panował zwyczaj sprowadzać albo trefunkiem brać Francuzów. Dozorcy dzieci *custodes, rectores, reges*, odprowadzali ich do szkół, ze szkół do domu, nieodstępnie pilnując wykształcenia ich umysłu i serca, a czuwając nad sprawowaniem się i życiem ich, gdyż osobliwsi Rzymianie baczność obracali na czystość obyczajów dzieci swoich. Gdzie takich dozorców mieć nie można było, tam niewolnicy prowadzili synów pańskich do szkoły, nosząc za niemi tekę. Studenci płacili pewną kwotę mistrzom swoim *Minerval* zwaną.

Procz Greckiego języka, nauka i ćwiczenie się w własnym oyczystym w osobliwym u Rzymian staraniu było: między do tego nauczycielów, iako i do retoryki. Nie przestając na edukacji u siebie dawaney Rzymianie majątniejsi posyłać dzieci swoje do Aten, iako do stolicy nauk i gładkości w obyczajach. Za powrotem obra-

cali ich do wymowy w sprawach. Wymowa stała się drogą do najwyższych Rzeczypospolitej dostoięństw. Bawiąc się w Atenach nabywali też nauk matematycznych, muzyki i innych szlachetnego młodzi zdołających.

Naznaczeni wszyscy bez braku obywatele do noszenia broni za oyczyznę, mieli w ciągu edukacji ćwiczenie sił i zręczności ciała. Polowanie, gonitwy, jeżdżenie na koniu, ciskanie grotów, pływanie i tym podobne zabawy i sztuki wchodziły w ich wychowanie. Tak wyborna edukacja pśuć się ku schyłkowi Rzeczypospolitej poczęła, gdy młódz dawano do szkół komediantów, gdzie się uczyli gestów i wymawiania teatralnego, oraz z gadaniem aktorów łączyć ruszania niby w takt całego ciała, i tańców komedianckich. O wychowaniu pici niewieściecy masz pod artykułem famina.

LIBRA. Funt, waga. U Greków i Rzymian była dwunastu uncyi. Libra i as w początkach iedney wagi były. Uncya Rzymska na naszą wagę wynosi iedną uncją i dziewiąć część uncyi; z tego łatwo wymiarkować inne części funta Rzymskiego, których te nazwiska były. *Sextans* dwie uncye, *quadrans*, trzy, *triens*, cztery, *bes* ośm, *sems*, sześć,

fześć uncyi albo poś funta, *do-drans* dziewięć, *dextans*, dzie-
sięć, *decunx* iedenascie uncyi.

Waga u starożytnych zwy-
czajnie była z kamienia czar-
nego z znakami z miedzi lub
srebra wyrażającemi uncye i
funty. Waga funta znaczone
była przez literę I. dzieśnięć fun-
tow przez X. Uncye przez krop-
ki, a połowa uncyi przez S.
femiuncia.

W Rzymie wagi publiczne
chowano w kościołach bogini
ops, Herkuleśa, Kastera i Pol-
luxa. Wagi były okrągłe, a
z obydwóch stron płaskie. Nie-
które też były czworograni-
ste.

LIBRARIUS. Księgarz,
pisarz, kopiśta. Dawni mieli
pisarzów do kopiowania ksiąg,
malowania liter. Mieli księ-
garzów kupujących i przedaia-
cych dzieła autorów. Książki
ich nie były takie jak są u nas.
Były to pergaminy albo papie-
ry z liścia pewnego drzewa
Egipskiego w wałek zwinione,
karty iedne do drugich przy-
kleione mając. Każdy wałek
takowy zwał się *volumen*. Kiy
okrągły z bukowiny, z heba-
nu albo z słoniowej kości był
na końcu zwinienia, zwał się
umbilicus. W skleianiu kart
pergaminowych, listwa mało-
wana była szkarłatową albo
karmazynową farbą. Karty po
iedney stronie pisane były, ty-

tuś na 'grzbiecie wałka, a list
przypisujący na brzegu we
wnątrz. Końce ozdabiano zło-
temi farbami, wypolerowa-
wszy kamieniem Trypolitań-
skim. W Bibliotekach tomy
wałcowe w kolumny ułożone
były.

Księgarze mieli kramy do
których na czytanie nowych
dzieł schodzili się uczeni.

U Rzymian *Librarii* byli
kopiśtowie ksiąg, i *Bibliopolæ*
przedajcy księgi. Procz tego
mieli niewolników barzo spo-
sobnych do skłaniania ich, *glu-
tinatores*. Za czasów Rzeczy-
pospolitey majątni trzymali w
domach swoich po kilka nie-
wolników lub wyzwolenców
do przepisywania ksiąg. Do-
piero za panowania Augusta
Bibliopolæ w Rzymie być po-
częli. Mieli swoje kramy zwy-
czajnie przy słupach kościo-
łów, placow publicznych, oso-
bliwie na wielkim rynku Rzym-
skim. Na tych słupach i książ-
ki i inne obwieszczenia, na-
przykład rzeczy zgubionych
przysyłali: ozdabiali je imio-
nami autorów. Rękopiśma
drogie były. Rozsyłali je po
provincjach.

LICTOR. Ceklarz. To
imię pochodzi od słowa *ligare*,
wiązać. Lictores byli w Rzy-
mie studzy publiczni, którzy
przed najwyższemi Rzeczypo-
spolitey urzędnikami chodzili
dla

dla sprawienia im łatwiejszego
przeyscia. Romulus na wzor
Toskańczyków, a potem kon-
sulowie mieli ich dwunastu.
Pierwsza ceklarzow usługa by-
ła, imać, wiązać, chłostać,
ścinać złoczyńców. Mieli pę-
ki rozg leszczynowych rzemy-
kiem związane, z toporem we
szrodku. Na wojnie po otrzy-
manym zwycięstwie, albo pod
czas tryumfu, pęki ich były
ustroione laurami.

Kiedy urzędnik Rzeczypo-
spolitey szedł do czyiego do-
mu, ceklarze poprzedzając go
uderzali we drzwi swemi pę-
kami na znak przyścia iego.
Po ulicach odpychali ludzi z
drogi. Czego względem we-
stalek i kobiet nie czynili. Wy-
fokie dostojenstwa różniły się
liczbą liktorów. Dyktatoro-
wie mieli ich dwadzieścia czte-
ry konsulowie dwanaście, Pre-
torowie w prowincjach rzą-
dzący sześć, Pretorowie w
Rzymie dwóch.

LITTERÆ. Listy. Kształt
listów u Greków i Rzymian
miał pewne swoje i nie odmien-
ne wyrazy. Grecy na począ-
tku kładli naprzód imię piszą-
cego, potem osoby do której
list pisali, toż słowa życzące
zdrowia i powodzenia w za-
myślach. Opuścić ten wyraz
przez niedbalstwo, a dopie-
róż umyślnie, poczytywa-

no za grubiaństwo lub ura-
żę.

Lacedemończycy pisali listy
barzo krotkie, styl taki oazwa-
no od nich lakonicznym: pisa-
li na pergaminie wąsko a dłu-
go kraianym, który obwiązi
około wałka drewnianego, ob-
wiązywali nitką czarną i pie-
część przykładali. Nie mieli
szczegulnych pieczętek własci-
wych, ale każdy brał jaką
chciał. Pierścienie żelazne słu-
żyły im do pieczętowania.

Rzymianie na wzor Ateń-
czyków ieden mieli sposób pi-
sywania listów. Kładli naj-
pierwey imię swoje i urząd,
toż imię i urząd tego, do kto-
rego pisali, przydając zwyczaj-
nie albo samo słowo *salutem*,
albo *salutem dicit*, a czasem
salutem plurimam dicit. Kie-
dy do konsula lub dyktatora
kto pisał, pierwey tych urzę-
dników imię niż swoje wyra-
żał. Konsulowie, dyktatoro-
wie i pretorowie do niższych
pisząc, tych imiona przed swe-
mi kładli. Zwyczajnie listy
kończyły się tym słowem *vale*.
Naywięcej pisywano na papie-
rze zrobionym z liścia drzewa
Egipskiego *papyrus* zwanego.
Składali je po prostu, albo w
wałek, nitką okręcali, wałek
przyłożywszy pieczętowali. Ci
którzy oszczędzić chcieli ko-
sztu na papier drogi na ow-
czas, pisali na tablicach wo-
sko.

fkowanych, stylem to jest żelazem zaostrzonym; obwinąwszy, potem wołkiem pieczętowali. Odebrawszy takie tabliczki można było pismo zagładzić drugim końcem stylu, i na tychże samych odpisać dać.

LIFY najwyższych hetmanów podwoyną pieczęć miały, a kiedy o zwycięztwie donosiły, ozdobione były lau-rem.

LOGISTÆ. Urzędnicy w Atenach przełożeni nad rejestrami i rachunkami; wybierani po jednym z każdego cechu, przez sameż cechy. Przed nimi każdy urzędnik schodząc z urzędu stawać, i sprawę swojego obchodzenia się na nim, czynić był powinien; do nich należało rozeznawać wszystkie uciemiężenia i krzywdy od ludzi skarbowych zarządzane, wszystkie kradzieże publicznych pieniędzy, zgroma wszystkie występki w sprawowaniu sprawiedliwości i skarbu.

LORICA. Pancerz, zbroja, *ad lorum* rzemień, przeto iż z razu starożytni miewali je ze skóry. Poźniej robiono pancerze z kołek żelaznych, na konice z blach żelaznych, z których jedna pierś, a druga plecy okrywała, spięte sprzączkami. Czasem miewali nakładać zbroi kaftany wytkane.

Grecy niżej zbroję dla osłony brzucha nosili blachę miedzianą, srebrną lub złotą, którą pasem pokrywali, z tyłu haftkami spinaną.

LUCTUS. Żałoba, smutek jawnymi znakami okazany. U pogan żałoba powinnością religii była. W Sparcie, gdzie płakać zakazano było ale pozwolono żałobę nosić, i postawą i zaniedbaniem stroju smutek okazywać, nie trwała żałoba nad dni jedenaście. Dwunastego składano ją po odprawionej ofierze Cererze.

W Atenach dłuższa była żałoba. Kobiety nosiły ją w kolorze białym, a mężczyźni w ciemnym. W czasie żałoby, kobiety zaniedbywały wszystkie stroje, włożyły sobie strzygły; mężczyźni zapuszczali brody, czasem popioł na głowy sobie sypali. Rodzice po dzieciach w żałobie chodzili.

W Rzymie, zrazu kolor czarny, albo iakikolwiek ciemny, był kolorem żałobnym dla obojczy płci: poźniej niewiały nosiły zastronę białą, resztę ubioru czarnego koloru bez żadnego przystrojenia. Mężczyźni włożyli i brodę zapuszczali, nie brali wieńców na głowę w uroczystości i biesiady. Najdłuższa żałoba, iaka była dzieci po oycu, wdowców i wdów, nie trwała nad dzieśnięć miesięcy. W prze-

ciągu tego czasu wdowa nie mogła iść za mąż bez zakafy swojey sławy. Wdowiec zaś żenić się mógł, kiedy chciał.

Były w Rzymie publiczne po zmarłych żałoby, które trwały mniej lub więcej podług chęci ku żałobemu obywatelowi.

Publiczna żałoba miała także miejsce w klęskach i smutnych przygodach państwa lub miasta Rzymu, które przeciąg rozmaity bywał. Po kannańskiem Rzymian przegranej, skrocono czas żałoby aby prędzej klęska ta w niepamięć poszła. Czasem dla rodzin albo świąt, albo nauczzenie iakiego wielkiego czynu w obywatelu przerywano żałobę, ale potem czas przerwania nagradzano.

LUDI. Najwłaściwsze tego słowa u dawnych znaczenie wyraża *igrzyska*. *Ludi publici*. Miano je za rzecz do religii należącą. Nie dawano je zrazu tylko w dni poświęcone iakiemu bożkowi albo bohaterowi. W Grecyi igrzyska iedne były pospolite całemu kraiovi, drugie szczególnych miast. Naprzód dawane na placach publicznych, potem niektóre w Amfiteatrach budowanych. Widoki teatralne, gonitwy, pasowanie się ludzi i zwierząt, tragedie i komedie składały te igrzyska.

Ateńczykowie niewymownie lubili igrzyska. Nigdzie tyle ludu niewidywano, iak na nich. Mimo ich wielość i częstość, zawsze się zewzgiąd ubiegali do miejsc, o które wszczęte wielokroć kłotnie, bitwami się kończyły. Dla zabezpieczenia temu, postanowiono, aby każdy patrzący płacił dwa obole od miejsca. A że więkfsza część ubogich obywateli na to rozrządzenie szemrała, uchwalono, aby im po dwa obole ze skarbu dawano. Te pieniądze szły trzymającym widoki, na opłacenie kosztów potrzebnych.

Lacedemończyków surowe obyczaje nie mogły się ze zwyczajem reszty Grecyi co do igrzysk zgodzić. Likurg wszelkich widowisk im zakazał, a zatem sceniczne widoki, szermierkie zapaski, bitwy zwierząt, na koniach i wozach gonitwy, tragedie, komedie, nie znane były w Sparcie, same ćwiczenia do nabycia siły zgręczności, ferca, miały miejsce, i natych barzo radzi przytomnemi bywali.

W Rzymie tenże smak w igrzyskach i widokach co i w Atenach panował. Romulus pierwszy je na cześć bogów postanowił, toż po nim następcy królowie, po wypędzeniu królów konfulowie i inni urzędnicy czynili. Znajdziesz o Gre-

Greckich i Rzymskich igrzyskach, pod szczególnymi ich nazwiskami w tym dykeyonarzu. Przydać tu należy, iż Grecy i Rzymianie znali igrzyska lalek ruchomych. Były to osobki z drzewa, które za pociągnięciem firon poprzywiązywanych do różnych części ciała, ruszały się w rozmaite sposoby, naśladując udawania arlekinów, i kuglarzów, pokazywano je na teatrach.

LUDI. Niebyło osobliwie dawniejszych czasów w Rzymie używane to imię *ludi* do znaczenia gry zabawnych. Tu jednak jest miejsce dania o nich wiadomości. Były różne małe gry u Greków i u Rzymian iak są u nas w mieście i na wsi używane. Z takowych liczby jest owa, *ludere par impar*, cet czyli lichy: w którą takim sposobem, iakim dziś grano. Taką jest i druga, którą Cicero zowie, *micare digitis*: ta gra natym zależała; jeden z grających krył rękę za siebie tyle palców złożony ile chciał, drugi zgadnąć był powinien liczbę złożonych palców. Ludzie wiejscy najwięcej się tą grą bawili.

Trochus. Grecka zabawka w używaniu u młodzieży Rzymskiej. Nie był to ani biłlar, ani bąk, iak niektórzy mieć chcą, ale obręcz żelazna

maiąca wiele kołek żelaznych wewnątrz. Młodzi toczyli też obręcz, popychali ją prętem żelaznym z rękoyścią drewnianą; moc i sztuka w tym popychaniu popisowała się: kółka brząkaniem przestrzegały przytomnych, aby się ustępowali.

Żołnierze mieli jeszcze grę zwaną *latrones* albo *latrunculi* niby szachy albo faki nasze. Zręczność tam najwięcej pokazywała. Grywano w nią na tablicy w warcabnicę układanej. Król się nie ruszał, chyba w gwałtowney potrzebie. Ta gra była obrazem wojny, nacierano i broniono się. Ten wygrywał, który zabrał wszystkich pierwszych żołnierzy. Król nie mógł być wzięty, ale skoro wszystkich żołnierzy zabrano, już miany był za zwyciężonego.

Powywroceniu Rzeczypospolitey, u Rzymian gra bardzo podobna do loteryi, czyli faryny; wielce zwyczajna za Cesarzów. Znaki do tej gry były czworokątne małe z prosty lub sioniowej kości, na czterech bokach pisano, co się podobą obracać za wyrażenie rzeczy na farynę danych. Nazywano te znaki *teffera convialis*, kość biesiadna, że tym ją dawano, którzy na biesiadę zaproszeni byli. Zwyczajnie

nie wygrywano iakie drogie i kształtne ruchomości. Helio-gabal Cesarz w ten sposób złożył swoją farynę, iż naprzykład jeden wygrywał dzieśnię wielbłądów, drugi dzieśnię much; jeden tyle funtów złota, drugi tyle liftków sałaty. Był to sposób zręczny okazania hojności.

Gry trefunkowe u Greków i u Rzymian były dwoiakiego gatunku. *Tali* i *Teffera lusoria*. *Tali*, kostki były nazwane, iż je robiono z kostek nog bydlęcych *tali*. Ten rodzaj gry jest bardzo dawny, bo jeszcze za wojny Trojańskiej używany. Nie zgadza się pisarze dawni o figurze tych kostek. Zakładają między *tali* a *teffera* tę różnicę, iż tamte cztery tylko boki, te zaś sześć boków miały. Twierdzą jeszcze, iż z tych czterech boków dwa były płaskie, a z drugich dwóch jeden wypukły, *supum*, *supinum*, naznaczony liczbą trzy, drugi wklęsły nazwany *prorum*, naznaczony liczbą cztery. Trzeci bok naznaczony liczbą sześć *senio* u Łacinników zwany, czwarty miał znak *assa*, którą Łacinnicy zwali *canis*. Procz czterech boków na które zwyczajnie kość padała, były dwa zakończone z okrągława, rzadko kiedy na te paść mogła: co gdy się trafiło zwano to *talus*

rectus; kiedy za rzuceniem czterech kości każda innym znakiem padła, wygrana była zupełna.

Taki raz szczęśliwy zwano *regius* albo *bajilicus*, krolewski iż który tak rzucił, królem biesiady obrany bywał. Przeciwny najniešťszeliwszy rzut był, kiedy *assami* kości wszystkie padły, *damnosus canes* zwany. Różne padnięcia kości, różnemi bożków i bohatyrow imionami nazywali Rzymianie. Wzywali bożka na szczęście.

Do rzucania mieli naczynia nakształt wierzyczek bez dna szersze u dołu niż u góry: we środku były niby stopnie po których spadały z sześćtem kości.

Drugi był rodzaj gry w kości *teffera lusoria* po łacinie zwanej. Kości te iak nasze miały sześć boków, i kropkami znaczone. Grywano we dwie kości, częściej we trzy. Trojakim sposobem grę w kości czyniono. Jeden był podobny do powyż opisanego pod *tali*. Przegrający procz stawki jeszcze płacił pewną kwotę. W drugim sposobie, ten który zaczynał, mianował liczbę, którą chciał rzucić; jeśli mu się udało, wygrywał; jeśli nie, przeciwnikowi zostawiał wolność obierania liczby, i podpadał karze na siebie włożonej.

żoney. Trzeci nazywał się u Rzymian *duodena scripta*. Stoł na którym grali, był czworograniasty, dzielący liniami u Greków, dwonastą u Rzymian podzielony. Na tych liniach ustawiano kałkuły podobne woli, stosując się do liczby wopadłych kości. Piętnaście kałkułów Rzymianie, dwanaście Grecy używali, różnego koloru. Los i przemysł tą grą kierował. Czasem umyślnie kto przegrywał ku upodobaniu osób sobie lubych. Gdy kilka już kałkułów kto stawiał, co zwali *dare calculum*, a postrzegł, iż źle grał, mógł za pozwoleniem drugiego znowu grę zacząć, *reducere calculum*.

Przez owe linie równo odległe, szła jedna linia przecinająca tamte *linea sacra*: ktorej chyba w ostatniej potrzebie, nieprzestępowano: co wyrażali *redigi ad incitas*. Ta gra wiele podobieństwa miała do naszego trytraku.

Powfzechne nazwisko gry od trefunku zawistnych było *alba*. Prawa ie surowo zakazywały, i zakazy te dość skutecznie zachowane były do schyłku Rzeczypospolitey. Kiedy wyuzdana chęć gry takowych opanowała Rzymian, zrazu przestępujących w tey rzeczy prawa, do więzienia w sadzano, albo na kopanie

kamieni skazywano. Wyłączone jednak były dni świąt Saturnowych; ale po panowaniu Augusta, wniwec te prawa poszły, gry stały się im zbyt powszechne.

LUDUS. Znaczyło ieszcze u Łacinników miejsce gdzie wroźne ćwiczenia wprowadzano: tak domy w których mistrze gladiatorów ćwiczyli zwano *ludi*, szkoly gdzie młodź nauki brała nazywano *ludi*, stąd nauczyciele, *ludi magistri*.

LUPERCALIA. Święta sławne Rzymskie na część bożka *Luperka* albo *Pana* odprawowane piątego dnia Lutego. Młodzi ludzie wto święto biegali całe nadzy z biczem w jednej ręce, w drugiej z nożem którym zabijali kozy na ofiarę Panowi bożkowi. Pod czas ofiary maczali sobie czoło krwią zabitych zwierząt, a po niej ocierali ie węgą zmoczoną w mleku. Potym biegał z największym śmiechem chłostałi, kogo na drodze napadli. Niemianie w kobietach, iż uderzone tym biczem mogły się stawać płodnymi, albo szczęśliwie rodzić, sprawiało że się na drodze chłostałającym umyślnie nawiały. *Luperci* zwali się kapłani do tych świąt naznaczeni.

LUSTRATIO. Oczyszczenie. Obrządek u starożytnych bar-

zo używany. Oczyszczali ludzi, miasta, woyska, pola, które mniemali być skalane przez jakie występki, lub niebezpieczny przypadek. Oczyszczenia iedne były publiczne, drugie prywatne. Pierwsze czynione bywały przez najwyższych urzędników, przez hetmanów, przez kapłanów; drugie przez tego samego, który ich potrzebował.

Trzy były sposoby oczyszczeń publicznych: przez ofiary bite, przez wodę, przez ogień. Oczyszczając woyska przez ofiarę z bydła, dzielono ofiary na dwie części, po jednej i po drugiej stronie drogi do ołtarza wiodącej umieszczono, po między nie przechodziło woysko, zwano to *lustrare exercitum*. Servius krol przy pierwszym policzeniu ludu czynił oczyszczenie iego, obwodząc w koło świnie prośną, owcę i byka, i ta ofiara zwala się *solitaurilia* albo *suovetaurilia*. Pola oczyszczano obchodami publicznymi. Winnice i role obchodzono śpiewając na chory chwałę Bachusowi i Cererze.

Lustracja albo oczyszczenie przez wodę używane było na pogrzebach: po których kapłan brał z ołtarza głównie rozpaloną, i zanurzał ją w naczyniu pełnym wody, potym gałęzią rozmarynową albo

oliwną skrapiał przytomnych, obchodząc trzy razy całe zgromadzenie: ta woda zwala się *lustralis*.

Oczyszczenie przez ogień zależało na tym, iż lud obchodził trzy kroć około stoła rozpalonego albo około ołtarza, na którym węgle rozpalone leżały.

Lustracje prywatne i szczególne odprawowały się także trojakim sposobem; iedne przez powietrze, drugie przez ogień i siarkę. Przez powietrze, kiedy około osób oczyszczających się mocno ie powiwali. Przez wodę, kiedy albo nią skrapiano, albo w niej nurzano. Przez ogień i siarkę, co w wielkim u pospolstwa używaniu było, kiedy około człeka palono siarkę zmieszaną z klejem kopalnym, które podpalano patykiem sofinowym *tæda* nazwanym. *Obacz Expiatio*.

LYCEUM. Miejsce w Atenach ozdobione przyfionkami, ogrodami, gdzie Aristoteles dawał nauki swoje.

LYRA. Narzędzie muzyczne, ktorego strony nie miały spodem ani drzewa, ani żadnej deki. Rozmaitego lyra gatunku była, różnego kształtu, wielkości, i liczby stron.

Gatunek lyry Cithara, był to instrument barzo prosty o trzech stronach zrazu: przy-

dano potym czwartą, później piątą, a dalej dwie nadto, i taka cyfra nierzwykniejsza u dawnych była. Chociaż znajdowało się w niej siedm tonow, nie było jednak oktawy, którą Simonides przydał.

Grecy mieli jeszcze inny rodzaj, zwany *chelos* po Grecku, *testudo* po łacinie od żółwia, iż podobna do skorupy żółwiego kształtem swą była. Czasem poetowie citę i ten instrument *testudo* za jedno biorą. Pindar i Homer siedm stron i temu instrumentowi dają.

Dwojakim sposobem na takowe lirze grano, albo palcami strony szczypiąc, albo brzękając w nie niby niciakim smyczkiem *plectrum*, *pecten*, zwanym. To *plectrum* podobny jednych był to patyczek kończący albo haczyk; podobny innych nakładał kostki karbowane, albo przedziolony, którą w palcach trzymając chwytały strony. Zwyczajnie miewali je z kopytek kozich. Niektorzy utrzymują, iż smyczki takie, iak są teraz, znane były dawnym,

M.

Ta litera sama kładzie się za *Marcus*, *Mucius*, *maceria*, *magistratus*, *magnus*, *manes*, *mancipium*, *marmorus*, *Marti*, *mater*, *memor*, *memoria*, *mensis*, *mens*, *miles*, i od niego pochodzące, *mille*, *missus*, *monumentum*, *mortuus*, *mulier*, *municipium*, *merens*, *merita*. M. ALM. *Marcus Aemilius*. M. AG. EQ. *Magister Equitum*. MAR. *Maritus* albo *Marita*. MAR. VLT. *Mars ultor*. MAX. POT. *Maximus Pontifex*. MD. *Manda-*

tum. MED. *Medicus*. MER. MERC. *Mercator* albo *Mercurius*. MERK. *Mercatus*. ME. *mecum*. MES. *Mensis* albo *molestus*. MS. *Magis*. MI. *Maximo Jovi*. MIN. albo MINER. *Minerva*. ML. *Malum*. M. albo MON. albo MNT. *Moneta*. M. P. *Mulier pessima*. MO. MN. MUN. *Municipium*. MNF. *Manifestus*. MNM. *Manumissus*.

M. w liczbie znaczy tyśiąc, a z linią na wierzchu tyśiąć razy tyśiąć. U Greków wyraża

za miryadę, to jest dziesięć tysięcy. Pomnożona wyraża tyle miryadów, ile razy położona jest. M. między dwoma I. małą linią na wierzchu IMI. znaczy pięć miryadów i tak dalej. m. Greckie małe z kreską ukośną na wierzchu, znaczy czterdzieści, z kreską na dole czterdzieści tysięcy.

MAEMACTERION albo MAEMATERION. Miesiąc Ateński u nas Październik, w którym odprowowano święta *Maemacteria* na cześć Jowisza *Maemactes*, burzyciel, dla burz i nawałnic w tym czasie panujących, na których odwrocie błagano go ofiarami.

MAGI. Mędrce u Persów tak zwani. Radzono się ich w każdej rzeczy: ich pieczy wychowanie synów królewskich poruczone było. Sam Monarcha musiał przed nimi dać niciaki wywód umiejętności i zdatości swojej. Kapłani oraz Filozofowie, szanowani od ludu, poważeni od królów, czasem się im samym niebezpiecznymi stawali.

MAJUMA. Święta u Rzymian obchodzone pierwszego Maia z wielką uroczystością i kosztem. Tego dnia nazywano najniebezpieczniejsi i najbogatsi z Rzy-

mian przybywali do *Ostia* przy uściu Tybru, gdzie wszelakiego rodzaju rozrywek używali. Gzili się iak dzieci, a nawięcej ich bawiło, żeby jeden drugiego strącał w morze.

MAJUS. Miesiąc tak nazywany od bogini *Maia*, matki Merkuryusza.

MANCIPI RES. Dobra własnością do kogo należące takowe, które nie mogły być ani przedać, ani innym sposobem ustatkowane, tylko między obywatelami Rzymskimi z zachowaniem prawności *nexus* zwane. *Nexus* zaś był takowy sposób umowy przedarowej: trzeba było pieniędzy gotowe pokazać, mieć pięciu świadków obywateli Rzymskich wyrostłych z dzieciństwa; procz tych jeden szale miedzianą trzymał, do kupujących mówił słowa z prawa na to wyznaczone, i szali się dotykał: to wszystko w obecności urzędu, który się pytał przedającego, czyli się nie odwoływa przeciw temu; a gdy odpowiedział że nie, rzecz kupującemu przyznawał. Ten jeden był sposób zbywania dobr między obywatelami, podobny prawa dwunastu tablic.

MANES. Nauka pogan o *Manes* jest bardzo niepewna. Jedni tym imieniem nazywali bożki piekielne, inni trzymali, iż *manes* nie są nic innego

tylko duże zmarłych, które oni między bożki podziemne poczytywali. Mieli je za duchy przeciwne, które trapią żywych. Poetowie przydawali im pazury, pochodnie, łańcuchy i bicz. Powymyślano ofiary i modlitwy na ubłaganie tych dusz: *placare manes*.

MANIPULUS. Tym imieniem znaczyła się mała część wojska, która wynosiła trzydziestą część Legii; z dwóch setców się składała. Wódz przeznaczony nad nią zwał się *Ducentarius*, dwusetnik. Mnie ma Plutarch że to imię pochodzi z dawnego zwyczaju Rzymian, iż zamiast proporca noszono na żerdzi sнопек słomy lub siano *Manipulus* po Łacinie. Insi inny początek nazwisku temu dają, równie niepewny. Żołnierz w takowej chorągwi *manipularius*.

MANUMISSIO. Wypuszczenie na wolność niewolnika, tak nazwane, iż pan wolnością darując ręką się jego dotykał. W Lacedemonie prawo uwolnienia niewolników nie przy panach, których rolę oni uprawiali, ale przy zgromadzeniu ludu, który tym dobrem nagradzał znaczniejszy rycerskie dzieła niewolnika z panem swoim na wojnie będącego, albo w ciężkiej potrzebie Rzeczypospolitej dostar-

czenie pieniędzy i znakomitą załugę. Na ten czas darując go wolnością wkładano mu na głowę wieniec, znak wolności w całej Grecyi zwyczajny.

Niewolnicy w Atenach nabywali wolności, dawszy panu pewną kwotę pieniędzy prawem przepisaną. W ten czas pan powinien był stawić niewolnika przed Archontem Polemarchem, i uznawać go wolnym: co czynił kładąc rękę na głowę jego. Woźny to uwolnienie ludowi ogłaszał. Kiedy w nagłej potrzebie Rzeczypospolita niewolników równie z obywatelami na wojnę zaciągala, w ten czas w nagrodę usług swoich nie tylko wolność, ale i prawo obywatelstwa otrzymywali.

Wyzwalanie w Rzymie zaczęło się za panowania króla Serwiusa, który chcąc pomnożyć i wzmocnić państwo, wydał prawo upoważniające każdego do dawania wolności swoim niewolnikom. Zrazu wyzwalano rzadko i dla wielkich przyczyn, które przed urzędem wyłożyć należało. Trzema sposobami wyzwalano u Rzymian. Pierwszy był przez popis, *census*: to jest niewolnik, którego pan wolnością chciał darować, dawał wpisać imię swoje w publiczne księgi popisu zwyczajem dobr, kto-

re

re posiadał. Drugi, przez łaskę, *vindicta*, wprowadzony od P. Waleryusa Publikoli, gdy w nagrodę odkrytego morderstwa Rzymskich spisku na powrocie Tarkwiniuszów, wolnością nadał niewolnika. Ten niewolnik nazwany był *Vindex* albo *Vindicus*, i od tego ten sposób wyzwolenia zwał się *Vindicta*. Głowę niewolnikowi golono, potem pan prowadził go przed pretora, mówiąc, *chcę aby ten niewolnik był wolnym*. Pretor odpowiadał: *ogłaszam cię być wolnym według zwyczaju Rzymian*, wyrzekając te słowa uderzał go z lekka łaszczyką. Przydają jeszcze, iż dawano lekki policzek niewolnikowi, i wkońco go obracano, co Łacinnicy zwali *vertigo*. Trzeci wyzwolenia sposób był przez testament. Często próżney chwały żądza pobudką takowego postępku bywała. Mieli sobie za cześć, aby wyprowadzanie pogrzebowe iak nayokazalsze było, a liczba wyzwolenców, do tego wiele przydawała. Czapka znakiem wolności u Rzymian była; *pileo donare*, wolnością darować.

MANUMISSUS. Wyzwolony z niewoli. W Lacedemonie wyzwolenicy nie mieli praw i przywilejów obywatelskich. Nie znaydowali się na seymach, i bynajmniej w rząd niewcho-

dzili. Wolno im tylko było mieszkać gdzie chcieli, i w ścisley potrzebie zaciągano ich do wojska.

W Atenach wyzwolenicy brali insze imię, albo do dawnego iaką sylabę dla utajenia dodawali, nie tak zupełną iak obywatele wolność mieli. Panowie ich, zachowywali iakąś władzę nad nimi. Wyzwolenice powinien był zawsze być przy dawnym panu, szanować go, czynić mu usługi; czego uchybiając podpadał karze powrotu do niewoli. Panowie z swojej strony mieli obowiązek bronić wyzwolenców radą, pomocą i powagą swoją wspierać ich w każdej potrzebie.

W Rzymie pan niewolnika wolnością darował i w liczbę obywatelów poczytywał. Wyzwolenca nazywo *libertus*, albo *libertinus*. *Libertas*, mówiło się względem pana jego. *Libertus Augusti*. *Libertinus*, znaczyło kondycją wyzwolenca, *homo libertinus*.

Wyzwolenicy mieli głowę golonę i nosili czapkę pewną na znak wolności. Lubo wyzwolenicy stawali się obywatelami Rzymskimi, nie byli jednak przypuszczeni iako ci którzy się wolnemi urodzili *Ingenui*, ani do rycerskiego, ani do senatorского stanu.

O 2

Kon-

Kondycya ich była iako naypospłitszych obywatelów: poczytani iak tamci bywali w cechy mieyskie.

W służbie wojenney kładziono różnicę między wyzwolenicami, a domowemi obywatelami. Częścicy wyzwolenicy do woyska morskiego, które mniej niż lądowe poważano zaciągani bywali. Wyzwoleniec na okazanie wdzięczności temu, który go szacownym wolności darem nadał, miał sobie za cześć brać imię jego, a czasem i przedimie, na końcu zostawiając swoje dawne; naprzykład. M. Tullius Tiro, wyzwoleniec M. Tulliusza Cyclerona.

Wyzwolenicy w Rzymie powinni byli przychodzić dwa razy na dzień do swoich panów, żeby z niemi szli na miasto, na mieysca publiczne, pomnażając ich orszak. Nadto gdyby panowie w ubóstwo wpadli, obowiązani byli dawać im ratunek. Były kary na wykraczających przeciw uszanowaniu pana: powracano ich w niewolę, albo na kopanie kruszców skazywano.

MARTIUS. Marzec mieści tak nazwany od Marfa bożka wojny. Przed odmianą roku przez Numę króla uczynioną, Marzec był pierwszym miesiącem dla czci Romulusa,

ktorego miano za Marfowego syna.

MATRIMONIUM. Małżeństwo. U Lacedemonczyków mężczyźni powinni byli mieć lat trzydzieści, a białogłowy dwadzieścia do stanu małżeńskiego, a to z myśli Likurga, żeby mocnicyz potomstwo oyczynie dawali. Panny innego posagu nie wnosły, procz honoru i cnoty. Nie bogactwo, ale piękność, szykowność i męstwo kobiet, zalecały ie w oczach młodzieńców.

Kiedy rodzice zezwolili na wydanie corki prośzaczemu, młodzian dnia naznaczonego przychodził w wieczór do ich domu, i niby przez moc wydierał corkę z rąk rodzicielskich i do swego ią domu wprowadzał, mając z sobą jedną tylko niewiaścę, którą Łacinnicy zwali *pronuba*.

Skoro oblubienica stanęła w domu męża, niewiaśc owa, która za nią przysła, strzygła iej włosy barzo nisko w przytomności krewnych tamże zgromadzonych. Szaty i obuwie białogłowskie zdejmowała iej, dając na to mieysce męskie. Tak przebrana prowadzona była do łożnicy. Zadnych god weselnych nie było. Oblubieniec szedł ieść u pospolitego z swemi rowieśnikami stołu: potym za daniem znaku na spoczynek

czynek w spólnym mieyscu spać się kładł, około połnocy wstawał dla obaczenia swej żony, i prędko się wracał.

W innych państwach Greckich różne prawa, różne zwyczaje około małżeństwa były. Pospolicie oyców o corkę proszono: matki żadney w tey mierze władzy nie miały. Po uczynionych umowach i zapisach posagowych, naznaczano dzień ślubny, uważając aby nie przypadł na iaki dzień za niebezpieczny od nich poczytany.

Obrządki prawie iednakowe były, procz małych niektórych różnic. W Beocyi podług Plutarcha pannę młodą wieziono do domu oblubieńca, i skoro z woza zsiadła, palono osie, na znak, iż nie masz powrotu z domu mężowego, w którym na zawsze zostać trzeba.

Ateńczykowie żenili się zwyczajnie w zimie. Zwłaszcza w miesiącu *Gamelion*, od słowa Greckiego małżeństwo znaczącego. Wychodzi ten miesiąc na Styczeń u nas. Czwarły dzień miesiąca, za najszczęśliwszy do tego miany.

U Ateńczyków iako i u innych narodów ofiary i wieścoby poprzedzały wesela. W dzień sam ślubu oblubieńcowi kładziono na głowę stroj z fig, daktylow i różnych ia-

ryzn. Pierwszy wchodził do domu rodziców oblubienicy, i wydierał ią niby z rąk matki, i wprowadzał do swego domu. Wtedy matka szła przed niemi, niosąc wachlę z drzewa sosnowego. Otaczał ich orszak chłopiat śpiewających pieśni na cześć Hymena, i powtarzających często Hymen, Hymenae. Po wielkiey uczcie danej krewnym nowożeńców, prowadzono pannę do łożnicy. Gdy goście wysli, orszak chłopiat i dziewcząt u drzwi pokoju śpiewał *epithalamium*, weselną pieśń. Wszyłkie wesela u Greków w wieczor przy pochodniach sprawowano.

U Rzymian zabobonniczych niż byli Grecy, małżeństwa się odprawowały z wielkimi obrządkami, przywiązuje do zwyczajów szczęśliwe małżeństw powodzenie. Synowie obywatelów nie mogli brać za żony tylko corki obywatelskie. Prześięstwo tego obyczaju hańbę ściagało. W Rzymie małżeństwa zwykły się były z oycem panny układać. Jak umowy stanęły, przyciskało do nich pieczęci krewnych przytomnych. Zona po mężu bez dzieci i testamentu zesłym dziedziczyła; kiedy były dzieci, szła z niemi do rownego działu. Były we zwyczaju ofiary swatające osobliwie kobie-

ty *Pronuba*, Dziewościbice; których żądający małżeństwa, podarunkami obfyszał.

Dnia naznaczonego zaczynało od rana wieszczby i ofiary niebu i ziemi, iako pierwszym i nierozzerwanym małżonkom; także Minervie bogini panieństwa, i Junonie nad związkami przełożoney, oraz innym bostwom, którym chcieli. Wystrzeganie się dni niefortunnych, za iakie miano dni po kalendach, nonach, idach każdego miesiąca zaraz następujące. Zakazane także były wesela w święta publiczne, i przez cały miesiąc Maia.

Ten zakaz ściagał się tylko do dziewic: bo wdowom pozwalano iść za mąż w dni święte, aby mnię widziane były, kiedy wszystkich święta i uroczystości zabawiły: co pokazuje, iż Rzymianie powtórnych małżeństw nie szacowali.

W dzień wesela ubierając na głowie pannę młodą, przedzielano iey włosy ośczipem, na znak, iż zostawać miała *sub hasta*, to jest pod władzą męża. Dzieleno włosy na dziewięć warkoczów iak u weselak, na znak iż oblubienica panną była. Potym kładziono iey na głowę mitrę niby kapelusz z kwiatów kofczykowych, które powinna była sama zbierać; na kapelusz dano zaślonę białego lub żół-

tego koloru *flammeum* zwaną. Ta zaślona czasem okładana była drogiemi kamieniami. Od zaśloneń wzięte są u Łaciników słowa: *nubere*, *nuptia*, *nuptia*, (*nubes*, chmura obłok.) Obuwie iey dawano wyfokie nakształt *collurnus* obuwie teatralne, tegoż koloru.

Szata iey była biała, albo mocno żółta gładka, bez ozdób: pas z wełny owcy związany węzłem *herculeus* zwanym, który przez oblubienicę razwiązany bywał przy wzywaniu Junony przed łożnicą. W pierwszych czasach w Rzymie kładziono na głowę oblubienicy niby iarzmo, z kąd poszły owe słowa: *conjugium* małżeństwo, *conjuges* małżonkowie. Udawano iak u Greków, iakoby z rąk matki wydzierano pannę młodą dla oblubienicę, co czyniono przy pięciu smolakach fosnywych zapalonych. W wieczor zawsze wesela bywały. Liczba pięciu z nabożeństwa wzięta, na cześć pięciu bostw, które błagano: a te były Jowisz, Juno, Wenera, Diana, Swada.

Oblubienica z domu rodziców prowadzona była przez dwóch chłopiąt ubranych w szatę bramowaną, *pretexta*, mających oyców i matki, którzy ją trzymali za ręce; trzeci nioś przed nią pochodnię weselną z głogu, ktorey krewni barzo pilnowali

nowali, bojąc się aby iey kto na czary nie użył. W tym prowadzeniu, każdy śpiewał *hymen, hymenae*. Wzywano także imienia *Thelassius*, który to był poiął za żonę jedną z Sabineek porwanych, a małżeństwo ich barzo szczęśliwe było. Za panną młodą niesiono kądziel z wełną i z wrzecionem, także koszyk z kleynotami, narzędziami do gotowania, przy wnieściu w dom męża, ukazywano iey ogień i wodę, na znak uczestnictwa dobr mężowskich: skrapiano ją wodą lustralną niby poświęconą; aby czystą wchodziła. Brama domu ustroiona była w kwiaty i liścia. Pytano się iey o imię, odpowiadała *Caia*, bo niewolno było tego dnia nazywać się własnym imieniem: oblubieniec brał imię *Cajus*. W tedy mówiła mu oblubienica: *iesli ty iesles Cajus gospodarz, ja ieslem Caia gospodyni*. Brali nowożeńcy to imię na oświadczenie, iż chcieli być tak dobrimi gospodarzami, iak była *Caia Caccia* żona Tarkwiniusza starego. Oblubienica przybiiała wełnę do drzwi, i smarowała je sadtem wierzbowym i wilczym na odpędzenie czarow. Po tym zabobnym obrządku, białego wy podnosiły ją, i przez prog przesadzały, tak żeby się go niedotknęła, iako poświęcone-

go bożkom domowym *Penates*, i weścić bogini. Zaraz dawano iey na obrączce zawieszzone klucze, znacząc iż dozór gospodarstwa do niey należał, sadzano ją na runie z owcy ofiarowaney bożkom, dając do zrozumienia, iż mężowi i dzieciom szaty tkąć ona powinna. Wkrótce następowała uczta z okazałością, na ktorey muzycy wygrywali różne pieśni.

Po uczcie *promuba* dziewościbice prowadziły ją do łożnicy *lectus genialis*, to jest łoże poświęcone geniuszowi, albo Aniołowi dobr męża. Mąż nim drzwi zamknął, rzucił orzechy chłopiątom, którzy oblubienicę przyprowadzili. W ten czas chłopiąta śpiewali pieśń małżeńską, *epithalamium*, która do czasów Katulla poety nie innego nie była tylko wiersze wolne *fescenina* zwane, przeto iż ie miano za skuteczne przeciw czarom *fascinum*. Wzywano różnych bożkow. Podarunki oblubienicy posyłano w poprzedzający dzień wesela, w sam dzień i nazaiutrz. Kiedy wdowa szła za mąż, odmieniano i łożko i wszystkie sprzęty pierwszego męża, nawet i drzwi pokoju.

Nazaiutrz wesela, mąż dawał wielką ucztę krewnym i przyiaciom swoim: zwali ją

Łacinnicy *repelia*; pod czas ktorey żona na iednym stołowym łożu obok z mężem siedząc, prowadziła rozmowy tak nieprzyzwoite, iż chcąc wyrazić mowę iaką swywołną, zwano ją mową nowey żony. Po biesiadzie pan młody ofiarę czynił różnym bożkom.

Trzy były sposoby u Rzymian weyścia w małżeńskie związki. Pierwszy *Confarreatio* nazwany zależał na takim obrzędku. Oblubieniec i oblubienica w przytomności dziesięciu świadków ślubowali sobie pewnemi na to słowy. Czylili w obecności kapłana ofiarę z mąki pszenney. Z tey mąki i z soli robiono chleb, który przyzli małżonkowie na znak ziednoczenia iedli. Rozwód z przeciwnemi obrzędkami zwał się *Diffareatio*. Drugi, *Coemptio*, zakupienie. Mąż pod ktorego władzę przechodziła niewiasta, dawał iey tylko dla obrzędku pieniądz w ręku: i to się zwało *convenire in mutuum*. Trzeci sposób żenienia się był *usu capere mulierem*, to jest kiedy mężczyzna przez rok mieszkał z niewiastą w myśli wzięcia ją za żonę, to roczne iey trzymanie zastępowało prawności i obrządki przy weyściu w małżeństwo używane.

MATRONALIA. Święta Rzymskie od Romulusa ieszcze

pierwszych dni Marca odprawowane, na cześć Marfa, i na pamiątkę niewiaśc zacnych, za których przewodnictwem, pokoy między Rzymianami i Sabinami stanął.

Panie Rzymskie szczegulnie te święta obchodzily. Mężczyźni w tę uroczystość posylali podarunki białymgłowom, co te czynily w święta Saturnalia względem mężczyzn. Panie w te dni mieszały się z niewolnicami, i do stołu im służyły; iako mężczyźni w Saturnalia, z kąd te święta zwano też, *Saturnalia seminarum*.

MEDICUS. Lekarz. Grecy od naydawniejszych czasow mieli Lekarzow. Za wojny Trojańskiej Chiron biegły w znajomości zioł i leczeniu ran, nauczył tey sztuki Patrokla wychowawca i przyjaciela swego. Po nim Eskulapius uczeń iego tak się umiętnością lekarską wstawił, że go bożkiem zdrowia uczyniono. Syn Eskulapiusza poszedł w iego ślady. Homer wspomina Machona wielce biegłego w leczeniu cęrulek, a Podalira w lekarskiej nauce zwany logiczny, to jest zasadzoney na rozumnych wywodach, i wyprowadzonych ztąd prawidła. Hippokrat umiętność z rozumu pofaczywszy z doświadczeniem do wylokley doskonałości wyniosł lekarską sztukę. Uczniowie

wie iego rozczli się po Grecyi i Włofzech, na koniec weszli do Rzymu. Grecy różnemi nazwiskami lekarzow zwali, podług różnych ich posług. Niepozwalali nikomu bawić się lečeniem, poki nie przyziął, iż postępować sobie będzie podług prawideł i sposobu Hippokrata.

Rzymianie skromnością i oszczędnością życia utrzymywani przez długi barzo czas obchodzili się bez lekarza, i iesli ich kiedy szukali, to było z ofobliwey przyczyny, i w czasie strasznego powietrza. Tak dopiero 301. roku gdy mor niezwycayny prawie połowę obywatelow zabrał, pierwszy raz slychać było o lekarzach w Rzymie; drugi raz w półtora wieku z podobney przyczyny. Chcąc się od takiej na potym klęski uchować lud Rzymski, wysłał wyznaczonych ludzi do Grecyi, aby posąg Eskulapiusza, który był w figurze węża przywiezli; ale ieszcze lekarze nie osiedli w Rzymie. Lecz gdy zbytki w stołach i inne za tym idące skażyły zdrowie Rzymian, dopiero poczuli potrzebę lekarzow, ktoremi często tak barzo gardzili: wielka zatym ich liczba około roku 600. do Rzymu się zbiegła. Długo bez poważenia zostający, w ostatnich Rzeczypospolitey czasach szanowa-

ni być poczęli. Julius Cezar pierwszy nadał im prawo mieyskie, August zaś w nagrodę, iż go Musa lekarz iego z ciężkiej choroby wyprowadził, uwolnił lekarzow od podatkow. W Rzymie lekarze i Aptekarzami, i Cerulikami byli. Celsus w tey nauce pięknie po łacinie pisał.

Sztuka babienia, to jest odbierania dzieci, znana była Egipcyanom, ponieważ historya Moyżesza wzmiankę o takich niewiaściach czyni. Atoli, iesli wierzyć Hyginowi, barzo ią późno znali Grecy: u ktorych wiele matek przy rodzeniu umierało, że wstyd niepozwalal mężczyznom używać do tey posługi, a prawa zakazywały płci białogłowskiej sztuką się lekarską bawić. Jedna młoda niewiasta Agnodice, czując w sobie wielką chęć do tey nauki, przebrała się po mężczyznom. Doszedłszy w niey biegłości, ofiarowywała swoje usługi rodzącym kobietom, upewniwszy ich o płci swoiey. Lekarze drudzy rozgniewani uszczerbkiem swych zyskow, pozwali ią do Areopagu o wykroczenie przeciw wstydowi i obyczajom niewiaśc, ktore nawiedzała; ale Agnodice łatwo potwarz odparła. Dopiero obwinić ią cięż lekarze poczęli, iż białogłową będąc przeciw prawom w leczenia wda-

wała się. Na ten czas białogłowy się wstawiać mocno i odmiany tego prawa dopraszać poczęły. A tak dopuszczono odtąd białogłowom wolno urodzonym bawić się tą usługą. W Rzymie kobiety dzieci odbierające przypuszczono w jeden cech, w pewney mieści dzielnicy miejsce do mieszkania miały.

MEDIMNUM. Miara Grecka na rzeczy suche. Była dwoiaka, *medimnum* pospolite miało co więcej nad 4. *modios*, korcy Rzymskie, nasze go korca królewskiego koło iedenastu garcy. *Medimnum* wieyskie, sześć *modios* Włoskich u nas poł korca królewskiego.

MEDITRINALIA. Święta Rzymskie na cześć bogini *meditryna* od *mederi* leczyć: bo w te święto przypadające w Wrześniu, Rzymianie zaczęli pić wino słodkie, mieszaając je z winem słarym, co im za lekarstwo służyło.

MEGALESIA. Święta Rzymskie tak nazwane od kościoła Cybeli bogini, który w Grecyi miała. Cybelę zwano wielką boginią, wielką matką, wielka po Grecku Megale.

MEGALENSES Ludi. Igrzyska postanowione na cześć Cybeli Matki bogów, wtedy, gdy Rzymianie z wyroku Sybilli sprowadzili statwę tej bo-

gini do Rzymu, którą stawili w kościele zwycięstwa na górze Palatyńskiej. Edilowie najwyżsi sprawowali te igrzyska na rzeczony gorze. W Kwietniu dawane przez sześć dni, najwięcej zależały na widowiskach teatralnych. Panowie Rzymscy aż do zbytku się w te dni częstowali.

MENSIS. Miesiąc. Grecy miesiące dzielili i rachowali podług roku księżycowego. Masz obszerniej o tym pod artykułem *annus* rok. Now księżyca najmiejcy uważali. Ta lunacya była u nich straszna dłużnikom, iako kalendy u Rzymian, iż zwyczajnie ten był czas płacenia długów.

Rzymianie swoje miesiące także wymierzone biegiem księżyca dzielili na trzy części; które się nazywały *Calendæ*, *Nonæ*, *Idus*.

Calendæ albo *Kalendæ* od Greckiego słowa *Kalein*, z którego Łacinnicy zrobili słowo *calare*, wołać. *Calendæ* które nie innego nie były, tylko pierwsze pokazanie się księżyca, przypadały zawsze na pierwszy dzień miesiąca. Tego dnia ieden z mniejszych kapłanów zwoływał lud na *Capitolium*, i zapowiadał im głośno święta przypadające w miesiącu, oraz wiele dni przed *Nonawi* być ma; przed każdą rzeczą mówiąc *calo*. Bo po-

nie-

nieważ now księżyca nie iednego dnia w każdym miesiącu przypadał, zatym nie równa była liczba dni w miesiącach przed *Nonami*.

Nonæ tak zwane, iż dzień dni było od *Nonow* do *Idus*. W Styczniu, Lutym, Kwietniu, Czerwcu, Sierpniu, Wrześniu, Listopadzie i Grudniu, które to miesiące miały tylko po 29. dni w Kalendarzu Nummy, *Nonæ* przypadały na piąty dzień miesiąca. W Marcu, Maju, Lipcu, Październiku które miały 31. dni, *Nonæ* przypadały na siódmy; a tak w ośmiu tamtych miesiącach drugi dzień wyrażał się po łacinie *postridie Calendæ*, na zaiutrz *Kalend* albo *quarto Nonas*, dorozumiewając prepozycją *ante*; potym *tertio Nonas*; daley dzień przed *Nonami* *pridie Nonas*; piąty dzień, *Nonæ*. W czterech zaś miesiącach, gdzie sześć dni przed *nonami* było, drugi się mówił, *sexto Nonas*, i daley, szósty *pridie Nonas*, siódmy *Nonæ*.

Potym szły *Idus* podobnym liczenia sposobem. *Idus* nazwane od dawnego Heturskiego słowa *iduare* dzielić, przeto iż *Idus* przypadały prawie na poł miesiąca: w owych ośmiu miesiącach na trzynasty w drugich czterech, które sześć dni przed *Nonami* miały, na piętnasty

dzień; wszystkie miesiące były ośmiu *Idow*. Po *nonach* mówiło się *octavo Idus*, i tak daley, aż do dwunastego lub czternastego, który się zwał *pridie Idus*; potym *Idus*. Po *Idus* trzeba było rachować wiele dni zostawało do *Kalendow*, to jest do pierwszego dnia następującego miesiąca. Tedy nazaiutrz po *Idus*, dzień zwał się tą liczbą, wktorey był przed *Kalendami*. Jeśli było siedmnaście, iak w Maju, mówiło się *postridie Idus Maii*, nazaiutrz po *Idus Maii*, albo XVII. *Calendas Junii*, albo *Junias*, to jest siedmnaście przed *Kalendami* czyli przed pierwszym dniem następującego Czerwca, i tak postępowało się zawsze zmniejszając liczbę, bo mniej dni zawsze zostawało do *Kalend* przyszłego miesiąca. Ostatni dzień mowiono *pridie Calendæ*, dniem przed *Kalendami*. Ten sposób rachowania zachowali Rzymianie od Nummy aż do poprawy Kalendarza przez Juliusza Cezara, kiedy rok się stał prawie zupełnie słonecznym. Z wielką uroczystością w Rzymie obchodzono, *Kalendy*, *Nony*, *Idus*.

Kalendy Stycznia najuroczytsze były dla początku nowego roku, w ten czas nawiedzali się, winiszowali i życzenia oświadczały wzajem, podarunki pośledali. Podarunki te

stre-

frenca zwali, niby Kolendy. Nonæ nie były żadnemu bożkowi poświęcone, ale obchodził je lud na pamiątkę, iż w Nony dobry król Servius się urodził.

Idus poświęcono Jowiszowi, któremu w te dni na ofiarę zabiano owcę białą. Dni zaraz po Kalendach, Nonach, Idach następujące poczytywano za nieszczęsne.

MERCATORES. Kupcy, handlownicy. Handel dawnych cały zależał na przemianie rzeczy potrzebnych. Miasta pobudowane nad brzegami morskimi ułatwiał handel. Gdy zaś coraz barziej kunszty i sztuki zakwitać w nich poczęły, pomnożona rękodzieł liczba powiększyła kupiectwo. Korynt położony na cieśninie ziemi między dwoma morzami, najsławniejszy był w Grecyi z tej miary. Po wzięciu tego miasta przez Rzymian, handel jego przeniosł się do Delos. Ateny w kunszty bogate i wymysłne po wojnach Punickich stały się barzo handlownemi. Dopiero po śmierci Alexandra weszli w handel z Indyami wschodnimi: dotąd nigdy nie żeglowali na morzu czerwonym. Handel Grecyi, prócz Azji i Egiptu, zaszedł do Afryki: często posyłali okręty do Hiszpanii, żądając sprowadzali niezmiernie skarby do Sycylii

i innych wysp śródziemnego morza. Trwał zaś ten handel aż do podbicia Grecyi od Rzymian i obrocenia ich w prowincyą.

Lacedemończykowie nie bawili się kupiectwem: gruntami tylko handlowali u siebie, płacąc za nie wołmi lub niewolnikami. Co zaś od obcych sprowadzali, srebrzem i złotem w bryłach płacić zwykli byli. Likurg zakazawszy im żeglugi i handlu, zabronił oraz wszystkim wolno urodzonym bawić się iakimkolwiek sposobem pomnożenia bogactw i ten umysł daleki od zyskow trwał, pokaż ich miasto trwało.

Rzymianie przez sześć set prawie lat, zawsze zabawieni chwałą wojenną, niedbali o handel; kupczenie obożliwie na miary i wagi w pogardzie mając, zostawiali je niewolnikom, albo wyzwolencom. Prawda, że wielki handel, przez który w kray ich obfitość rzeczy prawdziwie użytecznych wchodziła, nie był odrzucony, ale niepozwalano się nim bawić senatorom ani patrycyuszom.

Po wzięciu Koryntu i Kartaginy, uwaga na potęgę tych miast z handlu wyrosła zachęciła Rzymian do niegoż. Posyłali okręty do Sardynii, Afryki i innych miejsc po zboże, bydlę i po niewolniki.

Po-

Później obfitość, chęć wygod i okazałości pomnożyły handel: w ten czas po miastach obcych, po morzach pełno kupców Rzymskich było. Sprowadzano drogą handlu wszelkie kruszce, perły, dyamenty, klejnoty, szkarłat, drzewa hebanowe, cedrowe, zapachy, konie, muły, ziarna i wino z wszelkiego kraiu.

Kupcy mieli swoich spólników, posługaców i bankierów w Rzymie i po innych miastach Włoskich, zwłaszcza z wschodnimi krajami handel prowadzący. Rzeczpospolita dawała opiekę kupcom i wysyłała wodne armaty dla bezpieczeństwa okrętów kupieckich, dostatek i nawet chwałę państwa w handlach upatrując.

Kupcy w Rzymie cech swój mieli, *Collegium mercatorum*: wolność handlowania nie była ścieśniona. Święto kupieckie odprawowało się piętnastego Marca, na cześć ich bożka Merkuryusza. Zabijali mu na ofiarę świnie prośną, i oczyszczali się w fontanie *aquæ Mercurii* zwanej, prosząc Merkuryusza o odpuszczenie win kupieckiemu stanowi zwyczajniejszych.

METRETA. albo Metretes u Greków miara napoiu, jedno co i *cadus cervinus*, *cadus amphoreus*; trzymała dwanaście *choas*, naszych gar-

cy Warszawskich poślednia. U Rzymian *Metreta* jedno co i *amphora*. *Obacz Amphora*.

MILITUM DELECTUS. Zaciąg żołnierzy. Likurg w Lacedemonie podzielił z początku wszystkich obywatelów na sześć części czyli klasy, *moræ* po grecku, które nie zawierały innych prócz mających od trzydziestu do sześćdziesiąt lat, przeto iż ten czas był przez prawa przepisany, w którym każdy obywatel powinien był nosić oręż. Te klasy dzieliły się na rotę *Lochoi*, a każda rota na poczty *pentecosties*, co znaczy pięćdziesiątki, bo zrazu poczet u nich tyle miał ludzi. Jako te wojska zostawały w mieście w czasie pokoju, dosyć było po uchwaleniu wojny zgromadzić je: co czynił *Polemarch* najwyższy wodz po jednym z królów rząd wojska trzymającym. Za pierwszym więc znakiem wszyscy stawali na placu publicznym zbrojni, i wychodzili na wojnę odziani szatą purpurową i z wiencami na głowie.

Prócz obywatelów szczęśliwych klas, mieli Lacedemończykowie wielu cudzoziemców, którzy brali oręż w czasie wojny, nie licząc niewolników Ilotów czasami do wojska branych. Obywatele składali piechotę

cię-

ciężką; cudzoziemcy i niewolnicy lędką; a tych liczba często przewyższała tamtych. Jazda zrazu nie z Lacedemonczyków była, lecz z Sciritów, mieżkanców jedney części Lakonii. Później za powiększeniem jazdy, składali ją Spartaneczycy i zwyczajnie wybierano do jazdy najwaleczniejszych żołnierzy.

W Atenach, skoro wojnę ogłoszono, Heroldowie niesli rozkaz wszystkim obywatelom wieku do noszenia broni zdolnego, aby stawali na placu publicznym, gdzie przełożeni nad każdym cechem, *philarchi* zwani i starci każdego ludu albo miaściczka *demarchi*, podawali wodzowi rejestru obywatelów rzeczonoego wieku w swoy cech wpisanych. Wtedy najwyższy hetman ze starszymi wodzami obierał najmocniejszych i najurodziwszych na rotę, i dawał każdej rocie przełożonego.

Piechota Ateńska dzieliła się na dziesięć części, każda część była z jednego cechu. Te części wojska niczym się przec dawności w służbie nie różniły: nigdy się nie miały, potykały się osobno pod swoim wodzem każda.

Gdyby się trafiło, iżby obywatel zbraniał się bez służby przyczyny iść na wojnę, utracił zaraz wszystkie obywatel-

stwa zaszczyty. Równie się obchodzono z temi którzy odstępowali służby, albo z placu uchodzili.

Hypparchowie czyli wodzowie jazdy, obierali iezdnych z najmąitniejszych obywatelów i z najznakomitszych przez dobre obyczaie i waleczność. Każdy cech stawiał ich sto dwadzieścia. Po skończonej służbie wojskowej każdy z iezdnych powinien był oddawać konia w dobrym stanie wodzowi, *Phylarchos* zwanemu. Konie zaś jazdy żywione były nakładem Rzeczypospolitey.

W Rzymie Konfulowie, zwyczajnie zaciągi czynili: a że co rok nowych obierano, co rok też nowe zaciągi były. Kiedy dyktatora obrano, do niego to prawo należało: w niebytności zaś konfulów i dyktatora, do pretorów. Wiek do wniścia w służbę był lat siedmnaštu: samych tylko do niey obywatelów przypuszczano: tych, którzy nayubożsi byli (*proletarii* i *capite censi* zwani) niezaciągano. Marius ten zwyczaj odmienił: wziął do wojska tych, którzy, iak mowi Valerius Maximus, za cały majątek mieli ręce. Krom tego, żaden obywatel nie mógł się wymawiać od służby na wojnę, procz uwolnionych szczegulnie przez senat, procz skaeczonych i podległych wiel-

kiew

kiew chorobie, młodszych od siedmnaštu lat, albo starszych od czterdzieštu sześciu. Kapłani także wyięci byli, chyba że wojna była przeciw Gaiom, wtedy wszystkie przywilecia ustawały.

Przed zaciąganiem konful obwieszczał przez wyrok, albo przez herolda wszystkich obywatelów w wieku przez prawo przepisany, aby się na plac publiczny ześli. Ci którzy się nie stawili, w pierwszych Rzeczypospolitey czasach miani byli za zdrajców oyczyzny; później karę gardłową na winy pieniężne zamieniono. Były niektóre okoliczności od tego stawienia się uwalniające, iako to, pogrzeb krewnego, niektóre nabożeństwa przytomności obywatela wyciągające. Ci, którzy nie chcieli dać imion swoich do wpisania, skazywani bywali na chłostę, przedawano ich dobra, a ich samych obracano w niewolniki.

W dzień zgromadzenia, gdy wszyscy Rzymianie stawali na Kapitolium, albo na polu Marsowym, Tribunowie nad żołnierzami *Tribuni militum* w obecności konfula wyciągali cechy przez losy, i ten który każdemu z nich przypadł, wzywali do siebie: wy-

bierali z nich czyniąc różnicę obywatelów co do wieku i majątku na cztery gatunki żołnierzy składające każdą legię, to jest *Hastatos*, *Principes*, *Triarios*, *Velites*. Po zaciągu i wpisywaniu zakończonym, żołnierze wykonywali przysięgę wojskową, *Sacramentum*. Na to, Tribunowie każdej legii wybierali jednego żołnierza, który słowa przysięgi głośno wymawiał, wzniósłszy do góry rękę prawą i zagięwszy u niego wielki palec. Gdy on przysięgę mowił, inni żołnierze podobnym ręki wzniesieniem okazywali, iż równie się obowiązują. Tą przysięgą obiecywali żołnierze: iż się zgromadzą na rozkaz konfula, że nie porzucą służby bez pozwolenia jego, że wodzom bliższym posłuszni będą, nigdy nie wystąpią z szyku, nie przywłaszczą sobie nic ze zdobyczy, że nie wezmą nikomu ani z osobna, ani z drugimi w obozie, lub o dziesięć tysięcy kroków od obozu. U Rzymian iako i u Greków przysięga żołnierska nie była to prostym obrządkiem, ale barzo poważnym aktem religii, za barzo potrzebny do woiowania poczytanym, i bez którego żołnierz nie mógł się z nieprzyjacielem potykać, chociaż się w obozie znajdował iak mowi Cicero.

Mi-

MINA albo MNA. Moneta Attycka ważyła i wartość miała stu drachm za Salona i z iego ustanowienia, iako świadczy Plutarch, co na nazwą monetę wynosi około 85. złotych, była także mina złota, która wartość miała dzieściu drachmow srebrnych.

MODIUS. Miara na suchę rzeczy u Rzymian. Zwyczajnie tłomaczy korzec: nie jest zupełnie pewna, wiele brała. Najbliżey zgadnąć można, iż na nazwą miarę trzymał *modius* trochę więcej nad poł trzecia garnca. Dawano zwyczajnie niewolnikom cztery takich miar na miesiąc.

MOLA. Młyn. W naydawniejszych czasach Grecy, i Rzymianie młynow takich, iakich my używamy, nie znali. W mozdierzach, wysuszone zboże tłukli. Wynalezienie młynow Pausanias przypisuje Miletefowi synowi pierwszego Lacedemonow krola. Jakażkolwiek jest, Grecy używali naywięcej rąk niewolniczych do mielenia, a rzadko bydła.

Rzymianie naprzód iak Grecy mozdierza, potym żarna *mola trusatilis* używali do mielenia zboża. Niewolnikom za karę, tę pracę naznaczali; Muły lub osły obracały kamień, *mola asinaria*. O młynach wodnych *mola aquaria*

nie masz wzmianki przed panowaniem Augusta Cesarza. Vitruvius, pierwszy opisanie tej maszyny daie. Wietrzne młyny ieszcze są późniejszy: dopiero szóstego wieku po Chrystusie Panu znane.

MONETA. Moneta, pieniądże. Złote i srebrne pieniądze ieszcze przed Rzymianami i Grekami były. Zda się jednak, że nayıpierwey, miedzianych w sztukach nieznanonych używano. Grecy za czasem stępując kruszce na monetę, kładli na niej znaki ciemne tajemnicze, które każda prowincya miała sobie własne. Delfickie pieniądze miały znak świni morskiej; Ateńskie ptaka bogini ich Minerwy, to jest, fowę; Beotezykowie Bachusa z winogronem i czarą, Spartaneczycy puklerza. Każda procz tego zwierzchność przydawała w wybiciu monet znamie tych rzeczy, które chwałę lub korzyść miastu przynosiły.

Lacedemonczykowie przed Likurgiem, tak iak inni Grecy mieli, monetę złotą, srebrną, miedzianą; ale ten prawodawca zabiegając złemu pieniądzy użyciu, wywołał złoto i srebro, samego żelaza pozwolił używać za monetę, którą grubą, a mało wartującą bić kazał; tak dalece, iż trzeba było woża o parze wołów dla przeniesienia summy dzieściu

min

min co wynosiła na nazwą około 8500. złotych. Prawa Likurga o pieniądzach tak ściśle zachowane były, że obywatel przekonany, iż miał monetę srebrną lub złotą, na gardle był karany. Aż po wzięciu Aten Lisander krol Spartancki wprowadził do Lacedemonu wszystkie monety, przez kilka wieków wywołane.

Pokazuje się z znoszenia i porownania monet Attyckich, iż tam proporcya srebra do złota była iak iednego do dzieściu, acz w niektórych czasach zachodziła do proporcji iak iednego do dwunastu lub trzy-nastu.

Rzymianie za Romulusa żadney monety nie bili. Złoto i srebro z Illiryku przychodzące towarem było. Servius Tullius pierwszy miedzianą monetę bić kazał ze znakiem owcy *pecus*, z kąd nazwiśko *pecunia*: później wyrażano głową Janusa, albo niewiaśtę uzbroioną z napisem *Roma*. Długie fimey miedzi używanie dało przyczynę nazwania wszelkich pieniędzy *as*. Pod artykułem *Aurum* i *Argentum* dowiesz się, kiedy te kruszce na monetę używać poczęto.

Na monecie złotey wybiłano różne znaki: boginią Rzym wyrażającą, głowę Janusa lub Marsa, Kaktora i Polluxa i inne z wyrażeniem liczby, kto-

ra oznaczała wiele sztuka złota ważyła srebrnych denarów. Z początku ieden pieniądz złoty *aureus nummus* przez wartość swoją i rzadkość, iako i przez oszczędność w życiu, wystarczał przez długi czas na potrzeby prywatnego człowieka. Te monety starodawne bywały różnie zmniejszane co do ich wartości w biegu względem wartości wewnętrzney. Obacz pod *As Sestertius Denarius*.

MUNICIPIUM. Tak nazywano u Rzymian miasto, którego obywatele mieli sobie pozwolone prawo miasta Rzymu, ale żyli podług dawnych swoich ustaw i zwyczajow. Dwoiakiemu gatunkowi takowe miasta były. Jednym pozwalano prawa głosu na seymach i zgromadzeniach ludu Rzymskiego. Obywatele takowych miast zwali się *Municipes*, i nieczym się od obywatelow Rzymskich nie różnili, tylko iż się niewpisywali w kurje Rzymskie, a zatym nie mogli się znajdować na seymach przez kurje. Drugimi nie dawano prawa głosu, ale do niektórych tylko załczytow i swobod Rzymian za iaką przysługę znaczną dla Rzeczypospolitej przypuszczane były. Obywatele tych zwani *Coerites*.

Miasta municypalne były nietylko Rzeczypospolitej, i rządziły

P

fig

się nakształt Rzymskiej. Zamiast konsulów byli u nich *Duumviri* dwóch mężów; zamiast senatorów, *Decuriones* dziesiętnicy. Miały swój skarż, swoich kapłanów, pretorów, edیلów, kwęstorów, cenforów. Wszystkie iednak te Rzeczypospolite składały iedną Rzymską. Nadawanie tych przywilejów miastom było u Rzymian i nagrodą dla tych które się im dobrowolnie poddawały, lub iaką przysługę uczyniły, i powabem dla drugich, aby się takim sposobem sprowiały.

MUNYCHION. Jeden miesiąc w roku Atenyckich, tak nazwany od świąt *Munychia* odprowawanych w pełnię, na cześć Dyany *Munychia* przewany, wkościele iey poświęconym w części portu Pyrejskiego *Munychia* mianowaney. To święto postanowione było na wieczną pamiętkę zbicia Persów przez Temistoklefa.

MUSEUM. Miejsce poświęcone Muzom: miejsce nauk i zgromadzania się mądrych. Akademia. Takie było *Museum* Alexandryjskie w którym krolowie Alexandryscy, a po zawoiowaniu przez Rzymian Egiptu, Cesarze Rzymscy utrzymywali z krolowską wspaniałością ludzi naukami się bawiących i filozofów pod ie-

dnym przełożonym, którego wysoce poważano.

MUSICA. Muzyka, której początek naydawniejszy, zrazu na cześć bogów używana, od pogan dawnych co do swego wynalazku różnym bżkom przypisywana była. Byli filozofowie, którzy mniemali, iż muzykę od ptaków ludzie wzięli. Powzięchne rozumienie było, iż muzyka łagodzi obyczaje, dzikich ludzi w społeczność spaja, wzbudza i usmierza namiętności, leczy choroby.

Muzyka u wszystkich narodów w zwyczajui, u Greków naywięcej poważana, i wydoskonalona była. Naukę muzyki naywięksi filozofowie Sokrates, Plato, Arystoteles radzili młodzieży; wchodziła ona w ich szkoły rownie z czytaniem. Nayzacnięsi ludzie umieli ją, a prawie wszyscy Grecy ludem byli muzyków.

Lacedemoniezykowie sami lubili muzykę, ale nie miękką i delikatną, lecz męską i czei bogów, a wstawieniu bohateriskich dzieł poświęconą. Instrumentów innych prócz liry, cytry i piszczałki nie mieli. Nie było wolno ich muzykom dodawać więcej stron do cytry. Tefpandres, acz dawney muzyki wielki miłośnik skarany od Eforów, że przydał iedną stronę. Noty Doryckie

kie iako poważniejszye zawsze zachowali. Filozofowie zawsze starą muzykę iako z poważnemi obyczajami zgodną zalecali, ganiąc nową, teatralną, pieszczoną, a co zatym pozzło rozpustną.

Poganie w świętach, ofiarach, obrządkach pogrzebowych, na godach weselnych używali muzyki. Znali różne rodzaje głosowej i instrumentalney muzyki, troiste noty naprzód wiadome i używane były: *Dorycka* naypoważniejszy i niski; *Lidyjska* wysoki i żywa; *szrodek* między niemi trzymała *Frygijska*. Przydano potym dwie *Joniska*, między *Dorycką* i *Frygijską*; i *Eolijską* która miejsce miała co do tonów między *Frygijską* i *Lidyjską*. Późnię noty ięszcze pomnożono.

Starożytni mieli sztukę znaczenia not muzycznych. Atenus nazywa ją *Parasemantica*, albo *Semotica* i utrzymuje, iż wynalazcą iey był Pitagoras. Służyły do tego litery częścią całe, częścią przecięte, częścią różnie kładzione; a ponieważ każdy znak inakż był, pisało ie w iedney linii rowno łączący z linią słów; nie iak u nas, że znaki są różne zatym w różnych liniach, iedne wyżej, drugie niżej pisane być muszą.

Z pomiędzy wiele sposobów, których Grecy i Rzymianie używali do bicia w takt, nayzwyczajniejszy był uderzanie nogą w miarę. Czynie to pospolicie. *Coryphei* niby kapelmajstrowie, wodzowie choru, postawieni w środku muzykantów wyżej od innych, aby od wszystkich słyszani być mogli. Tych tak bitych nazywano u łacinników, *pedarii*, *podarii*, *pedicularii*. Brali na nogi obuwie nakształt sandałów z drzewa lub żelaza, żeby głośniey tupać mogli. Znaczyli ięszcze klaskaniem rąk lewą w prawą uderzając; znaczących tym sposobem zwali *Manuductores*. Służyły im ięszcze do tego skorupki i muszle.

Lubo zaś muzyka w wielkim u Rzymian używaniu była, nie tak iednak ci umiejętność iey, iako Grecy poważali. W ostatnich Rzeczypospolitey czasach nie mieli tego talentu za godny urodzenia i stanu wyśokiego. Salustiusz wyrzuca Sempronii Pani Rzymskiej, iż więcej sztuki i kształtu w śpiewaniu miała, niż na panią uczeiwa i zacną przystało; co okazuje sposób myślenia Rzymian w owym czasie. Za Augusta odmianna w tey mierze nastąpiła, i w wielkim szacunku muzy Grecka w Rzymie była.

MYSTRUM. Miara napoiów u Greków. Dwojakie *Mystrum* było większe i mniejsze. Większe zawierało szesnastą

część Kotyli *Cothila* greckiej: mniejszy zaś trochę więcej od czwartej części *Cyathu*. Obacz *Cothyla* i *Cyathus*.

N.

N. Dawni Łacinnicy opuszczali czasem tę literę. *Hortesia* zamiast *Hortensia*: *infans* za *infans*, czasem też przydawali w niektórych słowach *thesaurus* zamiast *thesaurus*. N. samo w napisach kładzie się za *Neptunus*, *Numerius*, *Numeria*, *Nonius*, *nam*, *non natio*, *natus*, *nefastus*, *nepos*, *nomen*, *nosler*, *numerus*, *nummus*, *numisma*, *numen*.

NAV. *Navis*. N. B. *numravavit bivus* za *vivus*. NB. albo NBL. *nibilis*. NC. albo N. C. *Nero Caesar* albo *Nero Claudius*, albo *non certe*. NEG. albo NEGOT. *Negotiator*. NEP. S. *Neptuno Sacrum*. N. F. N. *Nobili familia natus*. NL. *non liquet*, albo *non latet*, albo *non longe*, albo *Nonimis Latini*. N. M. *Nonas Marcias*, *non malum*, *non minus*. NST. *Nostri*. NO. *Nobis*. NR. albo NNR. *Nostrorum*. NOBR. *November*. NON. AP. *Nonis Aprilis*. N.

NA.

NAVIGANDI ARS. Żegluga, sztuka żeglarska. Grecy nauczyli się żeglugi od Egipcjanów, których iako i Koryńczyków za nabyblejszych w niey miano. Sidonczykowię nauczycielami ich w astronomii i arytmetyce, umiejętnościach do żeglarskiej nauki potrzebnych, byli. Ale że dawni nie znali Kompasów morskiego, żegluga też barzo niedoskonała i niebezpieczna była. W dzień albo słońcem, albo widokiem wysp i brzegów sobie znaniomym kierowali się. Grecy mieli z sobą ptaki z pewnych wysp, których wypuszczając z okrętów, po ich locie miarkowali położenie onych. W nocy zapatrywali się na gwiazdy Helice albo Urfa, woz niebieski skazywał im poś noc, ale barzo niedostatecznie. Nie puszczali się brzegów, długo zatym krążyć musieli. Pod czas burzy dobierali się do lądu i często nań z niebezpieczeństwem wpędzone okręty, potem z wielką pracą rękami i drągami na wodę spychali. Mieli kotwice.

W początkach po samym tylko śródziemnym morzu Grecy żeglowali. Focceńczycy pierwsi w dalekie się morskie podróże puscili. Lacedaemonczycowię, którym prawa żeglugi zabraniały, nie przędko się do niey wzięli, ale

wkrótce przyszli do tego, iż spor wiedli o panowanie morskie z Atenami, którzy do owego czasu w tym pierwszeństwo mieli. Ale to panowanie do samych morz w brzegach Grecyi zawartych się ściągało. Barzo nie rychło Grecy weszli na ocean. Co na odnogę Arabską i Perską nie znali żeglugi przed śmiercią Alexandra. Od tego dopiero czasu wyprawiać zaczęli Grecy, a naybarziej Ateńczykowię i Koryńczykowię okręty swoje ku brzegom Hiszpańskim, Afrykańskim, na ocean, na czarne morze, do Egiptu i Fenicyi. Kwitnęło u nich żeglowanie, aż poki się wzajemnie niszczyć nie zaczęli, i na koniec państwo i wolność stracili.

Zdaje się z Pisarzów dawnych, iż żegluga u Rzymian od początku Rzeczypospolitey znana była. Polibiusz mówi o przymierzu Rzymian z Kartagińczykami roku od założenia Rzymu 245. stosującym się do żeglugi Rzymian. Titus Livius o armacie morskiej przed wojną Tarentyńską: ale w szczupłych się na ten czas żeglowanie Rzymian granicach zamykało. Dopiero roku Rzymu 493, przed pierwszą wojną Punicką czyli Kartagińską zaczęli się mocno przykładać do spraw na morzu. Odtąd wielkie floty wyprawiali Rzymia-

nie w różne strony, w których, to z Kartagińczykami, to z Grekami, to z różnemi Azyi Krolestwy wojny wiedli; z Egiptu czerwonym morzem przeszli do Indyi i innych wschodnich krajów. Rozciągnąwszy swoje żeglowanie po śródziemnym morzu, zaślali okręty na ocean pod wodzem Juliuszem Cezarem, kiedy Gallow i Anglow pobili. Taki był stan żeglugi Rzymskiej aż do potyczki pod actium.

NAVIS. Nawa, okręt. Dawni budowali okręty z drzewa suchego, któreby ani zbyt lekkie, ani zbyt ciężkie nie było. Zwyczajnie używano sosnowego, i dębowego, i cisnowego i dębowego drzewa. Grecy i Rzymianie mieli okręty albo raczej galery dwoiakiego rodzaju, iedne do przewożenia towarów żywności, lub wojska, nazwane *naves onerariae*, drugie okręty wojenne, *naves longae*, nawy długie, iż tamte ładunkowe były obłe, to jest z okrągłą podługowate, te zaś podługowate wcale. Okręty przewożne nie miały pokrycia *naves apertae*, ani nosa u przodu *rostra*.

Okręty wojenne były pokryte *naves costratae*, dla osłonięcia maytkow i żołnierzy od pocisków nieprzyjacielskich; a przody ich okute były nosato

żelazem lub miedzią, żeby dziurawić i pogrążyć mogły nieprzyjacielskie okręty. Te nawy wojenne znowu na dwa gatunki dzieliły się. Jedne były o iednym tylko rządzie wiosel, drugie więcej rządów miały. Te które po dziesięć wiosel po obuch stronach miały, najmniejszy były. Do sto wiosel czasem galery miewały, to jest po pięćdziesiąt na każdej stronie. Okręty które między najmniejszymi, a temi co o wielu rządach wiosel były, śródek trzymały, nazywano *naves actuariae*: że najszybciej i najszyciej obroty czynić mogły.

Drugi gatunek okrętów o wielu rządach. Były okręty o dwóch rządach, *biremes*, o trzech *triremes*, i tak *quadriremes*, *quinqueremes*, największe o pięciu. Grecy mieli i o więcej rządach; ale te dla okazałości tylko. Wzyskie okręty u starożytnych o wiosłach razem i o żaglach były.

Nie mało biegłych w morskim żeglowaniu przeczyło tej wielości rządów wiosel, nie rozumując jakimby sposobem rozłożone były, i iako robota maytkow iść mogła. Takby zaisze było, gdyby rzędy ieden pod drugim w proste linie szły, ale widac z kolumny Trajana, iż rzędy z ukosa rozłożone by-

były, tak iż iedne drugim nie przeszkadzały.

Rzymianie między maytkami różnych rządów czynili różnicę w pracy. Nazwisko najszybszych było *Thalamites* z Greckiego najszybsza część: śródnich *Zeguites* śródnia. Najszybszych *Thranites* najszybsza. Rzędy maytkow zwały się u Łacinników *Fori, verjus, ordines*.

Okręty Greckie zwyczajnie czerwono malowane były. Na tyłach okrętów malowali często obrazy bożkow, którym ie poświęcali, albo Tritonow, Centaurów &c. Poźniej zamiast malowania stawiano posągi, albo rżnięto wypukło obrazy, od których imię brały okręty, i przez które iedne od drugich rozeznawano. Czasem nazwisko okrętu na przodzie wypisane było. Na tyle chorągiewki rozpięte okazywały wiatry.

Narzędzia okrętowe były, wiosła, żagle, liny, kotwice i inne potrzebne maszyny. Zrazu po iednym żaglu okręty miały, i to małe, zwyczajnie białe. Poźniej pomnożono ich liczbę i wielkość: różnemi farbami ie malowano. Jeden maszt był w okrętach dawnych. Liny kręcono z lnu, konopi, sitowia, liści palmowych, z rośliny zwanej

papyrus, czasem łyczane. Kotwica z razu kamienna o iednym końcu, poźniej żelazna o dwóch końcach zaosfrzonych. *Bolis* po grecku i po łacinie, ołowianka żeglarska do gruntuwonienia morza. *Anthlia* narzędzie do czerpania i wylewania wody.

Wspomina Ateneus o trzech niezmierny wielkości i wspaniałości okrętach nadzwyczajnym kosztem sporządzonych. Jeden był Filopatra króla Egiptkiego mający czterdzieści rządów wiosel, cztery tysiące maytkow. Drugi *Talametes* nazwany, że miał w sobie sale, pokoje, kiozanki, i cały pałac; Ptolomeus wybudował go dla przeieżdżania się po Nilu z swoimi dworem. Trzeci Hirona drugiego króla Syrakuskiego pod dozorem sławnego Archimedesa wyślawiony; był o dwudziestu rządach wiosel, liczono w nim trzydzieści mieścisk, o czterech łozach każde; które wszystko co do wymysłnej wygody służyło, miały. Zaden go port Sycylijski nie mógł obciąć. Darował go Hiron Filopatrowi. Chociaż w tym okręcie sęk u spodu był barzo głęboki, atoli ieden człowiek wyczerpywał z niego wodę machiną o frzubach przez Archimedesa wynalezioną. Te okręty nie mogły być prędko ruszane: za-

tym do przepychu tylko, a nie do żadnego, pożytku służyły. Wyłączyć trzeba nawet od Demetriusza Policerta zbudowaną podziwiania godną, równie z wielkości i wspaniałości swojej, iako i z szypkości w obrotach. Użyta była z wielkim powodzeniem w oblężeniach portów, i na bitwach morskich.

NAUMACHIA. To słowo pochodzi z Greckiego okrętu i bitwę znaczącego. W Rzymie było to miejsce potyczek na wodzie. Z początku dawano te potyczki na wielkim Cirku i w Amphiteatrum, spuściwszy tam wody przez rurmusy. Ale potem za Augusta Cezarza pokopano po różnych dzielnicach miasta wiele jezior albo stawów, które mocnymi murami otoczone były. Na tych brzegach komorki, i siedzenia iak w Cirku służyły wygodzie patrzących. Ten widok dogadzał razem rozrywe dla ludu, i ćwiczeniu się w obrotach na morzu dla młodzi Rzymskiej. Te naumachie można było o każdej godzinie wodą napełnić przez łoża rurmusowe, i o każdej godzinie ofuszyć spuszczaiąc otworami i kanałami podziemnemi wodę do Tybru. Przez te wielkie rurmusy z Tybru galery wchodziły w owe jeziora, i temiz powracały.

Używano zwyczajnie do takich potyczek okrętów czyli galer o dwóch, trzech, albo czterech rzędach wiosel, pełno w nich było ludzi zbrojnych. Te udawane bitwy zamieniały się często w szczere i zawzięte boje, zwłaszcza za czasów Cezarów, kiedy niewolnicy, brańcy, winowaycy, więźniowie potyczki odprawowali.

NEMEA. Igrzyska Nemeyskie u Greków tak nazwane od miasta i lasu Nemeyckiego w Nemei. Adraustus je ustanowił, a Herkules ponowił zabiwszy lwa w lesie Nemeyjskim. Te igrzyska były iedne ze czterech uroczystych barzo w Grecyi. Wszystkie ćwiczenia i sztuki szermierskie, zapasnicze, gonitwy, miały tam miejsce. Ci, którzy w pięciu ćwiczeniach po Grecku *pentathle* zwanych, popisali się znakomicie, nagrodę odbierali. To zaś pięciorakie ćwiczenie było gonitwy piśze, passowanie się skakanie, gra w piłkę kamienną lub z kruszczu (*discus*) i pociski. Czasem też dawano gonitwy konne lub wozem.

Te igrzyska obchodzone co dwa roku zimie. Argeńczykowie podawali nagrody. To było w tych widokach osobliwe, iż na nich bywali biegający o zwycięstwo uzbrojeni, lekko w prawdzie, ale większą

iuż

iuż w gonieniu się trudność, a zatym i większą załugę i prawo do nagrody mający. Nagroda zwycięzcom była wieńiec z opichu ziela.

NEOCORI. Byli w Grecyi zrazu niżsi kościelni studzy, potem wyżsi kapłani, którzy ofiary sprawowali. Ten stopień tylko za uchwałą senatu mógł być otrzymany.

NOBILES. Szlachetnie urodzeni. Szlachetność u Greków i Rzymian dawała różnicę przywilejom i wyniesienie nad innych obywatelów. Przed Ljkurgiem dwa rodzaje obywatelów w Lacedemonie znane były, wyższych, czyli szlachty: i niższych, to jest popółstwo. Lecz ten prawodawca chcąc wywołać z Rzeczypospolitey zbytek, swawolę, tyrannię; zniszczył wszelką różnicę podzieliwszy równo na wszystkich grunta. W ten czas wszystkie znaki powierżchowne ustały, równość we wszystkich iednoczyła obywatelów, a sama tylko cnota i załuga czyniła chwalebną różnicę.

Inaczej było w Atenach. Zawsze dzieliła różność urodzenia iednych od drugich: szlachta zwani *Eupatridae* niby *Patricii*. Reszta zaś obywateli *demos* i *plethos* popółstwo, gmin. Solon w dawaniu praw, miał wielkie prze-

zkody do wprowadzenia równości. Zostawił więc na urzędach szlachetnie urodzonych, ale dał część rządu popółstwu. Obacz *Lex* prawo.

Różnica szlachectwa u Rzymian od Romulusa początek miała. Z osob załugami i bogactwymi znakomitszych, wybrał wielką radę *Patres*, z kąd ich potomkowie *Patricii*. Inni obywatele byli *plebs*, *plebei*. Ztąd owa nienawistna różnica w obywatelach, ztąd kłótnie i nieszczęścia Rzeczypospolitey Rzymskiej.

Prawa i prerogatywy szlachectwa zależały naywięcej na tym, iż szlachta mogła trzymać w domach obrazy przodków. Ale te prerogatywy nie wolno było używać, tylko tym, których dziadowie wyniesieni byli do naywyższych urzędów Rzeczypospolitey, iak to edylów, pretorów, censorów i konsulów. A że przez długi czas sami tylko patrycyuszowie te godności osiągać mogli, im też tylko samym *jus imaginum*, prawo obrazów służyło. Lecz za czasem gdy i plebeiuszowie do naywyższych dostoiensw przypuszczeni zostali, szlachetność z urzędów zabrana, toż prawo obrazów im nadawała. Ci którzy pierwsi otrzymali takową godność, i szlachectwo do-

mu swego na sobie zaczęli, zwani byli *homines novi* ludzie nowi, nowa szlachta. Wszyscy zaś, którzy obrazow przodkow mieć nie mogli *ignobiles*, nie szlachta. Dać się widzieć, iż troisty był rodzay szlachty u Rzymian. Którzy z dawnych familii senatorskich przez Romulusa wybranych pochodzili, składali najpierwszą szlachty klasę. Do drugiey należeli ci, których przodkowie byli rycerskiego stanu, a do wyśokich godności dosli. Trzecia była tych, którzy za przypuszczeniem popółstwa do pewnych urzędów w iednym z nich zasiadali.

NOMEN. Imię. Grecy zwyczajnie iedno tylko miewali imię; dzieci nie bierali imion rodziców; ale przydawano im niby przeczyszczenie po oycu lub dziadzie, z nich zrobiono imiona *patronimica*. Tak naprzykład Achilleśa zwali *pelides* od imienia oycowskiego *peleus*. Czasem przydawali przeczyszczenie przez żart z przyczyny iakiey ułomności w ciele, lub niedoskonałości w umyśle.

Rzymianie w początku iedno tylko miewali imię, iako *Romulus*, *Renus*. W krotce drugie przybierać poczęli *Numa Pompilius*, *Tullius Hostilius*. Poźniej ludzie szlachetniejsi trzy, a czasem cztery imiona nosili, to jest: *Præ-*

nomen, przedimię. *Nomen* imię. *Cognomen* przeczyszczenie. *Agnomen* przymię, przydomek. *Prænomen* iako *Marcus*, *Quintus*, *Cajus*, znaczyło osoby szeregulne. *Nomen*, własne imię, znaczyło rod domu, iako *Pompeius*, *Cornelius*. *Cognomen* wyrażało różne linie iednego domu, iako *Scipio*, *Lentulus*, *Dolabella*. Te często były nazwiska dane albo dla iakiey przyczyny ciała. *Scævola*, Manikut, *claudus*, kulawy, *barbatus*, brodaty i wiele podobnych; albo też czasem dla przymiotów umysłu, iako *sophus*, mędrzec; czasem z iakich znacznych dzieł, takie są: *publicola*, miłośnik ludu. *Magnus*, wielki. *Pius*, pobożny. *Agnomen*, bierali czwarte imię Rzymianie, albo dla tego, iż to było przeczyszczeniem familii, w którą przez przypodobienie wchodzili, tak *Publius Cornelius Scipio Aemilianus*: to ostatnie imię *Aemilianus* znaczyło, iż *Scipio* młody był synem Pawła *Aemiliusza* i był przypodobionym przez syna pierwszego Afrykana; albo dla tego, iż wyrażać miało to czwarte imię iaką cnotę lub chwalebny sprawę. Naprzykład *Quintus Cocilius Metellus Pius*. Niekiedy zamiaścił nazwiska, kładli imię oycy, *Quintus Fabius Maxi-*

mi

mi filius. Rzymianie przydawali też do imion swoich tytuły godności. *Cajus Julius Cæsar Imperator* i tym podobne. Przeczyszczenia czyli przydomki żartobliwe iedne mieli obojętne i tylko ucieczne, zwali je *apellatio nugatoria*, inne obraźliwe, *apellatio ignominiosa*, *dictum mordax*, inne też uczciwe i chwalebne iako się rzekło wyżej.

Niewolnicy po uwolnieniu swoim zwyczajnie iakieś przeczyszczenie mieli, najczęściej od kraiu, z którego byli; przybierali zaś pierwsze imię pana swego: tak iako masz pod *Manumissus*. Podobnie cudzoziemiec do obywatelstwa Rzymskiego przyjęty, brał pierwsze i drugie imię tego, za którego staraniem ten zaszczyt otrzymał.

Gdy się syn urodził, oyciec dawał mu pierwsze swoje imię dziewiętego dnia od urodzenia, i biesiadę przyjaciółom i sąsiadom sprawował. Co zaś inne własne, dopiero w ten czas dawano, gdy młody brał szatę męską, to jest siedemnastego roku. Córki brały imię idące za męża; kiedy były iedynaczki, iedno tylko imię miały. Imię familii, a nie imię męża nosiły. Czasem procz imienia familii, brały przeczyszczenie iako *Aurelia Orestilla*, ale to rzadko. Kiedy dwie tylko córki

były w domu, różnicę między nimi czyniono, mówiąc, starsza, młodsza: kiedy więcej ich było, nazywano: pierwsza, druga, trzecia: ztąd owe *diminutiva*, *secundilla*, *quartilla* &c.

NUMERUS. Liczba, znaki do rachowania. Przed wynalezieniem znaków liczbowych, ludzie na palcach rachowali. Od iednego do pięciu szli na palcach iedney ręki, potem przez palce drugiey ręki liczyli do dziesięciu; ztąd poszło że i w rachowaniu przez znaki na tey liczbie się stawa, powracając po każdym dziesiętku znowu do iedności. Znaczyli oni palcami dziesiętki, stały się, iako z poetów widzieć się daie.

Po tey arytmetyce na palcach, wzięli Grecy inny sposób rachowania w pięciu tylko literach, które różnie układając, różnemi znaczkami kreśląc, rachunek odbywali. Poźniej litery alfabetu raz wielkie, drugi raz mniejsze do łatwiejszego liczenia użyte były. W tym dykeyonarzyku pod każdą literą kładzie się iey wartość w liczbie.

Rzymianie palców, potem kamieczkow *calculi*, albo innych podobnych znaków, poźniej pięciu tylko liter do rachowania używali. Litery te były I. V. X. L. C. I. znaczy-

to

to jeden: powtarzano ie do czterech, II. dwa i tak daley. V. znaczyło pięć, po ktorey kładli I. powtarzając aż do dziewięciu. VI. sześć, VII. siedm &c. X. ważyło dzieśnięć, po niey przydawano, wzwyż wyrażone liczby aż do dwudziestu, które przez dwoie XX. wyrażano i znowu tymże sposobem szły liczby do trzydziestu XXX. czterdziestu XXXX. aż do pięćdziesiąt, które się wyrażało przez L. Po tey następujące dziesiątki oznaczały się przez przydanie X. itak LX. sześćdziesiąt, LXX. siedmdziesiąt, aż do sto: które wyrażało się przez C. dwoie CC. dwieście. CCC. trzysta. CCCC. czterysta. Za pięćset kładli znak I.D. Za tysiąc C.D. Pożniey z tego zrobili M. rownie znaczące tysiąc, a z I.D. zrobili D. pięćset; albo też V. z linią i gwiazdeczką. Tak też za dzieśnięć tysięcy kładli famo X. z linią albo C.C.C.D. Uważyć trzeba, iż kiedy litera mniejszey liczby znajduje się przed literą większey, tyle od większey odciąga się, ile mniejsza znaczy. Naprzykład I. przed V. znaczy cztery, IX. znaczy dziewięć XL. czterdzieści. XC. dzieśnięć.

Procz takiego nayszwyczajniejszego liczb wyrażania, Rzymianie używali też czasem,

i innych liter z kreskami albo bez kreszek. Wiadomość o takowym używaniu masz pod każdą literą.

Ze wszystkimi różnemi łączeniami znakow swoich liczbowych Grecy i Rzymianie tylko rachowali do stu tysięcy, iako mowi Plinius. Zeby daley iść mogli, używali przyłówek, *adverbia*, liczbowych, które znaczyły raz, albo wiele razy liczbę, którą pomnażać chcieli, takie są *semel*, *bis*, *ter*, *decies*, *centies*, *millies*; tak naprzykład *bis* przy imieniu *Sestertium*, wyrażało, *bis* centena milia, i tym podobne inne.

O naszych znakach liczbowych zwyczajnych, Arabskich zwanych, popolite mniemanie jest, iż od narodow wschodnich nam przyszły. Grekom i Rzymianom nie znane były.

NUNDINÆ. Dni targow, lub iarmarkow u Rzymian. Te co dziewięć dni bywały. Masz o nich obszerniey pod *Feria* i *Forum*.

NUTRIX. Mamka. To ofobliwszego względem mamek starożytni mieli; iż kobiety które wykarmiły dzieci, względem corek cały dalszego ich wychowania dozoriały, i przy nich całe życie zostawały; względem synow, wykarmiwszy ich, zostawały iednak

iednak w domu. One były nayswiększymi przyjaciółkami na całe życie osob karmionych od siebie. Z bohaterami i ich żonami na wojnach się znajdowały, do rad i pomocy używane. W dramatycznych poematach one wchodzą we wszystkie zamyśly i ułożenia bohaterow i innych osob; mają w nich zupełną ufność krolowie i książęta. Lubo w dawnych

czasach mamki zwyczajnie niewolnice były, nie iednak podobnego stan ten nie zawierał, i prawie niewolą zgładzał. W Sparcie publicznym kosztem utrzymywane były. Nie zawsze *nutrix*, mamkę, karmicielkę znaczy, gdyż i własne matki karmiły, a *nutrices* poufale i przyjazne kobiety, pomoc w pielęgnowaniu przyznające zwano.

O.

O. Ta litera tak bliską jest w wymawianiu z literą U, że Łacinnicy często iedną za drugą pisali. *Consol*, *dederont*, za *Consul*, *dederunt*; czasem o za a *Torquinius*, za *Tarquinius*; o za au *Plotia* za *Plautia*; *orículas*, za *aurículas*; o za e *voster*, za *vester*, *coorare* za *curare* *otile* za *utile*.

O. famo za *officium*, *olla*, *omnis*, *optimus*, *optio*, *ordo*, *ossa*, *ostendit*. OA. *omnia*, OB. *obit*. OB. C. S. *ob cives servatos*. OCT. *Octavius*. O. E. B. Q. C. *ossa ejus bene quiescant condita*. O. H. F. *omnibus honoribus functus*. OO. *omnes*, albo *omnino*. O. O. *optimus ordo*. OP. *oppidum*;

albo *Opiter* za *Jupiter*, albo *obnepos*, albo *oportet*, albo *optimus*, albo *opus*. OTIM. *optimæ*.

O w liczbie znaczyło iedenaste, a z linią na wierzchu iedenaste tysięcy. U Grekow ta litera z kreską z ukosa nad nią, wyraża siedmdziesiąt, z kreską zaś na dole siedmdziesiąt tysięcy.

OBELISCUS. Słup kamienny czworograniasty nakształt piramidy prosto stawiony, ostro się kończący, tym od piramidy się różni: iż ta ma podstawę barzo szeroką, a obelisk wąską. Była ieszcze między temi dwoiakimi słupami i ta różnica, iż obeliski służyły do prześłania potemiłości znaczych

cznych dzieł królów, a piramidy naznaczone były na ich groby.

Kształt ich wyrażał u Egipcyanów promień słoneczny i Plutarch powiada, iż obelisk w ich języku znaczył promień. Wystawiano obeliski na ozdobę publicznych placów i ryto czasem na nich różne napisy i znaki allegoryczne. Cały Egipt takich słupów był pełny. Seraptris wystawić kazał dwa obeliski, z których każdy miał sto dwadzieścia łokci, czyli trzydzieści sążni wysokości. August Cezarz obrociwszy Egipt w prowincję państwa Rzymskiego, przeniósł do Rzymu obydwa te słupy, z tych jeden potym się przelamał; nie śmiał sprowadzić trzeciego, który był strasznej wielkości, wystawiony on był za Ramasseffa króla; powiadają że dwadzieścia tysięcy ludzi robiło około wykucia jego. Konstantyn śmielszy od Augusta, kazał go sprowadzić do Rzymu. Dał się dotąd widzieć dwa z tych obelisków w Rzymie, prócz tego jeden jeszcze stu łokci wysokości, a ośm diametru.

OBOLUS. Mały pieniąż Grecki wynoszący szóstą część drachmy Attyckiej, a na monetę naszą około czterech groszy miedzianych. Dawni mieli zwyczaj kłaść ten pieniąż

w usta zmarłych, na zapłatę Charanowi od przewozu.

ODEON albo ODEUM. Miejsce w Atenach, które było nakształt Teatru. Na nim czyniono próby muzyki, albo iak inni mniemają, próby teatralnych widowisk. Muzycy i poetowie tam się schodzili. Budowa ta ozdobiona była wspaniale: we środku kolumny i siedzeniu i siedzenia szły w wiele rzędów. Odea były w Rzymie; o trzech wspominają pisarze.

OLYMPIA. OLYMPICI Ludi. Olimpijskie igrzyska, tak uazwane od Olimpji miasta Elidy prowincji na wyspie Peloponezie, blisko którego miasta odprawowały się nad brzegiem rzeki Alfius co cztery lata skończone na cześć Jowisza Olimpijskiego, około przesilenia letniego dnia z nocą. Herkules je ustanowił, albo ustanowione od Pelopla uroczystsze uczynił. Te igrzyska ze wszystkich Greckich nayoakalsze i nyludniejszye były. Zgromadzano się na nie prócz z całej Grecji, nadto z dalekich krajów. Wszelkiego rodzaju szermierstwa, potyczki i gonitwy, gry także rozmaite składały tę publiczną zabawę.

Na każdy rodzaj ćwiczenia, miejsca wyznaczone były, *stadium*, na bieganie pieszo zwyczaj-

czajnie długości jego miara była 134. kroków Rzymskich, co wynosi na sto sążni; nie można wiedzieć szerokości. Miejsce potykania się zapasników, *Athletæ*, zwało się *scamna*, niższe było i głębsze od innych miejsc. Po obydwóch stronach placu do biegania, i na końcu jego ziemia sypana pochodziła, pełno na niej było ław, które służyły ku wygodzie patrzących. *Hippodromus*, plac cztery razy mający długości stadii, wyznaczony był na gonitwy konne, czyli wozami, czyli wierzchem. O Atletach masz obszerniej pod artykułem *Athletæ*.

Igrzyska Olimpijskie zaczynały się ze wschodem słońca od gonitw pieszych. Obszerniej mowiono o nich pod *Cursus*. Następowały ćwiczenia szermierzów, to jest zapaski, bitwa pięściami, gra w wielką piłę, *discus*. Kończyły się te widoki gonitwami konnymi, z pomiędzy wszystkich nawięcej chwały zakładano w ubieganiu się wozami. Równie o tych jest wiadomość pod *Cursus*.

Cześć i nagrody oddawane zwycięzcom, wielorakie były. Okrzyki patrzących oznaczały wcześniej sąd o nagrodach. Wieniec z gałęzi oliwnego drzewa dzikiego i palma, kto-

re odbierali z rąk iednego z Helladoików, to jest sędziów na to wyznaczonych, były nagrodą zwycięztw. Przybranych tym wieniec i w ręku palmę trzymających, prowadzono po całym placu pieszych lub konnych gonitw. Wózny ogłaszał imię i naród zwycięzcy, a lud okrzyki z klaskaniem powtarzał. Kiedy zwycięzca powracał do swej oyczyzny, wszyscy obywateli na przeciw niemu wychodzili, i odziewszy go w znaki zwycięzkie, na wóz poczworny wladzali, niby w tryumfie prowadząc w miasto, nie przez bramę, ale przez wywalinę w murze umyślnie na to zrobioną. Zwyczajnie tryumf Atlety kończył się biesiadą albo kosztem pospolitym krewnym i przyjacielom jego daną, albo własnym jego nakładem nie tylko dla swoich, ale i dla wielu z patrzących sporządzoną.

Prócz tych zaszczytów i nagrod, pozwalano zwycięzcom niektórych swobod szczególnych i przywilejów. Naznaczano im płacy różne z pospolitego skarbu. Uwalniano ich od ciężarów i posług publicznych miastom municypalnym właściwych. Na widowiskach pierwsze miejsca posiadali. W Sparcie królowie na wyprawach wojennych miewali

li ich przy sobie. W Atenach żywność im nakładem Rzeczpospolitey opatrowano na całe życie. Końsom nawet część wyrządzana była, iako czytać możesz pod *Cursus*.

Skoro się igrzyska skończyły, przełożeni nad niemi zaraz wpisywali z pilnością imiona zwycięzców i rodzaj zwycięstwa. Naypierwey kładziono tych którzy w gonitwach pieszych zwyciężyli. Ztąd dzieiopisowie licząc lata przez Olimpiady, zawsze zowią ich imieniem zwycięzcy tego rodzaju.

Nie tylko siła i zręczność dawała prawo do nagrod, ale i dzieła rozumu. Sofistowie, krasomowcy i poeci, schodzili się tam na czytanie pism swoich. Malarze najsławniejsi wystawiali obrazy; wszystko służyło do okazałości tych wielkich igrzysk.

OLIMPIAS. Przeciąg czterech lat u Greków między iednemi a drugimi igrzyskami Olimpijskimi, o których w poprzedzającym artykule. Tam wychytał, kiedy się odprawowały, i iako je wdzielach znaczone. Przez ten przeciąg lat *Olympias*, Greey liczyli roki swoje. Początek zaś takiego lat rachowania był pod przsileniem dnia z nocą letnim w roku od stworzenia świata 3228. a przed Narodzeniem Chrystu-

sa 776, podług zgodniejszych zdań Autorów. Ta epocha Olimpiadów najsławniejsza jest u Historyków.

OPALSA. Święta Rzymskie na cześć bogini *Ops* czyli *Cybeli*.

ORACULUM. To słowo znaczy pospolicie odpowiedź ciemną i obojętnego znaczenia, którą dawani o rzeczach przyszłych i tajemnych od bożków przez ich posługi, albo Kapłany. Nazywano też Oraculum miejsce, gdzie takowe wyroki odbierano, i bożka którego się pytano. Ze wszystkich sposobów dowiedzenia się o woli bożey u Greków, Rzymian i innych Narodów, najsławniejszy był ten przez wyroki. Każdy kray, każde miasto miało swoje wyrocznie. Greckie przez długi czas najsławniejsze były. Spor jest między uczonemi, od kogo te wyroki i przepowiadania pochodziły. Jedni je czarotom po większej części przypisują, drudzy wszystkic obłudom i oszustostwom pogańskich popów, Sybil Pithijskich kobiet, i tego gatunku innych osób, które dla wyludzenia pieniędzy, lub sławy mięszały się do prorokowania przyszłych i niewiadomych rzeczy. Nie można wątpić że to drugie źródło wielu wyrocznie rzetelne było.

Nay-

Najsławniejsze wyrocznie były; Delficka, Dodońska, i iaskini Trofońska. W Delfach kościół był Apollina, cały iak powiadaią z miedzi i ze spiżu, do którego zewsząd się gromadnie zbiegano dla wybadywania się Pythi, to jest xięni tego kościoła. Wygodne tam gospody znajdowali bogaci, a ich dary czyniły dochody oszustów. Były niektóre dni osobliwie wyznaczone do odbierania wyroków. Ci którzy radzić się onych przychodzili, odosiar zaczynali, i jeśli bydlę na zabicie sławione nie drżało całe, trzeba było inne przyprowadzić. Kapłani zwyczajnie rzuceniem na bydlę wody, drzenie w nim sprawowali. Po ofierze Pythia spadała na trzonożu swoim (*tripos*) i wypiwszy czarę wody z Kastyjskiego źródła, zdawała się całe upoiona i zachwycona, wydawała odpowiedzi zawsze ciemne i nie zrozumiane. Kapłani tamże przytomni, tłumaczami ich byli, a poeci w wierze je układali.

Wyrocznia Dodońska, tak w starożytności wstawiona, nie w kościele dawała wieścizby swoje, ale na otwartym powietrzu i to nie głosem, ale brząkiem naciąganych naczyń miedzianych. Pisarze nie zgadzały się względem sposobu, którym się to działo. Niektorzy

kładają więcej takich naczyń iako Virgilius, *Dodonaeas lebetes*, drudzy iedno tylko. Ci powiadaią, iż w Dodonie były dwie kolumny blisko siebie w iedney linii postawione, na iedney stało naczynie miedziane nakształt kotła *as Dodonaeum*; na drugiey mały chłopczyk z tegoż krufcu, trzymający w ręku biczyk o wielu pręcikach miedzianych giętkich i łatworuśnych, tak iż wiatr sprawiał że ow biczyk uderzał w kocioł. Aże wiatry barzo panowały w Dodonie, ten brząk wydawany był we dnie i w nocy. Wroźka, która iaskinię blisko miała, brząk tłumaczyła na poradę przychodzącym. Jeszcze i to dziwne go to miejsce u pogan miało, iż w lesie Dodońskim, dęby i buki wydawały wyroki przez odgłos za uderzeniem w też drzewa. Wieścizbiarki tam mięszkające, które tłumaczami były, zwano po grecku gołębiami, z kąd poszło rozumienie, iż gołębie wyroki wydawały.

Wyrocznia iaskini Tryfońska równie sławna i dawna była iak tamte. Za potrzebne miano do odebrania odpowiedzi niektóre obrządki, których przestąpienie ściągало karę bogów, iak im prawili tamtejsi wroźkowie. Zgadając odpowiedzi powinien być

Q

wiele

wiele bydła na ofiarę zabijać, z których ostatni miał być koniecznie skop. Po ofiarach prowadzony był od kapłanów do dwóch źródeł; z tych jedno zwało się źródło zapomnienia, drugie źródło pamięci. Pił on z pierwszego, aby zapomnieć wszystko co wiedział dotąd; pił z drugiego, aby pamiętać co miał wnet widzieć w iaskini. Potym ukazywano mu posąg Tryfona, któremu pokłon i modlitwy czynił. Do iamy potym go wprowadzano. Wniść do niej ręką ludzką zdziałane, nakształt czeluści piecowych było, po drabinie schodzono; trzeba było mieć kołacz z miodem czyniony na ofiarę. Skoro na pierwszym szczeblu stanął, całe ciało szło na dół, iak gdyby kto rękami je ciągnął. Po ten czas w śród ciemności dowiadywał się przyśzłych rzeczy, które wyrocznia nie każdemu iednym sposobem objawiały: iednym przez słuch, drugim przez widzenie. Nadzwędępować tyłem trzeba było; skoro wyszedł na światło, wrożka pisała na tablicach wszystko co on widział lub słyszał i tablice zawieszala na kracie tam bliskiej. To godna uwagi, iż ci wszyscy, którzy w tym lochu raz byli, zostali na zawsze pośepnemi i nigdy się potym nie śmiali.

Rzymianie żadney nie mieli sławney wyroczni w kraju Włoskim. Wzmianka tylko jest o Sybilli Kumeńskiej od mieysca *Cumæ* w Neapolitan-skim państwie zwanego, która przyszła powiadaia do Tarquiniusza pyzniego, przynosząc mu zbior przepowiedzeń o losie Rzymu i potym zniknęła nigdy się nie wrocivszy. Ta Sybilla wyroki swoje na liściach drzew pisała, rzadko dawała je żywym głosem. Po zniknięciu jej, Rzymianie wyroków we Włoszech nie mieli w przypadkach czasem posyłali do Delfów. Zwyczajnie u nich Augurowie i Aruspices mieysce wyrocznie zastępowali.

ORGYIA. Miara Grecka, iedno co Ulna Rzymka. *Obacz Ulna.*

OSCHOPHORIA. Święta Greckie postanowione od Tezeusza na pamiątkę szczęśliwego swego powrotu z wyspu Krety. W te święta odprawowano obchody nosząc na cześć Bachusa i Argany gałęzie winne z gronami.

OSTRACISMUS. Sąd w Atenach przez który lud skazywał na wygnanie dziesięcioletnie tych obywatelów, których się zbytney potęgi obawiał, albo których o zamyśły iednowładztwa posądzał; tak był nazwany od słowa greckiego *ostrakon*.

ostrakon, które właściwie znaczy skorupkę sflawową; ale w tej okoliczności powinno się brać za tabliczkę, na której pisali imię takiego obywatela. Zdać się, iż ani z sflawowanymi z żółwiowej skorupy były takie tabliczki, lecz z gliny, gdyż Łacinnicy słowo Greckie wykładali przez swoje testula.

Zazdrość lub nieśnaski między pewnemi obywatelami, a czasem sama zbyt wyniesiona iednego chwala trwożąc obywatelów o złe potęgi użycie, przywoziła ich do tego sądu. Na zgromadzeniu ludu tym

końcem zwołanego, pierwszeństwo trzymali Archontowie z senatem. Trzeba było sześć tysięcy kresiek, iżby wygnany przez *ostracizm* musiał z miasta wychodzić.

Takie skazanie żadney hańby z sobą nie niosło, czasem znakiem było wielkiej złości obywatela; gdyż prawo o nim względem samych znakomitych mężów ustanowione było. Przez to też dobra takowych wygnanców nie szły na skarb, ani ztą karą gniew i pogarda w pośpolstwie nie łęczyła się.

P.

P. Ta litera u Łacinników czasem kładła się za B. czasem za C. W starych napisach samo P. znaczy *Publius, passus, patria, pecunia, pedes, pius, plebs, Pontifex, posuit, praeses, praetor, pridie, princeps, provincia, publicus, quer, primus, pupilla.*

PA. *Pater, patricius, Patria.* PAD. ET. ARR. COS. *Pato & Arrio Consulibus.* P. A. F. A. *Postulo an fias auditor.* PAR. *parens, Parilia i Pali-*

lia, Parthicus. PAT. *Pater patriæ.* PLC. *Publicus.* PC. *Procurator.* P. C. *Patres Conscripti, albo Patronus Coloniae, albo ponendum curavit, albo publice curavit, albo pactum conventum &c.* PC. PRT. *Præfektus Prætorio.* PD. albo PED. *Pedes.* PEC. albo PEQ. *Pecunia.* PEG. *Peregrinus.* P. EX. R. *Post exatos Reges.* P. II. S. L. *Pondo duabus semis librarum.* P. KAL. *Pridie Kalendas.* POM. *Pompeius.* PPR. *Proprator.*

P.P.P.C. *Propia*, *pecunia*, *ponendum*, *curavit*. P.R. *Populus Romanus*. P.R.C. *Post Romam conditam*. P.R.N. *Pronepos*. PS. *Passus* albo *plebiscitum*. PUD. *Pudicus* & *pudica*, albo *pudor*. PUR. *purpureus*.

W liczbach znaczyło sto, a z linią na wierzchu czterokroć sto tysięcy. U Greków p. z kreską z ukośną na gorze znaczy ośmdziesiąt, nadole ośmdziesiąt tysięcy.

PENULA. Szata gruba, nakładał opończy, ktorey Rzymianie w deszcz używali, albo późniejszych czasów idąc na wieść; wzięli ją od Lacedemonczyków. *Penula* była ze skory i w ten czas zwali ją *sportea*; albo też z węgny i to dwójaka, gładka i kofmata: tego drugiego gatunku zwala się *gausapina*; niby gunia przeciw zimnu nią się okrywali nakładał togi większa jednak; z przodu zapięta była. Białogłowy też ją nosili.

PAGANALIA. Wielekie święta *a pago*. Odprawowane na cześć bożków miejscowych. Ustanowił je mądrze Servius, przepisuując, aby pewnego dnia wszyscy w każdej wsi schodzili się, ofiary czynili i pieniąż jeden inszego gatunku męszczyźni, inszego kobiety, a inszego dzieci składali. Tych pieniądzy liczba i ro-

znica dawała przełożonemu nad uroczystością łatwo poznać liczbę, pleć i wielk mięszkanow. Serwius tym sposobem za jednym weyrzeniem wiedział liczbę obywatelów, stan ich, a zatym moc i potęgę państwa.

PALARIA. Jedno z ćwiczeń żołnierskich, które nowo zaciągali odprawiać powinni byli. Stawiano im pal, na który uderzać, w który bić, i pociski rzucić w koley niby na nieprzyjaciela musieli: ciężkiego oręża do tego używali; aby im łatwiej było lekczym w potyczkach władać.

PALILIA. Święta Rzymskie na cześć Pales bogini pasterskiej. Z wielką uroczystością je odprawowano: procz obrządków nabożnych i oczyszczenia tak ludu, iako i trzod, obchodzono w ten dzień który był 20. kwietnia pamiątkę założenia Rzymu, mniemali bowiem, iż tego dnia początek to miało wzięto.

PALLA. Szata białogłowska długa aż do ziemi, u Greków także sama zwala się *peplum*. Kładły ją na wierzchu sukni *stola* zwanej. Samey tylko płci białogłowskiej właściwa była. W teatralnym stroju *palla* była szata długa z ogonem, zwano ją też *syрма*, spólna obojczy płci.

PALLIOLUM. Płaszcz, iako same słowo wyraża zmniejszone z *pallium*. Była to szata u Rzymian z kapturem do okrycia głowy nakładał muce-tę czyli naramiennika. Słabi i zniewieścieli używali go. Kobiety złego życia nosiły ten płaszcz chodząc po mieście, żeby ich nie poznano.

PALLIUM. Szata Grecka, płaszcz, który na wszystko brali, nakładał naszych płaszczów, ale dłuższy, barzo zaś szeroki. Rzymianie go później używać zaczęli, kiedy i Grekom wolno było Rzymkie togi nosić, która wzajemna wolność dopiero za prawem Augusty względem tego danym nastąpiła; Rzymianie uczciwi nosili płaszcze koloru białego.

PALMUS. Miara, czwarta część dawney stopy Rzymskiej. *Palmus* był czterech palców; palec *digitus* mniejsza miara u dawnych była, niż cal *pollex*; dwanaście calów czyniło 16. palców. Grecy dwa rodzaje tej miary mieli: większy *palmus* dwanaście palców, mniejszy, czterech cali Rzymskich. Pochodzi to od *palma* dłoń. Równie się także czasem brał *palmus* u Łacinników za czwartą część każdej całej rzeczy. *Palmipes* miara jednej stopy i jednego palmu, to jest stopy ćwierci.

PALUDAMENTUM. Płaszcz wojskowy wodom właściwy. Nosili go na zbroi spięty sprzączką na ramieniu prawym. Brali osobliwie paludament wodzowie na publiczne uroczystości wojskowe. Wyjeżdżając z Rzymu na wyprawę, szli do kapitolium i tam go odbierali.

PANATHENAEA. Święto Minerwy w Atenach, na pamiątkę złączenia wszystkich ludów Attyckich. Wszyscy się na nie schodzić powinni byli; ztąd wielkimi świętami je zwano. Dzielono je na większe i mniejsze. Większe obchodzono co pięć lat w miesiącu *Hecatombeon*, który na nasz lipiec wychodzi, tak zwany od *hecatombe* sto ofiar: mniejsze co trzy lata. Na mniejszych trojaki widoki dawane były, gonitw pieszych i konnych z pochodniami zapalonemi; Atletów pasujących się, i poetów z muzykami popiujących się dziełami swemi o nagrodę. W te święta każda wieś powinna była przyprowadzić wołu na zabicie. Te ofiary i biesiady ludowi z mięsa pobitych bydła dane, kończyły uroczystości.

Większe *Panathenae* z większą okazałością się odprawowały. Procz ofiar, igrzyšk, widowisk i biesiad, czyniono powzięczne obchody, w ktor-

rych noszona była szata Minerwy *Peplum*. Szata była biała, bez rękawów i tkana złotem. Starcy czerwili iefzcze i zdrowi nosili roszeczki oliwne. Nie godziło się być na tych obrządkach w szacie iakiegokolwiek koloru.

PANEGYRIS. U Greków znaczy święto, uroczystość, kiermasz, na który się schodzą ludzie z okolicy na odprawowanie igrzysk.

PANICUS TERROR. Tak wyrażali dawni strach nagły bez wiadomej przyczyny wzięty, i niby dziw iakiś oznaczający. Rozumieli bowiem że bożek leśny Pan, takowe trwogi sprawował.

PANTHEON. Ieden z kościołów dawnych Rzymskich wszystkim bożkom poświęcony, iako wyraża Greckie tego nazwisko. Niepewna jest czy to Aggrypa zięć Augusta kazał tę pylną budowę z gruntu wyśtawić, czyli tylko dokończyć. Architektura przyślonku nie zdaie się być iedną z architekturą samego kościoła. Pokrycie przyślonku, i sklepienie kościoła spizem obite było. Drzwi także ze spizłu. Teraz ten kościół najlepiej z innych starożytnych zachowany, poświęcony jest Najsławniejszemu Pannie.

PARASITUS. Z Greckiego *para*, nad i *sitos* pszenica.

Dozorca przełożony nad zbożem. To imię nie nie miało upodlającego z razu, owszem bardzo uczciwe było. Nazywano tak w Atenach pewnych sług ołtarza, do których należał dozór zboża poświęconego, to jest, zboża, które zbierał z gruntów kościołowi, lub bożkowi iakiemu oddanych. Ich także powinnością było, odbierać szczególne dary na część bożków ofiarzone, robić kołaczki na ofiary, zawiadować pod czas świąt biesiadami, ktorymi się one kończyły, co u Rzymian Epulonowie wykonywali. Ci urzędnicy ktorých dziełścią lub dwunastu było, w Atenach wybierani byli z najsławniejszych familii, utrzymywani nakładem pospolicym.

Potym imię *parasitus* wzięte było na złą stronę, znacząc pasybrzucha, natrętnego biesiadnika. Plutarch powiada, iż pierwszy Solon to znaczenie dał, nazywając *parasitami* tych, co nayeściej się znajdowali na biesiadach z tego usługę sprawowanych obywatelom, ktorzy znakomitą iaką usługę Rzeczpospolitej uczynili.

Toż samo u Rzymian co i u Greków *parasiti* byli. Zwyczajnie kuglarzskimi żartami, obmowami się bawili, płacąc swemi śmieszkami, szyderstwami i pochlebstwami obiady. Czasem się

się im kiem lub rzemieniem dostawało. Dawano im nazwiska obelżywe, *Flagriones*, smagańce *plagipatida* od plag które znosili, *duri capitones* od twardości na razy. Jedni trzymali się iednego stoła; drudzy odmieniając ie, biegali za lepszymi. Panie Rzymskie miały swoje parazytki, które się żywiły z pochlebiania panom, chwając ich piękność, przymioty, stroje, sprzęty &c.

PARENTALIA. Święta Rzymskie od Numy na ubłaganie dusz krewnych ustanowione, które w lutym obchodzono. Patrz *Manes*.

PASSUS. Miara rozciągłości u Rzymian, pięć stop wynosiła. Takich tyśiąc czyniło milę włoską.

PATER. Ojciec. Imię u Greków, Rzymian, iako i innych Narodów z przyrodzenia i z praw największego poważenia było. Dawali go bogom, panującym, urzędom, kapłanom, starcom, zgoła kogo barziej uczyć cheieli. Toż samo należy mówić o imieniu matki, którego używali na uczczenie bogiń i pań znacznych. Wszyscy prawodawcy poczynili ustawy barzo surowe o użanowaniu ku rodzicom, o władzy ich nad dziećmi. Rzymskie prawa w tej mierze forowższe od Greckich były. W

Greckich Rzeczpospolitych dzieci nie byli obowiązani zostawać pod władzą oyców, iedno do krotkiego czasu, albo do ożenienia swego, albo póki nie byli wpisani w liczbę obywatelów. Kary z prawa naznaczone za nieposłuszeństwo dzieci ku rodzicom, były lekksze, niż w Rzymie. Nawigiecy kiedy dopuszczali oycu wypędzić z domu, albo wydziedziczyć syna. W Atenach ojciec nie kontent z syna, szedł do Archonta przekładając mu skargi swoje. Jeżeli ten urzędnik za sprawiedliwe ie uznał, wożny w zgromadzeniu ludu obwoływał, iż ten obywatel nie znaie tego za swego syna. Od tego czasu syn prześtawał być dziedziecem oycy i zostawać pod jego władzą, ale nie prześtawał być obywatelem. W niektórych miastach Greckich, prawo kazało ucinąć rękę temu, któryby się ważył uderzyć oycy: w innych karmienowano takiego. Solon nieustanowił żadnego prawa przeciw oycoboycom, z tej przyczyny iak mówi Cicero, że nierozumiał, żeby się tak złośliwy człowiek znalazł.

Prawa Rzymskie dawały oycu zupełną władzę nad dziećmi, a to przez całe tych życie: dozwalały im za najmniejszą urazą wypędzać ich z domu, wysyłać na wieś dla

sprawiania ziemi, wydziedziczać; a za cięższe występki iako zelżenie lub uderzenie oycy, mogli предаwać dzieci, do więzienia wśadzać, okować, rozgami chłostać i gardłem karać kiedyby chcieli, a to choćby już synowie na urzędzie i jakim byli, lub znacznymi się przez zasługi stali. Ofobliwa kara na oycoboycow ustanowiona była. Zawiazywano im oczy i zaszywano ich w worśkorzany, razem ze psēm, maspą, kogutem, zmią i tak w morze lub rzekę rzucano. Ztąd szło że w Rzymie daleko podlegleysze rodzicom dzieci były niż w Grecyi.

PATRITIUS. Romulus z ludu Rzymskiego wybrał szlachetniejszy, bogatszy, zasługami znakomitszy i od innych obywatelów oddzieliwszy ich, nazwał *Patres*. Od tych rodem pochodzący, *Patritii* zwani. Inni wszyscy bez względu na bogactwa i urodzenie, którzy z tamtych familii nie szli *plebeii*. Przez długi czas sami Patrycyuszowie do senatorskich godności i urzędów Rzeczypospolitey przypuszczani byli, oni sami *jus imaginum*, prawo trzymania w domu obrazów przodków swoich mieli.

Po ustanowieniu cenzorów, gdy ci uchwalili, iż do posiadania senatorskiej godności

trzeba było mieć majątku nieruchomego ośmćroć sto tysięcy sestercyów, wiele Patrycyuszów, którzy mniej mieli, rugowano z senatu. Ale nie utracali przez to zaszczytu Patrycyuszów, i do najwyższych dostoięństw prawem urodzenia doysć mogli. Ztąd się widzieć daie, że Patrycyusz ani senator, ani na żadnym urzędzie nie zostający, do ludu należał, nie był iednak plebeuszem. Tu należy obaczyć artykuł *Nobilis*.

PATRONUS. Zwyczaie starożytnych względem patronów i klientów, ich obowiązki wzajemne są opisane pod *Chiens*.

PAUPERES. Ubodzy. W Lacedemonńskiej Rzeczypospolitey, iako bogatych tak i ubogich nie było. Każdy w domu swoim miał spiżarnię i piwnice publiczne, z których każdemu dawano samym się względem potrzeby i pracy każdego rządząc. Zabawy i roboty obywatelów, każdego siłami i przemysłem miarkowano.

W całej Grecyi chociaż nie we wszystkim sposob postępowania Spartański był wzięty, to iednak powszechnie zdanie panowało, iż próżniactwo i gnuśność iest matką ubośtwia i nędzy. Proźniujących, a iak oni mówili, brzuchy gnuśne nazywali

zywali zlemi i niebezpieczni zwierzęty. Był sąd o próżniackie życie, i na przekonanych kara śmierci. Plato ułagodził to prawo przestając na wygnaniu takich z Rzeczypospolitey. I nie przez niedostatek ludzkości tak się Grecy rzadzili względem żebraków przez bezczynności i gnuśność w ten stan popadłych, bo nie było nad nich uczynniejszy i litościwzego narodu; lecz przez słuszność przyrodzoną: tym, których starość opuszczone, choroba, albo nieprzezyrzany przypadek o nędzę przypawił, wszelkie usługi i pomocy czynili.

W Atenach tacy ubodzy niedośćni odbierali codzię ze skarbu po dwa obole na wyżywienie. Każda familia pilno czuwała około wspomagania krewnych i iakokolwiek spowinowaconych; a naywięcej starania łożyła, aby ochronić od ubośtwia, które za gorsze od śmierci poczytywali. Pod czas ofiar, ofobliwie tych, które co miesiąc bogatsi czynili bogini Hecate, nie tylko reszty bydła pobitych, ale i chleb i inne żywności dostawiały się ubogim.

Rzymianie rownie o żebrakach, iako Grecy myśleli, mając ich za szkodliwych popolitemu dobru. Jedna z przeciwnych spraw cenzorów była

czuwać około włóczegów, kazać sobie oddawać sprawę od każdego obywatela czym się bawi, co oni zwali, *rationem otii et negotii reddere*. Ktoży się winnymi pokazali, skazywano ich na kopanie kruszców, drog robienie i tym podobne prace. Każdy stan miał swoje roboty. Nieczynność nie była przywileiem szlachty i majątnych, ale była hańbą publiczną. Za źle łożoną dobroczytność poczytywali, być hoynym na próżniaków i leniwych.

Daie się widzieć z autorów, iż u Rzymian mało było ubośtwia. Bo mieli ustanowienia swoje względem ratowania familii podupadłych; a nie cierpieli żebraków, chyba skaleczonych i bez zdrowia cale; i to niepozwalali w kościołach im żebrac: zwyczajnie zbierali się i siadali pod drodze za ofiły do Rzymu, we dni święte pełno ich bywało, bo podług praw Rzymskich w każdą uroczystość powinni byli majątniejsi dawać iaką pomoc nędznym. Dostawały się tym żebrakom ścierwa zwierząt pobitych na igrzyskach cyrcęńskich. Nie wolno było żebrakom podpisywać testamentu. Nie sprawiedliwzego iako pogarda tych ubogich, których próżnowanie, piiaństwo, nie-

rząd, zbytki, do tego stanu przywiodły.

PEDES. PEDITES. Pieszy żołnierz. Piechota. *Masz o tym pod artykułami Equites. Legio.*

PELTA. Jeden gatunek tarczy. Mała była, letka i kształt mieściła miała. *Peltatos* nazywano tych, którzy nosili taką tarczę.

PEREGRINITAS. Był to stan człowieka, któremu odiego tytuł obywatela Rzymskiego. Ten który sobie przywłaszczał zaszczyt obywatela, nie mając go w rzeczy famey, był sądzony *reus peregrinitatis*, i za karę przedawany.

PEREGRINUS. Cudzoziemiec. W Grecyi, a mianowicie w Atenach cudzoziemcy prawie sami kupcami i handlarzami byli, nie używali zaszczytów obywatelskich, nie mogli mieć urzędów. Trzeba było każdemu cudzoziemcowi obrać sobie kogo z obywateli, pod którego się opiekę udawał. Związki między nimi podobne były iako klientów i patronów w Rzymie. Każdy cudzoziemiec płacił do skarbu publicznego dwanaście drachm na rok, około dzieiesięciu złotych naszych. O wielkiej ku gościom i obcym ludzkości dawnych, masz pod *hospitalitas*.

W Rzymie, gdzie wielu cudzoziemców było, iednych na krótki czas dla sprawy jakiej przybyłych, drugih osiadłych, równie iak w Grecyi niepozwalano zaszczytów obywatelskich obcym; ale też żadnych podatków nie płacili, po krewnych dziedziczyć, nie się nieopłacając skarbowi mogli, i tyle wolności używali, iż im się nagradzało nie być obywatelami. Zdarzali się cudzoziemcy tak o dobro pospolite gorliwi, że wszystko dla niego łżyli. Gdy się cudzoziemców liczba namnożyła, postanowiono na odsądzanie ich spraw drugiego pratora, *peregrinus prator* nazywanego.

Papius trybun pospolstwa wydał prawo, przez które miała wszystkim cudzoziemcom ustąpić kara. Prawo to nie-ludzkie, i które długo mocy mieć nie mogło, sprawiedliwe naganie Cicero.

PERIPATETICI. Była to sekta filozofów uczniów Arystotelesa tak nazwanych od stowa Greckiego znaczącego przechodzić się. Ta sekta samym tylko imieniem różna od akademików, iednego zdania względem najwyższego dobra szczęścia była. Jeden nauki swojej około tej rzeczy fundament mieli: to jest, iż do najwyższego szczęścia trzeba żyć podług natury, zgodnie z na-

z naturą, *secundum naturam vivere*. W czym tłomaczyli się w ten sposób: ponieważ mówili człowiek składał się z duszy i z ciała; żeby zatem mógł być iak najszczęśliwszym, trzeba mu osiągać wszystkie dobra duszy i ciała, i to nazywali żyć podług natury. Czyniąc dalsze w noszenie, za rzeczy do szczęścia należące kładli, zdrowie, dostatek, dobrą sławę, cnotę, mądrość, i tym podobne korzyści; w liczbę nieszczęść, chorobę, ubóstwo, hańbę, występki, głupstwo. Kładli iednak daleko wyżej dobra duszy, wyznając, iż z temi samymi można być szczęśliwym bez drugih, lecz nie zupełnie.

PES. Stopa. Miara rozległości u Greków i u Rzymian. Stopa Rzymska miała iedenaste calów francuzkich; Grecka zaś iedenaste calów i pięć linii. Stopa Rzymska wynosiła na nasze półfokcia.

PETAURISTA. Aktor na scenie, który się nagle i wyśoko podnosił na powietrze, za pomocą machiny nazwanej *petaurum*, na sprężynach sporządzoney.

PHAROS. Wieża tak nazwana od wyspy Pharos, na ktorej postawiona była z rozkazu Ptolomeusza Filadelfa. Na wierzchołku tej wieży,

którą policzono między siedmią cudów świata, była latarnia dla świecenia w nocy okrętom żeglujących koło brzegów Egiptkich, gdzie wiele skał i piąków było. To imię potem dano wszystkim takowym wieżom.

PHILOSOPHIA. Znaczą mądrość. Nauka filozofii, nie wchodząc w wyższe iey początki, które z rozumu samego i uważania rzeczy wypływały, z Grecyi przeszła do Włoskich kraioów i do Rzymu.

Naprzód prawie na samey moralney przedstawiano, przydano dyalektykę, niby myślenia i mowienia sztukę, później fizykę, metafizykę i teologią, w których o rzeczach stworzonych, o prawdach powszechniejszych wyprowadzając ie z szczególnych, i o Bogu mowiono. Jakie tych części postęпки i odmiany były, z krotkiej o różnych filozofach, i ich szkołach wiadomości wiedzieć można.

Ludzie kochający mądrość i uczący się tego wszystkiego co się do obyczajów ściąga, naprzód nazwani byli *Philosophi*. Pierwsi Grecy z grubiaństwa i ciemności wprowadzili *sophista*, *mądrzy uczeni*. Jeszcze do tego nazwiska nie było przywiązane znaczenie wzgardy, iako później, kiedy sofistami

wykrętnych lub próżnych mówców nazywano. Pitagoras mając imię mędrca za zbyt pyśzne, obrał nazwisko lubiącego mądrość, przyjaciela mądrości; które to nazwisko potem wszystkie filozofów szkoły zatrzymały. To uważać należy, iż zaczynający filozofować, otwierający swoje szkoły, już znawali w ludziach, zdanie o nieśmiertelności duszy wkorzenione, i na tym gruncie nauki swoje zakładali.

Nauka pierwszych sofistów zawierała się w krótkich sentencyach obyczajowych. Nie mieli ani związku nauk, ani szkoły. Wkrótce porobiły się sekty albo szkoły rozmaite filozofów w iednym prawie czasie, Jońskie założona od Anaximandra. *Italiczka*, włoska od Pytagoreasa. Eleutycka od Xenofonta. Różnicę szkół różność nauki czyniła. Te szkoły po wielu mieyscach miane, zebrały się wszystkie w Ateny za czasów Sokratesa i Platona.

Sokrates, który już zebrał oślatki prawie upadłej szkoły Jońskiej, sądząc za pożyteczniejszą ludziom obyczajową filozofią, sądząc ją za łatwiejszą dla pośpolitości niż fizykę, całe staranie swoje na ico podawanie obrocił. Filozof mądrości i cnoty pęten.

Plato Sokratesa uczeń filozofia dotąd nie mającą żadnego składu całkowitego, ale że tak rzekę rozsypaną, w iedno ciało zebrał. Trzymał się mistrzów i wzorów swoich: co do fizyki Pytagoreasa szkoły Włoskiej; co do moralney, Sokratesa szkoły Jońskiej; co do dyalektyki, Zeuxesa szkoły Eleatyskiej. To Platona dzieło powszechną w Grekach wzbudziło żądzę do filozofii, każdy chciał być filozofem. Ateny miały ich wiele. Wkrótce szacunek ku Pytagoresowi i Sokratesowi się zmniejszył, gdy nowemi być przestali. Wielka moc rodzących się sekt przytłumiła filozofią. Spособ uczenia Sokratesa nieprzyjazny sporom, uczący przez rozmowę, i zbierający przez wysniewanie fałszu i błędu zniszczony został. Szkoły między sobą dzieliły się i różniły podług rozmaitych względów i namiętności swoich nauczycielów. Themistius i Varro liczyli ich na trzytysia. Znajomsze były akademikow, którzy się na dawnych i nowych, a ci znowu na trzy sekty dzielili, perypatetyków, stoików, cyników, epikurejczyków, pyrronistów &c. Dyalektyka i moralna filozofia naybarzicy ich dzieliła w rozmaite zdania. Mnicy o bogstwie mówili, częścią iż tę naywyższą naturę za

oto-

otoczoną ciemnościami poczytywali, częścią że wielu niezbożność obojętności w tej mierze czyniła.

Wszystkie sekty to sobie spólnego miały, iż ich mędracy szukali być zupełnie szczęśliwemi; ale na czymby się prawdziwa szczęśliwość zakładać miała, w tym zgodzić się nie mogli; wiele o tym mówili, wiele pisali. O każdej z przedniejszych sekt masz osobne artykuły.

W Rzymie szkoły filozofów nie były znane aż do podbicia Macedonii. W ten czas smak umiętności i kunsztów wprowadził się do Rzymu, a filozofowie różnych sekt zbiegać się z casy Grecyi zaczęli. Wzmagali się coraz wsparte mocami obrońcami i uczniami. Odmiany ich wzrostu lub upadku, szły za odmianą obyczajów, i okoliczności. Zrazu, dawni i prawdziwi filozofowie, wielkie poważenie przez wysoką mądrość, obyczajów czystość, stałość serca w wszelkich przyпадkach, i pogardę zysków sobie iednali; ale później stali się wysniewania i pogardy celem, gdy ich widziano próżnych i pyśnych, a oraz pochlebców, i podle się przed panami czółgających, chciwych z bogaceniam się, przedających i niby handlujących nauką. O wielu tamtych wieków filozo-

fach mówić można, iż byli ośzufty i ubłudnicy, którzy nie filozofickiego procz piaszcza i brody nie mieli.

PICTURA. Pingendi Ars. Sztuka malarzka. Ta sztuka iako i inne w początkach swoich prosta, gruba, niedoskonała była. U Greków malowano naprzód osoby tylko bokiem; co łatwiej było, ale ani rąk, ani nog, ani innych części wydawać dobrze nie mógł ten sposób, żadnego ruszenia w wyobrażeniu nie widziano. Pierwszy Cimon postrzegł potrzebę, aby malowanie różny układ, i znaczenie członków dawało. Zaczął od głowy, w różne wyrażenia ją malując, co potem i względem innych części czynił. Tenże Cimon wydanie fałdów i różnego kształt ułożenia wprowadził. Poczuł potrzebę anatomii do malarstwa, i pierwszy udał żyły w ciele i muskuły. W jego ślady posli malarze dążąc do wydoskonalenia tej sztuki. Z tym wszystkim ico postępkami nie były równe co do użycia farb, iako już były względem rytyunku. Naprzód cały obraz iedną tylko farbą malowali; powoli zaczęto łączyć i mierzając cztery tylko kolory: to jest biały z melos, żółty Ateński, czerwony synopijski, i prosty czarny. Temi to czterema kolorami malowali Melantes, Apel-

Apelles i inni najlepsi malarze Grecy swoje nieśmiertelne dzieła. Potym za wydoskonaleniem używania farb, Grecy brali do swoich robot różne ziemie i inne przyprawy chemiczne, z tą od naszych różnicą, iż terazniejsze farby rościerała z olejem, u nich zaś z białkami iaja, gumą, i innymi kleiowatemi rzeczami. Kolory ich były barzo wysokie i żywe.

Trojakim sposobem walo wali dawni. Naywziętszy był rodzaj malowania *pittura encaustica* zwany. Używano w nim wołku farbami zaprawnego: ale iak sobie z tym malarze postępowali, wiele jest domysłów autorów, żadney pewności nie masz. Drugi farbami wodą lub gumą rozprawionemi. Trzeci na murze świeżym. Nie mamy wiele dzieł starożytnych malarzkich, przynajmniej nie mamy najlepszych, żebyśmy o stopniu, do którego ta sztuka doszła, sądzić mogli. Przywiezione za Augusta do Rzymu malowania ledwie rozeznane być mogły, tak spęłzły farby. Dawni malowali obrazy na deskach, zkąd u Łacinników obrazy *tabelle* się zowią.

Nayfławniejszy Grecy malarze byli, Appollodon z Aten, Zeuxes z Heraklei, Parrhasius z Efezu, Apelles z wyspu Cos,

ktory to naywięcey się do wydoskonalenia tej sztuki przyłożył i robotą i piśmami swemi.

Rzymianie zawsze późniejsi, zawsze późniejsi w sztukach i kunsztach, nawet w ostatnich Rzeczypospolitey czasach, gdzie wymysł i zbytek panował, nie mieli dobrych malarzów, ani dobrych malowań. Pogardziciele sztuk, fałszywym i niewolnikom lub wyzwoleńcom, którzy prawie wszyscy cudzoziemcy byli zostawiali. Greckie obrazy zdobiły ich pałace, i to długo się na nich nie znali. Kształt ich rządu był tej względem kunsztów obojętności przyczyną. Każdy obywatel miał się za rządcę świata, każdy zabawiony był publicznemi swoiey oyczyzny sprawami.

PILA. Piła, piłka dogrania. Gra ta i ćwiczenie przez nią sił i zręczności u Greków nazywała się *sphaeristica* od *sphaera*, dla okrągłości gałki lub piłki. Miejsca na to ćwiczenie naznaczone zwały się *sphaeristeria*. Grający uczący się tej gry *sphaeristici*. Zdaje się być ta gra barzo dawna. Homer czyni ją zabawą swoich bohaterów. Niektóre gry w piłkę nie można było czynić, tylko na otwartym powietrzu i w miejscach obszernych, iakie były ulice drzewami sadzone a nie

a nie zamknięte z wierzchu, *Xysta* zwane; niektóre zaś w wielkich salach gimnazyów.

Piłki były ze skóry wyprawney miękkiej, albo z welnianej materji zszyte nakształt worka napełnione czasem pierzem, lub wełną, czasem piaskiem, ziarkami figowemi, mąką. Rzucano je pięścią albo dłonią. Różney grubości bywały. Wielkość ich i sposób rzucania czynił rozmaite rodzaje tej gry. Procz pięści lub dłoni, co naywyszczajniejsza była, rzucali ieszcze nogą. Czasem okręcali sobie ręce rzemieniem, nakształt rękawicy, zwłaszcza gdy trzeba było rzucać w wielką piłę, iak teraz są palony. Służyły dawnym te naramienniki zamiast naszych raketów.

Różne, iak się rzekło gry były tego rodzaju. Jedna gra w małą piłkę naywyszczajniejsza, którą lekarze dla zdrowia radzili. Ta znowu na trzy kształty się dzieliła. Naprzód grali w małą barzo piłkę, stojąc blisko siebie i nieruszając się z miejsca, zawsze odrzucając piłkę iedni do drugich. Potwore, w większą trochę piłkę grający, stawali już daley od siebie, i podrzucając piłkę iedni z drugiemu się zbiegali, uganiania się do podrzucenia iey, gdy się od ziemi albo ściany odbijała. Po trzecie,

w większą ieszcze piłkę grali rozstawiając się w znaczney odległości, na dwie części się dzielili, iedna stawała nieruchając się z miejsca, i piłkę do drugiej rzucała; druga dla złapania iey różnie w tę i ową stronę się ubiegała. Grecy mieli i inne procz tych sposoby grania w małą piłkę, które nie były znaiome Rzymianom, wyjąwszy ieden o którym mówić się będzie.

Drugi gatunek gry był w wielką piłę w palona wypchanego. W nią grający trzymali ręce podniesione wyżej głów, i stali na palcach, aby złapać mogli palon po nad głowy leżący. To granie trudne i mordercące było.

Trzeci rodzaj sferystyki u Greków był w dużego palona dętego, iak są terazniejsze. Do tej gry używali rzemieniów okręcając sobie ręce. Zbyt trudziła ta gra gwałtownym mordowaniem, dla tego lekarze zakazywać iey zwykli byli.

Corycus, gra zależała na tym: zawieszano u powały na sznurze wor mąką, lub ziarnami figowemi dla słabszych, piaskiem dla silniejszych nasypany. Ten wor spuszczoney był, tak iż do pała grających przychodził. W ten czas grający każdy w koley brał go w ręce, i popychał co miał siły na-

naprzeciw drugiego, ile długość sznura pozwalała, idąc sam za worem; tamci się umykali, potem biorąc wor popychali go ze wszystkich sił na przeciwnika, który się nastawiał pierściami, ręce mając rozciągnięte, albo za plecy założone. Był się który zapominał lub opuścił, padał uderzony. Lekarze bardzo radzili to ćwiczenie na stracenie otyłości, radzili je także trędotwam.

Rzymianie, którzy Greków w budowaniu swoich cieplic i Palestyn naśladowali, ćwiczenia także sferystycznego używali. Mocno tę grę lubili Rzymianie, i nawet w domach swoich w nią grywali. Cztery gatunki piłki u nich było. Palon dęty, *follis*, który dwojaki był; jeden większy, który okrucali ręką rzemieniem okręconą *follis pugillaris*; drugi mały *follisculus*. Tego dla lekkości używały osoby nawet słabe, dzieci i starzy. Piłka troygraniasta, *pilla trigonalis*, nie dla kształtu swego, gdyż była okrągła, ale że trzech grających rozstawiali się w tryangul, wzajem sobie piłkę odrzucając. Ten który nie złapał iey, albo upuścił, przegrywał. Piłka wielka, *pilla paganica*, nie tylko od wieśniaków, chociaż najwięcej od nich, używana. Była pierzem miękkim

ale bardzo nabitym wypchana; wielka i mocno twarda, trudna do grania była. Piłka nazwana *arpastrum* albo *Hirpastrum* od Greckiego słowa wrywam znaczącego, że ją sobie jedni drugim wrywali. Dzielili się grający na dwie części, i w równej odległości od linii w środku skreślonej stawali. Na tej linii kładli piłkę, za grającymi znowu były linie oznaczające granice. Dopiero jedna strona przybiegała do środkowej linii, i chwyciła piłkę, aby ją za jedną z linii owych granicznych zarzucić mogła; druga zaś strona broniła piłki i sobie ją wrywała. Było to nakształt potyczki, w której szturchali się i wywracali jedni drugich. Ta strona która części piłkę za linie zarzuciła, wygraną miała. Najczęściej we trzech grywali.

Mówi jeszcze jeden stary napis o piłce szklanej, a Plinius wspomina, iż były takowe piłki. Gra w tym była, aby nie dopuszczać tej piłki paść na ziemię. Grający mieli obie ręce wzniesione, jedną chwytali, a drugą podbiiali tę piłkę.

PILA. Pilorum. Figury człowieka z wełny zrobione, iakie ofiarowano bożkom domowym *Lares* pod czas świąt *Compitalia*. Zrazu na ofiarę tym bożkom zabijano dzieci

ma-

małeńkie, ale Brutus wypędził wszystkich królów, zniósł ten dziki zwyczaj, na miejsce ich rzeczowne figury naznaczał.

PILEUS. Czapka. To nazwisko poszło od *pilus* włos, iż z włosów czapki robiono; były i skorzane. Kształt dawnych czapek był albo okrągły nakształt szyszaku, z kąd poszło imię *Galerus* od *galea*; albo czubato nakształt głowy cukru; kolor także rozmaity im dawano. W pierwszych Rzeczypospolitej czasach Rzymianie chodzili z odkrytą głową, albo dla ochrony od deszczu i zimna osłaniali się potęgami, iako widać na statuach i medallach dawnych. Czapkę brać, *pileum capere*, znaczyło wolności nabywać, mówiono tak o niewolnikach, których wyzwalało.

Pileus Paenonicus zwano rodzaj czapki skorzaney.

Pileus Thessalonicus. Czapka po Teszalońsku zrobiona. Miała brzegi i niby skrzydła szerokie, dla zastonięcia od słońca i ochrony od deszczu. Grecy też mieli czapki, ale tylko chorzy, słabi używali ich wychodząc z domu. Macedońskie czapki *Causia*, z sierci lub wełny mocno ubitej sfoczone, bo służyła im nawet za przyłbicę.

PILUM. Spisa, rohatyna, broń zwyczajna Rzymskich

żołnierzy bardzo ciężka, iż do robienia nią trzeba było wielkiej siły. Składała się z drzewa tak grubego, żeby pięść tylko objąć mogła, a na czterech łokcie długości, i z żelaza, które trochę więcej iak cał szerokości, a trzy łokcie długości miało: połowa iego do drzewca przybita była, a połowa wychodziła ostro się kończąc: przy końcu były dwa haczki do rozczarpania. Żołnierze używający tego oręża, zwali się *Pilani*.

PIRÆUM. Port Atenski. Chociaż miasto Ateny od morza oddalone było na czterdzieści stadiów, na milę naszą i ćwierć, atoli miało trzy porty dość blisko jeden drugiego; nazywano je *Mumichia*, *Phaleria*, i *Piræum*. Ten zaś był największy i najwygodniejszy, przeto też Atenczykowie za radą Temislokleśa na ow czas Archonta, tam przenieśli swoją armatę wodną, i przedsięwzięli ten port złączyć z miastem przez dwa długie i mocne mury fosjami obronione. Mury te były z wielkich ciosowych kamieni ołowiem i żelazem spoiwanych. Port łańcuchem się zamykał. Cała ta wielka robota we dwóch latach skończona była. Poźniej Atenczykowie wzdłuż między temi murami powystawiali spichlerze, składy towarów, zbro-

R

io-

iownie, amphiteatra, rynki &c. Część tych murów zburzona pod czas wojny Peloponezkiej, naprawiona była przez Konona wodza Lacedemonskiego. Ale ta wielka pamiątka potęgi Atenskiej, zupełnie zniszczona została od Syllę, pod czas wojny przeciw Mitrydatefowi.

PISCATUS. Ryb łowienie. Rybołostwo tak dawnym ćwiczeniem jest, iak i myślistwo. Ludzie nad morzem lub rzekami żyjący, dali początek sztuce i handlowi rybiarstwu. W Grecyi rybaków wielka moc była, wielka też mnogość ryb dowożona do miast. Łowiono ryby w morzu i rzekach iak u nas sieciami wielkimi, włokami, wędkami.

U Rzymian ryb łowienie w wielkim używaniu i w większym niż myślistwo było. Lubili oni barzo ryby, nigdy prawie bez nich nie mieli stołu. Ich domy wiejskie po większej części położone były po nad morzem, z kąd sprowadzali wody w wielkie sadzawki barzo kosztownie i pilnie robione napełniając je wszelkiego gatunku rybami. Były w Rzymie święta i igrzyska rybiarskie, *ludi piscatorii*, które corocznie w czerwcu odprawowano z tamtej strony Tybru.

PITTACIUM. Napis, tabliczka z napisem, którą przy-

lepiali do butelki znacząc iaki napój, iakie wino było. Inni autorowie rozumieją też przez to imię tabliczki smółki oblane, na których pisało różne obwieszczenia i przestrogi.

PLAGIARIUS. Tak zwano tego, który się ważył przedawać lub kupować wolną osobę, albo który odmawiał, przedawać, kupować, u siebie zatrzymować cudzego niewolnika. Prawo Fabiuszowe skazywało takiego na winę pieniężną.

PLATENSES LUDI. Igrzyska u Greków odprawowane co pięć lat w Platei mieście Boeeyi; w których biegali cali uzbroieni około ołtarza Jowisza. Nagrody były znaczne dla zwycięzców w tych gonitwach. Igrzyska Plateńskie nazywano igrzyskami wolności, z przyczyny sławnego zwycięstwa, które Grecy tego dnia nad Persami odnieśli. Procz tego na tę samą pamiątkę czyniono co rok ofiarę wielką Jowiszowi uwolnicielowi pod czas powszechnego seymu Grecyi.

PLEBEII. Ludzie z pospolstwa. Co w Atenach i w Rzymie było pospolstwem, powiedziano pod artykułami *Nobiles* i *Patricii*. Pod tym ostatnim, masz różnicę między *populus* i *Plebs*.

PLU-

PLUTEUS. Było to pokrycie nakształt szyfzaku plecione z łoziny i powleczone skórą wołową zmoczoną, którym się żołnierze okrywali, gdy szli tłuc mury nieprzyjacielskie. Była to także szopa wojenna, iak *Vinea*, zrobiona także z krat łożowych, pokryta skorami świeżemi, na trzech końcach, dwóch pobocznych, a jednym we środku. Ta szopa służyła do zasłonięcia żołnierzy pod mury podstępnych od pocisków nieprzyjaciół.

To słowo *Pluteus* znaczyło jeszcze ten kray łożka, który jest z strony muru, przeciwny kray zowie się *sponda*. Dawni stawiali łożka wzdłuż bokiem przy murze. Zona miała miejsce od muru.

Jeszcze *Pluteus* była połka, na ktorej książki, piśma, i głowy ludzi sławnych kładziono.

POENÆ MILITARES. Kary żołnierskie u Greków były barzo surowe. Lacedemonczycy woleli zrywać z stopnia na iakim żołnierz zostawał, i wieczną hańbą znaczyli tego, który albo uszedł z pola, albo iaki znak bojaźni pokazał. Ogłaszano takiego za niezdolnego do żadnych urzędów, z schadzek i widoków rugowano, odbierano mu żonę, którą komu innemu dawano; ka-

żdemu wolno było bić go, znie-
ważać go na każdym miejscu. Niemógł się nigdzie inaczej pokazać tylko w brzydkich i podartych szatach z brodą na pół ogoloną. Czasem musieli tacy nieczenni żołnierze stać kilka dni na placu z tarczą. Za wstyd miano wchodzić z nim w małżeńskie związki albo w powinowactwo. Tak byli pogardzeni, iż nikt nie chciał przyjmować ich do sal pospolicznych, ani żołnierze do spoločnego mieszkania.

W Atenach, kto się zbraniał nosić broni, zakazane sobie miał wnieść w zgromadzenia publiczne, na widoki, do kościołów. Ci, którzy oddali oręż nieprzyjacielowi, wiecznej hańbie i niepospoliczności do urzędów podpadali. Śmiercią karano tych, którzy rzucili tarczę dla uciekania, albo z miejsca swego pod czas utarczki uszli. Którzy zaś utracili tarczę albo swoją winą, albo że im nieprzyjaciół wydarł, musieli płacić pewne grzywny i od służby odsądzeni byli.

Rzymianie mieli podług wymiaru występku kary żołnierskie wyznaczone. Rzadko na gardle karano. Były iedne kary na całe wojsko lub rotę, były inne dla każdego z starfyzny, i w szczególności dla żołnierza.

R 2

Cza-

Czasem dosyć było na iednym słowie z pogardą, albo z okazaniem buntu powiedzianym, żeby wódz całe rotę karał już to wyłączając ie od uczestnictwa łupu, już na stronę od innych oddzielając, i nieużywając ich do bitwy, już nakazując im roboty około okopów w iedney tunicy i bez pasa; co wielce fromotna była, bo zwyczajnie żołnierze takowe prace czynili w zbroi i z mieczem u boku. Często kazano im stojać ieść, gdy drudzy siedząc iedli.

Kiedy półk iaki albo rota uciekła z placu pod czas sprawy, albo nieposłuszeństwem przeciw wodzu wykroczyli, dziesiątego z pomiędzy nich karano śmiercią w oczach całego wojska; drudzy zaś skazani byli, albo ięczmień zamiast pszenicy na żywność odbierać, albo obozować za okopami, wystawieni na większe niebezpieczeństwo od nieprzyjaciela. Bunt żołnierskie karano znosząc cały półk lub rotę z hańbą na zawsze, i niemożnością służenia Rzeczypospolitej w wojsku, z zakazem, aby w Rzymie, a czasem w całych Włochach niepoftali.

Dla urzędników wojsk, lub prostego żołnierza, było występkiem gardłowym opuścić swoje miejsce, albo się potykać bez rozkazu. Kara kiiow

fuftuarium, potykała tego, ktorego na miejscu straży nie zastano. Trybun takiego lekko dotykał laską, a cały półk z kiimi i kamieniami nań rzucał się, tak iż często w tym ukaraniu życie tracił. Jeżeli zaś który żywó wyszedł, zakazany mu był powrot do oyczyzny. Ustępujący z pola w potyczce iakiegokolwiek stopnia żołnierz, teyż karze podlegał, albo przynajmniey tracił swój stan. Odbierano mu pas rycerski na którym pasasz przypasywany bywał. Który tylko z rzędu wyszedł, natychmiast laską Centuryona był bity. Kiimi karano i tych, którzy kradli w obozie, czasem im pięść ucinano. Zbiegowie zwyczajnie kiimi publicznie bici, i przedawani iako niewolnicy. Powracać bez tarczy hańbę i karę ściągalo. Konsulowie i naywyżsi wodzowie bez kary nie byli, ieżeli o przestępstwo powinności ich przekonano. Za czasów Rzeczypospolitej kary na śmierć rzadkie były. Starali się Rzymianie więcey nagrodami i czią zachęcać żołnierzy do mężstwa, i utrzymywać ich w karności.

Żołnierzy okrętowych podobnież karano: niektore szczególnie zniewagi przydawane były względem zbiegow. Zawieszano ich na masztach, a przechodzący nań plwali: wyrzuca-

no

no na wyspy puste; ucinano ręce.

POESIS. POETA. Poetyka, to iest sztuka wykładania myśli przez wiersz, u dawnych poczytana była za mowę bożką, tak dla wysokiego sposobu mowienia, iako że z naypierwszego użycia swego służyła do czci bogów, do czynienia im dzięków za dobrodziejstwa, a proszenia o nowe. Poezya zabawiona szczegulniey chwałą bostwa i nauką ich czczenia, zamierzyła też sobie dawać przepisy obyczajów ludzom. Jedno i drugie zamierzenie dać się widzieć we wszystkich dziełach, i rodzajach Poezyi. Wszyscy Grecy i Łacińscy poeciowie procz Lukrecyusza, chociaż bohaterkie czyny opisują, zawsze bogów dawcami wszelkiego dobra, i rządami świata ukazują. Epopiea, tragedia, oda, wszystko uczy szacunku cnoty, zapala do dzieł chwalebnych, wzbudza wstręt występku. Komedia i satyra wysmiewając przywary, odraża od nich. Elegia, wzbudza płacz nad nieszczęściem lub stratą godnych żalu. Ekloga, śpiewa niewinne czucia. Jeżeli potym obrocono poezją na baianie o bogach spraw niegodnych bostwa, i zbrodni niecierpianych między ludźmi; na pochlebstwa i podłe pochwały panów; na

wzburzenie namiętności, na zwiedzenie i skażenie ferc do tkliwych; na próżne zabawki przez płochę frazki; to złym użyciem i naganą iest poetów, nie wina poetyki.

Poetowie w pewnych czasach nie do pisania samych wierszów określani, zabierali wszystkie nauki, teologią, fizykę, moralną naukę, muzykę; historią i politykę. Miano ich za ludzi natchnionych od bogów, i zwano ich szczegulniey mędrcaimi. Mówić, mędrzec, albo poeta i muzyk wszystko iedno znaczyło. Krowlowie, książęta i prawodawcy starali się mieć ich przy sobie, dla zasiągania od tych mędrców rad potrzebnych. Nie na iednym miejscu mieszkali, ale tu i owdzie przechodzili przyjemnie ucząc ludzi czcić bogów, szanować rodziców, rozeznać świętość, od świeckości, pospolite dobro od zysku fałszywego, miarkować namiętności, zakładać miasta.

Wielkie ku nim poszanowanie ludzi sprawiało, iż nie tylko im cześć osobliwa wyrażana bywała, ale i nagrody znaczne w pewnych okolicznościach, iako to na igrzyskach Greekich odbierali. Ztąd na publicznych zgromadzeniach pokazywali się przybrani w pyszne szaty i z wieńcem

na głowie. Tak poważani byli poeci, aż poki ich muzy nie stały się handlowe: chciwość i łakomstwo przywiodło ich do przedawania dzieł do wciupu. Od tego czasu poetyka namiętnościom i występkom po wielkiej części służyć zaczęła.

Wielcy Grecy poeci byli Homer, Hesiod, Stesichor, Alceus, Archilochus, Pindar, Eurypid, Sophokles, Aristophanes, Teokrit, Bias, Sapho białogłowa &c.

Przez 500. lat od założenia miasta Rzymianie nie mieli poetów. Pierwsi którzy się tam pokazali, byli poeciowie tragiczni i komiczni; ci z razu tłomaczyli tylko greckie poezje, potem sami się wyćwiczyli, do wielkiej doskonałości u siebie tę sztukę przywieśli. Wkrótce zjednali sobie wzięcie powszechne, i sprzyjanie panów, którzy starali się mieć u siebie poetów dla uczoney zabawki.

Z tych liczby w czasach Rzympopolitey byli Nevius, Livius Andronicus, Ennius, Accius, Pacuvius, Lucilius, Plautus, Terentius. Po tych pokazali się Virgilius, Horatius, Catullus, Tibullus, Ovidius, Propertius, których August Cesarz osobiwłszemi łaskami obdarzał. Rzymianie i czią i znacznymi nagrodami, iako

to płacy z publicznego skarbu, nadawania obywatelstw i różnych przywilejów okazywali upodobanie swoje w poetach i ich szacunek, mając je za osoby święte: późniy iak w Grecyi poeciowie upodleni zostali.

POMPA. Pompa, uroczyste obchody. Proceśsye z wielką okazałością u Greków i Rzymian odprawowane na cześć bogów. O pompie używaney w Atenach w święta Panateneyskie masz pod *Panathenaea*.

Podobnież w Rzymie obchody czynione były z wielką wspaniałością. Jeden najświetniejszy corok w miesiącu wrześnieu na pamiątkę wielkiego zwycięstwa nad Latinami odprawowany pada dostateczne okazałości ich wyobrażenie. Ten obrządek naprzód na podziękowanie Jowiszowi, Junonie i Minervie postanowiony, potem na cześć wszystkich bogów poświęconym został. Proceśsia zaczynała się w kościele Jowisza Kapitolinskiego, zkąd szła przez wielki rynek do Cirku porządkiem następującym.

Na czele całego zgromadzenia śli dzieci patrycyuszów; za nimi przedniyści z stanu rycerskiego na koniach, a po tych dzieci innych obywatelów. Cała ta młodzież na rotę podzielona była, iak gdyby na po-

potyczkę się wybrała. Następowały wozy podwojne i poczworne, potem iezdźcy prowadzący konie na powodzie, Atletowie wszelkiego gatunku, iedni nago tylko z fartuszkami, drudzy w czerwonych katanach. Tuż za niemi tanecznicy i skoczkiwie, nakształt fylenów i satyrow w skory i inne kofmate szaty przybrani, skacząc za przygrywaniem piffczatek i cytar. Prowadzono potem bydłeta naznaczone na ofiarę ustroione w wstęgi i kwiaty. Słudzy kościelni i niżsi kapłani niesli kadzielnice i łodki srebrne lub złote z kadzidłem.

Zaraz po ofiarach następowały koszyki zawierające w sobie sprzęty potrzebne do obrządków ołtarza. Posągi bożków z znakami tych rzeczy, które każdy z nich dla dobra narodu ludzkiego wynalazł; naprzód dwonastu większych bożków, toż za niemi mniejszych. Jedne wiezione były, drugie kapłani niesli tak iako i koszyki na ramionach. Dopiero różne zgromadzenia kapłanów na czele mając najwyższego kapłana postępowały. Za niemi śli konsulowie lub dyktator z różnemi urzędnikami i wielką częścią senatu. Całą pompę zamykała mnogość ludu wszelkiego stanu i wieku.

Skoro stanęli na cirkus, urzędnik całą pompą zawiadujący nakazywał czynić ofiary na cześć bożków, których święto obchodzono. Skoro kapłani wyleli wody czystey na bydło i niektóre modlitwy odprawili, ofiarujący je zarzynali.

Po sprawioney ofierze, urzędnicy, kapłani, i wszyscy inni brali mieysca swoje, i zasiadali, a igrzyska się zaczynały. Tak uroczystość od rana aż do wieczora trwała, kończąc się na biesiadach i radościach publicznych.

PONTIFEX. Kapłan wyższy. To słowo złożone z *pontem* most, i *facere* robić, z siebie znaczy robiącego most. Dla tego kapłanów tym imieniem nazwano podług świadcstwa Dyoniziusza z Halikarnassu, iż oni pierwsi most w Rzymie na Tybrze zbudować kazali, z przyczyny odprawowania powinności swoicy z obydwóch stron rzeki. Ten most na palach stawiony *pons sublicius* od Liwiusza nazwany jest.

Imię i godność pontificis nie znane były Grekom, właściwą Rzymianom. Numa czterech tylko postanowił, liczba ich potem znacznie się pomnożyła. Dzieleno ich na większych i mniejszych. Zgromadzenie większych *Majorum*

Pontificum sędziło z najwyższą władzą wszystkie sprawy do religii się ściągające. Prawa około rzeczy świętych sta- nowić, przepisywać obrządku, odmieniać je, nakazywać świę- ta, do ich zwierzchności nale- żało. Oni księży, ofiarników innych sług kościelnych niż- szych, muzykantów, wybiera- li; o ich zdatości sędzili, ie- dnych zrzucałi, innych przy- mowali. Do nich się lud po naukę około służby bogów uauwał; oni wykraczającym w tej rzeczy kary występkiem wymierzone naznaczali. Wic- kłi kapłani żadney nad sobą w rzeczach kościelnych zwierz- chności nie znali; nikomu się z nich, ani senatowi, ani lu- dowi nie sprawiali.

Mniejszy *minores Pontifices* mieli także zgromadzenie, i niby cech swoy z podległością jednak wyższym. Do nich szły rozkazy i rozrządzenia wyż- szych, aby nad ich wykona- niem czuwali. Do nich szcze- gulne obrządki należały. Oni powinni byli now księżyca uważać i ludowi go ogłaszać, święta zapowiadać iako i No- nas, Idus, obwieszczać ich o- czasie i sposobie ofiar.

Naywyższy kapłan *Pontifex Maximus* postanowiony od Numy, zawsze brany był z zgromadzenia *majorum Pon- tificum*. Ta dostojność nay-

wyższa w religii u Rzymian dożywotnia była i dawała wiel- ką powagę. Przy nim naywyż- sza wszystkich rozrządzeń około czci bogów władza by- ła, z mocą karania przestępstw i naypierwszych urzędników. Nigdy pieńzo nie wychodził, tylko w poieździe albo lektyce *thensa* nazwaney. Nie wolno mu było z włoskiej ziemi wy- ieżdżać. Miano za zgwałcenie świętości jego, żeby był wi- dział trupa; dla tego znajdu- iąc się na pogrzebach brał na głowę zasłonę. Naywyższe kapłaństwo było zawsze szuka- ne z wielką chciwością od Rzy- mian i otrzymywali je nayzna- komitsi w Rzeczypospolitey lu- dzie. Lud na seymach przez cechy zgromadzonych obierał go większą liczbą głosów.

POPA. Sługa ofiarny, kto- ry uwieczony laurem na poś- nagi, a od połowy fartuchem *Limbus* zwany osłonięty, prowadził bydlę na ofiarę do ołtarza, przygotował noże i inne sprzęty do ofiary, na ko- niec zarzynał bydlę. Ci *popae* przedawali reszty z ofiar. Ztąd poszło słowo łacińskie *popina* garkuchnia.

PORTUMNALIA. Święta u Rzymian na cześć Portumna bożka portów, ztąd jego imię poszło. Odprawowano je w sierpniu.

Po-

POSIDION. Miesiąc roku Ateńkiego, wychodzi na nasz grudzień, tak nazywany że po- święcony był bożkowi, kore- go Grecy zwali *Posidon*.

PRÆDIA. Każde dobra w mieście, lub na wsi, które w policzeniu i popisie obywa- tów, pan, gospodarz powin- nien był wyznać, i do wpisu podać.

PRÆDIATUS. Ten, kto- ry się obowiązał Rzeczypospo- litye ofiarując dobra swoje, al- bo dla ubezpieczenia za siebie, albo dla ręczenia za drugiego, na przykład pożyczając pieni-ędzy ze skarbu pospolitego. Do- bra tak w tej okoliczności, iako i w innych rękoymie zwaly się *præs*, *prædes*.

PRÆFECTURÆ. Tak Rzy- mianie zwali te miasta, które uchylwszy wierności ludowi Rzymskiemu, znowu pod ich władzę się dostały. Mieszkań- cy ich mieli wprawdzie prawo mieyskie Rzymskie, ale mniej swobod i przywilejów, niż osady i miasta municypalne. Chociaż kształtem Rzeczypó- spolitey się rządzili, iednak urzędników i sędziów nie mieli z swoich obywatelów, ale im Rzymianie przyśyłali *Præfe- ctos* rzędców i sędziów, niby starostów: ztąd się zwaly *præ- fectura*.

PRÆFECTUS ALARUM. Przełożony nad skrzydłami

w szyku. Co był trybunus w polkach, to był ten urzędnik woyskowy względem woysk sprzymierzonych, które zwy- czajnie w szyku na skrzydłach stawiane były, niż nastąpiło później złączenie ich z obywa- telkim żołnierzem. Do nich należał dozór i opatrzenie w szeregach potrzeb i porząd- ku woyskowego. Ci *præfecti* byli brani z obywatelów Rzym- skich, chociaż naywyższy wódz sprzymierzonych był ich ro- du.

PRÆFECTUS ANNONÆ. Przełożony nad żywnością. Ten urząd u Rzymian był nadzw-yczajny. W czasach nieuro- dzaju i niedostatku zboża po- stawiano tych przełożonych, aby szpichlerze były napełnio- ne i aby ludowi dostarczano chleba za słuszną cenę. Do nich należało sędzić wszystkie krzywdy i uciążliwości, które się względem żywności popeł- niały.

PRÆFECTUS | CASTRO- RUM. Przełożony nad obo- zem. Był ieden u Rzymian z woyskowych urzędników, kto- ry zawiadywał robotami oko- ło obozu, gdy wódz mieysce jego wybrał. Do niego należa- ło, kazać sypać okopy, bić pale, naznaczać mieysce ro- toni, dozierać namiotów, wo- zów żołnierskich, i tego wszy- skiego

skiego co w obozie być powinno.

PRÆFECTUS PRÆTORII. Przełożony nad strażą Cesarzką. Ten urząd postanowiony był od Augusta. Zdać się iż z razu celem jego było zastępować miejsce mistrza rycerzów *magistri equitum*, który razem z wolnością był zniesiony. W początkach, sprawowanie jego do samych tylko rzeczy wojennych należało, ale potem obiał i sprawy cywilne, tak dalece że od wszystkich sądów appellacye szły do prefekta pratorij. Liczbę ich, która była dwóch, do czterech potem pomnożono. Władza ich niezmiernie się powiększyła. Wyżsi byli od rządów prowincyi, dawali im rozkazy, karali przestępstwa sędziów, zawiadowali podatkami, cłami, żupami &c.

PRÆFECTUS URBIS. Przełożony nad miastem, starosta Rzymski. Był to urząd czałowy, od królów, a potem od konsulów stanowiony. Kiedy ci z miasta dla wojennych spraw wyjeżdżali, na miejscu swoim zostawiali tych prefektów, dla sądów i rządu. Łatwo poznać, iako ten urząd był wielki za królów, gdyż po wypędzeniu Tarkwiniusza starosta Rzymu pierwszych konsulów mianował. Trwał ten urząd aż do ustanowienia pra-

tora. Odtąd obierano prefektów tylko na odprawowanie świąt Łacińskich. August Cesarz za radą mecenasa wznowił ten urząd, i pierwszemu mecenasowi go oddał. Władza tych starostów rozciągała się w koło Rzymu aż do stu stadiów. Do niego należał sąd wielorakich spraw, część urzędu edylów, zawiadowanie budowlami, widowiskami, utrzymanie spokojności wewnętrznej miasta.

PRÆMIA. Nagrody dawane, i część wyrządzana żołnierzom. W Grecyi od najdawniejszego czasu był zwyczaj nagradzać bohaterkie dzieła. Podarunki w ten czas były kubki złote, miednice do umywania rąk, wianienki do nog, trzynoża i tym podobne z różnych kruszców naczynia, o jakich mówi Homer, Wirgiliusz i inni; i chociaż później zwyczaj takich darów się odmienił, pilność w nagradzaniu zawsze jedna była.

W Lacedemonie, kiedy wódz zwyciężę umarł, sprawowano mu z wielką okazałością publiczny pogrzeb; kiedy powrócił, nie odbierał żadnej osobistej nagrody. Ale jeśli zwycięstwo z znacznym wylaniem krwi nabyte było, zabijali na ofiarę tylko koguta, jeżeli bez rzezi, zabijano byka. Wódzowie i inni obywatele

gdy

gdy jakie znakomite dzieło uczynili, odbierali wielkie publiczne pochwały: mieśczone ich w liczbę trzystu obywateli, których miano za najwaleczniejszych w Rzeczypospolitej. Jeśli już dośli lat sześćdziesiąt, to jest klasy starców, dawali im pierwsze miejsca na wszystkich zgromadzeniach i powstawali przed niemi. Obcym także podobną cześć wyrządzano, gdy ich za godnych uznano. Opasywano publicznie skorzonym pasem tego, który się znakomicie sprawił na politycznej; dawano wieniec oliwny tym wszystkim, którzy jakie dzieło waleczne wykonywali. Ale największa cześć zachowana była dla zabitych dla obrony oyczyzny. Spartanicy wystawiali im słupy i posągi, wystawiali groby większe i okazałsze, zwalczając gdy ciała zmarłych przyniesione z placu były. Dla tych, których ciał dostać nie mogli, kładli nagrobki z napisem pochwały. Czasem na słupach wyrzeźbione były imiona ich samych, i oyców ich; iako uczyniono dla tych, co przy Termopilach poginęli. Nie było u nich we zwyczaju, stawiać kościoły i ołtarze ludziom znakomitym. Samemu to Likurgusowi uczynili, święta na cześć jego ustanawiając, ale ten przykład był bez naśladowania.

Widziano w Lacedemonie statuy i groby zaleconych cnotą cudzoziemców.

W Atenach wielką cześć wyrządzano wodzowi po zwycięstwie. Sprawowano mu wiazań bardzo wspaniałych. Po wszystkich ulicach obnoszono oponę albo obraz, na którym wydane były naysznakomitze jego sprawy. Po wystawieniu przez kilka dni na miejscu publicznym tej opony, poświęcano ją, i w kościele na pamiątkę zawieszano. Wszystko się kończyło pochwałą wodza od iednego z krasomowców powiedzianą. Oddawano też nagrody i cześć wszystkim, którzy się znacznie z męstwem okazali. Na ten czas oni wychodzili przed zgromadzenie ludu i prosili o co im się zdało: iako to o postąpienie na wyższy stopień, o koronę, o różne nad innych zaszczyty, posiadanie drugich na schadzkiach i widowiskach; do tego aby mogli być odprawieni od służby wojkowej, poświęcać i zawieszac oręż swój w kościołach. Sprzymierzeni i cudzoziemcy także nie byli bez nagrody podług wielkości zasługi. Dawano im pochwały, wywyższano ich na dalsze stopnie w wojsku, nadawano im prawo obywatelstwa.

Ale nayokazałsza cześć była dla tych, którzy życie na obro-

nę

nę oyczyny położyli. Powrociwszy z potyczki do oyczyny, sprawiali im pogrzeb publiczny kosztom Rzeczypospolitey. Ciała ich przez trzy dni wystawiane były, a lud wszelkiego stanu zbiegał się na uszanowanie ich rzucając kwiaty, i paląc kadzidła. Potym niesiono kości ich na tyłu murach, ile było cechów, w liczncy gromadzie ludu namieysce pogrzebu. W kilka dni, sprawowano na cześć ich igrzyska pogrzebowe, po których ieden z najświetniejszych krasomowców miał mowę na ich pochwałę. Jeżeli się zostały małe dzieci, tedy wychowywano je kosztom pospolitym aż do lat młodzieństwa, i odsyłało je do domu oycowskiego uzbroionych od stóp do głów; corki wyposażono ze skarbu. Tymże to sposobem obchodzono się ze starcami i wdowami potrzebującemi wsparcia.

Rzymianie w swoich nagrodach dla wodzów i walecznych żołnierzy, łączyli cześć z zyskiem. Skoro wódz odniósł zwycięstwo zupełniejsze nad nieprzyjacielem, żołnierze na placu, albo na murach wziętego miasta, uniesieni radością, ogłaszały go *Imperatorem*. Senat potwierdzał okrzyk wojska i postanawiał publiczne modlitwy pod imieniem

iego na dziękczynienie bogom. Takie publiczne nabożeństwa zwały się *supplicationes*. Wódz przy swoim imieniu używał tytułu Imperatora, aż poki nie wiechał do Rzymu.

Jeżeli zwycięstwo odniesione było barzo znaczne, ieżeli na placu padło, nieprzyjaciół przynajmniej pięć tysięcy, a to bez wielkiego wylania krwi Rzymian; albo ieżeli wódz rozszerzył znacznie granice państwa, odzyskał orężem stracone kraje, na ten czas pozwalano mu tryumfu; co było najwyższym wierzchołkiem chwwały wodza i nayokazałszą nagrodą zaślugi wojuownika. Za tym najwyższym uczczeniem szło, iż ow zwycięzca mógł przez całe życie na widokach nosić wieniec laurowy, i siedzieć na krześle kurulnym czyli z sioniowej kości.

Kiedy z niższych wodzów, który mając część małą wojska, wykonał iakie dzieło znaczne, iako to odśiecz dał w oblężeniu, zachował całe wojsko i tym podobne; hetman pochwaliwszy go w obecności wojsk, oddawał mu koronę złotą, żołnierzom zaś iego naznaczał we dwoynasob żywności na iaki czas, a nie kiedy i na cały czas służby ich. Przydawał woły, i żołnierskie suknie, pałasze i inne rynsztunki

wo-

woienne, ubranie na konia, pas rycerski.

Mieli też Rzymianie i inne nagrody żołnierskie, iako posuwanie na wyższy stopień, co *beneficium* nazywali, i różne wieniec podług różności walecznych spraw. O tych masz pod *Corona*. Wystawiali też statuy bohaterom na kapitoliu, na polu Marfowym, albo na innym placu publicznym.

PRÆSAGIA. Co Grecy *oionos*, a Łacinnicy *omen*, *signum* zwali, wroźka, znak dobry lub zły przyszłej rzeczy. Upogan pod tym nazwiskiem zawierały się nie tylko słowa trefunkiem usłyszane, z których sobie wnosili szczęście, ale i uważania zabobonne tak spraw ludzkich, iako przypadków różnych, meteorow powietrznych. Od takich wieszczb zawiśły u Rzymian i Greków ziazdy pospolite i inne publiczne sprawy.

Na zbieranie wroźek z słow trefunkiem wymowionych wychodzili z domu, albo niewolników swoich posyłały, i co pierwszego usłyszeli, to sobie za dobry, lub zły znak brali, stając z nich swoje przedsięwzięcie.

Były także imiona u nich dobrej i złej wroźby; i w obieraniu dzieci do obrządkow, ślug ołtarza i kapłanow,

urzędnikow i żołnierzy uważali, aby mieli imiona dobrze wrozące. Czynili sobie wieszczby z osób lub rzeczy, które idąc spotykali. Czteka ułomnego, karła, murzyna, psa, kota, za złe znaki brano, i skoro ie na drodze zdybali, wracali się do domu. Były zwierzęta, które spotkać na wsi za złą wroźbę miano, iako to, wilki, węże, lisy; inne za dobre, iako to, lwa, mrowki, pszczoły. Idąc po ulicy potknąć się, rozerwać rzemik u trzewika i tym podobne przypadki źle znaczyły i cofali się nazad. Kiedy idąc w dwóch, dziecko spotkali lub psa, które pomiędzy nich przeszło, dziecku dawali policzek, a psu nogę. W liczbę złych znakow kładli dzwonicie w uszach, drżenie ręki, nogi, oczu; drżenie iednak prawego oka dobrym znakiem było. Kichanie przed południem, dobrze znaczyło.

Procz innych sposobow wywiadowania się o wolę bogow względem swego zamyśłu, iakie były z powietrza, ptakow, wnętrzości pobitych na ofiarę bydła, mieli i ten, przychodzić do ołtarzy bałwanow i przytykać uszy do ust ich i iaki szelest lub głos zdarzył się im pierwszy usłyszec, z tego wroźbę i radę brali.

Nay-

Naybarzicy starali się mieć dobre znaki zaczynając dzień, rok, lub sprawę jaką. I przeto starali się mówić i słyszeć co miłego w pierwszy dzień stycznia: czynili sobie życzenia, łącząc je z podarunkami miodu i innych słodczych. Początek spraw dawali owemu słowu: *quod felix faustumque sit*. Czynili modlitwy do bogów o potwierdzenie dobrych wieszczb, a o złych odwrocenie. Mieli zwyczaj ustyżawszy albo obaczywszy jaki znak przeciwny, pluć, mniemając, iż tym odwróci skutek wrożyby.

Mową wystrzegali się wyrzekać słowa smutne wyobrażenia mające: dla tego innych na ich mieysca używali: i tak zamiast umarł mówili *vixit*, żył. Grecy zamiast więzienia, mówili dom, zamiast kat, człowiek publiczny i tym podobne.

PRÆSTIGIÆ. Dwojakiego rodzaju u dawnych były: iedne na samych grach kuglarzkich, iakie są: podsuwanie i odmiany gasek, i tym podobne, albo na sztukach fizycznych i matematycznych zafadzały się. Drugie zaś były guśla i czary, którym wierzyli, myśląc iż od złych duchów pochodziły, iako to, w leczeniu chorób, zarażeniu i innych niezwyuczaynych skutkach; dla

sprawienia tych skutków używali różnych modlitw i praktyk zabobonnych: Czarownice Tessalskie miane były za naybiegleyse. Mniemała prostota u Greków, że one miały porozumienie nie tylko z duchami, ale i z księżycem. Pisały na zwierciadle odpowiedzi swoje krwią ludzką; a radzący się ich wierzyli, iż te odpowiedzi nie w zwierciadle ale w księżycu czytali, myśląc że też czarownice księżyc na ziemię sprowadzały, co wyrażali *lunam deducere*.

U Rzymian także do takich guślow pewne pacierze i czynienia, iako to, obowiązywania obchodzenia w koło &c. w używaniu były. Do miarkowania, iak daleko ich w tym mierze zabobonność zachodziła, dosyć jest przytoczyć z Petroniusza: iż wierzyli że chcąc osobę lub też bydło uczynić niewzruszonym z mieysca, trzeba było kilka razy w koło, mocz puścić.

Kuglarzkie sztuki, chodzenia po linach, uswoienie zwierza dzikiego, wyuczenia takowych zwierząt tańców, unoszenia się po powietrzu niby latając i tym podobne u Greków i Rzymian bawiły lud i sztukmistrzom zarobek przynosiły. Ci którzy, dzisiejsze tego rodzaju sztuki z dawnymi porównywały, za lekkie barzo ku-

kuglarstwa naszych czasów względem tamtych poczytują. Naywięcey ludzie ze wschodu tym się bawili, obchodząc różne miasta.

PRÆTEXTA. Szata u Rzymian biała, podobna do tego, nazwana od *pratexo*, bramać; iż była u spodu bramowana szkarlatem, to jest listwę purpurową miała. Dawano ją dzieciom zacnego urodzenia dorastającym płci męskiej razem z gałką złotą, *bullā*, we dwonaście lub trzynaście leciech aż do siedmiastu, kiedy już brali szatę męską *togā*, to jest szatę wierzchnią bez listwy; pannom, gdy na wydaniu być poczynały do zamężcia. Pozwalano takie szaty urzędnikom przełożonym nad osadami i miastami municypalnemi nie tylko za życia, ale i po śmierci gdy ich na pogrzeb wynoszono. Augurowie, konsulowie, dyktatorowie, mieli tenże przywilej.

Prætextata verba nazywały się mowy rozpustniejszye, które nie wolno było mówić przy młodzieży noszącej *prætextam*, iako *prætextati mores*, swawolne obyczaje. *Comedia prætextata* pod *Comoedia*.

PRÆTOR. To słowo pochodzi od *præesse* być przełożonym, albo *præire* wprzód iść. Pretorowie byli urzędnicy w Atenach i w Rzymie. Co

rok w Atenach obierano dzieściu pretorów, po iednemu z każdego cechu. Ci urzędnicy byli drugiego rzędu, i obowiązki tych były różne. Pod czas wojny wysyłano niektórych za wojskiem. Do tych należało płacić wojsku, rozdawać nagrody żołnierzom. Ci którzy zostawali w Atenach, powinni byli uzbrajać okręty, sądzić niektóre sprawy między obywatelami ich władzy oddane. Pokazuje się z tego, iż urząd ten mniejszy był w Atenach wagi, niż w Rzymie.

Pretor w Rzymie był urzędnik mający zwierzchność nad strażą, dozór około wykonania praw, i władzę sądzania. Ten tytuł znaczący rząd, zwierzchność, naprzód dany był konsulom. Lecz gdy baczono, iż konsulowie często osobliwie w lecie dla wypraw wojennych będąc oddalonymi od miasta, nie mogli przez się sprawować wszytkiego, a osobliwie sądów; patrycyuszowie otrzymali, aby nowi z pomiędzy nich obierani byli urzędnicy, którymby ta część władzy konsulów oddana była. Co się stało roku Rzymu 389. We sto dwadzieścia już lat potem, kiedy się liczba obywateli i obcych w mieście pomnożyła, a zatym i liczba spraw, postanowiono drugiego pretora. Jeden z pretorów

sądził sprawy między obywatelami zachodzące, zwany *prætor Urbanus* i pretor większy: drugi sądził między obywatelem, a cudzoziemcem, lub między cudzoziemcami, zwano go *prætor peregrinus*. Pretor cudzoziemski. Pokąd ieden w Rzymie był pretor, zawsze go z pomiędzy patrycjuszów brano; ale gdy się liczba ich pomnożyła, trybunowie przymusili senat do przypuszczenia plebejuszów na ten urząd, tak iako i na inne.

Pretorowie równie iak konsulowie rocznie urząd swoy sprawowali. Obierano ich na seymach przez centurye. Gdy lud Rzymski nowe prowincye podobywał, trzeba było posyłać tam pretorów dla sprawowania sądów. Przy tych cała władza rządowa prowincyi zostawała. Obierani także na seymach przez centurye. Liczba ich stosowała się do liczby nabytych krajów. Prowincye im losami przypadały. Te same znaki dostojności mieli co i konsulowie, szatę bramowaną szkarłatem, krzesło, *curulem* pęk rogów z toporem, ceklarzy dwóch w Rzymie, a sześciu w swoiey prowincyi.

Pretor mieyski wielkie zaszczyty do urzędu swego miał przywiązane. W niebytności konsulów on ich mieysce zastępował, senat zwoływał, na igrzyskach publicznych pierwsze

mieysce trzymał, sam też ie w roku swoiey pretury sprawował. Niektorzy autorowie mówią, że te pretorskie igrzyska odprawowały się w domu najwyższego kapłana przez same niewiasty. Jego władzy było nakazywać i rozrządzać święta publiczne. Mogł nowe prawa stanowić, stare znosić z potwierdzeniem senatu i zezwoleniem ludu. Przy nim były księgi wszystkich wyzwoleńców ich w Rzymie z przyczynami ich wyzwolenia. Miał prawo w niebytności konsulów ciągnąć wojska i niemi rządzić. Wycieczdzał na koniu białym, a gdy sądził, przed stołicą jego stawiano utkwiony w ziemi miecz i kopią.

Nie sam ieden sądził pretor, ale na sądach pierwsze mieysce i zwierzchność miał. Przy obięciu urzędu powinien był przysięgać na zachowanie praw: co wykonywał temi trzema słowami: *do, dico, addico*. Dla folgi i pomocy pretorom w ich urzędzie, obrano znowu trzydzieści pięć osób znakomitey mądrości i cnoty, którzyby się na sądach znajdowali i spólnie z pretorami sądzili. Brano te osoby z różnych stanów Rzeczypospolitey: w czym wiele odmian zachodziło. Pierwsi byli z senatu; potem za pomnożeniem spraw powiękzono

kzono ich liczbę, i wybranie ich zostawili pretorom, którzy ich przybierali z różnych urzędów i stanów. Tych przyłączonych sędziów zwano *selekti*. Liczba ich, która z początku była tylko trzydziestu pięciu, urosła potem do trzystu. Podług rozmaitości spraw rozdzierał ich pretor. Los wydziałem ich rządził. Po dziesięciu wyznaczano. *Decuria* zwał się rejestr, w którym imiona ich wpisywane były.

Procz dwóch pretorów; mieyskiego i cudzoziemskiego, w roku 605. postanowiono jeszcze czterech innych, do których należał sąd o czterech występkach publicznych, *de repetundis, de ambitu, de majestate, & de peculatu*. A tak odtąd sześciu pretorów było aż do Sylly, który dodał dwóch rzeczonych, *prætores Cereales*. Ci o wszystkich uciemiężliwościach i oszukaniach w przedaży zboża sądzili.

Prætor Maximus. Zwano w początku tak dyktatora. Urząd ten nazywał się *prætura*. Nie mógł nikt na tę godność być obrany przed czterdziestą lat wieku.

PRÆTORIANI Milites. Tak nazywano żołnierzy którzy byli strażą najwyższego wodza.

PRINCEPS JUVENTUTIS. Za czasów Rzeczypospolitey,

tak nazywano tego, którego cenfor pod czas pięcioletniego popisu pierwszego mianował z rycerzów *equites*. On pierwszeństwo trzymał między młodzieżą Rzymską, pierwszy szedł na iey czele pod czas igrzysk i świąt publicznych. Odmieniano go co pięć lat, bo zawsze młody mieysce to zastępować powinien był.

Potym Julius Cezarz przywrociwszy igrzyska Trojańskie, które na Cirkus odprawowane były przez młodzież Rzymską senatorskiego urodzenia lub z pierwszych famili, nazwano *Princeps Juventutis* tego, który hetmanił nad rotami młodzi wchodzącemi w te gonitwy: August i dalsi Cesarze przywłaszczyli sobie prawo mianowania xiążęcia młodzi: i tytuł ten zawsze dawany był następcom albo najbliższym krewnym Cesarzskim.

PRINCEPS SENATUS. Xiążę Senatu. Tak był nazwany ten, którego cenforowie w pięcioletnim popisie pierwszego wymieniali czytając nowy rejestr senatorów. Nie dawano zwyczajnie tego honoru, ieno ludziom konsularnym, którzy byli dawniey na urzędzie cenforskim, albo odebrali zaszczyt tryumfu, a zatym którzy u senatu i ludu w poważeniu i miłości zostawali. Ten honor zrazu dożywołni był,

potym co pięć lat odmieniał się mógł. Jedną z prerogatyw xiążęcia senatu była, iż pierwszy głos zabierał, i zdanie dawał; ale konsulowie, którzy zawsze na zgromadzeniach senatu w pierwszeństwie zasiadali, postrzegłszy niektóre złe wynikiące nieprzyzwoitości, niepozwolali tej prerogatywy kiedy chcieli.

PROCONSUL. U Rzymian był to urzędnik, który po konsulstwie wysłany był na rząd prowincyi od senatu sobie naznaczonej. Czasem to nazwisko znaczy namiestnika konsularskiego, którą godność lud niekiedy dawał ludziom, którzy żadnego urzędu nie mieli: co się rzadko i w przypadkach tylko nadzwyczajnych trafiało.

Podbite prowincye, którym prawa swoje nałożyli Rzymianie, rozdzieli przez prokonsulów, albo propretorów, których tam posyłał z władzą sądzic i wodzów, przydając im questorów czyli podskarbie na wybieranie podatków. Ci prokonsulowie mianowani bywali tylko na rok jeden, po którym senat albo lud odwoływał ich na powrót, innych posyłał: atoli zdarzało się, iż gdy się wojna w prowincyi zaczęła pod hetmaństwem prokonsula, zostawiano go dla zakończenia jej. Do czego trze-

ba było wyroku ludu Rzymskiego na sejmie.

Każdemu prokonsulowi senat przydawał namiestnika (*legatus*) do pomocy w sprawowaniu urzędu, i do zastępowania w jego niebytności rządu wojskowego. Czasem dwóch i trzech namiestników bywało. Wysyłając prokonsula senat, określał rozległość prowincyi, liczbę wojsk, i opatrzył skąd na nich płaca iść miała.

Prokonsul przed wyjazdem z Rzymu, szedł na kapitolium, aby tam ofiary czynił, i brał płaćcz wojenny *paludamentum* zwany. Co i ci wszyscy czynili, którzy na hetmaństwa z Rzymu wychodzili. Potym z nieciłą pompą wyjeżdżał z miasta, mając przed sobą liktorów z pękami, odprowadzany od krewnych i przyjaciół, wśród życzeń dobrego powodzenia. Prokonsulowie też same honory mieli w prowincyi, co konsulowie w Rzymie, wyjąwszy iż sześciu tylko liktorów przed nimi chodziło, a dwonastu przed konsulami.

Rok urzędu ich zaczynał się od sprawowania jego w prowincyi. Kiedy mu następcę naznaczono, ten powinien był donieść poprzednikowi przybycie swoje. Prokonsul dawny zaieżdżał mu drogę, i na-

natychmiast wojsko mu oddawał, a nad dni trzydzieści nie mógł odjazdu swego odkładać. Jeżeli po wyszłym roku nie posyłano nikogo na jego miejsce, on iednak powinien był złożyć rząd prowincyi, i zostawić go w ręku namiestnika aż do przybycia nowego rządcy. Powrociwszy prokonsul, obowiązany był stawić się przed senatem i dawać rachunek z sprawowania swego, który spisywano i w skarbie publicznym chowano.

PRODICOŚ. Tak nazywali Lacedemonczycy opiekunów królów swoich małoletnich.

PROPRATOR. Różne propretorów rodzaje były u Rzymian. Jedni byli to pretorowie posłani na rządzenie prowincyi na rok, po wyściu którego zostawiano ich tamże pod imieniem propretorów. Drudzy byli ci, którzy pretorami Rzymskimi będąc, na końcu roku urzędu swego wysłani iechali do prowincyi od senatu wyznaczonej na rządzenie jej. Na koniec byli propretorowie, których tym urzędem dla osobliwszych zasług szacowano, chociaż wprzód pretorstwa nie sprawowali.

Propretorowie mieli też samą co do sądów i wojska władzę, iaką i prokonsulowie. Dawano im namiestników, questorów, liktorów, pifarzów,

i innych officialistów. Ta tylko jedna zachodziła różnica, iż prowincye propretorskie, mniej poważane niż prokonsulowskie były.

PROQUESTOR. Nazywano prokwestorem tego, który nie nosząc urzędu kwestora, ani w Rzymie, ani w prowincyi sprawował jego powinność: co bywało, gdy kwestor prowincyi iakiej przed skonczonym rokiem kwestury umarł, albo z niej dla iakiej przyczyny schodził. Tych prokwestorów prokonsulowie albo propretorowie mianowali.

PROVINCIA. Rzymianie prowincjami nazywali, państwo wojną zdobyte, bądź we Włoszech, bądź daley, którym urzędy ich i prawa własne odjąwszy, swoich rządów naznaczali, od którychby podług praw Rzymskich rządzone zostawały. Jedne były prokonsularskie, które rządów *proconsules* miały; drugie propretorskie od *propretorów*, i te mniejsze. Rzymianie największe dochody swego państwa mieli z tych to prowincyi.

PRYTANES. W wielu miastach Ateńskich było to imię pierwszego urzędnika. W Atenach prytanowie, byli to senatorowie, składający najwyż-

szą radę państwa, o których masz pod *Senatus*.

PRYTANEUM. Był to wielki plac w Atenach, otoczony różnemi publicznemi budowami. Tam były różne trybunały, w których sądy i urzędy sprawowali Prytanie; składy i spichlerze publiczne, z których rozdawano na obywatelów w ubóstwo bez swojej winy popadłych, z których brano rzeczy potrzebne na żywienie tych co znakomite w Rzeczypospolitej zasługi położyli.

Wielorakie iefzcze znaczenie to słowo u Ateńczyków miało. Znaczyło to u nich co u Łacinników *sportula*, to jest pewny podział żywności, który na lud podług okoliczności czyniono. Znaczyło także zakład pieniężny, który na ratu składali strony prawujące się. Pieniądze tego który przegrał, szły częścią na sędziów, częścią na potrzeby Prytanejskie.

Prytaneis znaczyło przeciąg czasu trzydziestu pięciu lub sześciu dni, przez które Prytaniewie jednego cechu rząd i sądy sprawowali. Każda Prytanea zamykała pięć tygodni, a przez każdy tydzień dziesięciu senatorów tego cechu wykonywali rządową i sędziowską władzę. Rok Ateńczyków dzielił się na dziesięć Pry-

tanei, z których cztery pierwsze po 56. dni każda, a sześć drugie po 35. mające, wypełniały rok księżycowy Ateński.

PUBLICANI. Celnicy, zawiadujący cłem, albo go arędujący. U Greków *telonae* zwani. Obierano ich corocznie. Lud na publicznym placu zgromadzony, oddawał im w ręce dozór tych dochodów Rzeczypospolitej, za pokazaniem bezpieczeństwa i regoymi.

U Rzymian publicani inaczej też *Redemptores* zwani, wybierali podatki po prowincjach. Ku schyłkowi Rzeczypospolitej rycerze Rzymscy *equites* zawiadowali i arędowali ie, dzieląc się przez kompanie na prowincye. Ci których zwano *manicipes* albo *redemptores*, pod swoim własnym imieniem trzymali dochody publiczne. *Prædes* ręczyli za nich: *focci*, byli spolnicy.

Oddanie w arędę dochodów skarbowych bądź w Włoskim kraiu, bądź w innych prowincjach, nie mogło się czynić kędy indziej, tylko w Rzymie w przytomności ludu. Do censorów to należało. Prawo zakazywało urzędnikom Rzeczypospolitej wchodzić wprost lub pobocznie w spólnosc z arędarzami podatków. Spory wzglę-

względem aręd, senat rozstrząsał. Nie miano za złe zбоgacenie się tych to poborców; bo w potrzebie często ku wielkiej pomocy Rzeczypospolitej bywali: ale częste skargi z prowincyi zachodziły, nie tak na uciążliwość podatków, iako na przykrość i nieludzkosc celników i poborców.

PUGILATUS. Bitwa pięściami. Bili się tym sposobem *pugiles* zwani. Cwiczenie to gimnastyczne dość było uniarkowane, kiedy się gołemi pięściami potykali. Ale czasem mieli ręce uzbroione kamieniem, albo dużą kulą ołowianą, w tedy była bitwa niebezpieczna i okrutna; ale najsłabsza, kiedy się bili mając ręce uzbroione *cestem*, a głowę osobiście około skroń i uszu blachą. *Cæstus*, były to naksztaft rękawic, albo nareczników z rzemienia w pasy, ktoremi okregano w różne sposoby rękę; czasem te pasy nabijane były blaszkami, z miedzi, żelaza, lub ołowiu. W tak frogiey potyczce poty trwano, poki jeden, albo się zwyciężonym nie wyznał, albo nie padł namieyscu umarły.

PYANEPSION. Miesiąc roku Ateńskiego na nasz październik wychodzący, tak nazwany od świąt *Pyanepsia*, które odprawowano siódmego

dnia w pierwszym tego miesiąca dziesiątku na cześć Apollina. Ofiarowali w te święta leguminy, a zwłaszcza bob, *pyana* po grecku, rzeczonemu bożkowi.

PYRAMIDES ÆGIIPTIÆ.

Słowo to pochodzi z Greckiego znaczącego ogień; przeto iż piramidy kończyły się spiczasto naksztaft płomienia. Robiono ie w Egipcie z kamienia. Liczono ich na dwadzieścia. Jedne były naksztaft głowy cukru, inne składały się z czworogran niby jeden na drugim kładzionych, a coraz mniejszych aż do wierzchołku. Wystawiono ie podług Pliniusza, częścią dla chluby i okazałości, częścią z powodu polityki, żeby w niewolę zabranii, pracą zabawiemi, nie mieli czasu o buntowaniu się myśleć. Dał im wysokości od czterechset stop aż do ośmset. Jest mniemanie, iż w nich składano ciała zmarłych królów. Robotnicy co trzy miesiące się luzowali, a każdą razą szło około stu tysięcy ludzi. Jak piramida stanęła, ryto na niej, ile na robotników wydano rzotkwi, cebuli i czosnku, a wydatek na tę samą żywnosc wynosił na jedną piramidę około dziewięćdziesiąt tysięcy czerwonych złotych. Pierwsza piramida miała cztery boki obro-

cone na cztery strony świata, i znaczyła linią południową.

PYRRHONICI. Filozofowie sekty lub szkoły Pyrrhona. Ten filozof nauczał, iż ponieważ ludzie o rzeczach sądzą przez same podobieństwo prawdy i fałszu, zatem należy o wszystkim wątpić; iż nie masz w rzeczy samej nic prawdziwego ani fałszywego, nie sprawiedliwego, ani niesprawiedliwego, nie uczciwego, ani sromotnego; ale wszystko takim się staie, jakim prawo i zwyczaj mieć chce. Zatem Pyrrończykowie zawsze zdanie zawieszono mieli, nigdy nie nie stanowiąc z bojaźni żeby płocho nie sądzą. Ta sekta u Greków i u Rzymian w pogardzie była.

Sceptici był to także gatunek Pyrrhoniistów. Nic nie twierdzili, niczemu nie przeczyli około prawdy i fałszu, około dobrego i złego. Posłuszni byli prawom i zwyczajom, powodom natury, o niczym nie sądząc.

PYTHAGORICI. Filozofowie idący za nauką Pytagorasa z Samos. Nazywano też sektę jego *Italica*, przeto iż Pytagoras nie mogąc żyć w ojczyźnie, udał się do Włoch wschodnich *Magna Gracia* zwanych, tam w Krotonie szkołę swoją założył. Pierwszą powinność przychodzącym do siebie dawał,

aby w milczeniu słuchali nauki jego, nigdy się o nic niepytając; w mawiał w nich, iż milczenie iako jest trudne, tak pożyteczne. Za tym nauczyciela swego idąc przykładem Pytagorycy, kiedy szkoły otwierali, uczniom swoim ten niby nowicyat milczenia przepisywali do lat dwóch, a czasem aż do pięciu miarkując każdego chęć do gadania. Druga Pytagorasa nauka była, aby uczniowie jego codziennie przed spaniem roztrząsali sprawy dnia całego, tym końcem mówić, żeby poprawiali co złego, a cieszyli się z dobrych uczynków.

Uczniowie tego filozofa podzieleni byli na dwie klasy, jedna słuchających w milczeniu bez pytania o przyczyny; druga już dawniejszych w nauce, którzy mieli prawo zadawania trudności. Ci *mathematici* zwani, tamci *acustici*.

Pytagorycy szczegółnie między filozofami przykładali się do nauki fizycznej i liczb czyli matematyki, poczynając i za potrzebne dla przyprawy rozumu do większych umiejętności. Wiele szacowali muzykę, i nią się bawili, mniemając że świat był złożony przez harmonię. Ich obyczajowa nauka pełna była przedziwnych przepisów, dążąca do tego, aby

aby się zbliżyć do podobieństwa boskiego.

Z tym wszystkim nie dobrze z nauczycielem swoim oświeceni byli względem Najwyższego Jęstestwa, rozumując że Bog jest powszechną rzeczą wszystkich duszą, a dusze ludzkie są cząstką ico, lub wynikiem z ico. Uczyli *Metempsychosm*, to jest przeyscia dusz z iednych rzeczy w drugie, i to zdanie stało się nacyelniejszym w ich filozofii. Ztąd mniemali że to było zbrodnią wielką zabiać zwierzęta, w których iednakż iak u nas dusza była; a zatem że takowy zabiał drugiego siebie, albo kogo z przodków swoich. Zakazywał także Pytagoras iść bobu, ucząc iż bob razem się urodził z ciałem ludzkim, i z iednego zepfucia, przytaczał na to doświadczenie: w naczyniu iakim dobrze zamkniętym złożony kwiat bobowy, lub sam bob, po kilku dniach obraca się w ciało i w krew. Cicero inną przyczynę tego zakazu daie, że bob sprawuje w żółądku skutki przeciwne spokojności potrzebnej tym, którzy się około wynalezienia prawdy bawią.

Ze wszystkich sekt filozofskich żadna się mniemy nie dzieliła: iedność między niemi panowała aż do społeczności dobr. Przyjaźń tylko między

sobą zawierali, innych sekt wcale nie poważając. Tak zaś z wielkim dla Pytagorasa uszanowaniem byli, iż i najbardziej jego nauki za wyrok poczytywali, przeistając na tym iż on powiedział, *ipse dixit*.

PYTHIA. Była wieszczka Apollina dającego wyroki w Delfach; nad iaskinią miała trzynożne krzesło *tripos*, obite skórą węży Pytona zabitego od Apollina. Ci którzy po wyroku przychodzili, udawali się do kapłanów mieysca przelożonych. Ofiary czyniono, z których kapłani stanowili czy mieli do wyroków przypuszczać Pythię. Kiedy te ofiary pozwalały, pytania odbierali od przychodzących. Pythia strachem świętym przeięta, kilką słowami wyrok dawała, a kapłani odpowiedź donosili, tłumaczyli, i mieli poetów którzyby wierszem wyrok wykładali. Wiersze ich tak twarde, złe, i ciemne były, że dziwna rzecz, iako ie za mowę Appollina brać mogli.

Pythia powinna była być dziewczica młoda z prawego rodu zrodzona, w prostości obyczajów wychowana, nie wymyślnego w stroju nie mająca. Zwyczaj wybierania młodych panien odmieniony z przypadku, kiedy iedna z nich od

młodego Teſſalończyka porwana była. Odtąd ſame niewiaſty pięćdziesiąt lat mające brano, ale te zawsze ſtroj młodych zachować były powinny. Poźniej dwie obierano. Przygotowywała ſię Pythia do wieſzczenia przez poſty, umywania rąk i nog, a czaſem całego ciała, przez napoy wod Kaſtylijskich.

PYTHICI LUD. Teigrzyſka były poſwięcone Apollinowi Pythyjski nazwanemu za to, iż węża Pytona zabił, podług baieczney hiſtoryi. W ſamey zaś rzeczy Python był tyran piaſtujący koronę Delſow. Odprawowały ſię co cztery lata, ztąd ten czaſu przeciąg *Pythias* zwano. Zrazu całe igrzyska na tym były, iż poetowie i muzykanci razem ſpiewali pochwały Apollina, i w nagrodę wieniec laurowy odbierali.

Te igrzyska przez iaki czaſ uſtały były i w zapomnienie

poſzły, aż po wygubieniu Krefleyczykow, Amfiktyonowie na oſwiadczenie wdzięczności Apollinowi za to zwycięztwo znowu ie wſkrzeſili, przydając procz poetow, lutniſtow i innych muzykantow, i zwyczajne ćwiczenia, potyczki i gonitwy. Zwycięzca w nagrodę otrzymywał ſummy pieniężne w złocie lub ſrebrze, które ſzły z łupu nad Krefleyczykami zdobytego. Miane były te igrzyska za barzo ſławne. Potym Amfiktyonowie nagrodę dawnym ſpofobem uſtanowili, to ieſt wieniec laurowy; i nie chcieli grających na piſzczałkach, iż ten głos coſ w ſobie ſmutnego mieć ſię zdawał. Sami poetowie na cetrze razem przygrawiając o lepszą ſpor wiedli. Z rozrządzenia Amfiktyonow te igrzyska co pięć lat odprawiały ſię na początku trzeciego roku kaźdey Olimpiady: co potym zawsze w używaniu zoſtało.

Q.

Q. Dawni Łacinnicy nie znali tey litery, zamiast niey kładli *C. anticus*, za *antiquus*, *cotidie*, zamiast *quotidie*.

Q. ſamo w napifach za *Quintus*, *Quintius*, *Quintilianus*, *qui*, *quadratum*, *quaesitus*, *quaestor*, *quantum*, *quartus*, *quintus*, *quinquennialis*, *quand*.

Q. FFFQS. *Quod felix faustum fortunatumque sit.* QM. *Quomodo.* QAN. *Quemadmodum.* QB. F. *Qui bixit* (vixit) *felicitet.* QE. *Qui al*bo *quae est.* QQ. *Quinquennialis.* QV. *Quoquo versum.* QR. *Quare.* Q. R. *Quaestor Reipublicae.* QS. *Quasi.* Q. S. *Quae supra.* QVIR. *Quirinalia.* QT. C. *Quintus Caelius.* Q. TP. *Quo tempore.*

Q. w liczbie znaczy pięćset, a z liniyką na gorze pięćkroć ſto tyſięcy.

QUADRANS. Czwarła część aſa Rzymskiego, to ieſt: trzy uncye i dla tego z dawna zwal ſię *Triuncis*. Dla tego też w pieniądzech *Quadrans* iedno było co do ważności monety co *Triuncis*; z tą różnicą, iż *Quadrans*, była moneta miedziana, a *Triun-*

cis ſrebrna. Tyle płacili w Rzymie od łaźni ludzie poſpolici. Walor kwadransa odmieniał ſię podług waloru aſa. *Quadrans* było także naczynie na napoy, ćwierć kwaterki naſzey biorące, iedno co *Quartarius*.

QUESITORES. Komisarze, ktorych lud Rzymski ſtanowił na czynienie inkwizycyi w ſprawach tyczących ſię państwa. W początkach Rzeczypoſpolitey te inkwizycye były doczeſne, poki ſprawa dla ktorey ie naznaczono trwała. Ale poźniej gdy ſię wyſtępki wſzelkiego rodzaju pomnożyły w Rzymie, rozrządzono aby dway pretorowie zawsze mieli władzę ſądzenia między iednym a drugim obywatelom; czterech zaś inni aby czynili wybadywania zlecone im od ſenatu względem iakiego wyſtępku przeciw Rzeczypoſpolitey. Te wybadywania i inkwizycye nazwane były *Quaestiones perpetuae*, bądź dla tego, że trwałe i nie odmienne były, i nie trzeba było oſobnego na nie prawa iak przedtym, bądź że pretorowie czynili ie nieprzerwanie przez cały rok ſwoicy pretury.

QUESTOR. Urzędnik mający dozór skarbu publicznego: podskarbi. Byli Questorowie w Atenach, byli i w Rzymie. W Atenach ten urząd był drugiey klasy urzędów. Dwa ich tam gatunki były: iedni mający straż skarbu Rzeczypospolitey, inni wybierający iey dochody. Pierwsi trzy wliczbie różne zlecenia mieli: ieden rozdawał pieniądze, to sędziom za sprawowanie sąstwa im należące, to ludowi w dnie zgromadzeń i seymow. Drugi, zawiadował kassami woyskowemi. Trzeci przełożony nad wydatkami na święta publiczne, na widoki, na ozdobę miasta. Drudzy wybrani byli z każdego cechu po iednemu, ludzie z rozsądku, stateczności i enoty znani. Ich powinnością było wybierać wszystkie Rzeczypospolitey dochody, z danin, celi, które w ostatnich czasach do sześćset talentów wynosiły: oni odbierali grzywny z sądu naznaczone, do nich należało doglądać aby spichlerze i składy publiczne opatrzone były, aby miastu na niczym do życia nieschodziło.

Procz tych dzieściu obierano ieszcze innych tyleż w nagłych potrzebach nowych podatkow. Archontowie ich mianowali. Wszyscy ci skarbowi urzędnicy oddawali rachunek sprawowania swego przed urzę-

dnikami zwanemi *Logistæ*, przełożeni nad rachunkami.

Questorowie w Rzymie byli urzędnicy pierwszego stopnia, którym oddana była straż skarbu publicznego, chorągwi woyskowych w nim złożonych, i dozór poborow. Ci Urzędnicy nie mieli żadnych znakow godności, nie mieli władzy sądowej. Nie można było o ten urząd się starać, nieodbywszy wprzód dzieścię wypraw wojennych, co przypadało zwyczajnie na dwadzieścia siedm lat wieku. Obierani bywali od ludu na seymie przez kurye. Brano ich zawsze z patryuszow aż do roku 338. w którym dwoch innych z plebejow przydano. Kiedy konsulowie wyjeżdżali hetmanie woyskiem, dwoch questorow z niem iechało, dwoch zostawało w mieście. Ci trzymali księgi przychodow i wydatkow pospolitych: przyjmowali posłow i panow cudzoziemskich, opatrząc im mieszkania i wszystkie potrzeby ze skarbu Rzeczypospolitey. Czasem pretorowie chęć sobie ulżyć, odbywali do nich niektóre sprawy, zwłaszcza pieniędzy i długow publicznych się dotyczące.

Questorowie z konsulami lub innemi hetmanami zostając zawiadowali także rachunkami dochodow publicznych, i kassę woyskową. Łupy z nie-

przy-

przyciocił zdobyte przedawali, i pieniądze do kassy wnosili. Namiot tych questorow nazywał się *Questorium*. Do nich utrzymywanie żołnierza, i płacenie onemu należało. Kiedy wódz domagał się u senatu zaszczytu tryumfu, w ręku questorow przyśięgę wykonywał, iako szczerze wypisywał co do wielkości zwycięstwa i dopiero za świadectwem tych to urzędnikow senat słuszność proźby rozstrząsał.

Za powiększeniem kraiow państwa Rzymskiego przez woyny, ustanowiono ośmiu questorow. Po zburzeniu Kartaginy pomnożono ich liczbę, tak dalece że za Syllę dwudziestu, a za dyktatury Juliusa Cezara czterdziestu było. Z tych wszystkich dway tylko byli questorowie w Rzymie, *Quæstores Urbani*, reszta po prowincjach *Quæstores Provinciales*. Naznaczenie, którzy w mieście zostać albo do której prowincyi iachać mieli, od losu zawisło było. Ludzie enotą znakomici, a często senatorowie którzy konsularstwo odbyli, ten urząd brali.

Procz tych mieyskich i prowincyalnych questorow, był ieszcze trzeci gatunek, *Quæstores parricidii*. Inkwizytorowie o zaboystwo. (*Parricidium* u dawnych Łacinnikow znaczyło każde mężoboystwo)

senat czasami wysyłał urzędnikow do prowincyi pod nazwiskiem *Questorow*, na wybadywanie o sprawach kryminalnych. Ci używali znakow honoru iak naywyżsi urzędnicy Rzymscy. Sąd ich był bez odwołania.

Urząd questorow, *Quæstura*, roczny był. Jedni twierdzą, iż ieszcze od Tulliusa Hostiliusa krola, początek swoy miał; inni że dopiero później od konsularstwa, za Waleryusa Publicoli się zaczął. Poty zaś trwał, poki Rzeczpospolita.

QUATUOR VIRI. Czterech mężow. Urzędnicy niżsi u Rzymian, komissarze różne zlecenie mający. Byli *quatuor viri ad aerarium*, naznaczeni do straży pieniędzy zawartych w skarbie kapłanow; inni *iuri dicendo*, do sądenia; inni których nazwano *Viales*, *Ambulantes* których powinnością było czuwać w nocy dla straży od ognia. W miastach muncypalnych *quatuor viri* byli niby radcy lub ławicy mieyscy.

QUINCUNX. Pięć dwonastych części assa Rzymskiego; to jest w rzeczy samey pięć uncyi. Było także naczynie napoiow *Quincunx* zawierające w sobie nasyżych około trzech kwart.

QUIN-

QUINDECIM VIRI. Piętnastu mężów. Byli to nieia-ko kapłani albo urzędnicy kościelni, do straży i tłomaczenia ksiąg Sybilli Kumeńskiey od Tarkwiniusza nabytych wyznaczeni z patrycyuszów. Dwóch ich zrazu było, *Duumviri sacris faciendis*. Dwóch mężów do sprawowania rzeczy świętych. Gdy roku Rzymu 388. plebeiuszowie spólnie do urzędów z patrycyuszami przypuszczeni zostali, pomnożono liczbę tych księży Sybillińskich aż do dziesięciu. Później przyczyniono jeszcze pięciu.

Ci urzędnicy, których Cicero zowie *Sibyllinorum interpretes*, i *Sibyllini Sacerdotes*, sami się obierali, gdy który z nich umarł. *Quindecimviri* nie mogli wchodzić w roztrząsanie i radzenie się ksiąg Sybillińskich bez rozkazu senatu. Co w ten czas bywało, kiedy umysły zatrwożone jakim dziwnym przypadkiem, lub grożącym państwu niebezpieczeństwem uspokoić chciano, i dowiedzieć się z rzeczonych ksiąg o woli bożej i o odwróceniu gniewu jego.

Zwyczajne tych księży Sybillińskich odpowiedzi były, aby na ubłaganie bogów ustanowiono święta i igrzyska, do dawnych obrządków nowe dodawano, aby czyniono obcho-

dy nabożne albo około miasta, które, *Amburbium* zwano: albo popołach, *Ambarvale*: było na ofiarę bito. Czasem nakazywali na ten koniec ofiary z ludzi, którey dzikości i okrucieństwa przykłady rzadkie wprawdzie, ale naydłuż się w dziejach Rzymskich.

QUINQUATRIA. Było to święto na cześć Minerwy, podobne świętom Greckim *Panathenaea*. Odprawowano je w Rzymie dziewiętnastego marca, w tym rozumieniu że ten dzień był urodzin bogini. Zrazu dzień ieden ta uroczystość trwała, zwana *Quinquatrus*: potem liczba dni pomnożona, ztąd *Quinquatria* zwano. Było to święto uczący się młodzi. Popisywali się o zwycięstwo i nagrodę, przedstawiali naukę, oddawali nauczycielom podarunek zwykły w pieniądzech *Minerval* zwany.

QUINQUENNALIS. Urzędnik pięcioletni rząd w ofadach mający. Nazywano też tak cenforów, przeto, iż przez tyleż lat na urzędzie zostawali.

QUINTANA. Miejsce w obozie, gdzie przekupniowie mieli wszystko co do życia potrzebnego było. Tam także znajdowali się rzemieślnicy wszelkiego gatunku. To miejsce za pretorium było, i fixa-

to

to się z *Quaestorium* namiotem quaestora.

QUINTILIS. Tym imieniem Rzymianie nazywali miesiąc lipiec nim był Julius przezwany od Juliusa Cezara. Jako dawny rok Rzymski zaczynał się od marca, lipiec był piąty, ztąd *Quintilis* zwany.

QUIRITES. A dawniej *Curites* kiedy ieszcze Rzymia-

nie litery Q. nie mieli. Mniemanie jest powłeczne że quirites Rzymianie, iako *Quirinus Romulus* nazwani byli, od Cures sławnego miasta Sabinów, przy złączeniu ich z Rzymianami: inni początek słowa tego wywodzą od *quiris* po Sabinu włócznia: przeto iż Romulusa za wielkiego wojownika poczytywano.

R.

R. Litera u Łacinników zwana na *Canina*, psa, od podobieństwa warczenia psa, wynaleziona jest od Appiusa Klaudiusa, iako twierdzi Pomponius. Przedtem na iey miejscu nayczęściej używano S. czasem R. kładzie się za L. N. P. S.

W napisach dawnych R. samo znaczy *Romulus*, *Roma*, *Romanus*, *Rex*, *rationalis*, *retro*, *rostra*, *rudera*.

RC. *Rescriptum*. R. C. *Roma Civitas*, albo *Roma condita*. REF. C. *Reficiendum curavit*. REG. *Regio*. R. P. *Respublica*. RMS. *Romanus*. RS. *Responsum*. ROB. *Robigalia*. RT. *Refert*. RTD. *Rotundum*.

Kiedy R. było znakiem liczby, wyrażało ośmdziesiąt; a z liniyką na gorze ośmdziesiąt tysięcy. U Greków ich R. z kreską z ukosa na wierzchu, znaczy sto, z kreską spodem, sto tysięcy.

RABULA. Tak Łacinnicy zwali złego mowcę, który tylko przez wykręty i gadania przedłużone, a niczego nie warte usiłował zwłoczyć sprawy; ztąd ich i *Moratores* nazywano.

RATITUS. Stara moneta cztery uncye wążąca, tak nazwana od obrazu statku okrągłego *Ratis* na niey wybitego, iak tłomaczy Plinius. Varro zaś powiada, iż to nazwisko ztąd poszło, że ten pieniądz płać się od przewozu.

RE-

RECUPERATORES. Sędziowie do czasu brani komisarze, do których szły sprawy o odzyskanie i powrocie pieniędzy między prywatnymi obywatelami. Naznaczał ich pretor, nie w innych wyrazach, tylko w których strona powodowa o nich się domagała.

REDITUS. Dochody. Rzeczypospolite Grecka i Rzymska miały dochody z rozmaitych podatków włożonych na obywateli i sprzymierzeńce.

Likurg przeistaczając kształt Rzeczypospolitej Spartańskiej, nie ustanowił żadnych danin. W nagłych potrzebach państwa sami obywatele składali się z dobrej woli. Przeto nie było długi czas ani skarbu publicznego, ani podskarbach, ani celników i poborców. Moneta tylko żelazna szła w Lakonii, za Lakonią nikt jej nie brał. Na wojny w odległych krajach każdy obywatel przykładał się do wydatków; w bliskości swoim kosztem żołnierze służyli i wojowali. Zrazu równie się z przemierzonymi obchodzili, ale potem podatki na nich powkładali, które wybierać byli zwykli z wielką pilnością. Pieniądze z podatków i z łupów nieprzyjacielskich, naprzód składowali u Arkadyjczyków sąsiadów i przyjaciół swoich, po-

źniej w kościele pod opieką bogów, nie tykając publicznego grosza, chyba w ciężkiej państwa potrzebie. Poty w miastach swoich Lacedemonczycy nie mieli skarbow i kasy, poki nie podbili Aten. Obfitość wielka pieniędzy weszła na ten czas w ich kray; i od tego kresu począł się upadek ich karności, i zepsucie obyczajów. Stali się odtąd Lacedemonczycy najbogatszym ludem w Grecyi, ale przestali być najwaleczniejszy.

W Atenach było wiele rodzajów danin, z których się dochody państwa ich składały. Jedne w pieniądzu, drugie w zbożu, i innej żywności płacono. Poglówne podług podziału na klasy obywateli od Solona uczynionego różne było. W pierwszej klasie talent od osoby: co uczyniło na naszą monetę dziewięć tysięcy złotych; drugiej poł talentu; w trzeciej szоста część talentu; czwarta klasa z ubogich i z rzemieślników się składająca, żadnego podatku nie dawała.

Dochody w zbożu i innych owocach ziemi brane były z gruntów zdobytych, które mięszkańcom zostawowano pod obowiązkiem dawania do składow publicznych czasem dziesiątej, czasem pięćdziesiątej części urodzaiów.

Da-

Dawniej w pieniądzu były cztery gatunki daniny. Pierwszy zwany *tele* cło: płacono się z min Attyckich srebrnych, z trzech klas obywateli w pewnej kwocie, z towarów wchodzących do portu i wychodzących, do tego należało pogłowne od cudzoziemców nowo osiadłych w Atenach, od wyzwoleńców, kobiet nierządnych: męszczyci płaćli dwańście drachm, a niewiały sześć. Danina *phoroi* zwana, włożona była na miasta sprzymierzone, i na wyspy sąsiedzkie Attyce pod panowaniem Aten zostające, a to na posiłki wojenne; ten dochód był znaczny. Trzeci *estphora* wybierany był w nagłych potrzebach Rzeczypospolitej, a zawsze z dekretu senatu i ludu. Było to drugie pogłowne wymierzone majątkiem każdego, czasem wynosiło pięćdziesiąt, czasem setną część, niekiedy, ale zbyt rzadko dwunastą. Czwarty gatunek dochodu *trimemata*, zależał na taxach i grzywnach wynikających z dekretów sądowych na winowajców. Z tych dziesiąta część poświęcona była Minerwie, pięćdziesiąta innym bogom, a reszta wchodziła w kasę publiczną.

Te dochody Rzeczypospolitej Ateńskiej tak znaczne, gdyż pod czas wojny Peloponezkiej

wynosiły na dwa tysiące talentów, to jest na ośmnaście milionów naszych, nie były obracane na płacę wojsk, opatrzenie posłów, na wybudowanie floty, na utrzymywanie i naprawy gmachów publicznych; ale po większej części osobliwie od czasu Peryklesa, na widoki, igrzyska, i inne wydatki płochę, i całe państwu nie pożyteczne.

Dochody Rzymian *Vestigal*. To słowo od *vehere* wozic, pochodzące, właściwie znaczy cło od przywozu i wywozu rzeczy, u Łacinników jednak brane było w znaczeniu, że każdy rodzaj dochodów publicznych. Małe zrazu za czasu królów i na początku wolności dochody Rzymskie, pomnożyły się w miarę zdobywania krajów.

Dwa powszechniejsze rodzaje były podatków na obywateli i na sprzymierzeńce włożonych. Nazwano *tributum* daninę od *Tribus*, którą obywatele na cechy podzieleni równo wszyscy płaćli, aż kiedy Servius Tullius szósty król, podzieliwszy Rzymian na klasy ustanowił daninę w miarę majątku. Składka z razu miała była. Ale gdy wojska zaczęły nie swoim ale Rzeczypospolitej żołdem służyć, coraz się daniny pomnażały podług różnych okoliczności. Jedne były stałe, zwyczajne i raz urzą-

dzone,

dzzone, drugie nadzwyczajne w nagłych potrzebach. Wyciągano podatki od każdego obywatela do roku 586. Kiedy Paulus Emilius po zбициu Perseusza ostatniego Macedonow krola, tyle do skarbu wniosł pieniędzy, iż ulżyć można było obywatelom, i od wszelkicy daniny ich uwolnić. Co trwało aż do roku po śmierci Juliusa Cezara.

Nayznaczniejszy Rzymu dochody były z ceł. Trzy ich gatunki były. *Decumae*, *Scripturae*, *portorium*.

Decumae albo *Decimae*. To słowo dzieścicę znaczy. Rzymianie od początku kiedy kray iaki lub we Włoszech lub gdzie indziej sobie podbili, iak za prawo u siebie mieli odbierać mu iaką część gruntow, z tych jedne zostawiali nowym osadom, drugich własność przy sobie zachowywali, puszczając je w arędę, z ktorey pieniądze szły do skarbu publicznego. Te ktore uprawne były, dawali pierwszemu o nie proszącemu, z obowiązkiem oddawania corocznie, piątey części owocow drzewowych, a ośmnaściey zboża. Nie wszystkie prowincye iednakowo dawały ten podatek. Jednym raz na zawsze bez względu na urodzaje nałożona była pewna kwota pieniężna, zwana *utrigal certum*. Drugie od ro-

czynnych urodzajow tę dzieścicę oddawali, *frumentum decumanum*. Niektore prowincye dawały dzieścicę od winna, i różnego ziarna. Niektore od sionin, inne od skor na namioty.

Scriptura podatek z bydła ktore się pasło na łąkach i pastwiskach do Rzeczypospolitey należących. Zwali je *scriptura*, iż wpisywano w rejestra arędującego ten dochód, ile każdy kmięć powiedział swe go bydła.

Portorium. Cło wybierane z towarow wprowadzonych do miast i do portow, lubo z razu do samych tylko miast, gdyż nie zaraz Rzymianie porty mieli. Dawny ten podatek za krolow ieszcze ustanowiony, przez Waleryusza Publicę znieiony, ale potrzeby Rzeczypospolitey znowu go wskrzesiły. Nierownie wszędzie był płacony. Poczytywano go za naycelniejszy dochód Rzeczypospolitey.

Była ieszcze danina znaczna *Vicesima manumissorum*, dwudziesta część tacy niewolnika, ktorego kto wolnością chciał darować.

Rzymianie procz tego wybierali daninę wielką z soli, co było z ustanowienia krola Ankusa Martiusa: ale gdy arędarze tego poboru zbyt drogo sol przedawali, iakie zwykły by-

bywać zawsze skutki takowych aręd cło to za naleganiem ludu znieione, znowu roku 548. wskrzeszone było za censora Marka Liwiusza, przezzwanego *Salinator*, że iemu to wznowienie przypisywano.

Miny złote, srebrne i żelazne we Włoszech i w Hiszpanii, oraz łupy z nieprzyjaciół znacznie czyniły Rzymianom. Nie można dokładnie wiedzieć, co też dochody publiczne tej Rzeczypospolitey wynosiły. To pewna iż niezmiernie były za czasu Cicerona.

REGIUGIUM. Święto u Rzymian odprowane 24. lutego, na pamiątkę, iż tego dnia Tarquinius krol wypędzony był z Rzymu, podług zdania Owidyusza, albo iak Plutarch mniema, tak nazwane święto z tej przyczyny, iż *Rex Sacrificulus*, krol ofiar, uczyniwszy na placu seymowym ofiarę, wychodził śpieszno z pomiędzy zgromadzenia ludu.

REMIGES. Flisi wioślami robiący. Kształt dawnych okrętow czyli galer potrzebował wielkiej liczby flisow. Grecy i Rzymianie naymowali do tej posługi cudzoziemców. Lacedemoniecykowice mieliby sobie za poniżenie flisować. Procz obcych używali do tego niewolnikow. Flisi rozłożeni byli na galerach iedni po iedney stronie, drudzy po dru-

giey, wszyscy pod pokryciem. Podobniejszy jest do prawdy, iż lubo wiele rzędow flisow bywało na okrętach, a zatym wyżey siedzących dłuższe wiosła były, z tym wszystkim każdy flis miał iedno wiosło. Zaczynali robić lub odmieniali robotę czasem za znakiem trąby, ale częścicę głosu. Grecy miewali muzykantow, którzy tą robotą kierowali grając na piszczalkach lub na cytrze. Ofobliwy był sposób ćwiczenia flisow zwłaszcza u Rzymian. Sadzali ich na brzegu morskim, iednych niżej, drugich wyżey, tak iako na okrętach mieysce trzymać mieli; dawano im iednego niby wodza, który ich wprowadzał w robotę, żeby się raz w tył za ruszeniem wiosel cofali, drugi raz posuwali naprzód, znowu razem przestawali; z wielką pracą przychodzili do wielkiej doskonałości i zręczności w żeglowaniu, nie ieden drugiemu nieprzeszkadzaiąc. Wiecey do tej rzeczy obacz pod *Navis*.

REPUDIATIO. Tak u Rzymian zwali zerwanie zaręczyn, to jest obietnicy wniścia w małżeństwo. Pismo którym to zerwanie strony stronie ogłaszała, było w tych wyrazach. *Conditione tua non utar*. Oblubieniec zrzucający się z słowa, płacił zastaw dany sobie od

oblubienicy; ta zaś we dwoynasob płaciła: ale kiedy żadna srona do zerwania tego przyczyny nie dała, nikt niepodpadał winie pieniężney. *Reputatio* znaczyło, rozeyscie się małżeństwa po zaręczynach, iako *Divortium* znaczyło rozwód małżeństwa.

REX. Krol. Prawie wszystkie małe państwa Grecyi za fundatorów swoich uznawały krolow. Lacedemon od początku swego miał dwóch krolow z równą władzą panujących; ktorzy powinni byli pochodzić z rodu Heraklidow potomkow Herkulefa. Dzieci po oycach na tron następowały; ale trzeba było żeby nie byli niedożęzni, kalecy: inaczej nie mogli być krolmi. Krolowe też Spartańskie powinny były wzrostem, wspaniałością i postawą inne kobiety przechodzić. Wychowanie dzieci krolewskich acz nie zachodziło do takiej, iak innych Spartańczykow ostrości, wszelako proste, skromne i pracowite być musiało. Dziedzictwo oyczyste krolow stałe i niewychodzące z domu było na częściach wydzielonych gruntow w okolicy Sparty i niektórych innych miał Lakonńskich. Lubo ich władza barzo określona była, zwłaszcza w pokoju, gdyż przy wstąpieniu na tron przysięgać przed Eforami

musieli, że podług praw rządzić będą; mieli iednak wielkie zaszczyty dostoięństwu swemu przywiązane. Likurg dał im pierwszeństwo we wszystkim. Oni na zgromadzeniach ludu i senatu przod trzymali. Każdy przed nimi powstawał z uczciwością. Kreska ich dwie ważyła. Zwierzchność rzeczy do czci bogow należących, moc radzenia się wyrokow, sprawowanie najwyższego kapłaństwa przy nich były. Procz tego oni mieli prawo sądenia względem potrzeby stanowienia ustaw nowych i odmieniania starych, dawania odpowiedzi od ludu i senatu posłom obcym, rozeznawania pewnych spraw ich władzy oddanych; lubo od ich sądu do ludu odwoływać się wolno było. Pod czas wojny rząd najwyższy woysk lądowych mieli, bo za wodzow okrętowych zawsze obierano obywatelow w tej sztuce doświadczonych. Władza ich w woysku bez określenia była. Nigdy dwom razem rządu woyskowego nie dawano, dla ochronienia zazdrości zwyczajnie się zdarzającej między wodzami. Po śmierci, większą iak za życia część im wyrządzali. Pogrzeby ich pełne były okazałości i pochwał zmarłego. O każdym mowiono iż to był naylepszy z krolow. Kiedy na wojnie umarł,

lub

lub w potyczce był zabity, z największą czcią pogrzeb mu sprawiali. Nie przywożono ciała, ale wyobrażenie iego na katafalku składano. Przez dziesięć dni pogrzeb się ciągnął, a wszyscy obywatele żałobę nosili, wszystkie trybunały zamknięte były.

W Atenach. Naprzód to miasto wystawił albo naprawił pierwszy krol ich Cekrops. Podzielił on był kray Attycki na dwanaście niby miasteczek. Nayprzedniejszy z nich było *Cekropia*, gdzie stolicę założył, potym nazwane Ateny. Historycy dają siedmnaśtu krolow Atenom. Cztery pierwsi siłą i przemocą panowanie sobie przywłaszczyli. Cekrops pierwszy krol chcąc wiedzieć iaka liczba poddanych iego była, wydał rozkaz, aby każdy z obywatelow złożył kamień w miejscu naznaczonym: i dośzedł iż ich dwadzieścia tysięcy było. Podzielił ich na cztery części czyli cechy. Poustanawiał mądre prawa, cześć bogow, małżeństwa, gdyż ich pierwey Ateńczyey nie znali. Po czwartym krolu Pandionie, następowali na tron dziedzice. Między nimi Tezeusz powiększył znacznie miasto Ateny, podzielił na trzy klasy obywatelow, to iest szlachtę, rolnikow, i rzemieślnikow, co dało początek rządowi gmino-

władnemu, który potym był wprowadzony. Po Kodrusie ostatnim krolu, Ateńczykowie wybili się z iarzma iednowładztwa, i wprowadzili rząd Rzeczypospolitey, na czele ktorego postawili Archontow, określiwszy ich władzę.

W Rzymie, Romulus fundator tego miasta, obrany był iednomysłnie krolom po wziętych wieszczbach, który obrządek zawsze odtąd poprzedzał obranie krola, i najwyższych urzędow. Uznany był razem za głowę religii, najwyższego sędziego, i wodza Rzymskiego. Dla większey dostoięństwa swego okazałości, Romulus wziął koronę, szatę purpurową, berło i krzesło z sioniowey kości. Liktorowie nosili przed nim pęk rozg i topor. Zabawiony ustawą państwa poczynił prawa rządowe: naznaczył popis obywatelow, z ktorego pokazało się trzy tysiące piechoty, a trzy sta iazdy. O podziałach ludu przez niego uczynionych masz pod *Lex Comitia Census*. Szczupły kray państwa swego na trzy części acz nierównie rozdzielił; pierwszą poświęcił bogom, drugą naznaczył za własność krolom, trzecią na kurye, ktorych trzydzieści było, wymierzył. Senat ustanowił i opisał co do senatu należało. Ale sposób panowania

iego, przez który wszystkim chciał samowładnie rządzić, wcale był przeciwny ustawom jego własnym. Senatorowie nie mogąc zcierpieć tego hardego pana, umyśliли się go pozbyć, co jakim sposobem wykonali, nie pewna. Po jego śmierci, po roku bezkrolewia, senatorowie przystąpili do obrania następcy na tron. Numa został krolom; i najwięcej rozrządzeń dotyczących się czci bożej poustanawiał. Tarkwiniusz pyszny nie cierpiąc dłuższego panowania poprzednika i teścia swego, zabił go, krolewską godność bez obrania żadnego obłął, a samowładnie bez rady senatu trzymał. Miasto ozdobił, kapitolium wystawił, zawsze otoczony żołnierzami, których darami uymował, a ci mu i za szpiegów, i za obrońców służyli. Na koniec bezwstydnosc syna jego Sextusa Tarkwiniusza ściągnęła na krola skutki zadawnionej nienawiści obywateli. Rugowany z Tarkwiniuszami wygnaniem rząd krolewski, ustąpił kształtowi Republikańskiemu. Rzymskie państwo odtąd było Rzeczpospolitą.

REX SACRORUM albo SACRIFICULUS. Krol nad ofiarami. Ta godność była iedna z najpierwzych w Atenach. Należała z prawa drugiemu

z Archontów. Cokolwiek się ściągało do religii, pod jego zwierzchnością było. Miał sędziowską władzę we wszystkich czci bożej dotyczących się sprawach. Zona jego nazywała się krolową. Miała także zwierzchnosc nad pewnemi ofiarami tajemnymi Bahusa, otoczona dwonastą kobietami zwanemi *Geraræ*. Nosła w obchodach publicznych szatę ofobliwą i koronę na głowie.

U Rzymian, *Rex Sacrificulus*, był postanowiony po wypędzeniu krolow, którzy przedtem rządzili ofiarami. Ale żeby ten tytuł straszny dla wolności Rzymian nie wbiiał go w pychę, poddali go pod władzę najwyższego kapłana: żadney władzy rządowej i sędziowskiej nie miał, albo iedzi ją posiadał, składać przed obięciem swego urzędu musiał. Odprawiwszy ofiary przedseymowe z zgromadzenia iak uciekający uchodził. Kapłani i Augurowie wyznaczali z pomiędzy siebie iednego, który im się do tego sprawowania nayszatniejszy zdawał; a lud na seymie przez centurye obierał tego krola. Zona jego *Regina Sacrorum* odprawiała także pewne ofiary, których mąż sprawować nie mógł. Dom ich nazywał się *Regia* pałac krolewski.

RHE-

RHETOR. RHETORICA. Retorami zwali dawni tych, którzy uczyli wymowy, albo przepisy i nauki o niej pisali. W gminie wielkim Retorow Greckich naysławniejszy byli Plato, Arystoteles, Hermogenes i Longin. Cicero zaś i Quintilian między Łacinnikami.

Sztuka wymowy złożona z uwag, które ludzie dowcipem i rozsądkiem znaczniejszy czynili słuchając drugich mówiących, zowie się retoryka. U Grekow początek iey barzo dawny jest. Już za wojny Trojańskiej była, ponieważ Hesiod namienia, że w owym już czasie ustanowiono reguły i sposób dobrego mowienia. Nie wszyscy retorowie dobrą i zdrową naukę wymowy dawali. Plato wysmiewając lichych retorow, nagania ich, że całe przepisy swoje do głaśniania uszu próżnego stosowali. Retoryka Platona pełna jest zdrowych przepisow względem wynalezienia i rozłożenia rzeczy do mowienia, względem wymowy samej. Uczy tam poznania namiętności ludzkich, uczy, iakimi sposobami je wzruszać, i iakimi uspokajać. Jego przykładem pisali Arystoteles, i Isokrates. Szkoła jego wielce sławna, wielu retorow, wielu mowcow wydała. Grecya wkrótce iak po-

wodnią zalana była niezmierną retorow liczbą. Złych było najwięcej. Wykwintne gadania, daleka od przyrodzonej własności mowa, żadnego prawdziwego czucia i poruszenia ferca, wszystko wytworne, słow pełno, mało myśli i rzeczy; te były wady owych gadaczow. Pisali mowy prawne wykrętne, wysilali się na obroty, dzieła swoje przedawali, bawić Atenńczykow ułożonemi wykwinie słowy uślowali. Poszła zatym ich, i sztuki, którą podawali, pogarda.

Rzymianie długo bez retoryki byli. Zwyciężona Grecya dała im smak umiętności i sztuk wyzwolonych. Retorowie Grecy ukazali się w Rzymie. Młodzież szkoły ich napełniła. Rzymianie uczyli się po Grecku, iak my się uczymy po Łacinie. Nauczyciele ich dawali im ćwiczenia stylu po Grecku, rzadko po Łacinie, co długo trwało, aż Łacinnicy dobrych w swym ięzyku pifarzow mieć poczęli.

L. Plotius pierwszy otworzył szkołę Łacińską retoryki, która była barzo sławna. Miał wielu nauczycielstwa swego spólnikow i następcow. Nayszatniejszy między niemi był Cicero. Trwały ieszcze Greckie szkoły, ale mniejsza była ich liczba. Zdrowy rozum dał poznać Rzymianom wię-

T 3

kłą

kszą potrzebę wymowy w własnym języku, którym przez całe życie mówić i w publicznych i w prywatnych posiedzeniach mieli.

Co zaś nawięcej pobudzało do postępków w tej nauce młodzież Rzymską, był to zwyczaj popisywania się, i niaby wspólnego walczenia o lepszą przez złożone mowy i wyprawy retorskie. Zwyczajca brał pierwsze miejsce w szkole, a razem z nagrodą popisu żywszą chęć utrzymywania się na stopniu swoim. Co mieścił popis się odnawiał, i dawał sposobność zwyciężo-

nym stanąć na miejscu dawnego zwycięzcy. Dobry gust w szkołach ochraniał uczniów od przywar ćwiczeń takowych. Przykład stołecznego miasta rozszedł się po innych miastach i prowincjach. Pełno wszędzie było mowców. Poźnicy retoryka równie spodłaza u Rzymian, iako u Greków.

ROBIGALIA. Święta Rzymskie odprawowane w kwietniu, ku czci bożka *Robigus* na uproszenie od niego, aby zboża od śnieży *Robigo* ochraniał. Ustanowił je Numa. Ofiarowano bożkowi owcę i psa.

S.

S. literę czasem kładziono za *R. dolosi* za *dolori*, *eso* za *era*. Czasem ją Łacinnicy wkładali zwłaszcza przed literami *M. N. Poeni* za *poeni*: czasem w innych słowach wcale opuszczali *dignus* za *dignus*, *omnibus* za *C. G. I.* kładli.

S. w dawnych napisach za *Sacellum*, *scriptus*, *senis*, *senatus*, *sepulchrum*, albo *sepultus*, *sanctus*, *sequitur*, *servus*, *servus*, albo *serva*, *sibi*, *sic*, *silentium*, *singuli*, *si-*

tus, *solvit*, *stipendium*, *sub*. Czasem S. kładzie za *Centuria*.

S. A. *Sub ascia*. Obacz *Ascia*. SA. *sua* albo *sanguis*. SAC. *Sacerdos*, albo *Sacrificium*, albo *Sacrum*. SAE. albo SAEC. *Saeculum*. SAL. *Salus* bogini. SB. *sibi*. SC. *sicut*. S. C. *Senatus Consultum*. SCF. *Scipio*. S. D. *Sacrum Diis* albo *supradictus*. S. EQ. Q. OD. ET. P. R. *Senatus Equestrisque ordo* & *populus Romanus*. SEMP. *Sempronius*. SEPT. *Septimus*. SER. *Servus*

vius albo *Sergius*. SYL. albo SUL. albo SL. *Sylla*. SG. *Sacrilegium*. S. L. *Sacer ludus*, albo *sine lingua*. S. M. *Sacrum Manibus* poświęcone duszom zmarłym, albo *sine manibus* bez rąk, albo *sine malo*. SN. *Senatus*, albo *sententia*, albo *sine* bez. SP. *Spurius*. S. P. *sine patre*, *sine pedibus*. S. P. D. *Salutem plurimam dicit*. S. P. Q. R. *Senatus Populusque Romanus*. SS. *Sanctissimus*. S. T. A. *Sine* albo *sub tutoris auctoritate*. ST. *scilicet*. S. E. T. L. w nagrobkach *sit ei terra levis*, niech mu będzie ziemia lekką, niech spoczywa w pokoju.

Litera S. pojedyncza, albo podwojona i przecięta na dwie części równie przez linię horyzontalną jest znakiem wyrażającym sesterція, pieniądze Rzymskie, albo różne części asu Rzymskiego.

S. w liczbie znaczy siedm. U Greków ta litera z kreską z ukosa daną waży dwieście; a kiedy ta kreska jest na dole, znaczy dwakroć sto tysięcy. Taż sama litera w Greckim charakterze razem z ich t. związana wyraża sześć.

SACERDOS. Kapłan. Jako Grecya była podzielona na wiele małych państw, każde z nich miało swoich kapłanów, swoją religią i swoje ofiary. Kapłaństwo u nich było w wiel-

kim poważeniu, ponieważ królowie, książęta, i nawyżsi wodzowie kapłanami nazywani byli, a czasem i urząd kapłański sprawowali. W Lacedemonie królowie zwykli byli niektóre ofiary czynić, i dla tego nosili zawsze przy sobie noż ofiarny. Grecy mieli więzy i kienie, to jest kobiety do pewnych świętości wyznaczane. Obierały je urzędy mieyskie. Maiący iakie kalendarstwo, lub przywarę ciała nie byli do kapłaństwa przypuszczeni. W Lacedemonie wyciągano tego, aby osoby tak jedney iako i drugiej płci na kapłaństwo obrane żyły w czystości. Wolno im było wchodzić w małżeństwo, ale zakazywano powtórnych ślubów. Chociaż w niektórych miastach Greckich byli kapłani wielcy, ci jednak nie więcej powagi mieli iak infi. Nazywano ich od bogów, których czci szczególniej służyli. Jedni byli miast pojedynczych, inni wielu miast, inni na koniec całe prowincyi; i tych kapłaństwo dożywotnie, tamtych pięć lat, mniej lub więcej trwało. Obranie jednych los stanowił, innych głosy urzędników albo ludu. Kapłani nie byli zgromadzeniem osobnym od innych obywatelów, powszechnym zarównom prawom podlegli. Wiele

jednak przywilejów i zaszczytów mieli: osoby ich święte były, gwałt im uczyniony za świętokradztwo miano. Użanowanie im osobliwsze wyrządzano, jednym większe niż drugim, podług praw i postug do których należeli. Nie mieli władzy sądowej ani w rzeczach religii, chyba kiedy krolni byli.

Xienie albo białogłowy kapłaństwo sprawujące dla czci i służby bogin były, nie dla bożków; prócz Pythii Delfickiej Apollinowi poświęconey. Równie jako xięża musiały sprawnie się przed urzędem z zdatości swoiey do kapłaństwa, a po skończonym urzędzie z obchodzenia się na nim przed zwierżchnością miały, w których usług swoje czyniły. Cybele bogini miała kapłanów swoich rzezańców, nazwanych *Galli*, którzy powinni byli nosić stroj białogłowski. Błagający się jako ich bogini, od samego gminu zabobonnego czczeni byli. Pod czas poświęcenia swego kładęcyli się po rękach i biczmi się siekli. Miała ta bogini i innych kapłanów, nie rzezańców. Naydawniejszy z nich zwał się *Archigallus*, nosił purpurę i mitrę kapłańską.

Romulus wybrał po dwóch kapłanów z każdej kuryi, było ich zatym sześćdziesiąt. Na-

przed brani byli z stanu szlacheckiego, wieku przynajmniej lat pięćdziesiąt, obyczajów nie nagannych i bez żadney przywary ciała. Potym zabobonność pomnożyła liczbę kapłanów. Różne ich zgromadzenia (*Collegia*) były. Przez długi czas sami patrycyuszowie kapłaństwo sprawowali; ale pospolstwo zazdroszcząc tej powagi, którą kondycya kapłańska dawała w senacie, przez wiele sposobów i usiłności dokazało tego, żeby równie z niego kapłani być mogli. Nadto, samemu sobie prawo obierania kapłanów przywłaszczyło. Obrani, od zgromadzenia kapłanów potwierdzenie brali. Następowało ich wprowadzenie na urząd z obrządkami i wieńczącami. Kapłani w Rzymie wielką część mieli: osoby ich święte i nie tknięte były: wiele je przywilejami zaszczycano. Procz szaty purpurą bramowaney, *prætecta*, prócz czapki, albo mitry *apex*, *tutulus*, *galerus* albo *galerus* zwaney, mieli prawo wieść na kapitolium w pojeździe, który nazywano *carpentum*, prawo wniścia do senatu; noszono przed nimi pochodnie, i gałąz laurową; prócz tego od wielu ciężarów pospolitych wolnemi byli. Kapłaństwo Augurów, i krola ofiar, *Regis*

gis Sacrorum dożywotnie trwało, inne odmieniane być mogły. Wszyscy kapłani mieli dochody sobie naznaczone ze skarbu Rzeczypospolitey. Różne były stopnie postugaczów kościelnych, o których masz pod własnemi artykułami.

SACRIFICIUM. Od *Sacrum facere*: ofiara, sprawowanie ofiary. Można wszystkie ofiary do dwóch rodzajów ściągnąć. Pierwszy ofiar rodzaj, był zabijać bydło, a w niektórych krajach i ludzi; drugi, ofiarować bogom wina, mleko, owoce, kłosa zboża i kadzidło. Były iedne publiczne, sprawowane w przytomności miasta, prowincyi, narodu, nakładem pospolitym przez najwyższych lub niższych kapłanów, Augurów i innych z urzędu; prywatniejsze, czynione imieniem iakiego obywatela chcącego uczyć którego bożka; i domowe, które po domach oddawano bożkom domowym *Lares*, *Penates*.

Przed ofiarami kapłani przez różne oczyszczenia i okmywania przygotowanie czynić byli powinni, i te oczyszczenia opuścić się nigdy nie mogli, kiedy rzecz była względem bożków niebieskich. Bo różne były obrządki dla bostw niebieskich, ziemskich i piekielnych.

Bydło też i rzeczy na ofiarę nie iednego rodzaju wszystkim bogom ofiarowywano. Dla niebieskich bydła szły białe, dla piekielnych czarne lubo czarnem i białem.

Grecy od naydawniejszych czasów mieli sobie za powinność pierwiastki wszystkich owoców dawać na ofiarę bogom. Cena tych rzeczy każdemu przepisana była. Pożniej gdy do ofiar bydła używać zaczęto, obierano zwyczajnie co najtłuszczyjsze i najpiękniejszy, bez żadney skazy i przywary. Zwyczajnie złociono rogi bydła większych mających paść na ofiarę, i w wstęgi i kwiecie je przybierano: mniejsze zaś tylko uwieczano iakimi gałązkami i ziołami poświęconemi temu bożkowi, któremu miały być ofiarowane.

Kiedy bydło ofiarne z obrządkami przywieziono, kapłan w szacie białey, z głową odkrytą przystępował do ołtarza, i obracając się do przytomnych pytał się, *kto tu jest*, i odpowiedziano mu, *wiele dobrych ludzi*: bo prawa nie pozwalały natych nabożeństwach znaydować się złodziejom, męzoboycom, i skazanym sądownie zbrodniom. Potym kapłan mówił głośno i wyraźnie niektóre pacierze: po nich posyłał ięzczeniem palonym

z solą, i oddawał je na zabicie *Victimarius*, ofiarnikom zabijającym. Ci starali się, aby głowa bydlęcia była ku niebu, gdy ofiarowano bogom niebieskim; a ku ziemi, gdy piekielnym.

Po zabiciu bydlęcia i po ofiarowaniu przez kapłana krwi i wnętrzości na ołtarzu, ofiatki dzielono między sług ofiarnych, i tych którzy ofiarę dali. Było to nabożeństwem udawnych, pożywać te ofiatki z przyjaciółmi. Skory z bydła pobitych kładli na posągi bogów, albo zawieszali je ze sklepienia lub na ścianach. Czasem kapłani na świeżych łąkach sypiali, a obudziwszy się snu swoje prawili, które za wyroki brano.

W Lacedemonie ofiary odprawowały się bez obrządków. Zbytek i okazałość od Likurga wywołane ze Sparty ani w nabożeństwie miejsca nie miały. Chciał on aby mańnięci i ubożsi zarówno ofiarować mogli. Lacedemoniecy za świadectwem Platona tego u siebie przekonania byli, że bogowie raczy poglądać na czystość serca, niż na iakość ofiar. Mało kapłanów, mało ofiar mieli. Te prawie zawsze pospolite i nakładem publicznym były. Wszyscy zarówno bez braku płci, wieku i stanu na ofiarach się znajdować mogli.

Chciał prawodawca przez tę spólność mocniejszy związać iedenność i przyjaźń obywatelską.

Rzymianie zrazu bydła na cześć bogów nie bili. Numa uczeń Pytagory zakazał im tego. Same owoce ofiarowano. Później za Greków przykładem poszli, wiele ofiar, wiele przy nich obrządków powymyślali. Jedne były dla większych, drugie dla mniejszych bogów. Pod trzema rodzajami ich ofiary zamknąć można. Pospolite, szczególne i obce.

Pospolite albo publiczne, z nakładu skarbu odprawowano, a z tych ieden zwyczajne, stałe, drugie nadzwyczajne *indivisa* w kalendarzach wytknięte. Szczególne, które w familiach przyięte, i potomkom przestane były *gentilitia*, które zaś każdy obywatel w domu swoim sprawował, *privata*, *domestica*. Ofiary obce, *externa*, czynione były bogom prowincyi lub miast orężem zdobytych, gdy ci bogowie do Rzymu przeniesieni byli.

Wszystkie u starożytnych ofiary ze czterech się przedniejszych części składały. *Libatio*, *immolatio*, *redditio*, *littatio*: iako się z opisu obrządków widzieć daie. Rzymianie równie iak Grecy bydła najzdrowszych do ofiar szukali; a po kapłanach czystości i ochę-

ochędostwa wyciągali: przeto ci przez różne oczyszczenia i mycia czasem i całego ciała do sprawowania ofiar przyprowadzić musieli, zwłaszcza kiedy to było dla bogów niebieskich; bo dla piekielnych na samym pokropieniu wodą przedstawiano. Brali na ten obrządek szatę białą, i wieniec z gałązek poświęconych bożtwu, któremu ofiarowali; głowę i twarz zasłoną okrywali, chcąc uniknąć roztargnienia. Bydłę oglądano czy miało być przyięte. Potym kapłan wołał: *hoc age*, uważaj co czynisz, albo *favete linguis*, chowajcie milczenie. Następowały pacierze od wezwania Janusa, iako bożka nad drzwiami przełożonego. Z bojaźni omylenia się w pacierzach, ieden wymawiając głośno i wyraźnie poprzedzał. Po pacierzach kapłan obchodził kilka razy ołtarz, położywszy palec na ustach swoich: tym czasem odgłos dawały piszczałki i inne narzędzia muzyczne: bo bez muzyki dawni ofiar nie czynili, myśląc iż przez to przefkadzali, aby iaki głos nieszczęśliwy słyszeć się nie dał. Zatem wylewał kilka kropel wina na ołtarz z naczyń na to poświęconego, *simpulum*, sam go pierwej z przytomnymi skosztowawszy; i to lanie zwało się *Libatio*. Sypał mię-

dzy rogi bydlęce okruszyny z ciasta zrobionego z mąki pszennej rozprawionej z solą i kadiłem, zwało się to ciasto *mola salsa*, z kąd pochodzi *immolatio*. Zaraz potym wyrwawszy nieco sierci z bydlęcia, wrzucał ją w ogień. Na końcu nożem zakrzywionym mając twarz ku wchodowi obroconą, znać lekko kresę przez cały grzbiet bydlęcia, które przez to ofiarowane i poświęcone się stawało. Oddawał bydło ofiarnikowi (*Victimarius*) na zabicie, który sprawę swoją z takim iak u Greków obrządkiem wykonywał. Co gdy się działo, cały lud chował iak najsćcisleysze milczenie, poki zabite bydło na ołtarzu nie ofiarowano; który to przeciąg czasu nazywano *inter caesa et proiecta*. Skoro krew ofiary z czary zebrano, i skórę ze zwierzęcia zdjęto; zaraz kapłan przegłądał wnętrze, i kazał odcinać głowę i nogi, które ten co ofiarę dał, w ręce uwalawszy na stole kościelnym, rzucał w ogień na ołtarzu zapalony wraz z różnym kadzidłem: co nazywano *reddittio*. Gdy ofiara spełniona była, gdy wszystkie znaki wieszczbiarskie naleziono szczęśliwe, i poczytywano ofiarę za mile od bogów przyiętą; w ten czas ta ofiara miana była za doskonałą; co

Łacinnicy wyrażali przez *littatio* i *littura*. Po ofiarach kapłani ręce sobie umywali, i lud zgromadzony odprawowali mówiąc: *ilicet* albo *extemplo*, wolno wyjść z kościoła, ofiatki z ofiar dzielono między kapłany i przytomnych, co i z kołaczem *liba* zwanym na ofiarę dawanym czyniono: który kapłani posługaczom swoim dawali. Ci tak byli zmordowani że i kołacza tego nie czekać uchodzili, wołając mieć spoczynek z najgorzszym chlebem. Jeżeli ofiara była publiczna, po niej następowała uczta, na której iedli stojąc z chlebem niekwaszonym, wśród pienia chwały bogów; całe święto kończyło się tańcami około ołtarza.

SAGUM. Była to szata żołnierska bez rękawów, przodu otwarta, która się na haftki zapinała, i szła na wierzch innego odzienia. Rzymianie wzięli ją od Gallow. Była czworograniasta i nie daley iak do kolan zachodziła. Niektórzy autorowie brali ją za *chlamys* i *paludamentum*.

SALII. Kapłani Marfa w Rzymie ustanowieni od Numy króla z przyczyny morowego powietrza. Dano im to imię *Salii*, iż święta swoje odprawowali tańcząc i skacząc, *saltando*. Dwanaście ich zrazu było do straży tyłu puklerzów,

które Numa porobić kazał podobne owemu z niebios iak udawał spuszczonemu. Obacz *Ancile*. Wszyscy byli patrycyuszowie. Tullius, Hostilius, a podług innych Tarkwinius przydał ich drugie tyło. Ubiór ich był *tunica*, czyli spodnia suknia rozmaitego koloru, złotem haftowana, szata długa nazwana *trabea*, pasz wiszący na pasie nabitym miedzianymi blachami, kopia w prawej ręce, a w lewej puklerze święte *Ancilia*; na głowie mieli czapkę rogatą *Apox* albo *Galerus*. Święta Marfove odprawiali skacząc i tańcząc po całym mieście, wzywając imion bogów i bogiń proz Wenery, które ani wyrzec im się niegodziło. Szli do kościoła Marfowego składając puklerze poświęcone. Wszyskie dni tych świąt miano za niebezpieczne. Woyska na wyprawę w te dni nie ruszały, nikt nie śmiał żadney sprawy rozpoczynać, ani w małżeństwo wchodzić. Godność kapłanów *Saliów* w Rzymie wielce poważana była, i nypierwsi ludzie mieli sobie za cześć być nią ozdobionymi. Były także niewiasty *Saliae virgines*, które z kapłanami. *Salii* ofiary sprawowały, w szacie żołnierskiej *paludamentum*, i w takiej iak *Salii* młdźce.

Zwy-

Zwyczajnie nazywano *Salii*, albo *saliisubules* tych, którzy w obrządkach nabożnych śpiewali i tańcowali, iako to czyniono w ofiarach Herkulesowi sprawowanych.

SALTATIO. Taniec, skakanie. Taniec u Greków składał się ze skakania, i z kroków wymierzonych muzyką na instrumentach lub śpiewaniem. Taniec nie był u nich poczytany za samą zabawkę, ale raczej za obrządek wchodzący w nabożeństwo, i za ćwiczenie żołnierskie. Filozofowie Sokrates, Plato i inni mieli w szacunku taniec, bo go sądzili być zdatnym do wzbudzenia szlachetnych chęci, i wpływającym w dobre obyczaje. Ale wolność scenicznych tańców o pogardę przywiodła tę zabawę.

Lacedemonijczycy mieli różne tańce, które czynili na cześć bogów i bohaterów. Taniec *Gymnopædia* nazwany, składał się z dwóch orszaków: ieden był chłopiąt, drugi ludzi dojrzałych. Wszyscy byli nago, i śpiewali wiersze liryczne Thaletasa. Mieli wieńce na głowie, a w ręku palmy. Po tym tańcu następował drugi Pyrrycki zwany, że, podług Lucjana, Pyrrus syn Achilleasa dał im początek. Chłopięta lat pięciu odprawiali ten taniec cali uzbrojeni, naśladu-

jąc i udając wszystko sprawę wojskową, iako nacieranie, cofanie się, zwrocenie i tym podobne. Były inne Pyrryckie tańce spólnie od chłopiąt i dziecięząt czynione.

Ateńczycy i Rzymianie mieli także rozmaite tańce, które prawie wszystkie służyły do sprawienia siły i zręczności w młodzieży. Używano ich na igrzyskach i widowiskach: w tragediach i komediach występowały przerwy aktów dla dania spoczynku aktorom. Te zwano sceniczne.

Tańce sceniczne dzieliły się na tragiczne, komiczne, i satyryczne. Pierwsze były poważne; drugie miano za bezczelne dla skoku i ruszania nieprzyzwoitych; trzecie satyrycznymi zwano, przeto że tańczący przylgali do nich żarty i słowka trefne. Zawsze tańczono za muzyką, a taneczni-ey barzo lekko odziani byli. Obuwie było białe, tanecznic starali się mieć podwiązki bogate.

Taniec u Greków dzielił się: *Cubistica*, *sphaeristica* i *Orchestica* (*saltatio*.) Pierwszy, było to mocne i niebezpieczne skakanie, z wielką sztuką co do wysokości skoków, i wyrabiania nogami. *Sphaeristica* taniec złożony z grą *balona*, to jest wielkiej piłki: w takt skakanie szło

z grą.

z grą, trzeba było zawsze odbić od ziemi piłkę podrzucić, a nigdy iey nie dać upaść. *Orchestra*, był to taniec zwyczajny podobny do naszych. Tańczowali czasem za granicą muzycznym trzymając się za ręce, czasem sami sobie w tańcu przygrywając.

Rzymianie także wielorako tańczyli. Mieli tańce kapłańskie i świętom właściwe, inne w różnych okolicznościach, iako to żniwa, weselnych god, biesiad używane.

Co do tańców dla samey rozrywki, w Grecyi mocno szacowano tych, którzy dobrze tańczyli. Nie tak było w Rzymie, gdzie nie tylko wcale nie byli szacowani, ale owszem bardzo pogardzeni. Poczytywali to Rzymianie za lekkość i rozwiozłość.

Tanecznicy po sznurach, powrozobieguny u Greków *scenobates*, u Łacinników *funambuli*, od *funis* sznur i *ambulo* chodzę, zwani, dokazywali sztuk swoich rozmaitym sposobem. Jedni kręcili się około sznura niby koło osi, wieszając się nogami lub szyją: drudzy latali na sznurze brzuchem położeni, ręce inożgi mając na powietrzu. Pospolitsi chodzili po sznurze z góry na dół wyciągnionym; sztuczniejszy skoki i pławy na nim wyrabiali.

SARISSA. Oręż obraźliwy. Była to kopia tak wielkiej długości, iż trudnoby wierzyć o iey używaniu w wojsku, gdyby pifarze poważni tey rzeczy nie twierdzili. Niektorzy z nich dają iey dzieśnięć, a niektorzy czternaście łokci. Macedończykowie używali iey w Azyatyckich wojnach na odpieranie sioniów: była użyta u Lacedemończyków, a czasem i u Rzymian.

SATURNALIA. Święta Saturnowe. Odprawowano je w Rzymie siedemnastego Grudnia. Naśladowano w uroczystości ową równość między ludźmi za praw i panowania Saturna bez różności stanów iak mnie mali utrzymywano. Trzy dni te święta na weselościach i biesiadach trwały. Rzymianie składali tożę, i tylko w szacie stołowej się pokazywali. Gry trafunkowe, innych czasów zakazane, w ten czas pozwolone były. Seymy, obrady, sądy i szkoly ustawały; dawano sobie wzajem podarunki, koledy, i wszędzie świece zapalano. Posąg Saturna obwiązany cały rok taśmami wieszaniem, w te dni odwiązany bywał. Dni święta ogłaszano biegając i wołając *Jo Saturnalia*. W ten czas zaraz władza panów nad niewolnikami ustawała. Ci mieli prawo mówić i czynić, co się im podobało.

Nic

Nic też panom w mowie nie przepuszczali: pannowie szaty mieniali z niewolnikami. Taką wolność niewolnice brały w święta Matronalia.

SCENICI LUDI. Od Scena. To słowo scena z pierwszego wzięcia, znaczyło gałęzie drzew, których używano dla cienia w gorąco; potem przeszło do znaczenia tey części teatru, na ktorey aktorowie udują. Igrzyska sceniczne początek mają od zwyczaju Greckiego, udawania przyuroczystościach ktoremi bożków swoich czcili, różnych przypadków baiecznych imże zdarzonych w śród wierzy i pienia z muzyką. Naywięcej zaś przygody Bachusa zabawiały poetów. Ztąd poszły dalsze postęпки poezyi dramatycznej.

Rzymianie prawie czterysta lat byli bez widoków scenicznych, lubo nie byli bez poezyi. Pierwsze ich pienia przy ofiarach owoców ziemnych i biesiadach były porywcze z głowy winem zagraney. *Fescinnina carmina* albo *Saturnina*, grube, proste wiersze, samym rymem się od mowy pospolitey różniące, szpetne i z postawą nieprzystoyną, i takiemiż skokami złęczone. Dopiero w roku od założenia Rzymu 390. albo 391. nie mogąc znaleźć sposobu uśmierzenia straszne-

go powietrza, udali się do igrzysk scenicznych na ublaganie bogów. Te z początku nie innego nie były, iak chory taneczników przy muzyce, i na to Toskańczyków sprowadzono. A tak iedenże początek był teatru u Rzymian i u Greków z nabożeństwa, i czi bogów.

Młodzież Rzymska podobała sobie w tey zabawie, a nie chcąc porzucić swoich *fescenninow*, złączyli wiersze z tańcami. Poszło zatym powoli polepszenie w pieniach. Już nie mowiono wierszy koleją bez przygotowania; ale grano sztuki satyryczne umyślnie złożone. Byli na to zebrani aktorowie, których *histriones* zwano. Satyry spólnie z tańcami szły. W samey rzeczy były to szyderstwa i grube żarty, wyśmiewania, w pewnych iednak granicach i opifach.

Te satyry bezkształtne trwały aż do roku 514. kiedy *Livius Andronicus* wyzwoleniec *Liviusa Salinatora* pierwszy raz dał do grania komedya: Grekiem będąc, Greckich poetów naśladował po Łacinie. Sam poeta udawał na scenie. Takowy widok podobał się Rzymowi, uznany był za piękniejszy niż satyry. Kiedy *Andronik* i inni poeci podobne komedye pisywali dla aktorów, młodzież Rzymska lubiąc się śmiać

śmiać i bawić, przynosiła swoje satyry, które pomiędzy aktami własni ich autorowie mowili. Satyry te nie mające iedna z drugą związku, mogły się osobno powiadać. Tey wolności pozwalali sobie nawet w ten czas, kiedy komedye lepszy kształt wzięły, iakie były Terencyusza. Atoli późniejszych czasow odłożono satyry, na koniec komedyi, przydawano je zwłaszcza do tych, które się *Attellanae* zwały. Obacz pod *Comodia*. Te satyry przed wyściem z teatru mawiane nazywano *exodia*. Ci ktorzy w satyrach udawali, w takich szatach i maskarkach to czynili, iako i aktorowie komedyi *Attellanae*. Trwał zwyczaj *exodiow* nie tylko do Horacyusza, ale i po nim wiek prawie cały.

Trafiło się w Rzymie, iż wśródz najlepszych komedyi lud domagał się o przerwę ich przez szermierskie zapaski, pokazywanie zwierza dzikiego, skakania po sznurach, bitwy wysiekaczow; i trzeba mu było, zadowolę czynić. Te przerwy czasem cztery godziny trwały.

SCHOLA. Mieysce publiczne, przyionki w ktorych filozofowie schodzili się na rozmowy i nauki, ztąd mieysca publicznych nauk imię wzięły. Były szkoły publiczne w ka-

żdym mieście Greckim. W Sparcie Likurg podzieliwszy Lacedemonczykow na różne klasy, ustanowił też szkoły różne podług różnego wieku dzieci. Przełożonych im ludzi cnotliwych i mądrych naznaczył, tym wybieranie nauczycielow zlecił. Cwiczyła się młodź w muzyce, poetyce, wymowie, ale to wszystko skromnie i poważnie szło, i zamierzenie naukom danie, obywatelskie było. Nie trzeba więc rozumieć, iż nauki i sztuki nieznanne były w Sparcie, ale cokolwiek w nich lekkiego, płochego i miękkiego być mogło, to prawodawca Lacedemonski z Rzeczypospolitey swoiey wywołał.

Ateny zaraz z początku upodobaniem w naukach znakomite, wielką szkołę liczbę miały. Dzieci od najmłodszych lat szły do szkół, w ktorych uczono ich czytać i pisać. Plato twierdzi, że naukę dzieciom dawać zaczynało od baiek obyczajowych. Z tych pierwszych szkół przenosili się uczniowie do szkół gramatyki, poetyki, wymowy, i innych, ofobliwiec się przykładając do ięzyka swego oyczystego. Nauczyciele czytali w szkole i wykładali poetow, zwłaszcza Homera. Naznaczano też uczyć się na pamięć traiedyi w ich czasie pokazywanych. Muzyka

ka zawsze wliczbę nauk wchodziła. Szkoły filozofskie w Atenach naydawnieysze ze wszystkich kraiew były; a z tych szkoła nazwana *cinofargia*, w ktorej pospolitym kosztem dawano wychowanie i naukę podrzuconym dzieciom, a tych niezmiernie wiele bywało. Sokrates nayznakomitszy mądrością i obyczajow czystością filozof, nie miał ani pewnych godzin, ani mieysca osobnego na swoią naukę: poświęciwszy się ćwiczeniu i kształceniu młodzi, nauczycielem był każdego mieysca, każdej godziny, i z każdej przygody. Plato uczeń jego, wystawił wspaniałe publiczne szkoły na przedmieściu blisko placu barzo pięknego w drzewa, i nagrobki wielkich ludzi, *ceramicus* zwanego. Ten filozof nie przedstawzył na tym, wyrobił u Rzeczypospolitey różne przywilecia i wolności dla uczących, wyięcie szkół z pod władzy urzędow w rzeczach do wewnętrznego ich rządu należących, w ktorych zwierżchności szkolney podlegali uczniowie. Między innemi ustawami były te, aby szkół ani przed wschodem nie otwierano, ani przed zachodem nie zamykano; aby nikt do szkół nie chodził aż wprzód wpisany w katalog uczniów; aby dla ochrony od zepfucia, młodsi

od starszych oddzieleni uczyli się; aby obcy mieşzkali w bliskich szkołom domach, a to w spokojności i skromności; aby nauczyciele obierali sobie spolników i następcow. Plato ustanowił rząd i karność szkolną, nie tylko iak inni filozofowie, uczył nauk przez teorię i przepisy, ale różnemi ćwiczeniami wpaiał w młodzież znościomość prawa i sprawiedliwości. Arystoteles obrażony iż go Plato nie obrał za następcę swego w akademii, (tak się mieysce szkoły Platonowey zwało) otworzył inną *Lyceum* i *Peripaton* Zwaną. Po nim nastąpił Teophrastes, i za niego to Sophokles będąc Archontem sprawił, iż przywilecie szkołom publicznym odjęto, a władzę obierania nauczycielow i ich następcow, do senatu i do ludu przeniesiono. Theophrastes nie chciał się temu prawu poddać, i z innemi filozofami z miasta wyszedłszy, próżne i bez nauk szkoły zostawił. Ale po zakończeniu urzędu Sophokles oskarżony iako sprawca zamięszania tego przed ludem, na pięć talentow grzywny był skarany. Przywilecie szkołom, i szkoły Atenom przywrócone.

Nauczyciele publiczni darmo tę usługę sprawowali aż do Arystypa, który pierwszy wyciągał od uczniow małego iur-

gieltu. Następcy jego na złe używając tego przykładu, tak wielkich się płac od uczniów domagali, iż nie tylko ubożsi, ale i miernego majątku, acz z naleyłżmi przymiotami młodzi przystępu do szkół niemieli. Zwyczaj płacenia nauczycielom z Aten i do innych miast przeszedł. Mniemanie iest dobrze ugruntowane, iż były szkoły publiczne w Atenach dla pici niewieściey, która się w nich czytać, pisać, i czystości ięzyka swego uczyła.

W Rzymie szkoły, *ludi literarum*, po Łacinie zwane, długo iako i nauki nieznaiome były. Pewna iest że w Roku Rzymu 304. znaydowały się szkoły dla panienek, iako znać z historyi Wirginii, prowadzoney od mamki swoiey do szkoły. Mieysce ich było *in Foro Romano*.

Później gramatyki szkoła się otworzyła. Greckiego i Łacińskiego ięzyka w nich uczono. Na pięknych placach umieszczone były. Schodziło się tam wielu i niemłodych na tłumaczenie poetow. Quintus Cecilius wyzwoleniec Attyka i mistrz jego corki, pierwszy uczniom swoim czytał poetow współczesnych. Nie dawano zaś do czytania dzieciom z poetow, tylko mieysca zawierające wyborne nauki obyczajowe dla człowieka i

obywatela. Łączono czytanie dzieiopisow swego kraju. Były szkoły retoryki, długo w nich po grecku, dopiero za Cicerona po Łacinie uczono. Zawsze wzory Greckie do kształcenia wymowy ich oyczytey służyły. Długo nie znani filozofii nauczyciele zgraią do Rzymu późniejszych czasow naszli. Za konsularstwa Strabona i Messalli bądź za podstępem zazdrości, bądź z iakiey polityki Rzymian, wszyscy Grecy filozofowie do Grecyi przez wyrok publiczny odesłani byli. Wkrótce potem Kato starszy bojąc się aby Rzymianie uwiedzeni chęcią popisywania się filozofią i retoryką, wszystkiey usilności swoiey nie obracali na gadanie i pisanie, zaniedbawszy czyny, całą swoją powagą i wzięciem dokazał u senatu, iż wydał rozkaz wyjścia wszystkim filozofom i retorom uczącym niby przechodząc i do czasu przebywając w Rzymie. Doznawali oni różnych ieszcze przeciwności; ale te zawziętego w młodzię Rzymskiey ku naukom rzeczonym smaku przytłumić nie mogli.

SCIRROPHORION. Jeden mieisąc Ateński, wychodził na nasz czerwiec, tak nazwany od święt *Scirrophoria*, które weń odprawowano na cześć Munerwy, od nieiakiego baldachinu

dachinu noszonego w tey uroczystości. Inni mówią że te święta były Cerery i Prozerpiny.

SCORPIO. Narzędzie wojenne tegoż używania co *cata-pulta* i *balista*, z tą iednak różnicą, iż tamte służyły do rzućania wielkich pociskow, *scorpio* zaś była kusza ręczna, którą można było w ręku nosić, tak nazwana od cienkich i ostrzych postrzałow żelaznych z podobieństwem do sztychlow niedzwiadka *scorpio*.

SCRIBÆ. Pisarze, sekretarze przywiązani do urzędow i urzędnikow wyższych dla spisania i chowania uchwał i rozrządzeń ich. U Grekow byli ludzie wolno urodzeni i szlachećniemi temi pisarzami. W Rzymie zwłaszcza w początkach Rzeczypospolitey tę posługę odprowadzali, albo wyzwolenicy, albo wyzwolencow synowie. Późniejszychczasow ten urząd był w większym poważeniu.

SCRIBENDI ARS. Pisanie. Grecy winni byli Kadmusowi wynalezienie liter i charakterow, od niego się pisać nauczyli. Zrazu pisywali na liściach pewnych kwiatow, na korze pewnych drzew, osobliwie lipiny i buczyny, potem na cienkich deszczuleczkach mocno gładzonych i wołkowanych. Pisywali także Grecy na skorach zwierzęcych, kto-

re do tego dwoiakiem sposobem przyprawiane były: albo cienko i miękko iak zamaza wyprawne, albo na pergamin biały lub czarny przerobione; i ten drugi sposób był w największym używaniu. Jakkolwiek zaś materya do pisania użyta była, liście albo karty, zwąły się *chartæ*.

Były ieszcze karty z tey cienkiej kory, niektórych drzew, która iest przyłamym drzewie, ta kora nazywa się *liber*. Robiono także listki z iednego krzewa Egipskiego po Grecku *Biblos*, *Papyrus*, i tych więcej niż innych używano. Krzew ten *Papyrus*, był na dwa łokcie wyłoki, liścia jego były szerokie, i z wielu błonek niby skleionych złożone, te błonki rozdzielano szpilką: dwie razem skleiono, w prasę kładziono, i suszono na słońcu. W Alexandryi wiele fabryk było tego to papieru: i zamtąd go Grecy sprowadzali.

Rzymianie długo bez pisma bez znaomości charakterow zostawali, i małą liczbę wyiawszy, aż prawie do czasow wypędzenia krolow nie umieli pisać. Charaktery i pisanie od Tuskow i Grekow wzięli; tak iako Grecy pisywali na skorach wyprawnych zwierzęcych, na liściach, na korach pewnych drzew, na deszczuleczkach wołkowanych *Palmifera*

fla zwanych, na cienkim płótnie lnianym. *Papyrus*, krzew Egipki przywieziono Rzymianom po pierwszej przyprawie gruby nie gładki, i do pisania zaraz nie zdatny, musieli wiele podeymować pracy do oczyszczenia, ubicia, i wygładzenia jego.

Dawni na skorze po iedney tylko stronie, na papierze o iakim tu mowa, po dwoch stronach pisali. Do pisania na deszczulkach używali szpicy żelazney, *stylus*, która z drugiego końca była gładka i płaska, dla zacierania piśma. Do pisania inkauſtem używali trzciniek wodnych *calamus*. Najlepiej pióra są późniejszego wynalazku. Różnie były robione inkauſty dawnych. W ten o którym Plinius mowi, wchodziła sadza drzewa *tæda* zwanego, sadza kominow, wpuszczano w to trochę gumy. Takim czernidłem książki pisano. Mowi tenże o innym z indy sprowadzonym, którego materyi i roboty nie znał; rozumi jednak że każdy inkauſt, aby nabył doskonałości ma być na słońce wystawiany, i aby od myśli ochronić piśma, powinno się wewnątrz piołunkowego nalewać. Robili ieszcze dawni inkauſt ze krwi pewney ryby albo pławu *sepia*, która miała krew czarną. Używano też likworu czerwonego do napi-

śowania kłóg i większych liter. Był zaś ten likwor z minii i z wody w ktorej drzewo cedrowe mokło. Mieli różne narzędzia do pisania, nożyk, kamień do ostrzenia trzciniek, cyrkiel do rowniania kart i linii, kamień do oczyszczenia i gładzenia, puzderko na trzcinę i stylę, i to wszystko nosili w kaſamarzyku czworograniastym.

SCULPTURA. Snicerstwo. Sztuka wyrabiania figur z drzewa, kamieni, sioniowej kości, kruszców, wosku dłym lub laniem. Pierwsi w tey sztuce robotnicy z gliny działali bądź same figury, bądź formy do lania i wytłaczania w nich wzoru malego.

Pospolicie początek tey sztuki w Grecyi przypisują handlowi i związkowi, które między nią a Egiptem zachodziły. Pierwsze roboty były grube, niekształtne, z drzewa, w krotkach przecz twarzy, rąk i końców nog żadnego wyobrażenia nie można było znaleźć. Statuy były nakształt pyramidy lub stupa, iakie są Egipskie. Później użyto kamieni, marmurow, ale żadney postawy i składu dać posągowi nie umiano. Nogi zwyczajnie złęczone, ręce do udów spuszczone, grubość i nieumiejętność okazują. Toż mowić o niedoskonałości w laniu. Posągi spi-

żowe

zowe składały się z kawałków blach posztukowanych, i goździami pozbitych. Z tych grubych początków, prętko Grecy snicerską sztukę do wielkiej wytworności przywiedli. Rysunek iako dusza snicerstwa, uznany był za potrzebny. Za Peryklesa najsławniejsze tego kunsztu dzieła z marmuru, sioniowej kości, inne lane z kruszców z taką sztuką, iż kruszców różnych mieszanie, różność namiętności w posągach wydając, sprawowało podziwienie pospolite wielkim kunsztomistrzom. Najsławniejsi byli Pidias Atenńczyk, Polychor Sycyończyk, Milon Atenńczyk, Lisippus Sycyończyk, Praxiteles z wyspu Paros.

Rzymianie od Greków wzięli snicerstwo, i inne sztuki. Demaratus oyciec Tarkwiniusza starego, uchodząc z Koryntu do Hetruryi przyprowadził tam z sobą wielu rzemieślników biegłych w tey sztuce, którzy się po Włoszech rozsiali. Pierwsze posągi, które były bożków, z gliny robiono, a za całą ozdobę dawano im farbę czerwoną. W Rzym wprowadzona ta sztuka, pomimo wielości posągów bożków i ludzi znakomitych, w wielkiej niedoskonałości zostawała. Upodobanie w niej dopiero się wznieciło, gdy Marcellus, Scipio, Flaminius,

Mumius i inni Azji i Grecyi zwycięzcy zdobyte z tych krajów przesłane dzieła przed oczyma Rzymian stawili. Na ten czas każdy się pokwapił mieć po domach posągi wyborne. Wiadzano wiele snicerzów Rzymian iako Greków, ale nigdy nie doszli mistrzów swoich Greków tak w tey iako i w innych sztukach.

SCYTALE. Był to sposób, którym Lacedemonczycy przez pisanie porozumiewali się z wodami swemi na wyprawie będącemi, i z posłami w obcych krajach: niby cyfry. Pas ze skory albo pergaminu okręcali koło walca, nie próżnego miejsca nie zostawiając, na tym pasie w ten czas pisali, dopiero odwiiali ow pas, i piśmo wysyłali, do kogo należało. Wodź lub poseł miał drugi taki walec, i obwinawszy wkoło niego taką skórę, lub pergamin, wykładał sobie cyfry wołą Rzeczypospolitey znaczące.

SEGLARES LUDI. Igrzyska wickowe u Rzymian tak nazwane, iż je odprawowano nie co sto lat właśnie, ale co sto iedenaste. Nie jest wiadomy początek tych igrzysk. Mniemanie jest iż z wyroku Sybilli mieli wroźbę Rzymianie, że jeśli odprawiać będą te święta co sto lat na cześć pewnych bogów, Rzym zawsze kwitnąć i nad narodami panować

wać miał. Pierwszy raz te igrzyska obchodzono roku od założenia Rzymu 295.

Jak już blisko wychodziło lat sto, wysyłano woźnych do wszystkich ludów Włoskich zapraszać ich na widzenie tego, czego nigdy nie widzieli, i czego widzieć znowu nie mieli. W kilka dni przed świętami Decemviri, a potem Quindcemviri Sybillini siedząc przed drzwiami kościoła Jowisza kapitolńskiego, albo podług innych Apollina na gorze Palatinus, rozdawali ludowi rzeczy do oczyszczenia służące, jako to pochodnie karukiem i siarką oblepione. Lud wchodząc do kościoła starał się mieć przy sobie pszenicę, ięciemień, bob, który mu dano w kościele Awentyńskim Dyany, po dwóch nocach tamże przebytych, na cześć Park bogiń śmiertelnych.

Święta trzy dni i trzy noce trwające, zaczynały się od uroczystego obchodu, na którym znajdowali się wyżsi i niżsi kapłani, urzędnicy Rzeczypospolitej i lud, w szatach białych, wieńce na głowie, a w ręku palmy niosąc. Tak śli do kapitolium, gdzie cały dzień bawiąc ofiary czynili Jowiszowi, Junonie, Apollinowi, Latonie, Dyanie i Czerze; a w nocy Plutonowi, Prozerpinie i Parkom. Pierwszej nocy świę-

ta, konsulowie mając z sobą piętnastu mężów Sybillińskich, śli nad brzeg Tybru, gdzie igrzyska te swoy początek miały, i kazawszy tam wystawić trzy ołtarze, skrapiali je krwią trzech baranów, i palili na nich mięsa pobitych bydła. Potym określili miejsce na igrzyska, które to miejsce oświecali mocno. Na nim odprawowali wszystkie sztuki szermierskie; i śpiewano potym na cześć bogów.

Drugiego dnia wszystkie panie Rzymskie dobrze ustrojone, stawały się na kapitolium o godzinie przez wyrok Sybilli naznaczonej, na śpiewanie chwały Jowisza, i czynienie modlitw i prośb do innych bogów.

Na koniec trzeciego dnia dwadzieścia siedm chłopiąt i tyleż panienek najpierwszych domów Rzymskich na dwa chory podzielone, śpiewały na przemianę pienia po grecku i po łacinie, błagając o opiekę nad Rzymem tych bogów, na cześć których święta trzynio-we się odprawiały. Mniemali Rzymianie od Greków nauczeni zabobonów, że dzieci zażyte do tego obrządku mieli dożyć wielkiej starości, a panienki prędko być wydane.

SELLA CURULIS. U Rzymian było to krzesło z sionowey kości składane, bez grzbie-

tu,

tu, wyższe niżeli krzesło zwyczajne ze stopniami. Na tym krzesle siadywali krolowie, a potym pierwsi Rzeczypospolitej urzędnicy: dyktatorowie, konsulowie, prokonsulowie, pretorowie, propretorowie, Cenforowie, i naywyżsi edilowie, nie tylko u siebie, ale wszędzie gdziekolwiek się znajdowali, w senacie, na placach publicznych, na sejmach ludu, na widowiskach, i nawet będąc u kogo w domu. Wszędzie za nimi ie noszono, nawet w wojsku. Nayznaczniejszą ozdobą pierwszych urzędow to krzesło było. Rzymianie posyłałi ie dla uczczenia krolom, i książętom obcym z sobą sprzymierzonym. Ci senatorowie, którzy byli kiedy na urzędzie Rzeczypospolitej, zachowywali prawo używania tego znaku dostojności w senacie i na innych miejscach.

SENATOR, SENATUS. Senat, rada, zgromadzenie znaczniejszych obywatelow wchodzących w rząd państwa. W Grecyi wiele było Rzeczypospolitych, każda miała swoy senat. O znaczniejszych tylko, to jest Spartańskich, Ateńskich, tu mowić się ma.

Państwo Lacedemońskie przed Likurgiem pewnego ustawnienia nie mając, czasem

skłaniało się ku tyranii, czasem ku bezządowi. Likurg dał mu senat, któryby stawał przy krolach, kiedyby gmin mięszać rządy zamyślał; a brał obronę ludu i z nim trzymał, kiedyby krolowie władzy swojej swawolnie używać chcieli. Liczba senatorow była dwudziestu ośmiu, którzy z dwoma krolami składali radę trzydziestu osob. Pierwszemi senatorami byli spolnicy Likurga w układaniu praw. Senatorow obierał lud nie przez kreski, ani głosy porządkiem zabierane, ale przez okrzyk spolny, kiedy kandydaci po między lud zgromadzony przechodzili. Wołanie więkzsze lub mniejsze stanowiło wybor: iako masz o tym pod *Comitia*. Do tej godności trzeba było mieć świadectwo pospolite zacności, cnoty, mądrości, i uczynić się znanym przez iakie czyny. Senatorstwo było dożywotnie, chyba ie komu za nieprzystojne sprawowanie się i występne życie odbierano. Senat miał naywyższą władzę rządową, nikomu się nie spierał z uchwał swoich, które miały moc prawa. Wszystkie całego państwa sprawy do nich należały. Jedne z nich sami bez krolow kończyli, drugie z krolmi. Powaga zaś krolow w senacie cała na tym była, iż pierwsze miejsce w zasiadaniu

i podwa głosy mieli. Senatorem stanowili większą liczbą głosów, dając zdanie koleją po dawności, która sama różnicę i pierwszość czyniła. W tym stanie trwał senat Spartański, aż pokąd lud postrzegłszy, że powaga i władza jego robiła się coraz ustawom wolności niebezpieczniejsza, ustanowił radę z plebejuszów, to jest z pospółstwa *Ephores*, którzy w granicach utrzymywali senat. Kleomen przywłaszczywszy sobie iednowładztwo, co Grecy w wolnym narodzie zwali tyranią, zniósł zupełnie.

W Atenach senat dwoiaki. Były to Rady najwyższe różniące się władzą i sprawowaniem. Pierwszy i znaczniejszy senat zwany Areopag. Chociaż nie jest pewna żeby Areopag ustanowiony był od Solona, to iednak wiadoma, iż ten prawodawca uchwalił, żeby sami Archontowie z swego urzędu zszedłszy i sprawę z niego ludowi oddawszy, gdy za obwołaniem woźniego nikt im niczego nie zarzucał, być Areopagitami mogli. Dostoieństwo ich dożywotnie było, oprócz gdyby kogo z nich o wielką zbrodnię przekonano. Obacz *Areopagus*.

Drugi u Ateńczyków był senat, albo rada zrazu zwana czterechstu, a potem pięciuset. Solon podzielił lud Ateński na

cztery cechy (*Tribus*) z każdego z tych obierano podwiescie mężów, z których znowu sto tylko obierano do sprawowania urzędu. Ci co nad liczbę zostawali, w przypadku choroby lub śmierci sprawujących urząd, brani bywali. Toż samo zachowano, gdy potym z przyczyny większej ludności Klisthenes ieden cech, a zatym sto radnych przydał. Obierał ich lud w ten sposób: każdy cech swoich. W każdym cechu byli urzędnicy *Lexiarchae*, którzy trzymali opis każdego obywatela, od lat dwudziestu czterech co do wieku, przymiotów, przywar. Dawano każdej osobie po dwa bobowe ziarna, iedno białe, drugie czarne. Za osobnym żądających tej godności wspomnieniem, kładli owe ziarna. Dwie były na to skzynki przygotowane, iedna na białe, druga na czarne. Ten który więcej miał białych za sobą, obrany był senatorem, ale nieobeymował tej godności aż Lexiarcha dał świadectwo jego wartości; inaczej, mianowano innych. Zrazu do senatu sami rodem i usługami publicznymi znakomici obywatele brani byli, potym bez względu na szlachetność obierano, byle nienagannego życia. Trzeba było mieć trzydzieści lat z pełną. Ten sam sposób obrania trwał, cho-

chociaż się liczba senatorów pomnożyła.

Gdy cały senat stanął; unikając zamieszania, ktoreby z spólnego wszystkim mieysca obrad i sądów nastąpić musiało, podzielono go po pięćdziesiąt; każde pięćdziesiąt składało osobną izbę; było zatym izb cztery, iako cztery cechy. Każda z tych izba sprawowała swoje powinności co do rządów i sądzenia przez dni trzydzieści pięć, lub sześć, który to czas nazywał się *Prytania*, a senatorowie *Prytanes*. Zeby zaś nie dać żadnego pozoru wyższości iednych nad drugich między cechami, losowi zostawiano, który z nich iakie mieysce w *Prytanie* trzymać miał. Jak dzień ~~zaczynania~~ władzy przyszedł dla pięćdziesiąt iednego cechu, dzielili się na dziesiątki, które po tygodniu sprawowały urząd; ci dziesiąciu nazywali się *prædri*, a pierwsze mieysce zasiadający, także losem obrany *Epistates* czyli *Præses*. Kto raz był Epistatem, nigdy iuż nim być niemógł: ponieważ ten urzędnik miał w swoim rządzie wszystkie skarby państwa, bano się aby powtorne sprawowanie ułatwiając mu sposoby złego użycia, nie uwiódła chciwość jego. Ci Epistates mieli prawo zwoływać senat. Prytanowie zaczęli zasiada-

nie swoje od ofiar Minerwie, i przekleństw na tego, któryby nie sądził podług praw i słuszności. Dla zabezpieczenia długości w gadaniu u sądu strón i prawników, czas pewny na to był wyznaczony, który klepsidra wodna przed sędziami postawiona, wymierzała. Jedną część tego czasu była dla strony powodowej, druga dla pozwanej, trzecia dla sędziów. Wszystkie sprawy się stanowiły większą liczbą zdań przez białe i czarne boby. Senat z pięciuset radnych złożony, nie tylko sądził, ale miał sobie powierzone najwyżniejsze sprawy rządu, oraz dozór porządku w miastach, a zwłaszcza w Atenach, opatrzenie żywności, dawanie małoletnim opiekunów: z tą iednak całą władzą, można było od stanowień jego odwoływać się do sądu całego ludu.

Senat Rzymski od Romulusa był ustanowiony, dla rady krola i opieki ludu. Wszystkie sprawy stanowiły się większą liczbą głosów, a krol pierwsze mieysce zasiadający, ieden tylko głos w radzie miał. Romulus ustanowił stu senatorów. Tatiusz krol Sabiński do spóeczności tronu od Romulusa przybrany, stu Sabinów dodał, a Tarkwinius stary ieszcze sto: trzytysu zatym senatorów było, a to do dyktatury

Sylli i Triumviratu, kiedy aż do dziewięciuset powiększony. August tę liczbę do sześciuset zmniejszył. Pierwsi od Romulusa z najszlachetniejszej kondycji wzięci *Patres*; ich potomkowie *Patricii* zwani, a dla różnicy od przydanych przez Tarkwiniusza, z plebejów *patres majorum gentium*, a ci późniejsi *patres minorum gentium*. Zwano także tych późniejszych *patres conscripti*, że do dawnych w rejestr senatorów wpisywani, ale później to nazwisko względem wszystkich senatorów użyte było. Prawo mianowania senatorów przy królach, potem przy konsulach było; ale gdy cenforów ustanowiono, im oddana była moc dawania senatorskiej godności. Ta godność nie była dziedziczna; ale zasługom się dawała. Później za odmianą rzeczy, przynajmniej samych patrycjuszów brano do senatorskiej godności, w dalszych czasach, gdy plebej do senatu weszli, to tylko uważano, żeby wolno urodzeni byli. Zwyczajnie do senatu wynoszono ludzi z rycerskiego stanu. (*Equites*) o wieku do senatorstwa przepisany autorowie się niegadzają. Za królów *patres*, oycowie, dla sędziwego wieku nazwani byli. Później trzeba było mieć między dwudziestą pięć, a trzydzie-

się lat. Ponieważ nie mogli być senatorem, kto nie przeszedł urzędu iakowego krzesłowego (*Curulis*) a najmłodszy wiek do kwestury był lat dwudziestu pięciu. Uważano także majątek, i trzeba było mieć *censum senatorium*. (*Obacz pod tym słowem*) co było wpisywano dokładnie w księgi cenforów. Ta uchwała względem dobr senatora daleko późniejszych czasów uczyniona była od ustanowienia senatu, gdy Rzeczpospolita w bogactwa opływała. Znaki i ozdoby dostojności senatorskiego, były *Latus clavus*, szata fioletowa brązowana purpurą nakształt goździa, (*clavus, goźdz*) obuwie czarne stopę i połowę goleni okrywające z mięsistkiem czyli literą C. na znak że sto senatorów było. (C. w liczbie łacińskiej sto) Na widokach tuż przy orkestrze miejsce mieli. Prawo zwoływania senatorów naprzód przy królach, potem przy konsulach, dyktatorach, pretorach, mistrzach rycerstwa i trybunach ludu było. Zwoływanie działo się przez woźnego publicznego w te słowa: *Senatores, quibusque in senatu sententiam dicere licet*; którzy nie przychodzili do senatu bez ważnej przyczyny, grzywnom podlegali. Miejsca z prawa wyznaczone były. Naprzód

siadali

siadali najwyżsi urzędnicy iako dyktator, konsulowie, pretorowie; niżej cenforowie, edylowie, kwestorowie, potem senatorowie co na wielkich urządach przedtem byli, *consulares, praetoriani*, &c. na koniec podług dawności inni senatorowie. Byli w senacie *senatores pedani* zwani, podług Testa przeto, iż nie mówiąc przechodzili w senacie do którego senatora, i stawali przy nim, aby dał swoje zdanie, znacząc iż na nie przysięgają. Varro i Aulus Gellus mniemają, że to nazwisko poszło ztąd, iż senatorowie nie bywcy nigdy wysokimi urzędnikami, pieśzo do senatu przychodzili, kiedy inni w lektkach noszeni byli.

Władza senatu nie zawsze jednakowa była. Romulus ustanowił go, aby w niebytności króla zupełnie rządził. Następcy jego utrzymywali te ustawy aż do Tarkwiniusza pyśznego, który dążąc do samowładztwa, zniszczył powagę senatu utworzywszy z podległych sobie radę. Po wypędzeniu królów, senat objął zupełną moc rządu, i chociaż lud obierał urzędniki, prawa nowe dawać, pokoy i wojnę stanowić, moc zekształtu rządu miał, wszystko to jednak bez *senatus consultum*, to jest uchwały i ustawy senatu nie

ważyło. Tak rzeczy zostawały aż do pierwszego wyścia ludu na górę świętą i obrania trybunów. Odtąd władza senatu słabiec, a władza gminu wzmacniać się poczęła, atoli przy senacie zostało prawo dawania rządów prowincjom, wyprawienia i przyjmowania posłów, odbierania listów od hetmanów, przysądzenia tryumfu, zawiadywania skarbem pospolitym rozkazywania konsulom w nagłych i ciężkich przygodach, aby czuwali około całości Rzeczypospolitej: *Ne quid respublica detrimenti patiatur*, zaciągania żołnierza. Zadney sprawy publicznej bez ich potwierdzenia nie było.

Sposób głosów rozmaity był różnych czasów. Za królów i dłużej potem naprzód pytano się o zdanie od najdawniejszego senatora zacząwszy, aż do tych, co tylko głos radzący a nie stanowiący mieli, iacy to byli, którzy żadnego z wysokich urzędów pierwej nie nosili, którzy mogli się w senacie znajdować choć nie senatorowie i nowo do senatu obrani: pytać się o zdanie, rozdawać głosy, wyrażano po łacinie *rogare sententiam*. Kiedy cenforowie nastali, w ten czas ten pierwszy dawał głos, którego oni xiążęciem senatu naznaczyli; po nim przeszli konsulowie. Różne w tey

w tej mierze zachodziły odmiany; dawali zdania stojąc, albo rękę w górę wznosząc, albo przechodząc na stronę tego, na czyje zdanie przystawali, co wyrażali *pedibus ire in sententiam*. Tym sposobem można było jednym rzuceniem oka widzieć większą zdań liczbę. Ten obyczaj dawania głosów zwiał się *discussio*. W czasach Rzeczypospolitej senat się nieochylnie zbierał trzy razy w miesiąc, w dni Calendæ, Nonæ, Idus rzeczne. Nie jedno miejsce zawsze zgromadzenia senatu bywało: to miejsce koniecznie miało być poświęcone przez augurow. Czasem nadzwyczajnie w potrzebie zwoływano senat. Nigdy jednak pod czas seymu, kiedy inne wszystkie zgromadzenia zakazane były. Każdy senator mógł podać do rady, co sądził. Ten który zwołał senat, po skończonym posiedzeniu odprawiał go mówiąc: *Nihil vos moror patres conscripti*. Nie zatrzymuję was więcej senatorowie.

SENATUS CONSULTUM. Uchwała, ustawa senatu Rzymskiego w sprawach publicznych albo prywatnych. Po uczynionym podaniu rzeczy o którą radzić mieli senatorowie, przez urzędnika który senat zwołał, zbierano ich głosy: większa liczba stanowiła uchwałę.

Ale żeby ta moc prawa miała, trzeba było, żeby się nikt tego nie sprzeciwił, żeby dzień senatu był pozwolony; w samym zaś zwołaniu wszystkie przepisane obrządki zachowane; żeby miejsce przyzwoite i przez Augurow poświęcone było; żeby się znajdowała liczba należyta senatorów; zrazu słu, później dwuchset potrzebowano do zupełności liczby dla zasiadania. Jeżeli na jednej z tych kondycji schodziło, nie było *senatus consultum* co uradzone, ale *senatus auctoritas*, zdanie senatu, które żadnego skutku nie miało, tylko oznaczało co większa część senatu w jakiej rzeczy sądziła. We wszystkich uchwałach rady senatu wyrażano imię tego, którego pierwsze takowe zdanie było: podpisywała go większa część przytomnych, potym składano w kościele Cerey w archiwach publicznych pod strażą edilów. Uchwała senatu przeskodzić wiele przyczyn mogło: iako to, sprzeciwienie się urzędnika wyższego, albo równego temu który uchwałę czynił; sprzeciwienie się trybunów pospółstwa; umyślne głosów przedłużenie do zachodu słońca, po którym nie wolno było uchwały stanowiąć; to przedłużenie wyrażano, *diem tollere*, *diem dicendo consumere*; na koniec kiedy

dy Augurowie źle wieść by brali. W tym przypadku, dożyć było na inny dzień radę odłożyć.

SESTERTIUS. Była najpierwej moneta miedziana u Rzymian, a potym srebrna. Obacz *Dupondius* i *Denarius*.

Trzeba uważać różnicę tego słowa *Sestertius* od *Sestertium*. *Sestertius* moneta srebrna drobna, ktorej szło czterech sztuk na denar. Poki *Denarius* miał bieg po dzieścić *asses*, poty na *sestertius* rachowano pół trzecia *asses*, zkad moneta ta nazwana była *sestertius*, to jest *semitertius nummus*. Od roku Rzymu 537. przed Chrystusem 217. kiedy denar podniesiony był do szesnastu *asses*, *sestertius* srebrny szedł po cztery *asses*; taką wartość zatrzymał jeszcze za Antonina Cezarza, iako się widzieć daie z Voluzjusz Mecenasa. Moneta ta podlała równo z denarem, tak iak wszystkie inne monety drobniejsze od denara.

Naydawniejsze stęple monety zwane *sestertius* nosiły te znaki L, L, S. *Libra* *Libra* *Semis*, dwa funty y pół, potym L, L, S. odmieniono w J, J, S. znaczące *duo* & *semis*, dwa i pół. Z noty tej pisarze Rzymscy zrobili H. S. Kiedy *Sestertius* podniesiony był do czterech *assow*, wyrażono na

tey monecie liczbę Rzymską IIII. znaczącą cztery. Potym *sestercowi* przywrocono dawniejszy znak IIS. iako *denarowi* X. pod Cezarzami ani na *denarach* ani na *sestercach* nie kładziono tych znaków.

Sestertium nie jest moneta ale *summa*, znaczący tyście *sestercyow*, tyście sztuk rzeczoney monety.

Rzymianie licząc swą monetą mówili *centum ducenti sestertii nummi*, sto, dwieście *sestercyow*; *centena, millia sesterciorum nummorum*, sto tyście *sestercyow*; *bina quind &c. sestertia*, dwa kroć, trzy kroć, dziewięć kroć sto tyście *sestercyow*. Dla krotkiego wyrażenia stu tyściec i aby łatwiej liczenie rozciągnąć mogli, wprowadzili Rzymianie w zwyczaj adwerbia liczbę znaczące, i mówili *decies centies sestertium*, znacząc dzieścić razy sto tyście *sestercyow*, czyli milion *sestercyow*. Potym żeby nie musieli często powtarzać słowa *centies*, utajając go przedstawiali na samym *decies*, albo przydając *sestertium*, *decies sestertium*, albo tylko samo *decies* kładąc, co znaczyło dzieścić razy sto tyście, czyli milion *sestercyow*. W wyrażeniu summy *sestercyow* przez znak H z linią na wierzchu, naprzykład CHS.

liniynka znaczy tysiące. Przestrzedz należy iż po wielu micyseach u pisarzow starożytnych zamiast *sestertium* to jest *sestertiorum* błędnie się czyta, *sestertia*. Y owszem uważają uczeni, że *sestertia* w rachowaniu tysiącow sestercyow od famymych tylko poetow w używaniu było.

SEXTANS. Szosta część asa Rzymkiego, to jest dwie uncye. Była moneta miedziana. Na naszą monetę nie dochodzi szeląga. Sextans była też miara, albo naczynie napoju, trzymała w sobie dwa cyaty, na naszą miarę ośm łyżeczek iakich do kaffy używają.

SEXTARIUS. Miara napoju trzymająca w sobie trochę więcej nad poł kwarty Warszawskiej.

SEXTULA. Szosta część uncyi, a naymniejszy pieniądz złoty, około 25 groszy naszych miedzianych czyniący. Była także miara rozciągłości czterestła stop.

SEXTILIS. Sierpień, tak u Rzymian zwany, iż był szósty w roku ich od Marca się poczynającym. Potym od Cesarza Augusta Augustus mianowany.

SIBILLINI LIBRI. Książki Sybilli. Sybille były to niewiaśły, które ani do ofiar, ani do żadney szczegulney wyroczni nie będąc przywiązane,

powiadały się być natchnionymi, i przyszłe rzeczy wrożyły. Około liczby ich nie zgadzają się pisarze, jedni dwie, inni cztery, inni dziesięć ich liczą. Równie czas w którym żyły, niepewny jest. W Rzymie księgi zawierające przepowiadania Sybilli wierzęm z wielką pilnością chowane były, z wielkimi obrządkami w różnych okolicznościach po radę się do nich udawano. Dzieciopisowie nie zgadzają się ani o liczbie ksiąg ten zbiór zamykających, ani o krolu ktorego one doszły. Powieść Dioniziusza Halikarnaskiego jest: iż Sybilla Kumeńska przyszła do Tarquiniusza pyłznego, przynosząc mu dziewięć ksiąg Sybillińskich wierzęm pisanych, które miały w sobie przyszły los Rzymu; chciała za nie znaczną sumę pieniędzy: krol za szaleństwo domaganie iey poczytując, pogardę starey kobiety pokazał. Na to Sybilla trzy księgi w ogień wrzuciła, i za część zostających teyż samey płacy się upominała, co barziej ieszcze utwierdziło krola w niemaniu, iż Sybilla rozum pomigłszy miała. Ale Sybilla znowu trzy spaliła, znowu za trzy jedney summy wyciągała. Tarquinius zadumiony iey postępkami, bojąc się utracić wszystkich ksiązek, zdane od niej pieniądze wyliczył

czyż kazał; księgi w skrzynię kamienną schowane złożył w lochach kościoła Junony na Kapitolium. Straż ich powierzona była dwom senatorom, *Duumviri sacris faciundis*. Zakaz oni mieli wglądać w te księgi i radzić się ich bez wyraźnego rozkazu krolewskiego, a potym bez uchwały senatu. Gdy te księgi w pożarze Kapitolium przed dyktaturą Sylli zgorzały, senat rozkazał po wszystkich miastach Włoskich i Greckich na zbieranie wierszy Sybilli. Zbierano je i w tak wielkiej mnogości, iż August zabiegając zbytnim ludu zabobonom, przejrzał je i wybor z nich uczynić kazał. Spalono więcej niż dwa tysiące ksiąg: zachowano te, które się zdały mieć cechę pewności. Wroży Sybilli były ogólne, nie pewne znaczenie mające, które można było iak chcieć wykładać, pisane wierzęm sześciamiernym, *hexametron*.

SIGNUM. Chorągiew. Znak wojskowy. *Signum militare* na ten koniec od dawnych czasow używane, żeby pomieszanym w potyczkach rotom służyć za znak zebrania się i szykowania się. W wiekach starożytnych, naprzód używano na ten koniec snopka słomy lub siana przypiętego na żerdzi. Potym Grecy na cho-

ragwiałach swoich mieli iaką literę albo postać zwierza: różność ich oznaczała wojska różnych miast. Y tak Lacedemonczycy mieli literę A. Messeneczycy M. Ateńczycy fowę, ptaka poświęconego Minierwie. Tebani Sfinxa, Koryńczykowie konia skrzydlatego. Pospolicie obranie znakow do upodobania było. Czasem dla oznaymienia potyczki, wywieszano płaszcz purpurowy na kopii, czasem kawał płotna białego.

Chociaż u Rzymian orzeł był znakiem Legii, każda jednak rota miała swoją chorągiew szkarłatową, na ktorej malowane albo wyszywane było wyobrażenie smoka albo innego iakiego zwierza. Każda chorągiew, każdy poczet sto ludzi, nosił swoje znaki także szkarłatowe, z różnemi literami do rozeznania swojej w szczegulności służącemi. Chorągiew iazdy *vexillum* był płat drogi szkarłatowy, na stopę długości, czworograniasty, na żerdzi. Ci którzy chorągiew nosili, zwyczajnie mieli głowę okrytą lwią skórą.

SISTRUM. Instrument muzyczny. Grecy wzięli go od Egipcyanow. Był figury z okrągłą podługowatey, podobny do rakietu, iakim teraz w wolanta grają, wyiąwszy że się graniaśto kończył ku rękocyści.

Był

Był z miedzi, wkoło szły dziurki, przez które przechodziły pręciaki tegoż kruszcza, co i sam instrument. Te pręciaki na końcach haczyko zaigły, aby za ruszeniem instrumentu w pewny takt wydawać mogły dźwięk, który podobającą się dawnym melodyą czynił. Używano tego narzędzia muzycznego w wojsku, przy ofiarach, i do dawania tańcu w muzyce.

SOCII. Sprzymierzeńcy, królowie, narody sprzymierzone. Lacedemonicykowie i Ateńczykowie obowiązywali swoich sprzymierzeńców, aby im w potrzebie tyle żołnierza na swoim żołdzie dostarczali, ile oni mieli własnego. Czasem więcej nawet wyciągali. Wzajemna pomoc i obrona między sprzymierzonymi, istotnym obowiązkiem.

Imię sprzymierzonego i przyjaciela ludu Rzymskiego było tak uczciwe, iż się o nie królowie usilnie starać zwykli byli; chociaż w samej rzeczy takowy zaszczyt, prawdziwą był niewolą, która ich panowaniu Rzymian poddawała. Rzym hardy z zwycięstwa nieudzielał go, chyba w nagrodę za wielkie podłości, albo za wielkie zasługi. Tego się prawie wszędzie Rzymianie od początku państwa swego trzy-

mali, iż których orężem zdobyli, tych sobie sprzymierzeńcami i przyjaciółmi czynili. Senat posyłał z okazałością królom, i innym rządcom, których do towarzyszenia z sobą przyjmował, szatę bramowaną szkarlatem, *prætexta* krzesło z sioniowej kości, i takąż łaskę, ozdoby konsulow. Zrazu Rzymianie innych sprzymierzonych nie mieli prócz Włoskiego Narodu *Socii Italici*, między ktorými pierwsze miejsce trzymali, *Socii Latini*, albo *Socii nominis Latini*, i ci wielkie przywileje mieli. Później zwycięstwami obszerne się rozefzło to przyjmowanie. Byli przypuszczeni królowie i ludy obce *Socii Provinciales*, ktorých troiaki był rodzaj. Pierwsi i najznakomitsi byli ci, ktorzy sami związku i przyjaźni z Rzymem szukali, nigdy iego nieprzyjaciółmi nie będąc; i ci samego tylko żołnierza Rzymianom dostawali, żadney daniny nie płacąc. Drugi, ktorzy doświadczywszy raz mocy oręża Rzymskiego, sami się poddali: ci pewną też daninę do skarbu wnosili. Trzeci na koniec, ktorých oręż Rzymian do niemożności odporu przywiódł, i musieli przyjmować prawa od Rzymu, płacić mu daninę, którą na nich zwycięzca nałożył. W umowach z sprzymierzonymi

waro-

warowywali sobie Rzymianie: żeby sprzymierzeni, ani przyjaciół, ani nieprzyjaciół innych nie mieli, tylko tychże co i lud Rzymski; aby im pomoc w wojnach dawali dostarczając tyle żołnierza, ileby im wodzowie Rzymscy dawać wyznaczili, i to własnym słowarzystwem nakładem. Zwyczajnie równą dawali liczbę pułków, iaką Rzymianie na wojnę wyprawiali. Ci zaś z swojej strony opiekę i obronę sprzymierzonym przyrzekać byli zwykli, a to bez żadney płacy i nadgrody.

SPECULUM. Zwierciadło. Woda czysta naprzód podałaby myśl ludziom szukania zwierciadeł. Pierwsze ręką działyne były z kruszcza. Miedź, cyna i żelazo ciemno gładzone, na to użyte były. Niektóre z dwóch kruszców, miedzi i cyny zmieszane robiono. Później srebrne nad inne przekładano. Poetowie dawniej kładą zwierciadła między pierwszemi sprzętami gotowni białychgłów; Homer nie o zwierciadło nie wspomina w podobnej okoliczności. Zbytek późniejszych wieków wydał się w oprawach zwierciadeł: srebro, złoto, drogie kamienie szły na ozdobę tego narzędzia. Dawni barzo się w zwierciadłach kochali. Pełne ich były ściany w pokojach;

wykładano niemi misy do potraw, które nazywano *specillatae patinae*, kubki do napoju; na wyrażenie wielości obrazów, ktorę mnogosc zwierciadeł w domu i u stołów wydawała, Plinius użył tych słów, *populus imaginum*. Zdać się, iż zwierciadła ustarożytnych okrągłe, albo obłe były. A lubo naydawniejsze zwierciadła z kruszcza robiono, pewna jednak rzecz, iż szkło u nich znane było. Lecz niewiadomo, w ktorým czasie Grecy i Rzymianie zaczęli używać szkła na zwierciadła. To pewna z Pliniusza, iż z hut Sydońskich pierwsze zwierciadła szklane wyszły. Szkoda że ten pisarz niczego w szczególności nie ucy o robocie tych zwierciadeł.

SPOLIA. Łup z nieprzyjaciela. Zdobyć. W pierwszych czasach u Greków, po wzięciu obozu lub miasta, wodzowie nie dzielili łupów między żołnierzy; każdy trzymał, co dostał. Później gdy wojskom żołd naznaczony płacono, Lacedemonicykowie taki sposób w podziale zdobyczy ustanowiony mieli: składano wszystko w ręku podskarbników wojennych, ci do Lacedemonów oddawali. Tam jedną część oddawano bogom, drugą królowi, który na tej wyprawie hetmanił; trzecią żołnierzom

X

kto-

którzy się z męstwem znacznie okazali, ostatek wnoszono do skarbu pospolitego.

U Ateńczyków, cały łup dostawał się wodzowi, który nie sobie z niego niezachowując, rozrządzał nim, iak mu się podobało.

U Rzymian, dzielono żołnierzy zdobyczą dziwnie porządnie. Po zdobyciu obozu lub miasta, każdy żołnierz cokolwiek dostał, znosił do trybuna czyli pułkownika swoicy legii. Gdy wszystko w kupę złożono, i drożey płacącym rozprzedano było, pieniędzmi z przedaży zebranemi, trybun dzielił równo żołnierzy nie tylko tych co w potyczce się znajdowali, ale i zastawionych na straży obozu, chorych, lub na iaki podziałd i potrzebę wyprawionych. Dla zabezpieczenia wszelkiey nierówności, żołnierze idąc na wyprawę musieli przysięgać, iako nie zdobyczy nie utaią, ale wszystko do trybunow znieść.

Spolia opima: była to broń, którą wodz Rzymskiego wojska zdobył z nieprzyacielkiego hetmana swoją ręką zabitego: miecz, włócznia, szyszak, zbroia i tarcza były te oręża. I taką zdobyczą w Rzymie więcej ważono nad wszystkie tryumfy. Romulus, pierwszy tę broń zdobywszy z zabitego swoją ręką Akrona króla Ce-

ninczyków, ofiarował ją w kościele Jowiszowi Feretrijskiemu, rozkazując aby podobne łupy w tymże kościele na potom wieszano. Ta cześć rzadko się komu w dziejach Rzymskich zdarzyła. Warro powiada, iż nie tylko hetman, ale i inni wodzowie, i żołnierze prosili mogli poświęcać *spolia opima*.

SPONSALIA. Poślubiny, zaręczyny, od *spondeo* obciąg, poślubiam. U dawnych zaręczyny, to jest obietnica przyszłego małżeństwa, kilka dniami same wesele poprzedzały. Po umowach między rodzicami przyszłych małżonków uczynionych, następowało zezwolenie famych stron: i to powszechnie ugodzenie się wszystkich, było zaręczynami. Dość jednak często umowy, a iak u nas zowią intercyzę, pisano w księgi publiczne, i każda strona je pieczętowała. Zwyczajnie zaręczano w nocy albo o świcie. Dni mgliste i burzliwe za niebezpieczne uważano. Po tych obietnicach oblubienieć posłał oblubienicy podarunki, zwyczajnie z iakich sztuk złotych i srebrnych: po nich pierścien żelazny gładki, który ona na drugim palcu lewej ręki nosiła. Ten pierścien *pronubum* zwano. Można było zaręczyć córkę dzieścioletnią, ale niegodziło się przez

przez prawo za mąż ją wydawać przed dwonastą lat skończonemi.

STADIUM. To słowo Greckie znaczy plac gonitw szermierskich, i miarę drog. Plac gonitw zwyczajnie miał tylko około sto dwudziestu pięciu kroków geometrycznych. Masz o nim obszernie pod *Olimpici ludzi*.

Stadium. Miara drog, była dwoiakiey długości. Stadium wielkie, miało tyśiąc stop; małe, stop sześćset. I to mnieysze było więcej w używaniu u Greków: zwali je *Stadium Olympicum*, przeto że plac gonitw na igrzyskach Olimpijskich tej był długości. Nie można wiedzieć szerokości tego to staia, bo autorowie nie o niey nie mówią. Rzymianie przeięli *stadia*. Stadio Rzymskie miało długości dwadzieścia pięć kroków geometrycznych, to jest sześćset dwadzieścia pięć stop Rzymskich, bo Rzymska stopa mnieysza od Greckiey była.

STATER. Moneta Grecka złota trzymająca wagę dwóch drachm Attyckich, to jest sto ośmdziesiąt asów Holledejskich, iakich czerwony złoty dzisiejszy trzyma siedmdziesiąt dwa $\frac{40}{97}$. Stater wart był zatem na złoto dzisiejsze czerwonych złotych dwa i puł, jeżeli w statrach złoto było tyl-

ko tej czystości ktorey jest w czerwonych złotych Hollenderskich.

Znayduie się w Tucydidesie jedynym z naydawniejszych dzieiopisow Greckich, który żył wraz z Herodotem, złoto wspomniane pod imieniem stater. Mowi o nim pod rokiem piątym wojny Peloponezkiey, co wychodzi na rok Rzymu 327. przed Chrystusem 427.

Grecy zwali często tę monetę złotą imieniem miały w których było bite: i tak w Tucydidesie widzieć statery Focyejskie, od Focci miasta Greckiego, na brzegach Azji leżącego. Xenofon wspomina statery Cizyejskie od miasta *Cyzicus* leżącego na pułwyspie tegoż imienia w Azji.

Stater w pisarzach Greckich bez innego nazwiska znaczy stater wagi Atejskiey.

W Azji zwano *Stateres* od imion królów, pod stemplem których bite były. *Stateres Craesi* pod stemplem Krezusa króla Lidyi. *Darici*, te ktore pod stemplem królów Perskich bite były. Pierwsze złoto Perskie było tak nazwane od Daryusza I. przezwiskiem Histiapis. Ten Daryusz zaczął panować w roku Rzymu 233. Herodot wspomina monetę Perską złotą pod tym imieniem w roku Rzymu 275. a szóstym

panowania Xerksa syna Daryusza Hystaspas. Dać się widzieć z autorów, że złoto Perskie pod jakimkolwiek stemplem bite zwane było *Dariusus*. Toż samo pokazuje się z Xenofonta wspominającego o dzieściu tysięcy daryków. Dzieścię tysięcy daryków czyniły dwadzieścia pięć tysięcy czerwonych złotych dzisiejszych. Widzieć w Demostenesie że daryk miał kurs po dwadzieścia drachm.

Ztąd pokazuje się iaka była na ow czas proporcja między złotem a srebrą. Daryk trzymał dwie drachmy złota, za daryk ten dawano dwadzieścia drachm, których każda trzymała drachmę srebra. Za jedną drachmę złota dawano tedy dzieścię drachm srebra, co czyniło proporcją między temi kruszcami iak jeden do dzieścięciu. Daryk więc na monetę naszą trzymał wartość trzydziestu złotych.

Nazwisko złota *dariusus* utrzymywało się w Azji aż do upadku monarchii Perskiej. Na ten czas Macedończykowie wprowadzili do Azji złoto zwane *Philippus*.

Philippus bity pod stemplem Filipa oca Alexandra wielkiego, około roku Rzymu 400. po odkryciu gór złotych w Macedonii przy wsi zwanej *Crenides*, gdzie potem założył

miasto *Philippi*. Stateres pod stemplem tego króla trzymają jeszcze dzisiaj wagę sto siedmiu dzieściat ośm asów Hollenderskich.

Po opanowaniu Azji na Rzeczpospolitą Rzymską, stateres bite w miastach Azjatyckich zwane były ieszcze *Philippi*, nawet iuż za Cesarzów chociaż ich stemple nosiły.

STATUÆ. Statuy, posągi. Chcąc ludzie zachować pamięć dobrodziejstw, które od bóstwa odbierali, za znaki zewnętrznej dobroczynności i innych przymiotów boskich użyli posągów. Poźniej przez grubą błąd statuiom częściej bóstwa wyrządzać poczęli. Ztąd owa mnogość posągów w Grecji i w Rzymie wystawiona bogom, których przyjmowali. Wystawiano potem statuy i bohaterom, i prawodawcom, i innym ludziom znakomitym po śmierci, a czasem za ich życia. Kobiety, które iaką znaczną zasługę dla oyczyzny położyły, stawiały się tego zaszczytu uczestniczkami. Grecy poczęli potem wystawiać posągi ludziom umiętnością, i kunsztami znacznym, nawet szermierzom zwycięzcom na igrzyskach. Nikomu nie godziło się sobie samemu albo innemu własną swoją powagą statuy wystawiać. Trzeba było uchwały senatu albo ludu.

W Atenach i w Rzymie zwierze-
ność zlecała wykonanie
uchwały swoiey zawiadowcom
publicznych budynków, koszt
ze skarbu łożąc. Zaraz i mie-
scę, gdzie posąg miał być sta-
wiony wyznaczała. Wielka
za czasem urosła mnogość po-
sągów, po kościołach, ratu-
szach, placach publicznych,
przyziskach. Wystawione sta-
tuy obrzędnie poświęcano.
Palono im kadzidła, zapalano
koło nich światła.

Były i statuy haniebne na przestanie w potomność pamiętki zdrady albo innej zbrodni przeciw państwu. Kładziono je bez podstawy na ziemi, na obelgi powszechnie.

Nie było żadnego rozrządzenia stałego względem miary posągów. Zdać się iż wysokość trzech stóp długo zachowana była. Znajdowały się statuy wysokości przyrodzoney. Niekture zaś niezmierną wielkość miały, tak dalece że na żadnym warsztacie nie mogły być robione. Brano więc każdej części miarę stosując się do całości posągu, i do różnych rzemieślników je posyłało, z których potem w dobrym wymierze dzieło składowano.

Statuæ equestres. Statuy na wozach lub konno. Zwyczaj ich od Greków do Rzymian przetrwał. Rzadko jednak w Rzy-

mie ten zaszczyt dawany: gdyż od czasu kiedy w początkach Rzeczypospolitey statua takowa Cleli Rzymiance wystawiona była, aż do czasów Sylli podobnych posągów nie stawiano.

Glina i drzewo pierwszym materiałem posągów były. Robiono posągi, które z drzewa tożub miały, a twarz, ręce i nogi z marmuru; inne z drzewa złoczonego i malowanego z twarzą, rękami i nogami z sionowey kości. Największa zaś liczba posągów była z kamienia, marmuru, sionowey kości, złota i srebra.

Zwyczajnie stawiano je na słupach kamiennych z napisem przyczyny dla której je nakazano. Greckie statuy całe nagie, prócz bogini *Lucyny* całe okrytey. W Lacedemonie bogów i bogini w ubiorze żołnierskim stawiano: w Rzymie dawano im odzienie podług charakteru i stanu osób, a najczęściej odzienie żołnierskie.

STOICI. Filozofowie szkoły Zenona, tak nazwani od słowa Greckiego przyzisk znaczącego. Było to miejsce zamknięte całe w krotkach. Stoicy wystawiali się miłośnikami cnoty, ludźmi surowych obyczajów. Nigdy na igrzyska, widoki nie chodzili, mając to za rzecz nieprzyzwoitą

mądrymu. Naywyższą cztowięcą szczęśliwość zakładali na enocie; którą mając mówili, można się bez wszystkiego obeyść, można wytrzymać naywiększe męki, na śmierć poglądać iak na rzecz obojętną. Przeto ani zdrowia, sławy, majątku i tym podobnych korzyści nie kładli w liczbę dobrych rzeczy; ani choroby, hańby, bolu w liczbę złych i nieszczęść. Mędrce, iakiego oni wystawiali, mieli za stworzenie naydoskonalsze. Wszystkie występki za rowne poczytywali; utrzymywali, iż nie należało na tym stanować szczęśliwość cztowięcą, co mu iakkolwiek kto inny odiać może. Zbytnią ostrością swoją w pogardę wpadli. Za czasów Horacyusza, gdy na miasto wychodzili, zgraia dzieci za nich się uganiała, szydząc z nich, i swawolnie wyrывая im włosy z brody, którą starali się iak naydłuższą zapuszczać. Wiele ich nauk mądrych i do enoty wiodących było; ale też wiele błędów, wymysłów, i niepodobnych do wykonania prawideł w nie mieżali.

STIPENDIUM. Żołd, płaca żołnierza. W Grecyi zaraz żołnierz swoim kosztem służył. W Lacedemonie długo nie było skarbu publicznego. Poki wojny w kraiu Spartań-

skim, albo w bliskiey okolicy toczono, Rzeczpospolita dostawała woysku żywność, i suknie na rok. Był na to rozdawanie postanowiony ieden urzędnik. Do masęgo opatrzenia przydawał sobie żołnierz, czego z zdobyczy mógł dostać. Ale od Lysandra, który pierwszy zrobił skarb publiczny, i kiedy Spartanie w Azyi mniejszey wojować poczęli, bez wątpienia żołnierz płacę miał od Rzeczpospolitey. Niewiadoma icy kwota.

W Atenach, dopiero Perykles pierwszy, wojując daleko w Tracyi wprowadził płacę woyska. Wiemy że płaca dzienna maytkow była trzy obole, około dwunastu groszy nasyich, a lądowego żołnierza czterech obolow, konnego zaś drachma iedna, koło czterdziestu pięciu groszy. Nie wiadoma płaca urzędników woyskowych niższych, i czy wodzowie wyżsi brali co ze skarbu; zdaie się iż ze swego żożyli. Jako w Atenach sami bogaci podeymowali wszystkie Rzeczpospolitey ciężary, a ci na trzy klasy podług wielkości majątku podzieleni byli; kiedy trzeba było lądowe albo wodne woysko zebrać, naybogatsi nakłady zaraz czynili, a drudzy im potem podług części wydatku na siebie przypadający oddawali.

U Rzymian w początkach iako i w Grecyi żołnierz swym nakładem służył. Woyny na ten czas ani daleko, ani długo toczone nie były. Dopiero w roku od założenia Rzymu 350. senat z okoliczności oblężenia Weientow, które dzieścięć lat trwało, uchwalił, aby żołnierzom pewny stały żołd płacono, i dla dostarczenia wydatku włożono daninę na wszystkich obywatelów w miarę dochodów każdego. Płaca woyska Rzymskiego nie zawsze iednakowa była. Naprzód dawano piezemu trzy assy na dzień, na naszą monetę koło dziewięciu groszy. Denar Rzymski w ten czas szedł w dzieścięciu assach. Kiedy denar podwyższono do szesnastu assow, płaca żołnierska poszła do pięciu assow, nie rachując w to miary zboża, którą im codzień dawano. Odciągano im nieco od płacy na broń i namioty, a Polyb powiada że i na zboże. Konni także zaraz darmo służyli, konia tylko od Rzeczpospolitey brali; w iednym czasie płacić im zaczęto, w którym i piechocie. Naprzód brali we dwuynasob co pieśi, to iest sześć assow na dzień, nie rachując zboża które im dawano na nich, na sług ich, i ięczmienia na koni.

Zwyczaj żozdawania zboża na żołnierzy, a nie chleba,

był barzo dawny. Miara dziennego wyżywienia była Choenix, na naszą miarę blisko kwarta: też samą miarę dawano piechocie sprzymierzonych. Konny żołnierz brał dwa medymny Rzymskie (korzec Warszawski) na miesiąc, trzymał dwóch pocztowych. Miał dwa konie, iednego dla siebie, drugiego pod tołmoki, pod żywność, i obrok na dwa konie: brał siedm medymnow, poł trzecia korca Warszawskiego ięczmienia. Konny sprzymierzonego woyska, brał poł korca, i około pięć garncy zboża, bo tylko iednego miał pocztowego, iako i iednego konia, na którego brał ięczmień. Czasem we dwoie powiększano miary zboża, chcąc uczcić za iaki czyn dobry. Starszym woyskowym szło zboże i ięczmień podług stopni ich urzędów. Nie co dzień rozdawano im należytość w zbożu, ale na tydzień, czasem na dwie niedziele, albo też na miesiąc.

Zdaie się iż dla żołnierzy było rzeczą barzo zatrudniającą w ciągleniu i wyprawach nie brać chleba iuż gotowego, lecz ze zboża go dopiero czynić: ale żołnierz Rzymski zawsze był do tego wprawiony. Podzieleni na spólne kilku albo kilkunastu mieżkania *per contubernia*, dzielili między siebie

siebie robotę chleba. Procz tego nie tylko sam chleb z mąki robili, ale polewki, które bardzo lubili mięszając w nie foli i iaryzyn. Było to jedną częścią karności żołnierskiej u Rzymian, aby żołnierz sam koło chleba dla siebie robił: mieli za rozwiózłość przeciwnie postępowanie. Czasem zdarzało się że im gotowy chleb dawano, ale to w przypadkach nadzwyczajnych, i bardzo rzadko. Do zboża lub chleba dawano im też fol, iaryzyn, fer, a czasem stoninę. Na okrętach morskich żołnierze brali suchary.

Napoy zwyczajny żołnierza była woda sama. W długich drogach mięszali do wody trochę octu, dla ochłody. Przeto każdy żołnierz musiał mieć z sobą naczynie z octem. Ten napoy zwano *posca*. Wina im nie dawano, kupowali je sobie od przekupniow za woyskiem idących; i to ieszcze za rozwiózłość miano.

STOLA. Szata białychgłowy Rzymskich szlachetnych. Było to *tunica* z rękawami aż do stop długa, bramowana taśmami złotemi, albo purpurą, u dołu podszyta w koło. Na tę stołę brały płaszcz *Palla* zwany, także samym niewiastom właściwy.

SUPPLICATIO. Modlitwy, nabożeństwa publiczne

czynione do bogow. W Rzymie *supplicatio* z dwóch przyczyn bywała, na podziękowanie za dobre, i na odwołanie złego. Kiedy hetman Rzymski znaczne nad nieprzyjacielem zwycięstwo odniósł, większe miasto wziął, albo kray zdobył, posyłał do senatu listy ustrojone liściem laurowym, dając o swoim powodzeniu sprawę. Senat rzecz roztrząsawszy z zezwoleniem trybuna ludu stanowiął hetmanowi supplikacye, co sobie za wielką cześć wodzowie mieli. Ta uroczystość odbywała się zrazu iednego tylko dnia; później więcej dniznaczano. Supplikacye były obchody publiczne. Poczty dzieci wolno urodzonych, a oyca i matkę mających *patrimi* i *matrimi* szli na czele processyi z laurami w ręku, lub na głowie, śpiewając pieśni na dwa chory; za nimi urzędnicy Reczypospolitey, kapłani wszyscy w bieli. Niewiasty też strojno ubrane osobno orszak czyniły. Przychodzili do kościołow wyższych bogow *majorum gentium*, których statuy na łożkach położone były, albo stojące na ostarzach; kadzenia im z dziękami czyniono.

Podobne nabożeństwo odprawowali Rzymianie, gdy w trwodze iakiego nieszczęścia zostawali. Modlitwy, dary, ofia-

ofiary użyte były, na odwołanie powietrza, głodu, suszy. Ofiary na uproszenie deszczu zwali *aquilitia*. W tym razie ieszcze mieli zwyczaj toczyć ieden kamień, do którego mniemali naznaczenie boże być przywiązane, który leżał blisko kościoła Marfowego, zwali ten kamień *Manalem lapidem*, od *manare* ciec, że rozumieli iż miał moc ściągania deszczow.

SURPLICIUM. Kara za zbrodnie. Prawie powszechny był u grekow i u Rzymian zwyczaj, iż przed człowiekiem skazanym na publiczną karę, szedł woźny wywołujący przyczynę kary. Czasem sam winowayca to czynił.

Lacedemończykowie dwa gatunki kary bolesney mieli. Smaganie, i powrozem duszenie. Wszystkich winowaycow wtręcali do więzienia, kładąc im kajdany na szyję i na ręce. Ten zwyczaj w starożytności był powszechny; ale skoro winowayca na śmierć skazany został, rozkazywano go. Mieli go za ofiarę mającą paść sprawiedliwości, nad którą już prawo do nich nie należało. Na smaganie skazywali obywatelów nadto otyłych, poczytując to za dowód lenistwa, gnuśności i bojaźliwego serca, kazali im procz tego w zimie nago chodzić po publicznym

rynku, i wołać, iż słuszno są ukarani. Teyże karze podlegali, którzy przeciw uszanowaniu ku zwierzchności wykroczyli albo się podłości iakiey dopuścili.

Duszenie winowaycy iedyny był sposób u nich karania śmiercią. Wykonywali tę karę w naygłębszym mieyscu więzienia w nocy, i zaraz ciała zmarłych grzebali, nie wystawiając ich na widok.

Ale u obywatelów Sparty nigdy kara śmierci tak straszna nie była, iako kara hańby. Znaczono hańbą bojaźliwych i zbiegow, odejmując im pałasz, i rozkazując im pokazywać się na rynku publicznym z tarczą i z brodą na poś ogoloną; odbierano im także żonę, i innemu dawano; ogłaszano ich za niemogących utrzymać żadney godności, żadnego urzędu: wolno było każdemu bić ich, gdziekolwiek ich spotkał; nikt z nimi nie chciał iść, mięszkać: nie mogli bywać na igrzyskach i widowiskach.

Dzieci się w szkołach uczący, smaganem karani byli zwłaszcza za nieuszanowanie starców i przełożonych; kiedy zaś na zapytania nie odpowiadali, albo nie lakonicznie, to jest krotko i zwięźło odpowiadali, musieli za pokutę grzyć

sobie wielki palec przez godzinę lub więcej.

U Greków i u Rzymian zarówno krzyż albo szubienica była najpospolitsza kara. Wieszano zwyczajnie winowayców niewolników, albo z nayliczszego gminu. Przed obwieszeniem smagano ich biczami uzbroionymi na końcu kościami ze zwierząt, albo gąskami ołowianymi. Plutarch powiada, złoczyńcy sami sobie krzyż nosili. Przybijano ich goździami, albo przywiązywano sznurami. Przybijano często napis nad obwieszonym wyrażający przyczynę kary, a czasem ten napis na samym złoczyńcy kładziono. Ciała ich strzeżone były, żeby ie kto niepogrzebał. Wieszali też złoczyńców na drzewach, czasem na dwóch, czasem na jednym, albo za jedną nogę przywiązując ciężar do szyi, albo na dwóch rękach. Drzewo ich miano za oddane bogom piekielnym, nikt go ścinać, nikt palić nie mógł. Wieszania też powrozem był zwyczaj u Rzymian.

Furca był rodzaj szubienicy, albo focha raczey, którą wkładano na kark złoczyńcy, a tym czasem go smagano. Ta męka czasem się na tym kończyła, czasem życia pozbawiała. *Furcifer* zwano tego, co taką szubienicę nosił: a często tego słowa, chcąc ostatnią ko-

go pogardę oznaczyć, używano.

Equuleus. Było to narzędzie, którego kształt i ułożenie dobrze wiadome nie jest. Mniemają iż coś podobnego do konia było, iak imię oznacza. Przywiązywano do niego winowaycę, i smagano biczami i niedzwiadkami.

Do tortur drabiny *scalæ Gemoniæ* używane też były, na ktorey przywiązanego biczowano, i członki mu wykręcano, potem zamordowanych ciała w Tyber wrzucano.

Zwyczaj ucinania głowy toporem jest barzo dawny, iako okazuje noszenie przed krolmi, a potem przed urzędnikami Rzeczypospolitey w Rzymie toporow. Zdać się iż Rzymianie wbiłali na pał, ze słow w których o tym namienia Seneka.

W Atenach i w Rzymie zdrayców Rzeczypospolitey rzucano, w Atenach w iamię głęboką Barathrum, a w Rzymie z skały Tarpeyckiey.

Truciznę winowaycom zadawać było rzeczą u starożytności zwyczajną.

Jeszeze barzo pospolita kara u dawnych była, wydawać złoczyńców na pożarcie dzikiemu zwierzu na amfiteatrach: co dwójakim sposobem czynili, albo rozkazując się im pisać z bestyami, i w ten czas broń

broń im dawali; albo bez obroiny na pożarcia wystawiając.

Skazywano winowayców na kopanie kruszców i kamieni. Były i inne kary, od których wyliczenia, i wielość i niepożyteczność uwalnia.

Jako u Rzymian oycoboyców karano, masz pod *Parri-cidium*.

SYCOPHANTA. To słowo z Greckiego znaczy właściwie

tęgo, który donosi kradnącego figi. Pochodzi zaś ztąd: iż było w Atenach prawo zakazujące wynosić owoce fig za miasto, i drzew figowych z prowincyi Attyckiey; ale wielu na złe tego prawa używało, donosząc i skarżąc bez braku i fałszywo. Ztąd poszło wzięcie nazwiska tego, do znaczenia oszusta, potwarce, zwodziciela.

T.

T. Litery Łacinnicy czasem za d iako w *set*, *aput* &c. czasem za s. iako w *pultare* używali.

T. w napisach za *Titus*, *Titius*, *Tullius*, *tantum*, *terra*, *tibi*, *ter*, *testamentum*, *titulus*, *terminus*, *triarius*, *tribunus*, *turma*, *tutor*, i pochodzące. T. przed imieniem żołnierza znaczy *superstes*, a TH. albo O. *mortuus*. TAR. *Tarquinius*. TB. D. F. *Tibi dulcissimo filio*. TB. PL. *Tribunus Plebis*. TB. albo TI. albo TIB. *Tiberius*. THR. *Thrax*. TIT. *Titulus*. TM. *Terminus* albo *Termæ*. TR. PQ. *Tribunitia potestas*. TRA. *Trajanus*. TUL. *Tullus* albo *Tullius*. TRV. *Trium-*

vir. TT. QTS. *Titus Quintus*.

T. w liczbie znaczy sto sześćdziesiąt, a z linią na wierzchu sto sześćdziesiąt tysięcy. U Greków T. z kreską obok na gorze waży trzysta, a gdy kreska jest na dole, trzykroć sto tysięcy.

TALENTUM. Była waga u Greków, która się dzieliła na sześć części zwanych, *Mna* albo *Mina*; *Mina* dzieliła się na sto części zwane *Drachma*, co dawało na *Talentum* 60. Minas albo 6000. Drachm.

Grecy ważyli srebro, złoto, &c. i rachowali summy pieniężne na te wagi. W rachunkach Greckich *Talentum* znaczy 6000. Drachm monety; *Mina* zna-

znaczy sto Drachm monety; *Drachma* znaczy monetę srebrną, która najdawniej trzymała Drachmę (wagę) srebra czystego, albo prawie czystego; Drachma dzieliła się na sześć części zwane *Obolus*. Grecy pospolicie rachowali na Talenta Minas i Drachmy Ateńskie.

Dać się wiedzieć w Liwiuszu (Dec. 4. lib. 8.) że Talentum Ateńskie trzymało 80. *pondo* (funtów) wagi Rzymskiej.

Na wagę Kolonicką, na którą biłą monetę w Warszawie, Mina Ateńska trzymała grzywnę jedną, łotów czternaście; Talentum Ateńskie trzymało grzywnę 112½. Zgrzywny Kolonickiej srebra czystego biłą w Warszawie 80. Zł. Pol.

Na monetę, Drachma Ateńska warta była złoty jeden grosz piętnaście polskich; Talentum Ateńskie Złotych 9000.

Waga Ateńska równa była z wagą Egipską. Talentum używane było w Egipcie na pomorzu Afrykańskim, w krajach Azyatyckich i u Greków w Europie, nie wszędzie przecięż jednakowe. Pollux Autor Grecki, który pisał pod Antoninami około roku Chrystusa 180. wyrachował różne te wagi na wagę Ateńską.

W komedjach Łacińskich Plauta i Terencyusza wzmiankuje się *Talentum magnum*. Przez to *Talentum magnum*

rozumieć można *Talentum Egeineum*. Jako Drachma tak i Talentum Egeineykie były większe od Ateńskich. Na Drachmę Egeineyską trzeba było dzieścię obolow monety Ateńskiej, iakich szło tylko sześć na Drachmę Ateńską, a na Talentum Egeineykie trzeba było sto *Min*, albo dzieścię tysięcy Drachm Ateńskich, iakich szło tylko sześć tysięcy na Talentum Ateńskie. Według Polluxa Ateńczykowie nie chcieli zwać Drachmy Egeineykiej imieniem tej wyspy, ale zwali ją Drachma wielką.

Na naszą monetę Talentum w tych czasach, kiedy Grecy bili monetę z srebra czystego, albo prawie czystego, i kiedy Drachma Ateńska warta była złoty jeden grosz piętnaście naszych, Talentum Egeineykie albo Talentum magnum, na które rachowano dzieścię tysięcy Drachm Ateńskich, warte było piętnaście tysięcy złotych polskich. Ale zda się że w wieku Rzymu szóstym kiedy pisali Plautus i Terentius, Grecy bili monetę ze srebra do którego mieszały miedź.

Talentum złota wagi Ateńskiey było sześćdziesiąt min Attyckich, a mina ważyła sto Drachm, Talent więc złota ważył sześć tysięcy Drachm Attyckich. Chcąc wycenić tę masę metallu na monetę złotą tak

tak wychodzi: Stater Attycki trzymał wagę dwóch Drahm Attyckich; trzeba więc było pięćdziesiąt Staterow na jedną minę złota, a trzy tysiące Staterow na Talent złota. Stater trzymał wagę około połtrzecia czerwonego złotego. Trzy tysiące Staterow które czyniły jeden Talent złota, warte były siedm tysięcy pięćset czerwonych złotych, w tym rozumieniu że złoto równe było w Staterach iakie jest w czerwonych złotych.

TAUROGOLIUM. Obrządek ofiary i oczyszczenia kapłana. Ofiarowano byka Cererze iż ona ucierać woły do pracy nauczyła. Co się w ten sposób działo. Wykopywano iamię, w którą się spuszczał kapłan wyższy; tę iamię przykrywano deskami podziurawionemi. Ofiarnicy byka zabijali, a krew przez dziury spływała na kapłana, który nią sobie oczy, nos, język nacierał mając to za oczyszczenie. Co dwadzieścia lat ten oczyszczenia obrządek powtarzano.

TAXIARCHA. W Atenach wódz rządzący piechotą.

TEMPLUM. To imię u Łacinników naprzód znaczyło plac iaki, potem w obrządkach i wieśczech Augurów tę część nieba, którą oni wyznaczali swoją łaską. Masz o tym pod Augur. Później wzięte

było do znaczenia placow mu-rem otoczonych, i na cześć bogów poświęconych. Między tym słowem *templum* a *aedes sacra* ta u Rzymian różnica zachodziła: iż lubo *templum* znaczyło miejsce czci bożkiej oddane, ale mowiło się o tych miejscach, które od Augurów poświęcone nie były. Tu się mowi o kościołach powszechnie.

Dawni poganie mięszkający po lasach, innych kościołom prócz samych lasów, gajów, nie znali; a że się zwyczajnie tam w nocy schodzili, a zatem światło palić musieli; nazywali *luci* takowe miejsca.

Grecy, zdaje się iż zawsze jeden kształt kościołom zachowali, to jest czworogrannie; Rzymskie iedne okrągłe, drugie czworogranniste były. Gdy senat albo urząd iaki uchwalił wystawienie kościoła, trzeba było zezwolenia ludu, trzeba było aby Augurowie miejsce wyznaczili. W tym wyznaczeniu zapatrywali się na przy-mioty i sprawy bożstw swoich.

Gdy już Augurowie uczynili swoje wrożby, kreslili zaraz miejsce bałwochwalni, i pierwszy iey kamień z obrządkami zakładali. W Rzymie Westalki w towarzystwie chłopiąt i dziewcząt małych rodzice, skrapiali to miejsce wodą, której na to trojakiemu gatunkowi używali.

używali. Oczyszczenie odprawiało się przy ofierze byka i krowy; a tym czasem najwyższy kapłan wzywał bogów, którym się kościół poświęcał.

Zrazu w Atenach i w Rzymie to sprawowanie do najwyższych Rzeczypospolitey urzędników należało. U Rzymian do tego wszystkiego trzeba było zezwolenia Trybuna pospolstwa. Dzień poświęcenia kościoła był dniem uroczystości, i wesela publicznego. Odprawiający ten obrządek kładł rękę na podwoie, i mówiąc przy najwyższym kapłanie, którego wielkim głosem wzywał, modlitwy wyznaczone, i to się zwało *inauguratio*.

Podług różnych bostw, którym stawiano kościoły, różny w nich stawiania sposób chowano. Bałwochwalnie Jowisza piorunującego, słońca, nieba, iężyca powinny były być nie pokryte. Toż w gatunku architektury uważano. Porządek Dorycki prosty i gruby, zachowany był dla bostw wojennych; Koryncki jako kształtniejszy i miłszy, dla Wenery, Flory, Prozerpiny; Joniński średni między tamtymi dla Junony, Diany, Bachusa. Znać było po kształcie budowy, bożka lub boginię kościoła.

Przed kościołem samo miejsce zawsze z najokazalszych wybrane, okazywało

wspaniałość. Wielkie kościoły zwyczajnie składały się z trzech części. Przyśłonek czynił facyatę: wprowadzały wewnątrz wspaniałość; po dwóch stronach szły kolumny w kolumnach w ieden lub dwa rzędy, równej z kościołem wysokości. Sam środek kościoła po grecku *naos*, u łacinników *cella*. Nie we wszystkich bałwochwalniach te części znajdowały się, ale taka była Jowisza Olimpijskiego w Atenach, tak Jowisza Kapitolińskiego w Rzymie i innych wielu. Okien nie było, światło przez drzwi albo przez wierzch, kiedy kościół był bez pokrycia, wchodziło. Drzwi zwyczajnie ku zachodowi, a posługi bogów ku drzwiom obrocone były, żeby wchodzący mieli twarz ku wschodowi. Wkoło bożka lub bogini mieścił się świątynia, *penetrals*, *adytum sacrum*, dokąd nie wolno było gminowi wchodzić. Bałwan zwyczajnie był postawiony w framudze w samej głębi kościoła. Pospolicie w znaczniejszych bożyszczach trzy ołtarze były. Pierwszy przy nogach bałwana, bardzo wysoki i przeto nazwany *altare*, na nim palono kadzidła, i lano rzeczy ciekłe na ofiarę. Drugi w innej jakiej części kościoła, na tym bito zwierzęta na ofiary. Trzeci noszony,

na

na którym przenosili różne dary i poświęcone naczynia.

We środku kościoła różnie podług upodobania krajowego był ozdóbiony. U Greków malowania, rzeźby różne, wielkich czynów pamiątki, stroiły bożyszcza. Niezliczone dary, złoto, srebro, spiże, marmury drogie, wszędzie widać było. Bożków obrazy, owe to bezwstydnym namiętności powaby i skutki, pomieszczone były z wyrazami dobroci i innych przymiotów bostwa, oraz chwalebnych dzieł ludzkich. Wyłączyć trzeba Lacedemończyków, którzy w tym przekonaniu iż wspaniałość kościołów odrywa myśl od nabożeństwa, proste tylko bez bogactw i ozdób bałwochwalnie mieli.

Rzymianie i w tej mierze naśladowcy Grecyi, a najbardziej Aten prześladali się w swoich bożyszczach. Między inne ozdoby dawni zawieszali swoje dary, zbroje bohaterów, zdobycz z nieprzyjaciół, wszystkie narzędzia sztuki i rzemiosła; pełne ich były sklepienia, ściany, słupy. *Donarium* był to skarbiec, w którym słały naczynia ofiarne, dary przynoszono składano. Niezmierne bogactwa zamykały w sobie kościoły pogan. Ow Jowisza Olimpijskiego miał posąg tego bożka ze złota lany cały, okry-

ty drogiemi kamieniami. Delicki kościół wiadomo z historyi iak niewymowne skarby z darów królów i narodów miał w sobie. Posąg Jowisza Kapitolińskiego siedzący, wielkości przyrodzonej, był także cały z złota lanego. Ten kościół także w niezmierne sprzęty drogie i dary krolewskie był bogaty. Na kościołach często napisy kładziono, które wyrażały poświęcenie i imiona bogów którzy się w nim znajdowali. Bo chociaż jednemu tylko bożstwu poświęcano kościół, chyba żeby iakie nierozdzielne były, iako to Kastor i Pollux; umieszczano jednak w nich statuy wielu bożków. Wielkie starożytni poganie względem swoich kościołów uszanowanie mieli. Nie wolno było plunąć, ani nosa utrząść; często w nie na kolanach wchodziło. W kłękach i trwogach pospolitych, niewiaśły zwłaszcza padały na ziemię i łzy lejąc, zamyślały kościół swymi włosami; ale kiedy po modlitwach i ofiarach nie otrzymywali ich skutku, lud wpadał w niecierpliwość, często tak daleko, że ślał bogów, i kamienie na kościoły miotał.

Rzymianie zrazu mało kościołów mieli, bez żadnego posągu bożków. Romulus dwa wystawił: Jowiszowi, i

Ja-

Janusowi, który tenże sam był co i Marsa. Ten zawsze był otwarty pod czas wojny, a zamknięty podczas pokoju. Numa pierwszy drzwi do niego dał i zamknął. Od tego czasu aż do Augusta Cezarza, raz tylko był zamknięty. Późniejszych czasów gdy z podbicia krajów rozszerzyła się ich zabobonność, tak wielka liczba była kościołów, iż ich autorowie rachują na pięćset. Toż samo było u Greków; wystawiali nawet nieznanemu bóstwu kościoły.

TERMINALIA. Święta. To słowo pochodzi od *terminus* granica, kres. Na cześć bożka Terminus, bożka granic. Odprawowane były te święta w Rzymie ostatniego dnia Lutego. Grecy znali także bożka granic, którego zwali *Diaorion*, Rzymianie *Jovem Terminalem*, *Terminum*. Numa postanowił te święta dla zabezpieczenia kłotni o granice. Kazał aby wszędzie stawiano znaki oddziały dobr; ogłaszając iż gdyby kto ważył się ruszać albo odmieniać te znaki, głowa tego miała być oddana na ofiarę bogom piekielnym, i każdy wolno go mógł zabić. Ta uroczystość odprawiała się w polu. Nie ofiarowano nic żyjącego, bo miano za świętokradztwo skrwawić granice i ich bożka. Później, atoli za-

bito swinię i barana. Ludzie wiejscy w wielkiej gromadzie zbierali się na obchodzenie tego święta, które się na tańcach i biesiadach kończyło.

TESSERÆ MILITARES. Hasło żołnierskie w Grecyi, u Rzymian równie był ten zwyczaj. W wojsku Rzymskim z dziesięciu rot obierano jednego żołnierza *Tesserarius* z tej przyczyny tak zwanego, który ku zachodowi słońca przychodził do Trybuna czyli pułkownika straż wojska mającego na ow czas, odbierał od niego małą tabliczkę, na której z rozkazu wodza napisane było hasło w jednym słowie lub więcej, na przykład na potyczce pod Filippami, Cezar i Antonius dali za hasło słowo *Apollo*. Procz tego na teyże tabliczce pisano iaki rozkaz do wojska. Hasłowy powróciwszy do swojej rot, dawał tabliczkę w przytomności świadków setnikowi przełożonemu nad tą rotą. Ten zaś drugiemu, i tak było po wszystkich, aż się do Trybuna powróciła.

TESTAMENTUM. Testament. Ostatnia wola w rozrządzeniu dobr. Od naydawniejszej starożytności testamenta w używaniu były, a prawa im zawsze pewne warunki i obrządki przepisywały.

W La-

W Lacedemonie po Likurgu nie było testamentów; bo każdy obywatel mając część ziemi od Rzpltey sobie wyznaczoną nie mógł nią rozrządzać. W Atenach, białogłowy i młodsi od dwudziestu lat, iako jeszcze nie wpisani w księgę obywateli, nie mieli mocy czynienia testamentów. Wszystkim innym obywatelom wolno było dobra swoje komu chceć zapisać; byle dowiedli że nie w niewoli się urodzili, że przy zdrowym rozumie zostawali, że synów z prawego łoża nie mieli; bo niegodziło się wydziedziczać syna, chyba dla ważnych barzo przyczyn, dla których powinien był ogłosić przez publicznego woźnego, iż odbiera dziedzictwo synowi. Względem córek, prawo pozwalało rodzicom dać swoje dobra komukolwiek z obywateli pod obowiązkiem ożenienia się z córką. Mąż mógł postanawiać dziedziczką dobr swoich żonę pod warunkami iakieby mu się podobały. Małutki tych, którzy bez testamentu umierali, *ab intestato* albo którzy nie mieli dzieci z prawego łoża, ani krewnych, szły na skarb Rzeczypospolitey.

Podług jednego prawa dwunastu tablic sam tylko obywatel, gospodarz domu, mógł i zapisywać testamentem, i dziedziczyć z tego zapisu dobra.

Syn zatym niewyzwolony nie miał tego przywileju. Trzy kładziono rodzaje testamentu. Testamenta czynione jawnie w zgromadzeniu ludu, który na ten koniec dwa razy do roku zwoływano; seym ten zwał się *Comitia Calata*. Drugie testamenta żołnierskie, które czynili idący na wojnę w obecności współtowarzyszów, *testamenta in procinctu*; (być gotowym do potyczki, wyrządzali łacinnicy *in procinctu esse*) ten zwyczaj pochodził ztąd iż żołnierz, który wszedł w ręce nieprzyjaciela, nie mógł testamentu robić. Trzeciego rodzaju testament zwał się *testamentum per aes et libram*. Rozrządzający swym majątkiem oddawał go drugiemu sposobem niby sprzedaży, która zmyślona tylko była, w przytomności pięciu świadków, wszystkich obywateli Rzymskich; szofy trzymał w ręku szatę i dla tego nazywano go *libripens*; siodmy był dziedzic, umniemany kupiec dziedzictwa *emptor familiae*.

TESTUDO. To słowo wiele ma znaczeń. Narzędzie muzyczne opisane jest pod *Lyra*.

TESTUDO. Szopa wojenna. Machina wojenna z drzewa używana przy oblężeniu od Greków i Rzymian. Składała się z wielkiego, a mocnego

Y

wią-

wiązania. Wyfokości miała dwanaście stop; podstawa była czworograniasta, a każda strona miała dwadzieścia pięć stop. Dach zwyczajnie pokryty był ziemią miękką i wilgotną, a czasem skorami świeżemi przyprawionemi przeciw ogniu. Ten ciężar toczył się na kółkach niskich i pełnych. Nazywano ją *testudo* od żółwiey skorupy; iż ci, którzy się w niej kryli, od pocisków i ognia, które na nich miotano; byli bezpieczniemi jak żółw w skorupie. Ta szopa służyła oblegającym przy załpowaniu rowów, i przy biciu w mury lub ich podkopywaniu. Wielu rozumiejąc, iż machina od Cezara użyta w dobywaniu miasta, *Musculus* zwana, była *testudo* bardzo niska i bardzo długa.

Jeszcze był inny rodzaj *testudinis* u Greków i u Rzymian, które osobliwie do wstępowania na mury używano. Żołnierze zbierali się w kupki pod mury, mocno się ściśnięci, i przykrywając się z góry swoimi tarczami. Pierwsi najbliżsi murów stali prosto, drudzy trochę nachyleni, trzeci kłęczeli. Tak się zaś tarczami okryli, iż się robił dach mocny i tęgi, że go żadne rzeczy od obłożonych rzucane złać ani żołnierzom szkodzić nie mogły. Po tym dachu pochyłym kazano innym żołnierzom

wstępować. Ci znowu osłaniali się tarczami podobnie, i tak wyrównali wyfokości murów. Na ten czas robotnikami rozprzedzali obleżonych chcących się na murach bronić. Czasem tego sposobu szycowania i w otwartym polu używano, ochraniając się od pocisków nieprzyjaciela. Dion powiada, że Rzymianie tak mocne te dachy robili, że nie tylko ludzie, ale i konie chodząc po nich mogły.

THARGELION. Miesiąc Ateński, tak nazwany od świąt *Thargelia* ustanowionych na cześć Bóstwa, które także *Thargelios* zwali, i na cześć księżycy. Święta dzikie i okrutne, w które na ofiarę zabijano dwóch męszczyn, a według drugich jednego męszczynę i jedną białogłową. *Thargelion* wychodzi na nasz kwiecień.

THEATRUM. Znacze u dawnych całe to zamknięcie, w którym i aktorowie grają komedye, tragedye i tym podobne sztuki; i patrzący się znajdują. Thespis pierwszy na udawanie swoich dramatów grubych na ten czas i bez sztuki, użył teatru przenieszonego. Eschines sławił go grutownie, i dał ozdoby przyzwoite swoim poematom. Pierwsze teatrum w Atenach z tarcie było; ale gdy się raz przez wielki ciężar

ciężar zawaliło, Ateńczycy już mocno lubiący widoki, wystawili jedno z kamienia. I to było początkiem przepysznych teatralnych gmachów po wszystkich miastach Greckich, wyjąwszy Lacedemon, z kąd widoki prawami Likurga wywołane były.

Grecy taki kształt dawali teatrom swoim, jaki był szrodek kościołów. Teatra były z jednego końca okrągłe w połę cirkulu, z drugiego kwadratowe. W tamtym siedzieli patrzący w amfiteatrum, jedni niżej, drudzy wyżej. Drugi koniec kwadratowy był dla aktorów i dla widoku. Rzymianie w tym wszystkim nasładowali Greków.

Teatrum Greckie i Rzymskie składało się z trzech znaczniejszych części, pod które mi się inne zawierały. Pierwsza część dla aktorów *scena*; druga dla patrzących, szeregulnie *Theatrum* nazwana; trzecia *Orchestra*, która u Greków należała do kuglarzów i taneczników; w Rzymie zaś służyła za miejsce siedzenia konsułów, najwyższych kapłanów, i panien Węstałskich. Orchestra była placem siedzenia między aktorami i ludem patrzącym.

Opasanie teatrow składało się zawsze ze dwóch lub trzech rzędów krozganków jednych

nad drugimi, tyleż mając wschodów. Wnścia do orchestra prosto były z jednego przysionku, równie jako i na inne piętra ławek, które do ścian przypierały wewnątrz teatru. Najwyższy rząd krozganków był nazwany *summa cavea*. Tam siedziały białogłowy pod pokryciem; bo inni patrzący byli pod otwartym powierzem; i wszystkie widoki odprawowały się bez dachu.

Wschody na których lud siadał albo stawał zaczynały się od posadzki najwyższego krozganku, i szły aż do orchestra. Więcej o częściach teatru, iako wschodach; wnściach; przedziałach wschodów i innych masz pod amfiteatrum. Słuchający byli zbyt daleko od sceny: potrzeżono zatem że głos nie mógł wystarczać. Użyto więc różnych sposobów do pomozienia głosowi. Pod wschodami teatru były małe komorki; w te stawiano naczyńia miedziane wszystkiej tonow głosu ludzkiego, a nawet i instrumentów muzycznych. W rozłożeniu tych naczyń uważano wymiar harmoniczny. Naczynia były na kształt dzwonów; niedotykaly się murów. Otwory w tych izbach szły spodem na każde piętro wschodów, przez które to otwory głos przechodził. I w tym się

teatrum Greckie od Rzymskiego różniło.

Miejsca dla patrzących podług stopnia i godności stanów, urzędów, często podług zasług w Rzeczypospolitej, tak w Grecyi iak w Rzymie naznaczone były. Białe głowy od mężczyzn dopiero za Augusta oddzielone były: które się w karności obywateli zachować chciały, na wiele widoków niechodziły. A do tego nie wolno było iść na teatrum żonie bez pozwolenia męża; inaczej wdawała się w niebezpieczeństwo rozwodu.

Orchestra z Greckiego słowa, które tańcować znaczy, była to druga część teatru u dawnych. Miała połowę diametru całego budynku, a we dwie szerokości tej części, którą właściwie teatrum zwano. U Greków pięć stopniami niższa była od sceny, tam miejsce było śpiewaków i muzykantów, oraz tych aktorów, którzy między aktami tragedyi lub komedyi, albo po nich skończonych grali. U Rzymian podłoga orchestry, dziejącą stopami niższa była od teatru, i szła z pochyła ku scenie żeby senatorowie tam siedzący jedni za drugimi, wszyscy wygodnie widzieć mogli. W Grecyi orchestra większa być musiała niż w Rzymie, gdyż u tamtych służyła

muzyce i aktorom niższym: a w Rzymie scena większa niż w Grecyi, gdyż się na niej i muzycy i tancerzy mieścili.

Scena znowu, tak u Greków iako u Rzymian dzieliła się na trzy części. Pierwsza i najważniejsza nazywała się właściwie *scena*, w niej facjata i ściany ozdobione były w różne kształty, zastawiano ją oponą, ale w tym była różnica od naszego używania, iż odstawiając scenę spuszczała oponę, co zwano *premiera aulæa*, a zastawiając, podnosiła ją, *tollere aulæa*. Druga część sceny u Greków *proscenion* albo *logoion*, po łacinie *proscenium* i *pulpitum*, był to wielki plac otwarty, gdzie aktorowie mówili i udawali. Te ozdoby ukazywały w podobieństwie place publiczne, pałace z kolumnami i statkami, kiedy grano tragedję; kiedy komedję, ulice i domy prywatne; kiedy satyrę, drzewa, skały, chaty wiejskie. Trzecia część sceny, było wyścieście za sceną dane, *postscenium*. Tam się aktorowie stroili, tam złożone były maszyny i narzędzia teatralne, które się sprawiały i używały z wielkim kosztem.

Nakład na widoki w Atenach szedł ze skarbu publicznego, i częstokroć pieniądze na sprawy pospolite, na wojny wyznaczone obracano na te

rozry-

rozrywki. W Rzymie zwyczajnie sprawowane były widoki kosztem urzędników, którzy przez to ziednywali sobie wziętość i sprzyjanie ludu. Ze teatru procz najwyższego przyzwoiku i sceny nie pokryte były, gdy deszcz albo burza nadeszła pod czas widowisk, lud się schroniał do przyzwoików zewnętrznych. Czasem dla ochrony od upału słonecznego rozciągano nad patrzącymi opony, te w czasie zbytku były barzo drogie. Za Cesarzów wymysł i miękkość do tego szła, iż mistrzynie robiono w statkach rozstawionych w koło na trzecim kroganku upusty, z których wody pachniące na siedzących ściekały.

Co do stroju teatralnego, naprzód ponieważ Grecy wiele gatunków mieli swoich widoków, rozmaite zatym były na nich używane stroje, rozmaite także dla muzyków i tancerzyków.

Za starej komedyi, ubioru osobnego nie było. Używano pospolitego, który się tylko różnił podług stanu osób udawanych przez aktorów. Ale gdy poetom zakazano tykać osoby, powymyślano śmieszne i dziwackie stroje, równie co do kształtu iako do koloru.

W tragediach, dawano osobom postawę olbrzymią. Wy-

pychali sobie aktorowie brzuch, i pierś; co nie mogło być ukryte, i do jakiegoś kształtu ułożone, tylko przez długie barzo suknie. Pochodziło to z mniemania, że bohaterowie dawni większego nad zwyczajny ludzi późniejszych wzrostu byli. Obuwie w tragediach było, *cothurnus*, obuwie zwyczajne królom, wodom i urzędnikom Grecyi od Sofoklesa na teatrum wprowadzone. Podeszew u obuwi tego była znacznie wysoka, do podeszwy przyszyty był rzemień, który przechodził po za wielki palec, ztąd na dwa paski się rozchodząc, opłatał podeszew, a potem gołę w różne kształty. W Rzymie dawano koturn pannon młodemu w dzień ich zamężcia, żeby się wyższe wydawały. Stroje na satyryczne widowiska były najdziwniejszy. Ubierano aktorów, iak satyry, fauny, cyklopy, centaury, i inne dziwotwory wyrabiane w myśl poetów.

Muzycy i tancerzy mieli szaty długie, co się zdać podług sposobu, którym sobie dziś tańce wyobrażamy, nie zgadzać z tancerstwem.

Rzymianie trzy rodzaje komedyi mieli im samym własne, od Greków różne. *Fogata*, *Prætextata*, *Tabernaria*. Nie można inaczej o strojach ich sądzić, tylko z tych naz-

zwisk. *Toga. Prætexta. Taberna*, garkuchnia; zatym stroy ludzi w garkuchniach służących w tych ostatnich używany. (Obacz pod *Comœdia*) Obuwie w komedjach używane było te, które *focus* zwano. Obuwie niskie i lekkie na które często inne ieszcz brano.

Znaczniejszy teatru od swoich założycielow imiona brały. *Teatrum Scauri*, który był zięciem Sylli, inne wspaniałością i przepychem celowało. Było w nim kolumn trzysta sześćdziesiąt we trzy rzędy, iedne nad drugiem. Pierwszy był marmurowych, drugi kryształowych szklanych, trzeci pozłacanych: po między kolumnami stały spiżowe statuy. Co świadczy Plinius.

THEOXENIA. Święta Greckie na cześć wszystkich bogow.

THERMÆ. To słowo z Greckiego znaczy cieplice, łaźnie ciepłe. U Łacinnikow *Thermæ* to były co *palestræ* u Grekow. Były to barzo obfizerne i pylzne budowy czworograniaste, albo podługowate, ozdobione przyłionkami i krozgankami, pod któremi można się było w każdą porę przechodzić. Zwyczajnie pełno tam było kramow różnego drogiego i misternego towaru. Procz łazien tak ciepłych iak żużnych i obfizernych barzo,

w których znaydowały się piękne i wielkie wanny marmurowe, były w termach mieysca naznaczone na ćwiczenia sił ciała, i nawet dowcipu i rozumu. Filozofowie na dawanie swoich nauk i na rozmowy, poetowie na czytanie od siebie złożonych wierszy, malarze i snicerze na wystawianie dzieł swoich, zbierać się zwykli byli. Plac otwarty służył młodzi, do pasowania, biegania i gry różnych. Niewolnicy i niewolnice wygodę łazien i ochłodostwa mieysca pilnowali. Obfierzność terminow musiała być wielka: gdyż różne ćwiczenia po wielu mieyscach przedtem rozłożone, tam wszystkie były zebrane. Ammian ie nazwał *Lavacra ad modum provinciarium*. Dopiero na schyłku Rzęczyppolitey terminy wystawiać zaczęto, a Cesarze i panowie od których one nazwiska brały na osmdziesiąt ich nabudowali, gdzie wspaniałość i wytworność wysilać się zdawała.

THERMOPOLIUM. Dom szynkowny, gdzie chodzili pić wodę ciepłą czasem z winem i miodem miedzianą, który to napoy barzo lubili dawni.

THESMOPHORIA. Święta corocznie w Atenach odprawiane na cześć Cerery, którą za wynalezicielkę i prawodawczynię żniwa poczytywano.

Pięć

Pięć dni trwały w mieście ich Pyanepfion. Białogłowy przygotowywały się do tego święta przez dni trzy zachowując powściągliwość, a w dzień przed samym świętem surowy post chowując. Nic nieprzyzstoynego się nie działo w tę uroczystość, co nie było zwyczajno w świętach pogańskich.

TIBIA. Surma, piszczałka, flet, narzędzie muzyczne najdawniejsze. Używali go starożytni, a mianowicie Grecy i Rzymianie na wszelkich uroczystościach, świętach, obrządkach, widowiskach. *Tibia* imię poszło stąd, iż pierwsze piszczałki były z piszczela kości goleniowej, *tibia*, albo że do tej kości podobne były. Zwyczajnie z drzewa ie robiono. Te które zwano *avena*, naprzód z dźbła owianego od pasterzow używane. Inne zwane *fistula*. Często te nazwiska iedno za drugie się biorą.

W początkach piszczałka była barzo prosto robiona. Trzy tylko lub cztery dziurki miała. Później ozdobiona bywała mosiądzem, srebrzem, złotem. Pomnożono daley dziurki we fletach, ale to się ma rozumieć o fletach pojedynczych, które Grecy *Aulos* zwali, na których iak teraz dwoma rękami grano, bo inne flety *zygos* po-

dwoyne spoione, ieden tylko monistuczek, a dwie rurki miały, te o trzech dziurkach każda były i grano na nich razem na każdej rurce iedną ręką. Prawa pierwszy głos trzymała, druga zaś lewa wtorewała tamtey. *Tibiae dextræ & sinistræ*: to podług Warrona. Donat powiada przeciwnie, że prawa mało dziurek miała, i niski głos dawała, lewa zaś o więcey dziurek głos wysoki, a zatym prawa wtorewała lewey. Na tych tylko fletach grano na komedjach, i kiedy w nich użyte były podwoyne piszczałki, mowiono komedya grana *tibiis imparibus*, albo co na iedno wychodzi *tibiis dextris & sinistris*; kiedy zaś same prawe, albo same lewe grały, co się często zdarzało, mowiono: *tibiis paribus dextris*, albo *tibiis paribus sinistris*. Piszczałki nierowne to iest prawe i lewe zwano też frygijskimi, *tibia phrygia*. Piszczałki prawe Lidyjskimi, *Lydia*; piszczałki lewe, *sarrana*, albo tyryjskie zwane były. Dzieliły się ieszcz flety dawne, na długie, szrednie i krotkie; proste i krzywe. Piszczałki bożka Pan, były z wielu rurek złożone: dawali ie w wierszach, malowaniach i innych wyobrażeniach dawni Panowi, Sylwanowi i Satyrom.

Y 4

TOGA.

TOGA. Szata wierzchnia Rzymka. Zdawna toga była szatą znaczniejszych tak mężczyzn jako białychgłow, którzy nie wolno było nosić osobom z pospólstwa. Później się powzięciną wszystkim obywatelom nie tylko w Rzymie, ale i w miastach municypalnych. Ze właściwa była Rzymianom, przeto zwano ich *togati*, *gens togata*. Toga była suknią wełniana, szeroka i długa, z przodu otwarta jak płaszcz figurę poś cirkulu miała. Różnica bogactw i dostojenstw obywatelów wydawała się w cienkości i szerokości togi, uboższych togę zwano *toga arcta*, wąska.

Dawni Rzymianie nosili ją spuszczoną aż do ziemi. Dopiero August, pierwszy dla wygody w chodzeniu podział ją, że tylko trochę niżej kolan dochodziła. Przypinali ją na lewym ramieniu, i jedną pośę zarzucali na ramię, tak żeby zawsze prawa ręka wolna była. Do tego, ponieważ Rzymianie w mieście prawie zawsze chodzili z głową odkrytą; od stońca lub deszczu zwykli byli zasłaniać się poś tej szaty, którą odsłaniali, gdy spotkawszy kogo chcieli mu się pokłonić.

Chociaż toga micyką i pod czas pokoju używaną szatą była, atoli dawni Rzymianie nosili ją czasem i na wojnie.

W ten czas opasywali nią białym węzłem łącząc; z kąd poszło słowo *improcinctu*, znaczące gotowego do potyczki. Był i drugi noszenia togi sposób: czasem nie chcąc się ścisnąć tuniką mieli tylko nakształt fartucha na przodzie, brali na to samą togę, której poś na lewe ramię zarzucona aż na grzbiet zachodząc, służyła do opasania, zostawiając prawą rękę gołą: ten obyczaj noszenia zwali *cinctus Gabinus*. Tak się odziewali pretorowie i konsulowie w sprawowaniu urzędów swoich.

Gabinii dawny lud Łaciński, gdy ich napadł nieprzyjaciel w czasie, kiedy ofiary czynili w szatach długich, natychmiast przeciw niemu wyszli, śpiesznie zakafując w ten sposób szaty swoje.

Rzymianie składali togę białą w smutku i nieczęściu publicznym, a brali czarną, albo popielatą ciemną, *toga pulla*. Oskarżony też i pozwany o jakiś występki, brał taką żółtą szatę szpetną i podartą dla wzbudzenia litości; co Livius nazywa *vestem mutare*. Toga biała, gładka bez ozdób i tkania *toga pura, libera vestis*. Taką dawano młodzianom, gdy składali dziecienną szatę *prætextam* i gatkę złotą *bullam*, w roku siedemnastym wieku. Zwano ją także *toga virilis*;

virilis; biorących tę szatę *Tyrones*; sam ten obrządek *Tyronium*. Togi takiej białej gładkiej najwięcej używali obywatele Rzymscy. Konsulowie, pretorowie, wodzowie tryumfujący mieli togę w różne kolory, tkaną złotem, *toga picta*. Zwano ją *toga palmata*, kiedy wyszywanie wyrażało palmy, a jak inni mówią, kiedy miara ozdób szeroka była na pięć Rzymką. Rzymianie zdejmowali togi we święta Saturnusowe, a czasem idąc na widowiska. Odziewano w togi ciała obywatelów zmarłych do pogrzebu.

TRABEA. Szata w pewnych uroczystościach, rozmaita podług różnicy osób. Kapłani nosili purpurę mięszaną z drugim kolorem mniej świetnym. *Trabea* rycerskiego stanu ludzi, którą tylko pod czas popisów nosili, była dna koloru białego, przez które szły pasy niby belki tkane purpurowe, ztąd poszło nazwisko tej szaty *trabea*, belka. Podług Dioniziusza z Halikarnassu *trabea* nie różniła się od togi, ieno cienkością materyi i że trochę krotka była.

TRAGOEDIA. Pantomadramatyczne, które wprowadza na teatr sprawę znaczną osobą wysokiego stanu, częstokroć mającą koniec smutny. To słowo pochodzi od dwóch

słów Greckich *tragos*, kozieł, i *ode* pieśń. Przeto iż podług Horacyusza w nagrodę pociechy za najlepszą pieśń na cześć Bachusa najpierw dawano kozła: inni mniemają, że to była skora kozłowa winem napojona. Początek więc tragedyi jest od czi Bachusa w czasie winobrania. Do tego nigdy teatralnych igrzysk nie dawano, tylko w święta tegoż bożka. Za świadectwem Horacyusza, Thespis pierwszy na teatr wprowadził osobę udającą i mówiącą. Powieści tey scenicznej osoby *episodia* zwano. Wkrótce z takowego udawania złożono samą tragedią, a chor tylko przydatkiem był i służył do dawania rad i poufałych przestroż, i pociechy znaczniejszym w tragedyi osobom. Pierwszy także Thespis aktorom swoim twarz lagrem smarował; potym im dał maskarki z liści pewnych, późniejszy z płotna. Solon począł tragedye za przeciwne dobrym obyczajom, nie pozwolił onych grać Thespisowi w Atenach. Obieżdzał więc z niemi po miasteczkach Attyckich, dla łatwości i mniejszego kosztu używając za teatr wozu którym jeździł.

Po śmierci Solona, tragedia acz gruba i bez żadnego kształtu, przyięta do Aten i kosztownie utrzymywana. Odmia-

ny które już w niej poczynił był Thespis, dały łatwość Eschylewemu do robienia większych. Przydał zaraz drugą osobę, wprowadził spólną dwóch rozmowę, iedną ze dwóch osobę za pierwszą i znaczniejszą wyznaczył, dał im maski podobniejszy do twarzy, szatę z długim ogonem, i obuwie okazałe *cothurnus*. Moma z kuglarzkiej i szyderskiej stała się poważną. Chor który sam zrazu tragedją był, zatrzymał w swoim układzie, częścią iako chor spiewaniem przerwę aktów wypełniający, częścią iako osobę wchodzącą w akcję.

Z tych początków tragedia u Greków do wielkiej doskonałości doszła. Najwięcej ją Sophocles i Euripides wykształcili i wynieśli. Od Eschyla już trzeba było aby tragedia nie tylko wprowadzała znaczne osoby bohaterów lub królów, ale żeby toczyła się około iakiego wielkiego nieszczęścia, i bądź szczęśliwym, bądź smutnym końcem rozwiązywała się przystoją. Tragedya powinna była wzbudzać trwogę i litość.

Tragedya nie była znana Rzymianom aż około roku 514. to jest w sto sześćdziesiąt lat po Sofoklu i Eurypidesie. Zrazu przedstawiano na domaczeniu Greckich. Livius An-

dronicus pierwszy złożył tragedye naśladować w nich Sofokla. Pacuvius przykładem Liviusza zachęcony, znakomitym się w pisaniu tragedyi uczynił, osobliwsze pochwały odbierał, choć roboty jego nie miały ani kształtnego składu, ani mowy delikatnej. Akcius współczesny jego lepsze i składniejszy dawał tragedye. Zasmakowanie Rzymian w poetach Greckich sprawiło iż za czasu Cezara i Azyniusza Poliona wyborne w Rzymie tragedye były. Quintilian sławi niektóre. Szkoda że ie czas zatracił, mało nam tylko Seneki filozofa nauczyciela Neronowego dochowałszy. Nie jest pewna czyli w tragedye Rzymskie chor wchodził, tym co u Greków sposobem. Komedyje go nie miały; ale dla dogodzenia przyuczonym do muzyki i tańców w widowiskach Rzymianom, każda sztuka teatralna miała swoją muzykę; która to przed zaczęciem przegrywała, to wierszom mówionym wtórowała, to razem z tańcami służyła do przerwy między aktami.

TRIBUNUS. Wieloracy byli u Rzymian Tribuniowie. Jedni urzędnicy w Rzeczypospolitej, inni wodzowie w wojtku.

TRIBUNUS PLEBIS. Tribuniowie gminni, obrońcy po-

spółstwa, tak zwani iż powinni byli bronić państwo przeciw potęgze szlachty. Pierwszy raz lud obrał tych urzędników, gdy się przeciw patrycyuszom obruszywszy skupił na górę świętą w Rzymie. Nie zgadzając się pisarze około imion i liczby pierwszych trybunów, iedni dwóch, drudzy pięciu liczą. To pewna, iż senat chcąc spokojność przywrócić, zezwolił na tę nowość, która z początku zdawała się niczym mu niebezpiecznym nie grozić. To obranie działo się roku 260. od założenia Rzymu, na zgromadzeniu ludu przez centurye, *Comitiis Centuriatis*. We trzydzieści sześć lat, liczba ich do dziesięciu pomnożyła się. Lud się u senatu o to domagał. Senat nie zbraiał się zezwolić na domaganie ludu, upatrując w większej trybunów liczbie, większą rozdzielenia ich między sobą łatwość, to przez niektórych do senatu przywiązanie, i mniejszą do rozruchów skłonność, to podobno przez zazdrość i zysków szczególnych żądzę.

W lat 282. trybunowie otrzymali w sposobie obrania odmianę. Dotąd na sejmach przez kurye lub centurye obierani, wymogli, aby sejm przez tribus miał to prawo. A to z przyczyny, iż sejmy przez ce-

chy (*tribus*) nie potrzebowały obrządku brania wieńczeb, iako to być było powinno na innych sejmach. Augurowie zaś zawsze z patrycyuszów brania, umieli wrozenia swego użyć na stronę szlachty. Jeżeli lud dnia sejmu nie obrał ieszcze wszystkich trybunów, ci którzy obrani byli, mieli moc przybierać sobie w liczbie z prawa przepisaney współurzędników, a lud powinien był ich za trybunów równie uznawać. Sposób ten przybierania zwał się *cooptatio*. Ta ustawa zniesiona potem była prawem Treboniusza, które nakazywało trybunowi przełożonemu na sejmie, poty obierania nie zamykać, poki wszystkich dziesięciu trybunów nie stanęło.

Zrazu trybunowie ani mieysca w senacie, ani władzy sądowej nie mieli. Nie wchodziłi do senatu chyba przyzwani od konsulów dla spraw tyczących się państwa. Żadnych znaków zwierzchnich dostojenstwa nie było im pozwolono. Jeden sługa mieyski *viator* zwany, za niemi chodził. Cała ich powaga, cała władza na tym była, iż się mogli sprzeciwić uchwałom senatu, które sądzili być szkodliwemi wolności państwa, przez to słowo *veto* nie pozwalam, kładąc go na końcu uchwały podanej; albo

albo też przyiąć ją przez przydanie litery T. *Tribuni*. Powaga ich zamykała się w murach Rzymu, a naywięcej w przeciągu mili w okolicę. I żeby pospolstwo zawsze przytomnych obrońców miało, niewolno im było oddalać się z miasta przez dzień cały, wyiąwszy *Ferias Latinas*. Dla tey samey przyczyny powinny były drzwi domow ich być zawsze dzień i noc otwarte.

Nie długo się trybunowie w tym umiarkowaniu i w granicach pierwszego powołania swego zatrzymali. Wzmogła się ich władza niezmiernie. Oni pod pozorem ubeścieczenia wolności pospolstwa, wymogli to, iż im było dane prawo składania seymow, pozwolili sobie równać się naywyższym urzędnikom Rzeczypospolitey, nad to rozszerzać nad niemi władzę sądową, skazywać na winy dyktatorów po skończeniu dyktatury, pociągając konsulow do oddawania sprawy przed ludem i przez zbytnią moc sobie przywłaszczoną nawet ich do więzienia wśladzać.

Trybunowie w wielkim barzo poważeniu i użanowaniu zostawali w Rzymie. Ofoby ich święte i nienaruszone były. Dla tego do nazwiska trybuni przydawano *sacrofancti*. Z samych tylko plebejow

na tę godność wzięci być mogli; chyba żeby patrycyusz który przez przypodobienie wszedł w plebejuszowską familią, albo że przez przybranie *cooptatio* za trybuna był wzięty: którego to przypadku jeden tylko w dziejach Rzymskich przykład znajdujemy. Władza trybunow większa lub mniejsza trwała w Rzeczypospolitey Rzymskiej aż do Augusta Cesarza, któremu ją lud oddał.

TRIBUNI MILITUM. Trybunowie woyskowi. Urząd Rzymski mający ten sam udział spraw i tę powagę co i konsulowie. Trybunowie pospolstwa chcąc przymusić patrycyuszow do przypuszczenia na konsularstwo spolnie z sobą plebejuszow, zataowali obranie konsulow, i przywiedli lud do obrania na ich miejsca sześciu trybunow woyskowych. Zgromadzono seym przez century, na którym trzech tylko tych urzędnikow stanęło, a obranie padło na samych patrycyuszow. Ale ci musieli sami we trzy miesiące złożyć ten urząd, z przyczyny, iak mowiono, że na zgromadzeniu na którym obranemi byli, nie zachowano obrządkow wieńczących. To się zdarzyło roku Rzymu 309. i w ten czas konsulow przywrociono. Mianowani oni byli przez *Interregem*.

W kilka

W kilka lat potym mimo opierania się senatu, musiano się wrocić do trybunow woyskowych; obrano ich czterech: ta liczba zachowana była aż do obłożenia Weientow, na które wzięto ich ośmiu, a według niektórych sześciu. Liczba tych urzędnikow, których część była z plebejuszow, podług różnych okoliczności się odmieniała. Urząd ten trwał od pierwszego ustanowienia swego lat około sześćdziesiąt. Po których konsulowie powroceni trwali aż do dyktatury Juliusza Cezara, który ich z Rzeząpospolitą zniszczył.

TRIBUNUS Legionis. Mniejszy wodzowie, niby pułkownicy w legiach Rzymskich, do których gospodarstwo legii należało. Dwudziestu czterech było takich trybunow, po sześciu na każdą legię; gdyż przez długi czas w Rzymie tylko cztery legie miano, po dwie pod jednym konsulem. Ci trybunowie nie z osobna w wyznaczony legii rząd mieli, ale koleją po dwa miesiące dowodzili. Zrazu konsulowie ich mianowali, potym sam lud obierał ich do szesnastu, tak iż każdy z konsulow po ośmiu pod sobą ich miał. Czaśm lud prawo mianowania trybunow w potkach zostawiał różądkowi konsulow, i pretorow. Brani byli trybunowie z patry-

cyuszow i plebejuszow. Czternastu z nich powinni byli w służbie woiennej już przebyć lat pięć, a inni dziesięć.

TRIBUNUS AERARII. Podskarbi. Ci trybunowie na straż skarbu pospolitego od Romulusa postanowieni trwali aż do wypędzenia krolow. W ten czas na ich miejsce ustanowiono *quaestores*, wielkich Podskarbi. Trybuni zostali niższemi niby kassyerami, których powinność była kwestorom woennym wydawać pieniądze. Znaczne w Rzymie tych to trybunow zgromadzenie było i przez liczbę i przez bogactwa ich.

TRIBUNUS CELERUM. Był to rotmistrz albo pułkownik, od Romulusa ustanowiony za przełożonego nad trzystą młodemi iędziami, których ten krol z każdego pokolenia, urodzeniem, majątkiem i pięknymi przymiotami znakomitych wybrał na straż obojy swoiey.

TRIBUNAL. To imię znaczy stolicę sędziowską, i ma początek od stolicy wyniesionej, na ktorej trybunowie pospolstwa w Rzymie sądy swoje odprawowali. Wzięte iest to imię później za każde zgromadzenie sędziow. Trybunały różne były w Grecyi i w Rzymie, sędziowie w Grecyi *Bydosi* zwani, rozeznawali spra-

sprawy i skargi między młode-
mi ludźmi. Sędziów pięciu by-
ło, a publiczny rynek miey-
scem ich sądu. Urzędnicy *Nemophylaci*, stróżowie praw, w
wielkim u Lacedemonow po-
ważeniu zostawali. Oni ro-
związali wątpliwości w pra-
wach i mieli władzę podawać
lub odrzucać podane praw-
odmiany. Sędziowie *Armosti-
noi* z ustanowienia swego po-
winni byli czuwać około spra-
wowania się białychgłów, wszy-
stkie sprawy do tego się stosu-
jące szły do ich trybunału.
Wizycy ci sędziowie obierani
byli na zgromadzeniu ludu
przez okrzyki, podług zwy-
czaju Lacedemonjskiego.

Ateńczykowie rozmaite mie-
li mniejsze trybunały: bo o
większych iako to o Arcopagu,
o radzie pięciuset senatorów
na swoim mieyscu. Liczono
między innemi dzieścię, z kto-
rych cztery były dla spraw kry-
minalnych, sześć dla cywil-
nych. Po większej części te
trybunały zwano od mieysc, w
których się sądziły. Podług
Eljana, Ateńczykowie pierwsi
w Grecyi ustanowili prawnym
układ w sprawach prywatnych
obywatelów na obronę ich od
przemocy możniejszych. Obie-
rano sędziów na zgromadze-
niach ludu, albo przez losy,
albo przez podnoszenie ręki,
albo przez kreski większą lic-

bą. Podług praw Solona fami-
li majątniejsi do sąstwa wzywani
być mogli. Ustawa była aby
mieli już lat trzydzieści, aby
byli dzieetni, albo czynili obie-
tnicę żenienia się, jeśli ieszcze
w bezżeństwie zostawali.

Obranie sędziów odprawo-
wało się w kościele Tezeusza,
pod dozorem urzędników na-
zwanych *Thestmotetes*. Obrani
powinni byli stawiać się przed
innym urzędem *Logistae* zwa-
nym. Ci w przytomności Ar-
chontów przy dwóch świad-
kach prawem oznaczonych,
czynili wybadywania, iak się
sprawowali względem rodzi-
ców lub ich mieysce zastępują-
cych; czyli nosili oręż na
obronę Rzeczypospolitej przez
czas ustawami przepisany, czy-
li chowali nabożeństwo krajo-
we, czy mieli majątek z pra-
wem wymierzony. Dostojność
sędziowska była wielce powa-
żana. Obelga sędziom wyrzą-
dzona, albo zamięszanie w
sprawowaniu ich urzędu czy-
nione, było występkiem zrazu
śmiercią karanym; lecz po-
źniej tę karę w grzywny za-
mieniono. Przy trybunałach
byli pisarze, przy każdym po
trzech, którzy pewny udział
sprawowania swego mieli.

U Rzymian *Tribunal* było
także mieysce wyniesione, na
którym sędzia z krzesła *Curu-
lis* rozstrządał sprawy. Romu-
lus

lus na to obrał mieysce odkry-
te i iawne, na którym sędzia
głośno i w oczach ludu wyrok
swoy dawał. Wiele było w
Rzymie trybunałów: naysta-
wniejszy pretorski; i chociaź
nie było pewnego mieysca wy-
znaczonego na sądy, pretor
zwyczajnie iednak zasiadał na
placu publicznym. Krzesło
iego *Sella Curulis*, stało na
mieyscu wyniesionym nad in-
nych sędziów niżej siedzących
na ławach *subsellia* zwanych.
Zwyczajnie dawano zamknię-
cie niby kratkami żelaznemi
lub drewnianemi, oddziela-
jące sędziów od ludu przytomne-
go; które po łacinie zwano
Canceli.

Razem odprawowały się są-
dy po wielu mieyscach, na co
były powysławiane wspaniałe
budowy *Basilicae* otaczane
przyśionkami. W te tylko dni,
które u Rzymian były *dies
fasti*, sądy składać można
było.

Sądy centumwiorów znako-
mitsze od innych były. O nich
masz pod *Centumviri*.

W każdym trybunale był
ieden z sędziów, który wię-
kszą nad innych miał powagę
i władzę, z tym wszystkim po-
dległ pretorowi. Ten się na-
zywał *Judex quaestionis* niby
inkwizytor zastępował pretora
gdzie zabawy lub dostojność
iego być mu nie pozwalały.

Skoro ten *Judex quaestionis*
zasiadł, patronowie zaraz sta-
wali.

Czasem wielu patronów wie-
dneij sprawie mówiło, nie tyl-
ko wielu do stawiania w iednej
sprawie używano, ale bywa-
ło że po części sprawy kaźde-
mu z osobna zlecano. Czasem
im dopuszczano tak długo mo-
wić iak chcieli: niekiedy czas
określano: i na to sędziowie
przed sobą klepsydre mieli.
Kiedy mowy swoje z obydwóch
stron patronowie skończyli,
pretor, albo na mieyscu iego
zasiadający, dawał kaźdemu z
sędziów po trzy tabliczki. Na
iednej litera A. znaczyło *absol-
vo*: wolnym czynię, ogłaszam;
na drugiej C. *condemno*, win-
nym uznać, skazać; na trze-
ciej N. L. *non liquet*, rzecz
nie iest iasna. Po rozdaniu ta-
bliczek, sędziowie dla nara-
dzenia się w sprawie namowy
mieli: co zwano *consilium*.
Po tym kaźdy wrzucał tabli-
czkę iedną w skrzynkę: pretor
ie wyimował, liczył, i dekret
wydawał podług większej ich
liczby.

Słowa zwyczajne wyroków
sędziowskich były, gdy nie
winnym pozwanego uznawano:
non videtur fecisse, zdaie się
że tego nie uczynił; gdy win-
nym się pokazał; *videtur fe-
cisse*, zdaie się iż to uczynił,
non jure videtur fecisse, zdaie
się

się że nieprawdliwie zrobił; kiedy dłuższego objaśnienia chciano, *amplius cognoscendum*, albo samo słowo *amplius*, z kąd poszło *ampliare*, *amplificatio*. Obacz *Amplificatio*.

Rzymianie przez tę uwagę, iż wiadomość człowieka omyłce podlega, nie chcieli aby pretor lub inny sędzia mówił w swym dekrete: uczynił ten człowiek takowy występki; ale zdaie się iż uczynił. Pretor po tych słowach zwyczajnie przyłączał wyznaczenie kary.

TRIBUNAL CASTRENSE. Było w obozach miejsce wyższe na siedm lub ośm stop darninę wyłożone, z którego hetman sądził żołnierzy, i mawiał do woyska; z tego miejsca wychodziły wojenne rozkazy, i inne rozrządzenia wojska. Nie sam hetman u Greków i u Rzymian rozstrządał wszystkie sprawy żołnierskie. Trybunał ich składał się z rady wojskowej, w którą starši wodzowie i senatorowie w obozie się znajdujący wchodziłi: tych zdania zasięgał hetman, gdy szło o warunki z nieprzyjacielem, o przerwę wojny, i tym podobne sprawy; a z większej liczby głosów stanowił, *ex consilii decreto*.

Ze woyska Greckie i Rzymskie nie były zbyt liczne, a do tego żołnierze ciż sami byli co

obywatele, z któremi zwierchność znosiła w czasie pokoju lub wojny zamysły publiczne, przeto barzo w zwyczaj u nich było, iż hetmani stanowiący na wyższym mieyscu w obozie lub w polu mawiali do woyska, albo chcąc na początku wyczerpnąć ich gotowość i zdanie, albo do męstwa i dzieł walecznych zachęcając. Zapewne nie mogli oni być od wyższych sztychani, ale dośwy mieli dać wyrozumieć, co mówili starszyźnie wojskowej, którzy drugim udzielali co sztychali. Czasem w polu gdy wojsko w szyku stało, hetman obieżdżał na koniu pułki, i kilka słowami mówił do każdego. Niekiedy dośwy mieli starszych wojskowych urzędników do siebie wezwawszy wykładac im myśli swoje, które przez tych dochodziły innych żołnierzy.

TRIBUS. U Greków i Rzymian trybus, cech, była to pewna liczba obywateli, których na różne części dzielono. Cekrops fundator i pierwszy król Aten podzielił naprzód na cztery części, czyli cechy lud cały, z których pierwszy był żołnierski, drugi rzemieślniczy, trzeci rolniczy, czwarty pasterski. Kalistenes pomnożył liczbę cechów aż do dziesięciu, które ponazywał od dziesięciu bohaterów nazwanych *Eponymii*.
Byli

Byli to ci z pierwszych królów i wodzów, którym Atenicy przez wdzięczność wystawili posągi. Potym każdy cech podzielił na dziesięć kuryi, pod każdą kuryą znówu byli *pagi*. Chciał aby każda część miała swego starzego. Starši cechów *Epoetae* po Łacinie *Curatores* zwani, starši nad każdą kuryą *Præfetti* po Grecku *Phratrarchi*, a nad każdą kuryi dzielnicą *demarchi*. Dla uniknienia zazdrości między cechami, co rok losy ciągniono, który cech pierwsze miejsce na seymach otrzymywać miał.

U Rzymian nazwano z początku *tribus*, pewną liczbę obywateli, którą Romulus podzielił na trzy części, od tej liczby trzech pochodzi nazwisko *tribus*. Te trzy cechy były podzielone podług różnicy trzech narodów składających lud Rzymski. Nazwano je *Ramenses* albo *Ramnes*, *Tatenses* albo *Sabinici* czykowic, *Luceres* albo *Tuszkowie*. Zrazu ieden cech miał tylko w sobie tysiąc ludzi piechoty, z kąd jest słowo *miles*; i sto jezdźców; ten poczet nazwany był *centuria equitum*. Każdy cech potym podzielony był na dziesięć kuryi po sto ludzi. Chociaż te trzy cechy iednym ludem były, iednak zawsze osobno iedna od drugiej

żyły nie mieszając się aż do Serviusza Tulliusza, któremu Dyonizyusz z Halikarnassu przypisuje nowy podział cechów. pomnożenie ludu w Rzymie, było temu królowi pobudką, że przytłumiwszy dawne trzy cechy, których imiona zostały przy cechach iazdy, nowe cztery ustanowił, które ponazywał od czterech dzielnic Rzymu tymże cechom wyznaczonych. Cztery były cechy mieyskie *Urbanæ tribus* to jest *suburana* albo *suburbana*; *esquilina*, *collina*, *palatina*. Pierwszy z tych osiadał górę *celius mons* i dolinę w okolicy ku wschodowi; drugi całą górę *Esquilij*ską; trzeci górę *Quirinalis* i *Viminalis*; czwarty górę *Palatijn*ską albo pałacową *Capitolium* i rynek Rzymski. Potym okolicę czyli Powiat Rzymski podzielił na siedmnaście części, a mieszkańców wiejskich na tyleż cechów pod imieniem *tribus rusticae*, cechy wiejskie. Zrazu imiona ich były od mieysc, później nazwały się od familii Rzymskich: pięć tylko dawne nazwiska zatrzymały.

Zrazu cechy mieyskie za godniejsze były miane: ale gdy je cenforowie roku 589. upodlili przez przypuszczenie do nich naybliższego gminu i wyzwoleńców, w tedy patrycyuszowie i najmniejsze familie

przechodzić poczęły do cechów wiejskich. Coraz większa ludność Rzymu i nowych Włoskich krajów podbić sprawiło, że dawna cechów liczba pomnożona była do trzydziestu pięciu, z których się lud Rzymski zawsze składał, poki stała Rzeczpospolita. W każdym cechu były księgi, w które rodzących się i zmarłych wpisywano. Co pięć lat cenfrowie popis czynili cechów, każdego obywatela albo w dawnym cechu utrzymując, albo do niższego strącając na karę za jaką sprawę nieuczciwą, albo też do wyższego wynosząc w nagrodę zasłużoną.

TRIENS. Pieniądz Rzymski miedziany, czyniący trzecią część asa Rzymskiego. Odmiana waloru jego szła za odmianą waloru asa. Obacz *As* w przydatku na końcu. Było także naczynie do napoju, trzymało cztery *cyathos*.

TRIGONUM. Narzędzie muzyczne u Greków, trzygłaste, wielce podobne do arfy, spod był z iednego rogu, bok na przeciw temu rogowi leżący służył za szponkę do kółkow stronowych, a wzdłuż drugiego boku szły strony, których większa liczba była niż u liry, która siedm albo ośm stron tylko miała. Dawni grywali na tym instrumencie

palcami z obydwóch stron białą w strony.

TRIUMPHANTES. Ci, którzy odbierali zaszczyt tryumfu, o którym w następującym artykule. Sami najwyżsi wodzowie u Greków i Rzymian mogli dochodzić tej chwały. Wyłączyć potrzeba Lacedemonczyków, u których tryumf nie był w zwyczaj. U nich kiedy hetman odebrał zwycięstwo z wielkim krwią nieprzyacielskiej wylaniem, wtedy ofiarował bogom tylko koguta: po zwycięstwie zaś bez wielkiej rzezi otrzymującym, byka na ofiarę zabijał. Więc oni poważali zyski wniennę mądrością wodza, niż frogością oręża nabyte. Ateńczykowie pozwalali honoru tryumfu najwyższym wodzom swoim, kiedy na lądowej lub morskiej potyczce zabili hetmana nieprzyacielskiego, albo kiedy go zupełnie zbili i do poddania się z wojskiem przywiedli.

U Rzymian nieodbierali tego zaszczytu, tylko ci wodzowie którzy z najwyższą władzą, *cum imperio*, hetmanili, i pod których imieniem wojnę prowadzono. Tacy zwyczajnie byli dyktatorowie, konsulowie, pretorowie. Pretor nie mógł się w ten czas o tryumf starać, gdy konsul był na wojnie przytomny. Trze-

ba

ba było podług prawa do otrzymania tryumfu aby pięć tysięcy nieprzyaciela padło w potyczce, a mniej daleko obywatelów. Dla zabezpieczenia w tym oszukaniu, hetmani musieli przed kwestorami wojskowymi przysięgać, iako liczba obywatelów i nieprzyaciół o której donosili senatowi, prawdziwa była. Toż samo stwierdzić powinni byli przysięga trybunowie, centuryonowie i kwestorowie.

Odbierał ieszcze zaszczyt tryumfu ten który znacznie rozszerzył granice państwa, ale nigdy za odzyskanie krajów dawniej do niego należących, ani za skończenie wojny domowej, lub zbuntowanych do powinności powrocie, ani na koniec za zwycięstwo acz naysławniejsze dla oyczyzny, ale obfitą obywatelów krwią kupione.

Dopraszający się o tryumf przychodził z wojskiem swoim aż do bram miasta, tam z wyroku senatu złożony rząd wojskowy, czekać wyroku senatu był powinien. Jeżeli zwycięstwo na ziemi otrzymane było, hetman porywał do senatu listy z doniesieniem uwiecznzone laurem; jeżeli na morzu, wyprawiał statek wojenny także laurowym drzewem ozdobiony do Rzymu. Senat się na ten sąd zgromadzał w kościele

Bellony. Jeżeli dzieła hetmana za godne tej najwyższej wojennej nagrody osądzone były, senat wydawał dekret pozwalający tryumf. Ale ten dekret sędził dla potwierdzenia do ludu; ponieważ z tryumfem oddawano wodzowi rząd wojska w Rzymie, czego senat bez ludu czynić nie mógł. Wykonanie takowych dekretów często zatamowane było przez trybunów pospolstwa, którzy się w tym względami na upodobane lub nie miłe sobie i ludowi osoby uwodzili. I trafiało się często że tryumf z chęci ludu mimo senatu był pozwalany, nigdy z dekretu senatu bez ludu, zwłaszcza od ustanowienia trybunów. Kiedy hetman ani od senatu ani od ludu otrzymać tryumfu nie mógł, nagradzał sobie to odmowienie idąc tryumfować na górę Albańską o dwanaście mil tamtejszych od Rzymu odległą. Papirius Mafos dał pierwszy ten przykład, a za nim wielu poszło.

Wodzowie dopraszający się o tryumf mały, *ovatio* zwany, stawali także u bram Rzymskich z wojskiem i pisali do senatu z podobnymi przysięgami, iakie czynione były gdy szło o wielki tryumf. Tego honoru pozwalano hetmanom, którzy znaczną nad nieprzyjacielem korzyść otrzymali, ale

wojny nie zakończyli, albo którzy zbili nieprzyjaciela mniejszej wagi i niegodnego oręża Rzymskiego, albo na koniec kiedy woyna nie była ze wszystkimi obrządkami wydana.

TRIUMPHUS. Tryumf, wspaniały wiaźd hetmana zwycięzcy: naywyższa dzieł wojennych nagroda. Grecy tryumfy wyprowadzali od łozka Bachusa zwycięzcy Indyi, którego nazwiskiem też było *Triambos*. Tryumf u Greków nic innego nie był, tylko wiaźd wspaniały wodza po zwyciężtwie. Zwycięzca siedział na wozie ciągnionym czterema końmi, a przed nim niesiono wszystkie rynsztunki wojenne. Żołnierze laurem iako i wodz uwieńczeni, szli za wozem, a cała uroczystość kończyła się mową chwalną, którą w przytomności wszystkich obywateli miał mówca. Czasem tryumf w Atenach zależał na tym, iż noszono po wszystkich miastach ulicach zaślony czyli obraz, na którym dzieła zwycięzcy były malowane. Przez dni kilka na iaw ten obraz wystawiony, a potem w kościele na wieczną chwałę hermana pamiątkę poświęcony zostawał.

W Rzymie za naywyższy wierzchołek chwały wojowniczey poczytywano tryumf. Dwa

tryumfów rodzaie w Rzymie były wielki i mały *ovatio*. Tryumf za lądowe zwycięstwo różnił się od tego, który za morskie dawany bywał. Zwyczaj tryumfowania od Romulusa się zaczął. Ten król podbiwszy kraie sąsiedzkie wieźdzał do Rzymu laurem uwieńczony, wśród okrzyków i klaskania ludu. Prostota pierwszych tryumfów z miernością ich życia i dostatków zgodna ustąpiła zbytniej okazałości, do ktorey podbite Azji kraie swemi zdobyczami dały sposobność.

Gdy dzień od senatu i ludu na tryumf wyznaczony nadziedzł, hetman o wschodzie słońca przyodziewał się w szatę tryumfalną *trabea* albo *toga palmata*. Potym rozdawszy część zdobyczy żołnierzom i rozrządziwszy cały obrządek wiaźdu, ruszano z pola Marsowego. Cały orszak wchodził przez bramę tryumfalną i szedł tym porządkiem.

Naprzód szli niektorzy senatorowie mając przed sobą ceklarzów, *Lictores*, z pękami rozg oplecionemi w laury. Za nimi muzycy, trębacze i inni wygrywający symfonie. Prowadzono potem byki białe, na osiarg naznaczone, okryte dekami purpurowemi z frandzlami złotemi, na głowie przystroicone w wstęgi, a rogi złoczone.

Ofiar.

Ofiarniki, *victimarii*, nadzy do pasa i uwieńczeni laurem prowadzili te bydłta iedną ręką, w drugiej trzymając topor. Za nimi szli kapłani. Po tym nayokazalsze łupy z nieprzyjaciół kształtnie ułożone, albo na wozach prowadzone albo na drogach przez młodziaków pięknie przybranych niesione były. Za temi drugie wozy następowały, na których wieziono wyobrażenia miasta i twierdz wziętych w figurach drewnianych, wołkowych, albo z sionowey kości, czasem srebrnych z napisem wielkimi literami, oraz z obrazami na których potyczki malowane były. Czasem znajdowały się w tym obchodzie zwierzęta ofobliwe z podbitych krajów sprowadzone.

Co nayciekawszy ten wiaźd czyniło, to były ieney na wojnie zabrani, wodzowie, xiążęta, krolowie, z żonami i dziećmi mający głowy ogolone, w kaidanach żelaznych, srebrnych lub złotych podług woli i pychy tryumfującego. Tuż za nimi szło wiele wozów Rzymskich. Na koniec woz tryumfalny zwycięzcy. Woz ten zwyczajnie był z sionowey kości, ozdobiony rznięciem barzo sztucznym, oraz srebrzem przedziwnie wyrabianym, ciągniony czterema końmi w ieden rząd sprzężo-

nemi. Zwycięzca odziany bogatą i wspaniałą szatą, umalowany na twarzy czerwiondłem, uwieńczony laurem, w rękę gałgkę tegoż drzewa trzymając, iachał wśród niezliczonego ludu. Jeżeli miał dzieci, siedzieli obok z nim, albo na koniach za nim iachali. Powinien był w tej uroczystości nosić żelazny pierścień na palcu iak niewolnik: żeby się w pychę niewbiiał; a czasem miał za sobą niewolnika, który mu powtarzał te słowa: *respiciens post te, hominem memento te*: oglądając się za siebie, pamiętaj żeś człowiek. Za wozem ciągnęło całe woisko, naprzód iazda, potem piechota. Wszyscy żołnierze mieli wieniec laurowy. Ci, którzy szczególną koronę lub inny znak czci odebrali, z nim się popisywali w tym obrządku. Wszyscy wykrzykiwali *io triumpho!* i wyscigali się w wychwalaniu zwycięzcy. Wśród tych pochwał mieszano satyry i szydzenia z hetmana: bo dzień tryumfu dawał tę wolność wszystkim: nikogo imać się niegodziło. Cały orszak przechodził przez naywiększe ulice Rzymu. Skoro się zbliżał do kapitolium, zaraz ienów prowadzono do więzienia, i czasem tegoż samego dnia odbierano życie herłtom nieprzyjacielskim, albo

albo ich na zawsze tam zamykano. Wszedłszy na kapitolium zwycięzca, czynił modlitwy do bogów państwa opiekunów i zabijać na ofiary kazał zwierzęta. Ofiary kończyły się wielką biesiadą nakładem publicznym daną dla przedniejszych senatorów i urzędników wojskowych. Pobieżadzie odprowadzano tryumfującego gromadnie do domu jego wśród odgłosów trąb, koślow i innej muzyki.

Jeden z wielu zaszczytów zwycięzcy, który tryumf odebrał, ten był, iż na widowiskach mógł być w wieńcu laurowym, i siedzieć na krzesle z sioniowej kości (*curulis*) nadto jeszcze pozwalano od senatu, a to od Duilliusza zwycięzcy na morzu, iż tryumfem raz uwielbiony, ile razy zwycięczy od przyjaćciół powracał, odprowadzony do siebie bywał z pochodniami i z muzyką.

Tryumf okrętowy tym się od lądowego różnił, iż zwycięzca wystawłszy wprzód do Rzymu statek wojenny gałązkami laurowymi uwieczniony z doniesieniem zwycięstwa, przypływał z całą armatą wodną w gałęzie laurowe i inne ozdoby przybraną na okręcie najsławniejszym przez Tyber wśród okrzyków ludu po brzegach zgromadzonego.

Mały tryumf *ovatio* nazwany od słowa *ovis* owca, iż na nim tylko barana i owcę zabiano na ofiarę, a na wielkim tryumfie byki. Zwycięzca szedł *piejso* i przy ogłose tylko surm i piszczałek. Dion powiada że konno wieźdzał. Szata jego była biała i purpurą bramowana. Na głowie miał wieniec myrtowy, a w ręku gałązkę oliwną, na znak iż zwycięstwo nie wiele krwi kosztowało. Żołnierze szli za nim równie w myrtowych wieńcach i z gałązkami oliwnymi. Senatorowie i rycerskiego stanu ludzie poprzedzali zwycięzcę. Orszak cały szedł przez bramę tryumfalną na kapitolium, gdzie wielką mnogość owiec bito na ofiarę.

TRIUMVIRI. Trzymięzowie, komisarze w liczbie trzech. Triumviri Capiales, byli to urzędnicy niżsi mający dozór powszechny więzień. Oni występnych imali i do więzienia władzać kazali. Potym rzecz do pretora donosili. Pretor sąd składał; a wykonanie gardłowej kary zawsze się działo w obecności tych triumwirów.

Byli i inni triumviri w Rzymie, którym przydane słowo oznaczały ich urząd i powinność. Przełożeni nad kruczką do bicia pieniędzy używanym i nad monetą zwani

tri-

triumviri monetales. Ci którzy probowali dobroci pieniędzy *triumviri nummularii* albo *pecunie speculatores*. Mający dozór nad zamianą pieniędzy i bankierami *triumviri mensarii*. Najsławniejsi byli *triumviri Reip. constituendae*, do rządu i ustawy Rzeczypospolitej wyznaczeni. Władza ich wielka była, a użycie ich barzo szkodliwe Rzymowi, jako historya o tryumwiracie Pompeiusza, Cezara, i Krassa, i znowu drugim Antoniusza, Augusta i Lepida uwiadoma.

TROPEUM albo TROPHEUM. Pamiątka zwycięstwa, znak zwycięzki. Najsławniejsze takie znaki nie były tylko słofy orężów zdobytych nad nieprzyjacielem złożone na boiowisku. U Greków i Rzymian na pniu drewnianym wieszano zbroje, szyszak, puklerz, i inną broń. Czasem stawiano słup kamienny z napisem i rznięciem wypukłym sprawę zwycięzką wyrażającą. Rzymianie robili też ze słofu kamieni wieże, na których stawiali *trophaea* ustrojone w słup nieprzyjacielskie. Niekiedy bywały ze srebra lub złota. Zawsze takowe pamiątki poświęcane były iakiemu bōżkowi. Przeto nie godziło się ich wywracać, ani kiedy przez starość upadły podzwi-

gać je, lub inne na ich miejsce stawiać.

TUBA. Trąba. Mniemanie jest, że ten instrument muzyczny wynaleźli Tyreneńcykowie. Dwoiakie u dawnych iak u nas były trąby, proste i krzywe, waltornie. Pierwsze służyły do dania znaku na pobudkę i na spoczynek, drugie na potyczki. Mieli iefzcze Rzymianie trąby z rogów wołu dzikiego wykładane srebre, których używano do wezwania chorążych na odbieranie rozkazów hetmana lub pułkownika. Te miały głos mocny i donośny. W różnych innych okolicznościach iako przy teatrach, pogrzebach, igrzyskach trąby używane były. Było święto w Rzymie oczyszczenia trąb *tubilustrum*.

TUMULTUS. Rozruch, trwoga. To słowo u Rzymian znaczyło coś okropniejszego niż wojna. *Gravius esse tumultum quam bellum*. Cicero. Używali go na wyrażenie wojny barzo niebezpiecznej i trwożącej dla państwa swego. Co się pod czas dwóch tylko wojen traściło: pod czas wojny Włoskiej, którą za domową i wewnętrzną mieli, i pod czas Gallickiej, że Gallowie z niemcami graniczyli. Przyczyna tego: iż pod czas wojen zwyciężonych sprawy cywilne nie były przerywane, a kiedy tu-

multus był ogłoszony, ustawiały. W ten czas senatorowie, urzędnicy i kapłani sami winnych czasach wolni od służby wojskowej, składali togę, a brali zbroję. W takowych to przypadkach senat dawał swoim wyrokiem konsulom zupełną władzę w Rzymie i w wojsku w tych wyrazach: *Darent operam consules, ne quid detrimenti resp. caperet*. Aby baczyli i starali się konsulowie żeby Rzeczpospolita iakiego uszczerbku nie poniosła.

TUNICA. Spodnia suknia spólna Grekom i Rzymianom. W początkach Grecy tunikę tylko nosili na ciele bez innej szaty. Ta suknia do kolan dochodziła i nie otwierała się z przodu. Poźniej drugą na wierzch tamtej kładli dłuższą od pierwszej. Kobiety także dwie tuniki nosiły, ale dłuższe niż mężczyźni. Rękawy były ciasne i zachodziły niżej łokcia, a czasem do pięści. Do drugiej tuniki przypinali płaszcz.

Rzymianie równie iako Grecy wzięli drugą tunikę w późniejszych czasach, a potem i trzecią. Pierwsza która im za koszulę służyła, nazywała się *tunica interior*, była cienka i bez rękawów, szła wyżej kolan. Białogłowy szersze i dłuższe tuniki miały. Druga nazywana *tunica exterior*, szersza

i dłuższa od pierwszej. Rękawy szersze barzo, ale nie dochodziły łokcia. U szyi się schodziła. Kobiety które szyje trochę odsłaniały, uchodziły za chcące się zbyt podobać. Na wierzch brano togę, a tuniki dla ich szerokości przepasywano. Ci którzy nie używali pasa, mieli byli za niedbalych i niewieściuchów. Ztąd *Altecincti* wyłoko opasani znaczyło ludzi męźnych, rzeźkich; *discincti* rozpasani, gnuśnych i zniewieściących. Jak my mowiemy rozpasany na wszystko złe. Pospolstwo drobne nosiło tuniki bez togi.

Tuniki były z wełny; wspominają późniejsi autorowie *tunicas lineas* ze lnu: ale nie jest wiadomo, kiedy takich Rzymianie używać zaczęli.

Tunica molesta, zwano suknię nakładał koszuli siarką zaprawną, którą odziewano zbrodniów na spalenie skazanych.

Tunica recta mniemanie jest że znaczyła tunikę nie przepasaną. Takie dawano z togi wyzwoleńcom.

TURRIS. Wieża, baszta wojenna. Machina przenośna na kołach się tocząca, iakiey Rzymianie i Grecy barzo używali w oblężeniach. Te wieże robione były z mocnych belk i wiązania cieślińskiego, dość

dość podobne do domów. Miały czasem trzydzieści stop w kwadrat, a czasem czterdzieści i pięćdziesiąt. Wysokością równały murom i basztom miejskim. Wewnątrz były wielorakie wschody na różne piętra, gdzie były rozmaite szturmowania sposoby. Na dole był taran do tłuczenia murów: na trzecim piętrze był most spuszczały, po którym na mury wchodziło. Na wyższych piętrach byli żołnierze z

grotami i pociskami, które ustawicznie na oblężonych miotali. Czasem na ostatnim piętrze był most, czasem był taran. Te wieże okryte były blachą żelazną ze stron najebezpieczniejszych od ognia, który z miasta rzucano: były także ozdobne baszty używane na okrętach, lecz niższe od lądowych. Agrippa pierwszy z Rzymian użył tej wojennej machiny.

V.

V. Dawni Łacinnicy nie mieli różnicy między U. przez się brzmiące i V. iak u nas spółbrzmiące. Ale zawsze V. mowili tak iak my U. Ze iednak gdzie się traściło dwoie V. brzmienie im się przykre zdawało, naprzykład *servus*, które wymawiać trzeba było *seruus*, zamiast V. pierwszego, kładli literę F. wywroconą j. ktorey dawali brzmienie podobne brzmieniu naszego W.

Czasem V. kładli za B. *velli* zamiast *belli*, czasem V. za O. *turmentum* za *tormentum*, za i *optumus* za *optimus*, za y *tyrannus* za *tyrannus*.

V. w dawnych napisach za *Vitellius*, *volens*, *Vopiscus*, *vale*, *valeo*, *vestalis*, *vestis*, *vester*, *vestra*, *Veteranus*, *vir*, *virgo*, *vivens*, *vixit*, *votum*, *vivit*, *urbs*, *unus*, *uxor*, *virtus*, *victor*.

V. A. *Veterano assignatum*. V. A. V. *vixit annos quinque*. VAL. *Valerius*, *Valeria*, *Valerianus*. V. B. A. *Viri boni arbitratu*. V. C. procz innych, które są pod C. znaczeń kładło się za *Quintum Consul*. VDL. *Videlicet*. V. E. *vir egregius*, albo *visum est*, albo *verum etiam*. VESP. *Vespasianus*. VII. V. *Sextumvir*. VII. V. *Septemvir*. VLPS. *Ulpus*, *Ulpia*.

Ulpianus. V. M. *Vir magnificus* albo *vivens mandavit*, albo *volens merito*. V. MUN. *vias munivit*. VOL. *Volcania*. Święta Wulkanowe, albo *Voltimia* ieden Rzymski cech. VONE. *Bona*. VOP. *Vopiscus*. U. R. *Urbs Roma*. V. V. C. C. *Viri clari*. VX. *Uxor* &c.

V. w liczbie znaczy pięć, z kreską na spodzie pięć tyficy.

VADES. Rękoymia. Słowo pochodzące od *vado* idę, że rękoymia *vadit in cautionem pro altero*. Pozywający domagał się słowy z prawa przepisaniemi, ażeby pozwany pod zaręczeniem przyrzekał stawić się na dzień sądu: mocą takowego warunku wolny był aż do dnia naznaczonego od Pretora. Gdy zaręczenia nie miał można go było wziąć pod straż. W sprawach gardłowych trzeba było aby ręczący *Vades* osobą swoją stawiał się przed urzędem, w pieniężnych dosyć było pieniężne zaręczenie złożyć. Obacz *Prædes*.

VASA. Naczynia. Grecy i Rzymianie z początku naczyń do iedzenia i napoiu używali prostych i skromnych, z gliny, drzewa, miedzi. Zbytek z Azyi zwyciężoney wniósł złoto i srebro na stoły. W Atenach były prawa przeciw tym przepychom zrazu dobrze chowane, wkrótce zaniedbane. Wy-

tworność w tey rzeczy zachodziła do robienia owych naczyń, które autorowie *Vasa murrina* zowią. Niepewna iest ich materya. Zdaie się iż były z wielkich drogich kamieni, albo z perłowej macicy różnemi zapachami zaprawney. Robota służby ich stołowej przefadzała się nad drogość srebra i złota. Wiele z naczyń było barziej służących do widoku okazalego, niż do iakiego użycia.

Naczynia do napoiu różnego kształtu były: iedne bez nożek okrągłe i płaskie iak czaraczki; drugie z nożkami i uszkami; niektóre do nasychnych fzkłanek podobne. Robiono te naczynia z gliny, drzewa, złota, srebra, onychu, agatu, kryształu, opoki, fzkła. Te ostatnie barzo we zwyczajach były. Umieli ie dawni różnemi farbami malować, różnym wyobrażeniem ozdabiać. Procz tego garnuszki i butelki ich z gliny różney wielkości i kształtu bywały: na których wyrzeby były te słowa *bibe* piy, albo *sitio*, pić mi się chce, albo co podobnego.

Naczynia Koryneckie i Delijskie wielce szacowano. *Vasa Corinthia* & *Deliaeca*. Robione były z różnych kruszców wraz zlanych. Rzymianie osobliwie się w takowych naczyniach kochali, i niezmierny koszt

koszt na nie łożyli. Kościoły pełne były naczyń drogich *vasa sacra*.

To słowo *Vasa* znaczy ieszcze wszelkie sprzęty i ruchomości, których w wojsku używano, zkad poszedł ow u dawnych mówienia sposób *vasa conclamare*, zawołać na ruszenie, nakazać ruszenie, *vasa colligere* wybierać się ruszać.

VER SACRUM. Wiośna poświęcona. W publicznych a wielkich niebezpieczeństwach Rzymianie mieli zwyczaj obowiązywać się ślubem ofiarowania bogom wszystkich zwierząt, które się w przyszley wiosnie urodzić miały: i to nazywano *ver sacrum*. Do czynienia takowego ślubu trzeba było zezwolenia ludu.

VESTALES. Białegłowy poświęcone na cześć bogini Westy. W Atenach były nakształt Westalek nazwane *Prytanides* wdowy utrzymujące zawsze ogień święty bogini Westy. W Rzymie Westalka była panna poświęcona na tę usługę, aby w kościele Westy pilnowała świętego i wiecznego iey ognia. Titus Livius mieć chce, iakoby Westalki dawniejsze od Rzymu były, czyniąc Sylwią matkę Romulusa i Rema Westalką. Plutarch Numie królui przypisuje ustanowienie ich pierwsze w liczbie czterech. Tarquinius sta-

ry dwie dodał. Naprzód krolowie Westalki obierali, po wygnaniu krolow to prawo spadło na naywyższego kapłana. Jeżeli żadna z dziewięciu nie ofiarowała się na Westalkę, co się często zdarzało przez trudność tego powołania, i przez karę która ie potkać mogła, a całą familią hańbiła; wtedy kapłan mocą prawa Papiuszowego, zgromadzał dwadzieścia młodych panien tak z patrycyuszów iako i z plebeiuszów rodu, losy im ciągnąć dawał, i na którą los padł, prowadzono ją do kościoła Westy. Te do losów wezwane nie mogły mieć ani mniej od fześciu, ani więcej od dzieściu lat, powinny były mieć rodziców żyjących, nie być ieszcze wyięte z pod władzy rodzicielskiej, ani zostawać pod władzą dziada, choćby za życia oycy. Corci tych, którzy mieli trzech synów, wyłączone były od losów. Nie przypuszczano co rek z oycy lub matki niewolników. Westalka ziednywała wolność od tego stanu siostrze swoiey. Corci Flaminów, Augurów, Quindecemvirów, Septemvirów Salieńskich kapłanów nie podlegały prawu Papiusza.

Westalki powinny były być kształtne w sobie, zdrowe, bez przywary znaczey w urodzie. Musiały ślubować panieństwo

na lat trzydzieści, po których wolno im było iść za mąż. Przez pierwsze dziesięć lat uczyła się Westalka swoich powinności i obrządków, przez drugie dziesięć wykonywała je, trzecie łożyła na uczenie innych młodszych. Naydawniejsza z Westalek, którą wielką Westalką zwano, miała zupełną nad drugimi zwierzchność.

Skoro dziewczica do Westalek przygięta była, natychmiast najwyższy kapłan utrzymywał iey włosy, i poświęcał bogom, zakopując je pod drzewem *lotos*, obrośniona. Przez nieiaki czas głowę ogoloną miały, potem zapuszczały włosy, i w różne kształty je trefiły, iak ich tylko sztuca, i chęć przypodobania uczyła. Zwyczajnie nakładał turbana włosy zbierały, nie ich nie spuszczały, i czasem wstęgami spinały, które pod brodą podwijały. Szata ich była purpurą bramowana, na którą brały niby rakiety z płotna barzo cienkiego i osobliwzey białości, na to zaś wszystko płaszcz purpurowy i szeroki i długi, który zwyczajnie z iednego ramienia spuszczały, drugą rękę wcale wolną mając. W dni uroczyste brały niektóre ozdoby przydające piękność ich odzieniu, bez odgięcia powagi.

Ich posługa w nabożeństwie na tym była: czynić modlitwy i częste ofiary za całość i pomyślność państwa Rzymskiego, pilnować *palladium*, czyli posągu Minerwy od Eneasz z Troi przyniesionego, do którego mniemali być przywiązaną trwałość państwa, nakoniec utrzymywać niewygaśnięty ogień Weście poświęcony w iey kościele. Te które przez niedbalstwo zgaśnięć mu dopuściły, podpadały karze chłofity, którą sam tylko najwyższy kapłan w oddaleniu od ludzi i w miejscu świętym zadawać miał władzę. Taki przypadek miany był za bardzo nieszczęśliwy znak: trwoga cały Rzym napełniała, wszystkich spraw tego dnia przestawano. Nie wolno było znowu wznieść ten ogień, tylko od promienia słonecznego. Używano do tego narzędzia miedzianego, z którego środka odbite promienie zapalały materye do tego przygotowane.

Kiedy Westalka dopuściła się acz lekkiego wykroczenia przeciw ślubowi swemu, chłofstana była od najwyższego kapłana. Ale gdy przekonana o złamanie ślubu przez świętokradzką społeczną z męszczyzną; ten naprzód odbierał na publicznym placu karę, wciskano mu głowę w rosochate drzewo, i aż na śmierć bito.

bito. Westalka zrazu skazana bywała na ukamienowanie, ale Tarquinius stary chcąc dać okazałość w karaniu, wynalazł osobliwy sposób. Naprzód występłą Westalkę kładli niby na trunę, i tak otulali, żeby prawie nie było słychać iey głosu. W tym stanie nieśli ją z domu Westy aż do bramy Kollińskiej (*porta Collina*) blisko której już wszedzły w miasto, był mały pagorek albo grobelka na miejscu kary wyznaczona, *agger Es sceleratus campus* zwana. Krewni i przyiaciele Westalki rzewliwie płacząc, szli za nią w milczeniu. Stając wsi na miejscu, sprawca który otwierał trunę, odwijał ową nieszczęśliwą. Wtedy kapłan wznosząc ręce do nieba, odmawiał modlitwy tajemne; po których wyciągał ją sam z truny, i wiodł okrytą zasłoną haniebną aż do wschodów prowadzących w dol, w którym żywo zakopana być miała, tam oddawszy ją katu obracał się tyłem, porywco i popędliwie odchodził z drugimi kapłanami. Ten doł był niby grob w którym stało małe łożko, lampa zaświecona, trochę chleba i wody z mlekiem i oliwą. Skoro ją spuszczone, drabinę odeymowano, i w ten czas iak najszybciej doł ziemią zarzucano i zrownywano tak, że i znaku

miejsca wykopanego nie zostawało. Takowy przypadek w naywiększą trwogę miało wprowadzał: wszyscy się iakiego strasznego nieszczęścia obawiali. Cały Rzym brał żałobę, kramy zamknięte były, sądy ustawały, wszędzie panowało posępne milczenie. W przeciągu tyfiasz lat, to jest od ustanowienia Westalek przez Numę aż do Teodozjusza Cesarza, który je zniósł, tylko ośmnaście tak ukaranych liczono.

A iako kary na przestępnych wielkie były, tak przywileje i zaszczyty Westalkom pozwolone i znaczne i mnogie, wynosiły ich nad stan kobiet pospolity. Skoro Westalka obrona weszła w kościół bogini, nabywała zaraz prawa czynienia testamentu, i nie podlegała w niczym władzy oycowskiej, tak dalece że Westalka mająca lat sześć mogła rozrządzać dobrami sobie należącemi na kogo iey się podobało. Miały przed sobą Liktora wychodząc z domu. Jeździli w pojeździe *carpentum* zwanym, iako najpierwsze panie Rzymskie. Dochody ich ze skarbu Rzeczypospolitey barzo znaczne były. Mogły uwolnić od kary śmierci skazanego na nią winowaycę, gdy go na ulicy przypadkiem spotkały. Tak wielkie ufzanie odbierały, iż kie-

dy konsul albo inny urzędnik Rzymski zszedł się z Westalką ustępował się jej, i Liktorowie jego zniżali pęki przed nim niesione. Pierwsze miejsce na widokach i igrzyskach publicznych zasiadały. Ktokolwiek im zniewagę wyrządził, ich wóz albo lektykę zatrzymał, śmiercią był karany: świadeństwo ich w sądach ważyło bez przysięgi. W sądach polubowinych brano je do rozstrzygnięcia; testamenta w ręku ich iako w miejscu świętym składano. Nakoniec dla dopełnienia ich czci, pozwolono im pochowania w mieście, co ledwie komu, i to za barzo znakomite w Rzeczypospolitej zasługi czyniono. Procz tych zaszczytów, Westalki miały dla osłody stanu swego, wolność uczciwą. Mogły u siebie przyjmować mężczyznę w dzień, a kobiety każdego czaſu; wychodzić często do krewnych i przyjaciół swoich. Określone w rodzaju odzienia, umiały sobie nagradzać wytwornością ozdób, przepychem w koniach i pojazdach, liczbą służących, osobliwie ku sętyłkowi Rzeczypospolitej: mając do tego pomoc z pobożnej hojności publicznej i darów od prywatnych obywateli.

VESTIS. Szata, odzienie, suknia. Odzienie od nayda-

wniejszych czaſów, bo od pierwiastków świata w używaniu było. Liście i skóry zwierzęce najpierw do okrycia człowieka służyły. Wełny do tkania szat użyto. Matki, żony i córki, dzieciom, mężom, i rodzicom szaty robiły. August innych nie nosił, tylko działane ręką żony lub córki. Zbytek różność z przepychem w nich urodził. Jakie szczególne u Greków i Rzymian szaty były, masz pod dwiema artykułami.

Grecy zawsze wiele sukien w składzie miewali i dla swego używania, i dla darowizny. Rzymianie przewyższali ich jeszcze w tym rodzaju okazałości. O Lukullu powiada Plutarch, że raz Pretorowi o pożyczanie stu płaszczów na igrzyska które sprawiał proflacemu, dwieście ich posłał.

Vestis impluviata. Zwano szatę ze czterech sztuk tak zrobioną, iż nakrywał dachu czterech stron spadziwego była.

VETERANI. Żołnierze Rzymscy, którzy na tyłu wypraw wojennych ile prawo przepisywało służyli. W początkach tych samych zwano *veterani* co i *veteres* starych żołnierzy, nie przez wzgląd na liczbę wypraw wojennych, ale dla ro-

żnicy

żnicy ich od nowo zaciągniętych, *novitii tirones*. Poźniej gdy i w dalszych krajach i mnogiego wojska wyciągające wojny nastały, przepisano obywatelom pewną liczbę wypraw wojennych. Jezdnym dzieścię, pieszym dwadzieścia pięć naznaczono. Wolno im było różnych lat w przeciągu wieku swego od osiemnastu do czterdziestu sześciu wybrać te wyprawy. A gdy kto ich albo dla choroby, albo dla innej przyczyny nie dopełnił, można go było przyniewolić aż do pięćdziesiątego roku wieku. Po tym biegu lat i prac nabierali żołnierze prawa do spoczynku i nagrod, i ci się zwali *veterani*. Czas wypraw przepisany zwano *legitima stipendia*. Odtąd służyli tylko iak ochotnicy. Dawano im odprawę woyłkową, która się u śacinników zwała *missio Julia* & *honestia*, *vacatio militaria*. Veterani powracający do służby zwali się *revocati*: mieli swoje osobne chorągwie i swoje wodzów.

Co się tycze nagrod starym i wyśłużonym żołnierzom dawanych, te w początkach Rzymu barzo szczupłe były, iako to kilka stajów ziemi w kraju obecnym nowej osady, które oddały człeka od oyczyzny, krewnych i przyjaciół na zawsze. W późniejszych cza-

sach rozdawano, ale to rzadko podarunki w pieniądzech. Te rozdawania potym częstsze i wielokroć na Cesarzach wymuszane, wielu rozruchów i buntów przyczyną bywały.

VIÆ. Drogi, droga wielka, gościniec. U Rzymian zwana *via strata*, *via militaris*, była brukowana, albo przynajmniej twardego i mocnego gruntu. Robiono te drogi dla przechodów żołnierzy do prowincji państwa Rzymskiego. Autorowie nie mówią o brukowanych drogach w Grecji. Pospolite nimenianie przypisuje ich wynalazek Kartagińczykom. Rzymianie dopiero rozciągawszy państwo swoje za Włoskie kraje, robić takowe drogi poczęli. Sławna owa droga Appiusza *via appia* od Appiusza Klaudiusza censorsa, który ją robić kazał od Rzymu aż do Brunduzium ciągnęła się wzdłuż przez Włochy trzydzięci pięćdziesiąt mil tamtejszych. W nieciaki czas potym drugą podobną Emilius konsul wprowadził od Rzymu aż do Ariminu *via Emilia*. Konsul Flaminius, inną także do Ariminu drogę przez inne od pierwszej miejsca udał *flaminia via*. Te trzy największe i naydawniejsze drogi służyły za wzor innym.

Trwałość tych dróg, których części dotąd zostają, okazuje pil-

pilność i przemysł ich założy-
cielów. Wielkie drogi Rzym-
skie podzielone były na równe
części, które nazywano *millia-
re* od *milie* tysiąc, iż zawiera-
ły w sobie tysiąc kroków geo-
metrycznych. Co mila stawiali
kamienne słupki, na których
wyrażona była liczba mil: ztąd
poszedł ow u łacinników zwy-
czajny mówienia sposób, *ter-
tio, quarto, quinto ab urbe la-
pide*, o dwie, o trzy &c. mile
od Rzymu. Procz tych słupów
kładli jeszcze kamienne niby
słupnie, po których podróżni
wsiadali na konie: gdyż dawni
strzemion nie mieli. Były tak-
że na rozchodzących się dro-
gach posłagi okazujące dokąd
która droga prowadziła.

Kamienie, które do uściśla-
nia dróg służyły, iakie dzisiaj
widzieć, są koloru nakształt że-
łaza, twardości przechodzącej
marmury. Kształt ich nie ie-
dnakowy, niektóre dłuższe na
dwie stopy, niektóre dłuższe
ale bardzo mocno spoione. Te
kamienie, które na samym
wierzchu leżą, grubość mają
poł łokciową. Spod tych dróg
był z kamienia w gorach łama-
nego, wapnem w znaczną gru-
bość skleionego. Na to kła-
dli warstwą gruzu z wapnem,
mięszając kamieszki okrągłe.
W tę masę jeszcze miękką
władzali wielkie kamienie,
ktoremi brukowali. Całe usta-

nie drogi mogło mieć na trzy
lub cztery stop wysokości.
Drogi Rzymskie dotąd trwają-
ce wyższe są od gruntu bli-
skiego. W wielu miejscach
przekonywano skały i całe
góry.

Inne drogi za Włoskim kra-
iem robione, nie takie były
iak droga Appiuszowa. Są
ich niektóre ślady w prowinc-
jach połnocnych Francyi i
w Niderlandzie Francuzkim.
Są to wielkie masy z kamiesz-
ków z wapnem mięszanych,
na dzieśnię albo na dwanaście
stop głębokości, tak twarde i
mocne, że się marmurom ro-
wnają. Te drogi szersze są
niż Włoskie. Zwyczajna sze-
rokość dróg wielkich jest tro-
chę mniej niż czternaście stop,
czyli łokci naszych siedm.
Obok z iedney i drugiej stro-
ny wielkich dróg, były ław-
eczki czyli trefy dla pieszych,
szerokie prawie na dwie stopy,
a blisko na pułtory stopy wy-
sokie. Drogi poboczne do ro-
żnych wsi prowadzące, albo
do wielkich dróg zwano *vici-
nales*.

VIATORES. Posługacze
Edilów, albo Tribunów, Lu-
dzie których powinność była
chodzić z miasta do wsi, kie-
dy kogo ztamtąd albo na zgromadzenie Senatu, albo do obię-
cia iakiego urzędu wzywano.
Gdyż dawniejsi Rzymianie bar-
dzo

zo się w rolnictwie kocha-
cy, zawsze na wsiach mięszki-
wali. Potym ci Viatores stu-
żyli edilom i trybunom do ima-
nia obwinionych i władzania
do więzień.

VIGILIE. Straż, Czata. Noc
u Rzymian podzielona była
na cztery części równe, każda
ze czterech godzin się składała.
Nazywali te części *vigiliae* ra-
chując *prima, secunda* &c.
pierwsza straż, druga &c. po-
dług zwyczajui odmieniania
straży żołnierskiej w obozie
podczas wojny za znakiem
trąby. Pierwsza straż zaczy-
nała się o zachodzie słońca,
druga się o północy kończyła,
trzecia i czwarta zabierała osta-
tek nocy aż do wschodu słoń-
ca. Nierówne były te straże,
podług różney pory roku. Po-
dział czasu czyniła klepsydra,
czyli zegar wodny, który da-
wano iednemu urzędnikowi
woyskowemu *Principilus*, kto-
ry tym sposobem miarkował
przeciąg straży. Czterech za-
wsze żołnierzy straż odprawo-
wało. Jeden wkoły czuwał,
trzech tuż przy nim tym cza-
sem spoczywało. Z początku
żołnierze na straży stali z bro-
nią; ale potym że się trafiało,
iż spierając się na tarczach lub
włóczniach zasypiali, nie ka-
zano im mieć broni na straży.
Nie tylko piechota ale i jazda
straż trzymywała.

VINALIA. Święta winne.
Odprawowano je dwa razy na
rok. Raz w kwietniu dla ko-
sztowania nowych win, po-
święcone Wenerze. Drugi w
sierpniu na cześć Jowisza na
otrzymanie pomyslności w wi-
nobraniu. Nie godziło się ko-
sztować nowego wina nie od-
prawiwszy tych świąt.

ULNA. Miara Rzymska,
dwojako się bierze, raz za łok-
ciec, drugi raz za tyłą miarę
ile rozciągnąłwszy obie ręce
można objąć. Co na nasz są-
żen wychodzi.

URBS. Miasto. Grecy i Rzy-
mianie wiele obrządków, wie-
le uroczystości mieli w zakła-
daniu miasta. Naywięcey ba-
czenia dawali na położenie
miejsca. Zaczynali dzieło uda-
jąc się do bogów po radę i
wieszczbę. Czynili ofiary bo-
żkom miejscowym, wykopa-
wszy długi doł na tym samym
miejscu, gdzie mieli zaczynać
opasanie murów. Ten doł u
Greków nazywał się *olympus*,
u łacinników *mundus*, zawsze
z przyczyny okrągłości iego.
Wrzucano weń pierwiastki
rzeczy iadalnych, i garście zie-
mi z tego kraju, z którego
przychodniowie schodzili się na
osadę do nowego miasta.

Potym kreśliłi opasanie mu-
row, posypując iak mur pro-
wadzony być miał ziemią bia-
łą, ktorey dawali imię ziemi

Aa

czy-

czyłszy, *terra pura*. Gdy się to skończyło robili brodzę iak mogli najgłębszą, wyznaczając ją pługiem o lemięszu miedzianym. Pług ciągniony był od byka białego i iasłowicy białej. Ludzie idący za tym pługiem, wywracali ziemię wyoraną na stronę miasta. Całe to wyoranie było miejscem świętym. Bramy miały zrazu nie miano za święte: później je poświęcano: zjazd obywateli przechodząc przez nie całowali je. Przez czas kiedy kreślono obwód murów, po różnych miejscach, a zwłaszcza gdzie wieże być miały, bito ofiary wzywając bożków krajowych, znanych pod imieniem oyczytych bogów, *Dii patrii*.

Dawni zostawiali plac wolny między murem, a domami miejskimi, na którym nie wolno było murować; i drugie za murami od pola miejsce, które orać niegodziło się. Miejsce to wolne zwali *pomerium*, między murze; poświęcali je bogom z wielkimi obrządkami, znaczyli je kamieniami, za które nie wolno było rozszerzać miasta; chyba tym którzy rozszerzali granice państwa.

Po tych obrządkach znaczyli ulice pod sznur, środek zostawiony był na plac publiczny, i wszystkie ulice do niego się

schodziły. Wyznaczali miejsce na różne budowy publiczne, przyślonki. Obchodzili zawsze rocznicę założenia miasta. Zwyczajnie starożytni, miasta główne w kraju nazywali samym imieniem *miasta*, tak Rzymianie zamiast *Roma* mawiali *Urbs*.

URBANITAS. Obyczajność gładka, grzeczność, obcowanie przyjemne, od *Urbs* miasto, iż zwyczajnie w miastach obyczaje są kształtniejsze. Trzeba przyznać że Grecy, był to naród nayspolerowniejszy w świecie. Zakładali sobie wiele chwały na obyczajności w codziennym obcowaniu. Do Aten iędżono iako do stolicy nauk i obyczajności. Znać tę gładkość narodową w pismach filozofów i w dziełach kunsztmistrzów. Język Attycki w ludziach nawet nayszyjszego gminu nayszyjszy wiele do tej przyjemności pomagał.

Rzymianie, iak wiadomo, zrazu będąc ludem z różnego gatunku narodów złożony, gruby w swych obyczajach więcej dbał o mężstwo i cnotę, niż o gładkość w obcowaniu. Woienne prace, i życie wiejskie długo grubość ich utrzymywały. W późniejszych czasach rząd ułagadzać obyczaje zaczął, a społeczeństwo z Grekami, przecięcie od nich nauk

i kun-

i kunsztów, wykształcenie języka doskonałe, wykształcenie obyczajów, nie z nayszyjszym jednak narodu Rzymskiego. Powiedział był Kato censor o Grecyi: *Quandocunque ista gens suas literas dabit, omnia corrumpet*. Kiedykolwiek Grecya da nam swoje nauki, wszystko popłisnie.

W Atenach i w Rzymie z rządu Rzeczypospolitych wpływało, iż niższych w ufzowaniu względem wyższych trzymała potrzeba, a chęć wyniesienia się bogatych przystępnymi i grzeczniemi ich czyniła. Zjazd związki klientów, zjazd owa pilność przychodzenia co rano do panów, żeby się znajdować przy ich wstawianiu. Obywatel a często wyśoki urzędnik szedł od domu do domu znaczniejszych z rannym powitaniem, a ci do wyższych od siebie. Dawni witaąc drugiego od usty rękę wyciągali ku niemu. Tak się kłaniali bożkom z tą różnicą, iż przed temi głowy nie odkrywali, a przed panami trzeba było mieć głowę odkrytą. Było także znakiem grzeczności i ufzowania, całować w rękę. Ludzie wojskowi czyniąc ukłon, broń całowali. Nie było zwyczaju przy witaniu schylać się, albo kłekać. Masz opisanie pod *Clientes*, iako klienci ubiegali się do odwiedzania, wy-

prowadzania swoich patronów.

Były u Rzymian różne znaki grzeczności niższych ku wyższym. Chcąc uczcić znacznego obywatela, wstawiali gdy się w posiedzeniu pokazał; stali w obecności jego z głową odkrytą; dawali mu średnie miejsce w pośród dwóch; ustępowali prawej ręki, albo wyższego bruku na ulicach. Odwiedzając kogo z wyższych, trzeba było się ogłosić przez pewne wyrazy na to wyznaczone i być wprowadzonym przez domowego sługę mającego tę powinność. Były jednak czasy, w których od takowego sposobu przystępu wolni byli przychodzący, iako to, pierwszego dnia roku i dnia rodzin pana: w ten czas bowiem sam wychodził odbierać powinszowania od wszystkich. Biesiady miały swoje przepisy grzeczności. Kiedy kto znakomitemu panu dawał wieczrę, zostawiał mu wolność obrania biesiadników, zapraszał ich imieniem jego. Idąc do którego z panów na obiad, bierali toż białą, co i w odwiedzaniach czyniono. Obyczajność w siadaniu była pospieszać się na to miejsce, które pan domu sam wyznaczył. Kracy rozkrawał sztucznie mięsna i rozdawał je delikatnie, ale palcami, bo widelcow

iejsze nie znano. Zdrowie jednym kubkiem w koło piiali, chcąc uczcić kogo.

Wiadomo jest z opisu pod *Candidati*, iakie uniżoności czynili ci, którzy się o kreski na iaki urząd starali. Nie zwyczajniejszego w życiu mieyskim u dawnych nie było, iako z okoliczności urodzin, małżeństwa lub innych świąt domowych posyłać podarunki, chodzić z powinzowaniem, zapraszać na ucztę.

Zwyczajna Rzymianom była spotkawczy się witać. Rano mówili sobie *ave*: ku wieczorowi, *salve*; a rozstając się *vale*. Podobnie Grecy. I te słowa nigdy zwyczaj ustawiczny nie upodlił i najwyższym osobom je mowiono. Winzując sobie godności, lub iakiego pomyślnego powodzenia, całowały się w twarz i w oczy.

Ale naywytworniejsza grzeszność była dla poci białogłowskiej tak na publicznych posiedzeniach, iako w domach. Starożytni mieli sobie za prawo, żadną nieprzyzwoistością w uczynku lub w mowie wstydu ich niezatrzącać: co osobliwie zachowywali względem panien. Panie Rzymkie odbierały wszystkie znaki ufzowania; idącym po ulicach nawet naypierwsi urzędnicy i kapłani ustępowali, na igrzyskach publicznych pierwsze

mieysce zasiadały: wolno im było w lektykach kazać się nosić po mieście, po śmierci miało mowy pogrzebowe na ich pochwałę.

Chociaż Rzymianie zwłaszcza ostatnich czasów barzo wykształconą obyczajność mieli, przyznać jednak potrzeba, że w niey niewyrownali Ateńscy gładkości w obcowaniu.

URNA. Naczynie u Rzymian rozmaitey wielkości we środku wypukłe, ku szczytowi ścięte. *Urna* u dawnych zrazu była naczyniem różney objętości. Potym używano go nie tylko na wino, wodę i inne napoje; ale do składania w nie tabliczek sądziowskich, albo na seymach tabliczek ludu zgromadzonego, na zsypanie popiołów i kości zmarłych. Nayzwyczajniey robiono je z gliny: bywały z sitowia, z miedzi, kamieni, marmuru, porfiru, alabastru, złota i srebra. Jedne z nich miały uszka, inne nie miały.

Urna ile pewna miara u Rzymian, po Grecku *hydria*, była połowa *amphoræ*, a zatem trzymała garncy Warszawskich półcwarta.

Urny pogrzebowe, różnego kształtu bywały, jedne okrągłe, drugie czworograniaste. Okrągłe miały wznwyż jedną stopę, a szerokość w proporcją. Czworograniasta z przy-

krywką, miała ze wszystkich stron iedenaste cali. Różnie podług majątności każdego ozdobione i rzniete bywały. Składano je w lochu, który po grecku *hypogæa*, po łacinie *columbaria*, gołębniki zwano, ustawiane bywały po framugach, w rzędy niższe i wyższe porobionych. Czasem w framudze było kilka urn, czasem jedna tylko. W tych urnach składano buteleczki z gliny lub ze szkła, w które zebrane były, łyzy wylane od płacznicy na pogrzebie zmarłych i od krewnych i przyjaciół ich. Różnego kształtu te butelki były. Z wielości ich w urnie znalezionych miarkowano wielkość żalu po śmierci tego, czyje tam popioły były. Niektorzy uczeni mniemają, że te naczynia małe nie łyzy w sobie zamykały, ale niektóre balsamy i maści dufzom zmarłych ofiarowane.

USURA. Lichwa, zbytek w zysku od pieniędzy pożyczonych. Grecy i Rzymianie mieli zwyczaj pożyczania pieniędzy na czynsz, i iak *unas* mowią na procent; albo na rok, albo na miesiąc. Grecy nawięcej się na tym handlu pieniężnym znali: nawięcej też w nim popełniali zbytku. Pożyczali za pewny procent na miesiąc od sta, co im niezmierny zysk czyniło, że w krotkim

czasie lichwa przenosiła kapital. Dłużnik otrzymywał różne zwłoki. Jak przychodził czas koniecznego wypłacenia, a wypłacić nie mógł, oddawany był w moc pożyczalnika i często od niego w okowach do więzienia wtrącany. Czas wypłacenia był pierwszy dzień miesiąca, to jest now miesiąc, który to dzień Grecy nieszczęśliwym, niegodnym wymawiania zwali.

Lichwa była jednym z występku naydawniejszym w Rzymie: z którego wiele złego, wiele buntów pochodziło. Rzymianie dawali swoje pieniądze na lichwę roczną, lub miesięczną, a wielkość iczy różna była, w różnych czasach. Naywiększa była ta, którą zwano *centesima setna*, to jest ieden od sta na miesiąc. Ta lichwa zwana też była *as usura*, bo *as* ważył dwanaście uncyi, a w rzeczoney lichwie brano dwanaście uncyi od sta na rok. Ztąd i inne lichw nazwiska powstały. *Usura semis*, albo *semis* słamo, poł ałowa, kiedy na miesiąc poł centezimy, to jest poł od sta a na rok sześć od sta brano; *Usura bes* albo słamo *bes*, kiedy trzecią część centezimy na miesiąc, ośm od sta na rok płacono; *Quadrans* czwarta część centezimy na miesiąc, albo trzy od sta na rok; *Quincunx* piątą część centezimy

my na miesiąc, a około poł trzecia od sta na rok; *Triens* kiedy na miesiąc dawano trzecią część centezimy, na rok cztery od sta. *Sextans*, szosta część centezimy na miesiąc, dwa od sta na rok. Na koniec *usura uncialis*; kiedy na miesiąc płacono tylko dwunastą część centezimy ieden od sta na rok. Prawo dwanaści tablic nie pozwalało więcej zysku na pożyczonych pieniądzech nad ieden od sta na miesiąc. Ale, iak więc bywa, rzadkość pieniędzy zły domowy rząd wielu osób, zbytki, nagłe potrzeby, przemysł i obrot uczyniły lichwę nieokryśloną i od woli zawisłą. Zkąd do takich zbytków zachodziło, iż lud się buntował, i o zgładzenie dłużow się domagał.

Dwojakim sposobem Rzymianie pożyczali pieniądze, albo u siebie ie hczyli, i w ten czas w karcie dodawali te słowa *ex arca ex domo*, ze z

swojej skrzyni i z domu pieniądze dłużnikowi dali; czasem pieniądze mając u bankiera złożone, tam szli wyliczać chcącemu od nich pożyczyć. wtedy dłużnik wpisywał w księgę bankierską: wziąłem od tego bankiera tyle pieniędzy należących do tego, i podpisywał swoje imię; czasem kartę wpisywał sam bankier, a dłużnik kładł swoje imię.

Jeżeli dłużnik nie wypłacał na czas, który zwyczajnie wypadł pierwszego dnia miesiąca, to jest w Kalendy (*tristes Calendae* mowi Horacyusz) niekiedy w dni *Idus* to jest trzynastego albo piętnastego; wtedy pożyczalnik pozywał go. Po zwłokach prawem dłużnikowi pozwolonych, nie czyniącego zadosyć pretor skazywał na okucie i przedanie iako niewolnika za Tybrem. Masz tego ieszcze stosujące się wiadomości pod *Debitor*.

X.

X. Ta litera sama w napisach jest za *decimus* imię własne *decima denarius*.

X. częściej jest znakiem liczbowym, znaczy dziesięć;

tak położone $\times$. znaczy tysiąc, a kiedy nad sobą ma linię, dziesięć tysięcy. Różne znaczenia tej litery w liczbach, sposoby i wyrażenia masz pod *Numerus*.

X.

X. K. OCT. *Decimo Calendas Octobris*. X. MIL. *decem millia*. X. P. *decem pondo*, albo *decem pedes*. X. V. *decemvir*. XV. VIR. *Quindecim vir*. XXIIIX. *duo de triginta* dwadzieścia ośm.

XYSTUS. U Greków dług i obfzerny przyrostek pokryty, naznaczony na sztuki szer-

mierskie i ćwiczenia pod czas zimy, lub niepogody. Atleci w tych przyrostkach się ćwiczący, byli nazwani *Xystici*. Przełożony nad niemi zwany był *Xystarcha*. U Rzymian za Cesarzow stał się z niego urząd znakomity. *Xysti* w Rzymie były ulice drzewami sadzone, służące przechadzkom w lecie.

Z.

Z. Ta literę Quintilian zowie miłą i słodką w wymowie *mollissimam* & *suavissimam*. Czasem Łacinnicy

zamiałł niey kładli d. *cydicos*, za *cyzicos*; a czasem icy zamiałł S. używali *zmyrna* za *vismyrna*.

P R Z Y D A T K I

Y

P O P R A W Y.

Po wydrukowaniu w tym Dykeyonarz niektórych artykułów o monetach i wazach starożytnych, zabrała się obfzerniejsza o nich wiadomość z piśm Jmć Pana Łoyka Podkomorzego J. K. Mci dokładnie i barzo uczenie w tey rzeczy ułożonych, z których i w samym ciągu Dykeyonarza po większey części wyjęto jest co się tychże artykułów tyczy. Postrzegły się także niektóre opuszczenia, te porządkiem alfabetycznym w tym porządku nagrodzone są.

Naprzód w rejestrze Autorow z których obfzerniejsza starożytności wiadomość zabierać się może, przydać należy.

Zbior piśm ściągających się do starożytności przez antiquaryuszow Londyńskich pod tytułem *Achæologia*.

Joan. Zamocicii de senatu Romano libri 4.

Stan. Kobierczycki de luxu Romano Commentarius Lovanii 1655. in 4to.

ACADEMICI. Sokrates Filozof naywiększy w starożytności, który się narodził w Atenach w roku 469 przed Chrystusem, sprawiedliwie nauką i obyczajami swoimi zasłużył sobie na wielkie poważenie i sławę u współczesnych i u potomności. Zawczafu poznał był bala-

muśtwia i dziwaczne nauki o Bogu, o świecie, o obyczajach, o szczęściu człowieka, tey zgrai filozofow, albo raczey Sofistow, krorych pełna była Grecya a mianowicie Ateny. Pogardził wszystkimi subtelnościami ich dialektyki, widział błędy i próżność w ich sporach, i prawdziwy mędrzec skromnością w mowieniu i nauczaniu, szczerym wyznawaniem czego nie wiedział, wytykaniem błędow i bałamućtw Sofistow, które z ich odpowiedzi wywodząc uprawiał ich w przeciwnienie się samym sobie; remi sposobami naywięcey usłużył prawdzie, i rzetelną filozofią wprowadził. Okoliczności życia i śmierci jego wiadome są z kąd inąd. Naywięcey się obrócił do nauki obyczajowey, korey prawidła barzo czyłte i do prawdziwey gruntowney cnoty wiodące dawał. Zdania i mowy jego mamy w Platonie acz nieco pomniejszane i odmienione, i w Xenofonie, którzy obydwa uczniami jego byli. Naywięcey ze szkoły jego wstawil się Plato, człowiek wielkiego dowcipu i wielkiey wymowy, który iako i wielu innych uczniów Sokratesa odstąpił od czystości i skromności w nauce i uczeniu Sokratesa. Plato założył szkołę akademią. (obacz *Academia*)

demia). Różne mniemania pozabierał po różnych krajach, które obieżdżał, i z różnych ksiąg które czytał, i filozofow krorych słuchał. Cały był w wyobrażeniach myślą oderwanych od rzeczy, które brał za same rzeczy. Ztąd ow świat z myśli utworzony, który ciemno sam sobie autor wyobrażał. Ztąd duża powszechna świata, ztąd geniusze pośrednicze, ztąd przeyscie duży ludzkich z jednego ciała w drugie, i inne niezrozumiałe a rby gorne zdania. O nich wiadomość dostateczną mieć będziesz w księdze historyi umiętności nauk i kunsztow. Wiadomość ta z tey miary potrzebną się zdaie, iż niektóre mniemania tego filozofa prawie do naszych czasow trwały, i w nauki wpływały, tamując postępku rozumu ludzkiego. Powszechna szkoła zaraza była, nie uważać, nie posłrzegać, nie rozróżać co się w człowieku; co około człowieka dzieie, ale przeistawać na wymysłach w głowie utworzonych, na systematach, na cudzych naukach.

Po Platonie szkoła jego na wiele sekt się podzieliła. Ztąd frzednia i nowa akademia (obacz *Academia*). Z niey nowe szkoły założyli Aristoteles, Zenon, Epikur, i Pyrrhon. Akademikowie widząc iak się wielu sektom oganiać musieli, wzięli sposob twierdzenia iż nic pewnie nie wiemy, iż wszystko jest wątpliwe, i o każdej rzeczy na dwie strony mówili. Obacz *Pyrrhonici* i innych szkół nazwiska pod śwemi artykułami.

As. albo Aes. Była moneta miedziana u Rzymian, którą zaezał bić *Servius Tullius*, szofy krol Rzymski około roku 200. od założenia Rzymu przed Chrystusem około 524 lat, iako świadczy Pliniusz. As ten trzymał wagę dwu-

naftu uncyi, i dzielił się na tyleż części, zwane *Uncia*. Od tey wagi As zwał się *libratis*. Waga Rzymska była trochę lekcieysza od wagi Kolońskiey na którą biła moneta w Niemczech, i w mennicy Warszawskiey od roku 1766. *Uncia* Rzymska trzymała 566 $\frac{3}{4}$ asow Holenderskich, iakich uncia Kolońska trzyma 608. Naydawniey As Rzymski trzymał na wagę Kolońską uncyi 11 $\frac{1}{16}$ $\frac{3}{8}$. to jest niepełna 23 loty. Rzymianie bili ieszcze cięższą monetę miedzianą. Obacz *Dupondius*.

Rzymianie ofabili potym tę monetę. Pliniusz kładzie ofabianie to w czasie pierwfzey wojny z Kartagineńczykami, i mówi że na ten czas As trzymał tylko szofą część wagi Rzymskiey trzymającej dwanaście uncyi. Wojna ta zaczęła się roku Rzymu 490. i trwała przez dwadzieścia i trzy lat. As bity pod czas tey wojny trzymał tylko dwie uncyi wagi Rzymskiey. Ofabianie to zdaie się być nagłe, ale świadectwo Pliniusza jest iasne

Potym Rzymianie ofabili ieszcze barziej tę monetę; ale ofabiali ją stopniami. Roku Rzymu 537. a drugiego powtorney wojny z Kartagineńczykami. As trzymał tylko jedną uncją miedzi: a około roku Rzymu 563. trzymał iey tylko poł uncyi, albo lot wagi Rzymskiey. As trzymał ofatnią tę wagę aż do końca Rzezcypopolitey, i ieszcze pod pierwfzemi Cesarzami, którzy zostawili byli fenatowi bicie monety miedzianej, i zdaie się że się w niey utrzymywał aż do Konstantyna W. Naydawnieyszy As trzymał tyle miedzi ile iey trzymała Złoty 2. groszy 24. monety nayzey miedzianej bitey od roku 1766. Drugi As trzymał

mał iey tylko tyle ile iey trzymała gr. 14, teyże monety. *As uncialis* tyle ile trzymała gr. 7. *Semuncialis* tyle ile iey trzymała gr. 3 i poł.

Rzymianie bili monetę miedzianą drobniejszą. Drobniejsze monety zwaly się: *Uncia* która była dwonastą częścią asła. Na as rachowano dwanaście uncyi. *Sextans*, to jest szоста część asła; *Quadrans*, to jest czwarta część asła, *quadrans* zwany był także *truncus*. *Triens*, to jest trzecia część asła; *Quincunx*, na który rachowano pięć uncyi. *Semis*, to jest poł asła; *Septunx*, na który rachowano siedm uncyi. *Bes* albo *Des*, który rachowano osm uncyi, to jest dwie trzecie części asła. *Dodrans*, na który rachowano dziewięć uncyi, to jest trzy czwarte części asła. *Dextans*, na który dzielić, *Denunx*, na który rachowano jedenaście uncyi.

Różne te monety drobne stały równo z assem. Naydawniejsza *uncia* trzymała tyle miedzi, ile iey trzymała groszy naszych miedzianych siedm. Po ostatnim osłabieniu asła, uncya trzymała trochę mniej miedzi niżeli iey trzyma szeląg nasz ieden.

Uncia miedziana dzieliła się jeszcze na części. Podział ten widzieć w Warronie. *Uncia* dzieliła się na dwie części zwane *Semuncia*, i na sześć części drobniejszych zwane *Sextula*. Przed pierwszym osłabieniem miedzi roku Rzymu 500. kiedy *uncia* trzymała wartość siedmiu groszy naszych miedzianych, *Sextula* trzymała trochę więcej miedzi niżeli iey trzyma grosz nasz miedziany ieden, i na ten czas Rzymianie mogli bić miedź tak drobną; ale po ostatnim osłabieniu monety miedzianey oko-

ło roku 563. kiedy *uncia* trzymała tylko tyle miedzi ile iey trzyma szeląg nasz ieden, *Sextula* nie byłaby ważyła tylko szosta część szeląga. Nie wiedzieć czy Rzymianie bili tak drobną miedź. Być może za czasów Warrona który pisał ku końcowi Rzeczypospolitey, słowo *Sextula* używane było w rachunkach jako frakcyja, ale iak my używamy jeszcze słowo *denar*, albo *pieniązek*; i rachujemy osmnaście *denarow* na grosz; a sześć na szeląg; ale nie mamy monety zwanej *denar* albo *pieniązek*. Nie widzieć dziś w zbiorach dawnych monet Rzymskich, monety miedzianey drobniejszey iak *Uncia*.

Pierwsze stemple monety Rzymskiej miedzianey wyrażały, tak iak naydawniejsze Greckie, różne gatunki bydła. Pliniusz mówi, *signatum est nota pecudum, unde pecunia appellata*; i widzieć dotąd dawne *asses*, *semisses* i *trientes*, których stempel okazuje wola. Rzymianie odmiénili stempel asła około roku Rzymu 500. kiedy osłabili tę monetę. Pliniusz o nowotnym asie mówi: *nota aris fuit ex altera parte Janus geminus, ex altera rostrum navis* lib. 33. cap. 3. po iedney stronie był Janus dwogłówny, po drugiej sztaba okrętowa. *Asses* bite po policie były pod takim stemplem aż do Cesarzow, pod którymi na monecie tey wyobrażono głowę Cesarza panującego. Drobniejsze monety miały także swoje stemple. Zwyczajnie był statek albo okręt *ratis*. Na *semiffach* widzieć z iedney strony głowę *Jovis Capitolini*, albo głowę Marfa; na *trienfach* głowę Minerwy, albo Marfa; na *quadransach* głowę Herkulesa; na uncych Minerwy; a na wszystkich z drugiej strony nayeściocy *Rates*. Rzymianie nie przywiązywali się jednak do tego znaku,

znaku, tak żeby nie kładli różnych innych.

Oprocz tych głów znaczących różnicę gatunki monet miedzianych, były na każdej jeszcze punkta, *globuli*, oznaczające wiele uncyi rachowano na którą sztukę. Na *uncyi* był ieden, na *sextansie* było ich dwa, na *quadransie* trzy, na *trienfie* cztery &c, na *semiffie* czasem było sześć punktow, a czasem była litera S. znacząca *semis*, to jest połowę albo poł asła. Na monetach miedzianych bitych za rządu Cesarzow, widzieć wżędzie głowę Cesarzow, zamiast głów bożkow; ale nie widzieć na żadney punktow, ktoreby oznaczały wartość monety.

Na podobieństwo podziału asła Rzymianie czynili różne inne podziały na dwanaście części; na przykład *dziedziczny*, i zwali *heredem ex quadrante* tego, który brał czwartą część, to jest trzy dwanaście części spadku. Kiedy Suetonius mówi w życiu Juliusza Cezara: *novissimo testamento tres instituit heredes, sororum nepotes, Cajum Octavianum ex dodrante, & Lucium Pinarium & Quintum Pedicem ex quadrante reliquo*. Suet. in Jul. Cæs. cap. 40. Znaczyło że Cezar zostawił testamentem, wnukom swoim po siostrach, Oktawiuszowi znanemu potym pod imieniem Augusta *dziewięć dwonastych części sukcesyja*, a dwom innym resztę, czyniącą trzy dwanaście części. *Herodem ex asse* zwano tego kto brał całą sukcesyja.

Rzymianie zwali *uncia terra* dwunastą część morgu Rzymskiego zwanego *jugerum*. *Sextans terra* zwano szostą część tego morgu; *Triens terra* trzecią część tego morgu &c. Morg cały *jugerum*, zwali *As terra*. *Jugerum* Rzymskie trzymało 28,800. stop kwadratowych; *uncia terra* trzymała 2400.

stop kwadratowych. *Jugerum* trzymało sto dwadzieścia pretow mierzonych albo kwadratowych, iakich idzie na morg Mazowiecki. *Uncia terra* trzymała dziewięć takich pretow. Columella de re rust. lib. 5. cap. 1.

Uncia terra dzieliła się także na sześć części drobniejszych zwanych *sextula*. *Sextula* trzymała cztery stop albo sto łokci w kwadrat.

Rzymianie zwali także *uncia* dwonastą część stopy, to jest cal ieden. Na stopę, *pes*, rachowano u Rzymian tak iak się rachuje i dziś dwanaście calow.

Powżecznie każdą całkowitość wyrażali przez *As*, a części iey na uncye i inne, iako asła dzielił.

AUREUS. Słowo *Aureus* znaczyło u Rzymian, tak iak znaczy dziś, monetą złotą; ale *Aureus* nie zawsze był jednakiy wagi, a zatem jednakiy wartości u Rzymian.

Rzymianie zaczęli bić złoto w sześćdziesiąt i dwie lat po otworzoney mennicy srebrney. *Aureus* nummus percussus est post annum LXII. quam argenteus; to jest roku Rzymu 547. przed Chrystusem 207. Nappierwsze złoto, bite w Rzymie było drobne; trzymające *scrupulum* iedno, iakich rachują dwadzieścia i cztery na uncya, a dwieście osmdziesiąt osm na wagę trzymającą dwanaście uncyi, iaka była *libra*, Rzymska. *Aureus* As trzymał tedy 23 do 24 *assow* Hollenderskich, i wart był około trzecia część czerw: zł. dzisiejszego który trzyma *assow* 72 i poł. Według Pliniusza *scrupulum* to miało kurs po dwadzieścia fester-cyow, to jest po pięć *denarow*. Plin. hist. lib. libr. 33. cap. 3.

Jest w zbiorze monet dawnych w bibliotece króla Francuzkiego w Paryżu *scrupulum* takie iedno.

Stempel

Stempel tego złota ma znak po jednej stronie głowy niewieściej z napisem *Roma*; z drugiej liczbę Rzymską XX. znaczącą kurs tego złota po dwadzieścia sestercyów. Później złoto było tańsze w Rzymie, i *scrupulum* płaciło się tylko po cztery denary.

Potym Rzymianie bili cięższe złoto: bo podług Pliniusza wybijano z jednego funta (*libra*) złota czterdzieści sztuk, a Nero bił z teyże wagi aż do czterdziestu pięciu. Złoto którego bito czterdzieści sztuk z wagi Rzymskiej *libra*, wyważoney na 6801 affów Hollenderskich, v. *Libra*. trzymała wagę 170 affów, i warte było około poł trzecią czerw: zł. dzisiejszego. Nie wiedzieć którego roku zaczęto bić te pieniądze. Złoto którego bito czterdzieści i pięć sztuk z wagi Rzymskiej *libra*, iakie według Pliniusza bił Nero, trzymało 157. affów, i Aureus ten był cięższy kilką affami od czerwonego złotego dzisiejszego podwójnego.

Po Pliniuszu Cezarzu oflabil ię jeszcze barziej złoto. Ostatni gatunek monety złotej, iakie według Lamprida zaczął bić Alexander Severus, trzymał tylko 94 do 95 affów Hollenderskich, i wart był na złoto dzisiejsze Hollenderskie czerw: zł. i. i poł. Trzy Soli di warte były cztery czerwone złote dzisiejsze. Z wagi Rzymskiej *libra* bito złota tego siedm dziesiąt i dwie sztuki, z uncyi bito po sześć sztuk. Złoto to nazwane było *Solidus*. Od Konstantyna W. aż do Augustula pod którym upadło Cesarstwo zachodnie, nie widzieć cięższego złota Rzymskiego iak *Solidus*. Pod Konstantynem W. i po tym Cezarzu *solidus* miał kurs po dwanaście *miliaris*. *Miliaris* wspomniane jest od autorów, którzy pisali za Konstanty-

na W. Nie pewna tey monety srebrney wartość. Dzisiey piśarze rozumieją, że z wagi Rzymskiej *libra* bito ośmdziesiąt pięć sztuk tych pieniędzy.

Alexander Severus bił także złoto lekcieysze niżeli *Solidus*; zwane *Tremissis*. Na *Solidus* szło trzy *tremisses*. Pod Konstantynem W. *tremissis* miał kurs po cztery *miliaris*.

Na złocie Rzymskim którego szło czterdzieści sztuk na wagę Rzymską zwaną *libra*, nie maż żadnego znaku któryby wyrażał bądź wagę tego złota, bądź wartość iego na monetę srebrną. Nie maż także żadnego znaku podobnego na innym złocie bitym później i lekcieyszym.

Złoto Rzymskie trzyma zwyczajnie karatow 23 i poł, tak iak złoto Hollenderskie dzisiejsze.

Stemple złota za czasów Rzeczypospolitej wyrażały nayeściej bożkow iakich; pod Cesarzami wyrażały głowy Cesarzów albo Cesarzowych.

DRACHMA. Zwała się u Greków i waga i moneta srebrna. Drachma waga była podziałem albo częścią inney wagi większej zwanej *Mina*; na minę szło sto drachm. Grecy bili monetę na tę wagę. Z miny srebra, bito sto sztuk monety mina; a moneta która trzymała drachmę srebra zwała się także drachma. Mina była także częścią wagi zwanej talentum. Obacz pod *Talentum*.

Drachma moneta Grecka nie zawsze była jednakowey wagi, ani jednakowey próby srebra, a zatem nie zawsze jednakowey wartości. Między monetami miał albo Rzeczypospolitych Greckich, które znajdują się po różnych zbiorach dawnych monet, widzieć Tetradrachma, i Didrachma, to jest pozczworne i podwójne Drachma.

Drachma

Drachmą pojedynczą Atenńską trzymało około 90 affów Hollenderskich.

Stempel drachm poczwornych i drachm podwójnych Atenńskich, okazuje iak pospolicie wszystkie stemple Atenńskie, z jednej strony głowę Pallady w szyzaku, a z drugiej sówę; ale na monetach miał, albo Rzeczypospolitej Greckiej nie widać nic z czegożby można poznać którego czasu bita była która moneta. Znajdują się Tetradrachmy bite pod stemplem Alexandra Wielkiego. Z nich które są naycalsze, trzymaia po trzytę pięćdziesiąt pięć affów Hollenderskich, a będąc nowe mogły ię trzymać po trzytę pięćdziesiąt. Tetradrachmow tych blisko trzynaście sztuk trzymały grzywnę srebra czystego wagi Kolońskiej, z iakiej w memicy Warszawskiej biła ośmdziesiąt złotych. Tetradrachma to warte było około złotych naszych sześć. Drachma jedna warte była złoty jeden grosz piętnaście. Na grzywnę srebra czystego wagi Kolońskiej trzeba było drachm pojedynczych 53 $\frac{1}{3}$.

Później u Greków moneta podleyża była. Jako tetradrachma Agatokleja tyrańa Sycylijskiego około roku Rzymu 477. trzymała próbę trzynastą $\frac{10}{18}$. części iakie się znajdują w zbiorze królewskim Warszawskim. Na monetę Polską tetradrachma warte było złotych pięć groszy dziesięć. W monecie Lizymacha jednego z następów Alexandra Wielkiego srebro jest ieszcze podleyfze. Sztuka monety pod stemplem iego, która się znajduje w tymże zbiorze królewskim, bita jest ze srebra trzymającego tylko próbę dwunastą i $\frac{2}{18}$. Nie wiedzieć wiele drachm rachowano na tę sztukę, ale sztuka ta

trzymać wagę Drachm Atenńskich sześciu i $\frac{2}{3}$. Stempel tego tetradrachmu ma z jednej części głowę Lizymacha z baraniami rogami z iakimi wydawano Jowisza Amosńskiego; z drugiej na Minerwę siedzącą trzymającą w ręce znak zwycięstwa, po prawej ręce Minerwy ma imię Lizymacha, po lewej tytuł królewski *Basilos*.

Moneta ta bita była po roku Rzymu 447. Miała Greckie nie były także na ten czas lepszej monety.

Drachmy te były cięższe od pierwszych denarów Rzymskich, ale były podleyfze i tańsze; i po otworzeniu mennicy srebrnej w Rzymie, roku 485. moneta Grecka nie miała kursu w tym mieście, tak iak go miała później pod Cesarzami.

Z wagi różnych monet Greckich piśarze Angielscy sądzą, że drachma była już zdrobniała, za czasów pierwszych Cesarzów; drachmy bite na ten czas trzymaia po sześćdziesiąt trzy gran Angielskich, które dają affów Hollenderskich około ośmdziesiąt pięć. Piśarze ci nie powiedia iakiej próby jest srebro w tych drachmach. Później drachma zdrobniała jeszcze barziej, i zrownala się z denarami Rzymskimi, iakich od końca, iak się zdaie panowania Neronowego bito dziesięćdziesiąt sześć z wagi Rzymskiej o dwanaście uncjach zwanej *Libra*.

Cożkolwiek bądź o tym zrownaniu, moneta Grecka zakazana była w Rzymie ieszcze za czasów Volusii Matiani który piśał pod Antoninem pierwszym. Grecyja była prowincją Rzymską od około 300 lat; a e Rzymianie zostawili byli miastom Greckim prawo bicia monety.

Zdaie

Zdaie się iż moneta zwana drachma utrzymywała się w Grecyi aż do Konstantyna Wielkiego.

Pisarze Rzymscy w wycenieniu monet albo funim brali denar Rzymski za drachmę iako jest w Swetoniuszu życiu Juliusza Cezara.

U Greków drachma moneta dzieliła się na sześć części zwane *Obolus*.

Obolus była moneta srebrna drobna. Przed spódnieniem monety Greckiej, kiedy drachma wagi Ateńskiejskiej warta była 45 groszy Połkich teraźniejszych, *obolus* wart był groszy siedm i poł. *Diobolus* dwa obole; *Tetrobolus* cztery obole. Pollux mowi, że dioboli Ateńskie mieli znak sowy z obydwóch stron; trioboli twarz Jowisza, z drugiej dwie sowy.

Grecy mieli także monetę srebrną drobniejszą od obola, *hemiobolus*, to jest poł obola.

Bili także monetę miedzianą zwaną *Halcos* od *halcos* miedź. Według Polluxa na *obolus* szło ośm *halcos*. *Dibalcon* był podwoyny *halcos*.

Drachma Egeinea, którą Ateńczykowie, podług Polluxa, nie chcąc zwać imieniem tej wyspy, nazywali Drachmą wielką, przechodziła drachmę Ateńską czterema dziesiątymi częściami; gdyż na drachmę Ateńską trzeba było obolow sześć, a na Egeinejską obolow dziesięć. Taż proporcya miała się inna Egiyjska do Ateńskiejskiej, a ztym i talent Egiyjski do Ateńskiejskiego. Obacz *Talentum*.

EPICUREI. Epikurus urodził się w Gargetium w Attyce roku przed Chrystusem Panem 342. W Atenach młodo osiadł; a że wszystkie miejsca publiczne zaigrały były od innych filozofów, kupił jeden dom, założył przy nim

ogrod, i żył w nim z uczniami swemi.

Wszystkie szkoły Ateńskie wołały przeciw rokoszowi. Lud rozpustny przez podziwianie tej nauki, i bawienie się w sporach filozofów stawiał ie. Epikur szczęśliwość zakładał na rokoszowi. Znowu lud przez stosowanie się tej nauki na pozor do obyczajów, i przez osobliwość w brew idącą drugim filozofom obrócił się ku niemu.

To jednak słowo rokoszowi uciechy w uczniach filozofa było tylko powabem. Bo według jego zdań rokosz upodobanie w samej tylko cnotie znajdować się mogło. Wymowa, ścisłość w rozumowaniu, pociągnęła do niego wiele uczniów. Cnota zdała im się tak przyjemna, iak jego mowa.

A pojmowanie rzeczy przez zmysły mowił, ieszcze zawsze prawdziwe, ale sądzienia naśze z uczucia wyprowadzone mylą się i fałszywe bywają. Dla tego przypuszczał świadectwo zmysłów, kiedy tylko o to idzie iak się w zmysłach wydaia. Uczyl iż z atomów wszystko utworzył przypadek, (słowo proźne rozumienia). Nie znał Stworcy: błąkał się w bala-muśwach, i błądził. Słowem zte użycie omylało go, i w niedostatkach światła i uwagi na stworzenia. Lecz obyczajności jego nauka więcej warta uwagi.

Te były jego zdania: uciecha i upodobanie pobudką jest i końcem spraw naszych. Biada temu który nie smakuie rokoszowi w cnotie. Bo ten jest w samej rzeczy cnotliwy, który znajduje rokosz w wykonaniu swych powinności, a nigdzie więcej iey nie znajduje.

Ziedney strony stoikowie chcieli, aby kochać cnotę dla niej samej, a rokosz lub boleść u nich niczym nie była. Cyreneyska szkoła

szkoła z drugiej strony wszystko ściągała do rokoszowi, a do rokoszowi zmyślny. Epikur średni między niemi, dwie rzeczy uważał i różnił w rokoszowi: wolność od niespokojności; pomieśzania, przykości bolu, i te czucia które w uciesze nas wzruszają więcej lub mniej żywo. Wyprowadzał z tych prawd początkowych wnio-fki barzo służące do dobrych obyczajów. Radził trzeźwość, pomiarkowanie, cierpliwość, odwagę. Starął się rozprożyć boiaźń śmierci.

Mocno się do nauk przykładał. Zaden filozof tyle nie napisał, ale ze trzytstu dzieł które zostawił, nie widzimy tylko nieco ułomków.

Wiele na niego potwarzy napisano. Poki żył naganiano subtelności, dziecinności i bala-muśw różnych szkół nienawisć onych na siebie ściągał. Spotwarzono jego obyczaje. Jednak w Atenach zawsze miał dobrą sławę. Niektorzy z uczniów jego, nauki Epikura na złe użyli: i te późniejszy dali przyczynę mylenia się w sądzaniu o nim samym.

QUINARIUS. Była moneta srebrna u Rzymian, warta była poł denara; na denar trzeba było dwa *quinary*. Naydawniej *Quinar* miał kurs po pięć *asses*, zkad nazwany był *Quinarius*; kiedy denar podniesiony był do szesnastu *asses*, na *quinar* rachowano ośm *asses*. Na naydawniejzych *quinarach* widzieć czasem liczbę Rzymską V. znaczącą pięć; czasem literę Q, która ma znaczyć *quinque*. Znaki te zowią *nota quinary*. Kiedy *Quinarius* podniesiony był do ośmiu *asses*, na ten czas na monecie tej wybiłano liczbę Rzymską VIII. i daia się ieszcze widzieć *quinary* z tym znakiem. Potym iak denarowi tak *quinarowi* przywrócono dawne znaki. W monecie bitej pod Cezarzami nie ma tych znaków ani na denarach ani na *quinarach*.

Quinar zwany był także *Victorinus*. Pliniusz który pisał pod Vespasianem, mowi o tej monecie: że na niej wyrażony był znak zwycięstwa, *signatus victoria*. p. 39. & p. 202.

OMYŁKI ZNACZNIĘYSZE

w TABLICY MATERYI.

POD WOJSKO.

Omyłki	Popraw.
Hastati	Hastati.

POD PRZYMIERZE.

Caduator.	Caduceator.
-----------	-------------

POD ODZIENIE.

Pallum	Pallium.
--------	----------

POD NAPISY.

Coloffis	Coloffus.
----------	-----------

w REGESTRZE SŁÓW NALEŻĄCYCH DO OPISU STAROŻYTNOŚCI.

As pod Ludi.	Alea.
Nomenclatores pod Cadidati	Candidati.
Testudo ile instrument	instrument.

w REGESTRZE AUTOROW.

Jano Guttero	Joanne.
--------------	---------

w SAMYM DZIELE.

karta.	kolumna.	Omyłki	Popraw.
1	2	Aeldes	Aedes.
3	1	wiedziane	miedziane.
ibidem.	2	ze	ie.
5	2	parcinum	porcinum.
6	1	rory	roty.
7	2	tykaią	tylna.
ibidem.	ibidem.	uczyku	uczynku.
10.	2	urażą	nrażą.
ibidem.	ibidem.	foby	ofoby.

karta.

OMYŁKI ZNACZNIĘYSZE.

karta.	kolumna.	Omyłki.	Popraw.
11.	1	nie	nic.
ibidem.	ibidem.	Municipale	Municipalne.
12	1	do	od.
13	1	wyfokości	wyfokości.
16	1	śamzch	śamych.
17	1	złączanych	złączonych.
18	1	Rzymiskisy	Rzymiskiey.
19	1	mi	im.
21	1	annul	annuli.
22	2	rachował	rachowały.
23	1	przebiegu	przebiega.
27	2	fen	fens.
28	2	Łoże	Łoże.
30	2	kanżl	kanal.
ibidem.	-	spofody	spofoby.
31	1	dostateczyną	dostateczną.
ibidem.	2	hostet	hostes.
34	2	lub	lud.
47	1	ktory	ktore.
ibidem.	ibidem.	Cynthus	Cyathus.
48	2	poftuchy	pastuchy.
54	1	occurit	occurrit.
55	1	chaniebne	haniebne.
60	1	Czzfem	Czafem.
61	1	ralezał	nalezał.
ibidem.	-	nieprzykoyną	nieprzytoyną.
-	-	iwemu	swoiemu.
70	1	Aristedes	Aristides.
73	1	kloaca	kloaka.
77	1	zdrowiania	zdrowia.
80	2	towarzwfzow	towarzystwów.
85	1	zaparkienienie	zaparkaniecie.
86	1	miał	miała.
90	2	naftępnij	naftępnij.
98	1	Zamaykała	Zamykała.
101	2	Numidom	Numidow.
113	1	leczenia	liczenia.
ibidem.	ibidem.	godług	podług.
-	-	Plen	Plin.
114	1	Atletowi	Atletowie.
120	1	antipuuus	antiquus.
ibidem.	-	seftenrtius	seftertius.
-	2	narzędzi	narzędzi.
124	2	zawierania, przymie-	zawierania przymie-
ibidem.	-	rza	rza.
-	-	forow	Eforow.

Bb 2

karta.

OMYŁKI ZNACZNIEYSZE

karta.	kolumna.	Omyłki.	Popraw.
127	2	flużania	flużenia.
<i>ibidem.</i>	<i>ibidem.</i>	złoty	złoty.
131	1	wyż	ieyże.
133	1	oczyszczeń i niż	oczyszczeń niż.
135	1	Apiusa i ślepego	Apiusa ślepego.
137	1	ale	ale.
140	2	Quirinu	Quirinus.
144	2	Perfenny	Porfenny.
147	1	Mensis	Memphis.
150	1	poprzybiene	poprzybiiane.
151	2	Gracus	Graccus.
153	1	verditionis	ven'itionis.
159	1	Histori	Historia.
160	1	kufzele	kofzule.
163	2	druchmow	drachmow.
165	1	Junius	Juniusa.
<i>ibidem.</i>	2	prawnikom	prawnikow.
169	1	zabranie	zebranie.
170	1	iakokazaley	nayokazaley.
172	2	lodziom	ludziom.
173	2	Roratio	Rorarios.
177	1	ogłoszyny	ogłoszony.
178	1	urządnicy	urzędnicy.
<i>ibidem.</i>	-	granicznemi	granicznemu.
-	-	Murtius	Martius.
-	-	pięćdziesiąt	pięćdziesiąt.
-	2	pokruszy	pokruszył.
-	<i>ibidem.</i>	Talliusa	Tulliusa.
-	-	Plublicola	Publicola.
-	-	nowego	nowy.
179	2	niewolów	niewolnikow.
<i>ibidem.</i>	-	Campus, Martius	Campus Martius.
-	-	nie mu	niemu.
-	-	kraśmawcy	kraśmowcy.
181	1	gryść sobie, wielki	gryść sobie wielki
<i>ibidem.</i>	<i>ibidem.</i>	palec	palec.
183	1	które miały	ktorzy mieli.
185	1	iedną	iedne.
<i>ibidem.</i>	2	środku	środku.
186	1	pieczęść	pieczęć.
190	1	ad	od.
192	1	wypadłych	wypadłych.
<i>ibidem.</i>	-	M. ALM.	M. ALM.
-	-	marmorus	marmorus.
-	-	M. AG. EQ.	MAG. EQ.
-	-	MI.	M. I.

karta.

OMYŁKI ZNACZNIEYSZE

karta.	kolumna.	Omyłki.	Popraw.
195	2	nazywo	nazywano.
<i>ibidem.</i>	<i>ibidem.</i>	Libertas	Libertus.
197	-	sofnownego	sofiowego.
198	2	rozwiązany	rozwiązany.
199	2	chłopiatom	chłopietom.
<i>ibidem.</i>	-	chłopiata	chłopieta.
200	1	repelia	rapotia.
<i>ibidem.</i>	2	maśczyzn	nefczyzn.
202	1	co więcej	coś więcej.
203	1	po łacinie	po łacinie.
206	1	ledką	lekka.
<i>ibidem.</i>	-	przycyny	przyczyny.
209	1	głowa	głowe.
211	2	pospolicie. Cory-	pospolicie Coryphaei.
<i>ibidem.</i>	<i>ibidem.</i>	phai	-
-	-	tatk	takt.
212	-	muzy	muzyka.
<i>ibidem.</i>	<i>ibidem.</i>	nefastus	nefastus.
214	2	nibilis	nobilis.
216	2	rzędach	rzędach.
<i>ibidem.</i>	-	wozem	wozowe.
218	1	obchodzone	obchodzono.
220	1	Renus	Remus.
<i>ibidem.</i>	2	oznaczy	znaczy.
221	1	bywały	bywały.
222	2	niewola	niewole.
<i>ibidem.</i>	<i>ibidem.</i>	i siedzeniu i siedze-	i siedzenia.
-	-	nia	-
224	1	bregiem	brzegiem.
226	2	przileniem	przeileniem.
227	1	wyroczenie	wyroczenie.
228	1	PAD.	PAE.
<i>ibidem.</i>	2	Propia	Propria.
231	1	wielk	wiek.
234	2	pieć	pięć.
238	1	nić	nić.
240	1	wałowali	malowali.
241	1	pilla	pila.
<i>ibidem.</i>	-	czubato	czubaty.
250	2	flużyła	flużyły.
266	2	widokowi	widokami.
267	2	przełożeni	przełożeniami.
287	1	łatwiej	ławnicy.
289	2	pannowie	panowie.
293	2	zwaną	zwaną.
-	-	Wiadziono	Widziano.

Bb 3

karta.

OMYŁKI ZNACZNIEYSZE.

karta.	kolumna.	Omyłki.	Popraw.
296	1	woźniego -	woźnego.
299	1	Gellus -	Gellius.
304	1	obowiązkiem -	obowiązkiem była.
311	1	żozdawania -	rozdawania.
329	1	Pemadramatyczne.	Pema dramatyczne.
320	1	Moma -	Mowa.
336	1	Amplificatio -	Amplictio.
338	2	wnienne -	woienne.
345	1	viveus -	vivens.
346	2	ni -	niż.
354	2	naywyższego -	nayniższego.
364	1	Cesarzu -	Cesarze.
366	1	w Swetoniuszu ży- ciu.	u Swetoniusza w ży- ciu.

